

ULUSLARARASI SUÇLAR VE TARİH

Altı Aylık Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi

sayı
5-6
2008

Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde
Yaşanan İnsanlık İhlalleri

Yrd. Doç. Dr İbrahim Ethem Polat

Silahlı Çatışma Hukuku ve Uluslararası
İnsan Hakları Hukukunda Bireyin Sorumluluğu

Yrd. Doç. Dr. Ezeli Azarkan

Tarihin Okunmamış Sayfası: Ahıska

Yunus Zeyrek

Rodos'taki Murad Reis Tekkesi'nin
Müzik Okulu Olması Üzerine

Neval Konuk

Bosna Hersek'te Barışın Korunması Adına
Bosna Soykırımının Sonuçlarının Ortadan Kaldırılması

Sakib Softić

Balkan Harbi'nde Sivil Halka Yapılan Mezalim

H. Yıldıırım Aġanođlu

Geçmişten Günümüze Balkan Türkleri: Genel Değerlendirme

Erhan Türbedar

ULUSLARARASI SUÇLAR VE TARİH

Uluslararası hakemli dergi - Yılda iki kez yayımlanır
Türkçe-İngilizce

2008, Sayı 5/6
ISSN: 1306-9136

EDİTÖR

E. Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM

EDİTÖR YARDIMCISI

Erhan TÜRBEĞAR

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Sevin ELEKDAĞ

YAYIN KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun)	Bilal ŞİMŞİR (E. Büyükelçi, Tarihçi-Yazar)
Doç. Dr. Sadi ÇAYCI (Uluslararası Hukuk Uzmanı)	Prof. Dr. Mustafa TURAN (Gazi Üniversitesi, Ankara)
Ömer Engin LÜTEM (Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı)	Doç. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara)

YAYIN SAHİBİ

E. Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM

YAYIN İDARE MERKEZİ

2447. Sok. Çınar Sitesi 3. Blok No: 32/61
Ümit Mah. Yenimahalle/Ankara
Tel: 0 (312) 438 50 23
Faks: 0 (312) 438 50 26
E-posta: teraziayincilik@gmail.com

YAYIN TÜRÜ

Yerel Süreli Yayın

ABONE SORUMLUSU

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan.
Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 2 06550
Çankaya/ANKARA

SAYFA DÜZENİ VE BASKI

Allâme Tanıtım
Hanımeli Sokak 30/25 Sıhhiye/ANKARA
Tel: 0 (312) 230 19 74 - 76
Faks: 0 (312) 230 19 71

BASIM TARİHİ VE YERİ

24 Temmuz 2009, Ankara

İçindekiler

Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri	5
<i>Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem Polat</i>	
Silahlı Çatışma Hukuku ve Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Bireyin Sorumluluğu	29
<i>Yrd. Doç. Dr. Ezeli Azarkan</i>	
Tarihin Okunmamış Sayfası: Ahıska <i>Yunus Zeyrek</i>	51
Rodos'taki Murad Reis Tekkesi'nin Müzik Okulu Olması Üzerine	83
<i>Neval Konuk</i>	
Bosna Hersek'te Barışın Korunması Adına Bosna Soykırımının Sonuçlarının Ortadan Kaldırılması	103
<i>Sakib Softić</i>	
Balkan Harbi'nde Sivil Halka Yapılan Mezalim	143
<i>H. Yıldırım Ağanolu</i>	
Geçmişten Günümüze Balkan Türkleri: Genel Değerlendirme	181
<i>Erhan Türbedar</i>	

İçindekiler

Contents

The Portrayal of Crimes Committed against Mankind during the Crusades in Western and Eastern Literature	5
<i>Assist. Prof. İbrahim Ethem Polat</i>	
Individual Responsibility in International Human Rights Law and the Law of Armed Conflict	29
<i>Assist. Prof. Ezeli Azarkan</i>	
A Page of History Unread: Meskheti (Ahıska)	51
<i>Yunus Zeyrek</i>	
On the Murad Reis Lodge in Rhodes Being Converted into a Music School	83
<i>Neval Konuk</i>	
Eliminating the Outcomes of the Bosnian Genocide as a Means to Preserving Peace in Bosnia and Herzegovina	123
<i>Sakib Softić</i>	
The Atrocities Waged against the Civilian Population during the Balkan War	143
<i>H. Yıldırım Ağanoglu</i>	
The Balkan Turks from Past to Present: A General Overview	181
<i>Erhan Türbedar</i>	

Contents

DOĞU VE BATI KAYNAKLARINDA HAÇLI SEFERLERİ'NDE YAŞANAN İNSANLIK İHLALLERİ

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem POLAT

Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ethempolat@hotmail.com

Özet: Orta Çağ'da 1096-1291 yılları arasında gerçekleşen ve yaklaşık iki yüz yıl süren Haçlı Seferleri, Doğu-Batı mücadelesinin en önemli ve uzun evrelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Dünya savaş tarihinin en kanlı ve vahşet dolu saldırılarını içeren olayların yaşanması nedeniyle de üç kutsal dinin mensupları arasında günümüze uzayan travmalara neden olmuştur. Batı, Orta Çağ'da işlediği suçları sahiplenmemek için Orta Çağ'ı karanlık bir dönem kabul etme eğilimde iken; Doğu, aydınlık ve zenginlik çağı kabul ettiği bu dönemde uğradığı saldırıları unutmama ve affetme eğiliminde değildir. Bu travmatik sonuçlar sebebiyle, Batı'nın Doğu'ya karşı düzenlediği gerek silahlı gerek silahsız tüm saldırı ve eylemler, günümüze kadar özellikle Müslümanlar tarafından hep Haçlı Seferleri olarak adlandırılmıştır.

Bu çalışma, tarihi kayıtların yanı sıra, edebi metinleri de kullanarak, günümüze kadar uzayan yargıların oluşumuna neden olan Haçlı Seferlerine farklı bir pencereden bakmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu-Batı Ayrışması, Haçlı Seferleri, halklar ve travmalar, tarihi ve edebi kayıtlar.

THE PORTRAYAL OF CRIMES COMMITTED AGAINST MANKIND DURING THE CRUSADES IN WESTERN AND EASTERN LITERATURE

Abstract: The Crusades that were conducted in the Middle Ages (1096-1291) and which continued for approximately 200 years, is regarded as being the most important and long lasting phase in the East-West conflict. Because some of the most bloody and brutal attacks were experienced during this period, the Crusades

have led to traumas felt till this day on the part of those belonging to the three monotheistic religions. While the West has displayed the tendency to accept this period as a dark age in order to disown the crimes committed in the Middle Ages, the East has not displayed the tendency to forget and forgive the attacks it has been subjected to throughout the same period it accepts as being one of enlightenment and prosperity. Due to these traumatic consequences, Muslims in particular have regarded all armed and unarmed attacks and activities carried out by the West against the East as a crusade.

This paper aims to analyze the Crusades and prejudices caused thereby which persist till this day by way of utilizing historical records and literary works.

Key Words: *East-West conflict, the Crusades, nations and traumas, historical and literary records.*

I. Giriş

6 **E**vrenin en güçlü varlığı olan insanoğlu, kendisinin en temel hakkı olan yaşam hakkına yaratılışından günümüze kendi eliyle saldırı içinde olmuştur. Gerçekleşen pek çok savaşın verdiği zararlardan en uzun süreli olanı, yaşandığı andan günümüze kadar uzayan travmatik sonuçlarıdır. Geçmişin istilaları ve kanlı savaşları günümüzde hukukî olarak sorgulanabilir olması mümkün görünmese de, hafızalarda ve vicdanlarda tarihî ve edebî kayıtların bıraktığı bilgiler sondan geriye dönük olarak milletlere dair bir imaj oluşturulmasında en önemli yargıları teşkil etmektedir. Modern zamanlarda milletlerin birbirlerine karşı fiilî ve fikirselle saldırı zeminini, geçmişten taşınan bu yargılar ve imajlar oluşturmaktadır.

Bu yargıların oluşumunda en önemli etken, milletlerin geçmişte yaşadığı savaş atmosferinde oluşan saldırı ve savunma, sözlü anlatılarının ve yazılı kayıtların oluşturduğu birikimlerdir. Temelde hamaset ve milli şuur oluşumunda kültürel miras olarak aktarılan bu birikimlerin ötekileştirmenin kaynağını da oluşturduğu yadsınamaz.

Orta Çağ'a özellikle de Doğu-Batı ayrışmasının ve karşılıklı saldırıların en önemlilerinin yaşandığı günümüzden dokuz yüzyıl öncesine bakacak olursak bunun en kanlı sahnelerini Haçlı Seferleri'nin oluşturduğunu görmekteyiz. Tarih boyunca gerek Doğu'dan gerekse Batı'dan kaynaklanan hiçbir saldırı hareketi Haçlı Seferleri ile kıyaslanamaz. Üç semavî dinin mensuplarının da zarar gördüğü bu savaşlarda yaşanan vahşet olaylarının günümüze uzayan süreçte bile izleri

Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri

silinememiştir. Bu vahşet sahnelerini yaşatanlar Barbar olarak tanımlanan Doğu'dan değil Batı'dan kopup gelmişlerdir. Nitekim Ahmet Rıza: "Asya'nın hiçbir başıboş gürûhu, zararsız ve mâsum halka karşı, bu 'din ordusu mensupları' kadar barbarca işkence, zulüm ve tecavüzlerde bulunmamıştı" ifadesiyle bu saldırının vahametini ortaya koymaktadır.¹

1095 yılında Fransa'nın Clermont şehrinde Papa Urbanus'un ateşli vaazıyla başladığı kabul edilen Haçlı Seferleri hareketinin, dinî sebepler ile başladığı kanısı hakim olmuştur. Bunun ana nedeni, Batı dünyasının başta Hz. İsa'nın kabrinin bulunduğu kabul ettikleri Kudüs şehri olmak üzere "kutsal toprakları kurtarmak" söyleminin Hıristiyan halkları kandırmak için kullanılmış olmasıdır.²

Haçlı Seferleri'nin düzenleyicisi Katolik Batı dünyası, Hıristiyanlığı bu savaşlarda itici güç olarak kullanarak, dini kendi barışçıl söyleminden ve mutedil davranış öğütleyen yapısından uzaklaştırarak şiddet ve vahşet hadiselerini destekleyen ve bunlara meşruiyet kazandıran bir metin haline dönüştürüvermiştir. Oluşturulan bu tavrın asırlarca sürececek bir dini fanatizmin arka planını oluşturduğu günümüzde bile gözlenebilmektedir. Hıristiyanlığın bu şekilde kullanılması ile ilgili olarak Şinasi Gündüz şunları söylemektedir:

Hıristiyanlık tarihine baktığımızda maalesef Orta Çağ'dan günümüze kadar süregelen bir şiddet tarihi görürüz. Hıristiyanlığın kutsal değerlerini oluşturan İsa Mesih, din, kurtuluş, kilise ve rahipler adına, gerek Hıristiyan olmayan ötekilere karşı gerekse Hıristiyanlık içinde yer almakla birlikte inanç ve gelenekleri itibariyle heretik (sapkın) olarak görülen gruplara karşı sürdürülen şiddet hareketleri tarihin hafızasına kazanmıştır.³

Katolik dünyasının en üst temsilcisi olan Papa Urban'dan aldıkları yetkiyle, Hıristiyanlık adına kitleleri coşturma görevini başta Pierre L'Hermite olmak üzere pek çok keşiş yüklenmiş, Avrupa'yı dolaşarak savaşın kışkırtıcılığını din adına yapma görevini üstlenmişlerdi. Asıl hedefleri olan iktisadi ve siyasi saikler, dini maske ile örtülmeye çalışarak, Hıristiyanlığa yeni ve hayali bir misyon yüklenmişti. Runciman, kehanetler ve vizyonlar içinde bir hayal görme evresi olarak tanımladığı Haçlı Seferleri dönemini ve hareketi, şu şekilde tanımlamaktadır:

- 1 Ahmet Rıza, *Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflası*, çev. Z. Ebuzyiya (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1982), s. 95.
- 2 Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1983), 94-95; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997), ss. 1-10; Abdulfettâh Aşür, *el-Hareketu's-Salibiyye* (Kahire: Mektebetu'l-Anglo el-Misriyye, 1997), I, ss. 25-36.
- 3 Şinasi Gündüz, *Dinsel Şiddet* (Samsun: Etüt Yayınları, 2002), s. 39.

Muammalı, esrarlı ilham ve kehanetler iktisadi sebeplere eklenmişti. Bu, bir kehanetler ve vizyonlar devresi idi. Pierre L'Hermite genellikle, görünmeyeni gören, bilinmeyeni fark eden bir kimse sayılıyordu. Orta Çağ insanı, İsa'nın geri dönüşünün hemen çok yakın olduğu kanaatindeydi. Daha henüz vakit varken tövbe etmek lazımdı. Hayır işlemek için yollara dökülmek gerekiyordu. Kilise, günahların hac yolu ile affolunabileceğini öğretiyor, kehanetler ise İsa'nın yeryüzüne dönmesinden önce Kutsal Ülke'nin doğru inanç tarafından geri alınması gerektiğini ilan ediyorlardı. Bundan başka cahil kimseler için Kudüs ve Yeni Kudüs arasındaki fark hiç de malum değildi. Pierre L'Hermite'nin dinleyicilerinden pek çoğu, onun kendilerini içinde buldukları sefaletten kurtarıp, mukaddes kitabın, içinde süt ve bal aktığını bildirdiği ülkeye götürmeyi vaat ettiğine inanıyorlardı. Buraya yolculuk sert şartlar içinde ve güç geçecekti. Deccal'in orduları ile baş edilmesi lazımdı. Fakat hedef, altun ve pırıl pırıl Kudüs idi.⁴

Haçlı Seferleri planlayıcıları, Hıristiyanlığı çarpık vizyonlar ile süslenmiş ve Deus le Volt (Tanrının İsteği) sloganı ile de, kitleleri sürüklemek amacıyla siyasî hareketi maskeleyen ve lokomotif görevi yüklenen bir araç olarak kullanmıştır. Bu saldırıların gizlenen ana nedenleri arasında; Türklerin ilerleyişini durdurmak, Doğu'nun zenginliğini gasp etmek gibi siyasi ve iktisadi etkenlerin yer aldığı çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur.⁵ Bu çalışmaların ışığında Orta Çağ Hıristiyan düşüncesinde oluşturulan İslam imajı ve bu imajın etkisinde kalmış olanların tepkisi, siyasi hedefleri gerçekleştirme konusunda ustaca yönlendirilmiştir.

Yaklaşık iki yüzyıllık bir süreçte, 1096-1291 yılları arasında Doğu'ya sekiz Haçlı Seferi düzenlenmiştir. Bu zaman diliminde, ilk Haçlı Seferleri'nde (1096-1099) Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablus'ta (Şam) birer Haçlı Kontluğu kurulmuştur. İmadeddin Zengi'nin 1144 yılında Urfa'yı Haçlılardan geri alarak Urfa Haçlı Kontluğu'na son vermesi sebebiyle ikinci Haçlı Seferleri (1147-1148) düzenlenmiştir. 1187 yılında Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethi ve Kudüs'de bulunan Haçlı Krallığı'nı da ortadan kaldırması, üçüncü Haçlı Seferi'ne (1189-1192) yol açmıştır. Dördüncü Haçlı Seferi (1203-1204) sonunda da hedeften sapan Frenkler, Bizans'a saldırarak İstanbul'da 1204 yılında bir Latin devleti kurmuşlardır.⁶ 1217'de Papa İnnocent'in organizasyonu ile gerçekleşen beşinci

4 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: TTK Yayınları, 1989), I, s. 90.

5 Işın Demirkent, "Haçlı Seferlerinin Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *Haçlı Seferleri Tarihi* (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2007), s. 3; Muhammed el-Arûsî, *el-Hurûbi's-Salibiyye fi'l-Meşrik ve'l-Mağrib*, (Tunus: Dâru'l-Kutubi's-Şarkıyye, Hicri 1394), s. 10.

6 Peter Malcolm Holt, *Haçlılar Çağı*, çev. Özden Arıkan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), ss. 16-24; Işın Demirkent, "Haçlı Seferlerinin Mâhiyeti ve Başlaması", *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhü Semineri 26-27 Mayıs 1997*, (İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1998), ss. 11-12.

Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri

(1218-1229) ve altıncı seferlere (1228-1229) Eyyübiler başarı ile karşı koymuştur. 1248-1252 yıllarında gerçekleşen yedinci ve 1270 yılındaki sekizinci sefere karşı başta Sultan Baybars olmak üzere Memlukler mücadele vermiştir. Şam sahillerindeki son Haçlıları da 1291 yılında Memluk sultanı el-Eşref Halil Akka'da yenilgiye uğratarak son vermiştir.

II. Avrupa'da İşlenen İnsanlık Suçları

Papa II. Urban'ın dini kisvesinin arkasında gizlenen Müslümanlardan “Öc Alma” çağrısı Hıristiyan dünyasının tamamını bir anda sararak tarihin en kapsamlı ordularının Avrupa'dan Doğu'ya hareketine ve sevkine neden olmuştu. Bu aşırı dini taassup yüklenmiş grupların ilk saldırı alanını Yahudiler oluşturdu. Gerçi hareketin temel fikri onlar değildi ama Hıristiyan bilincinin bir reaksiyonu olarak İsa'nın katilleri olarak görülmeleri iddiasıyla ilk hedef tahtasına onlar oturtuldu. Önce Fransa'da başlayan ve hemen tüm Avrupa'ya yayılan Yahudi düşmanlığı, Haçlıların Doğu'ya doğru yola çıkmalarından önce Musevi cemaatinin öldürülmesi, işkencelere uğratılması ve mallarının tahrip ve gasp edilmesiyle gelişti. Bu devrin İbrani kayıtları Haçlılar kadar, hatta onlardan çok piskoposları, din adamlarını ve yerli halkı suçlamışlardır.⁷

Avrupa'daki sayıları 20 bin ile 30 bin arasında tahmin edilen Yahudi nüfusunun yaklaşık 10 bini haçlı kuvvetleri tarafından katledilerek Haçlı Seferleri'nin ilk kurbanlarını oluşturmuşlardır. Mayıs 1096'da Mainz Yahudilerine karşı yapılan saldırı, hayatta kalan Yahudi görgü tanığı tarafından yazılmış bir mektupta katliam olarak aktarılmaktadır:

Şehirdeki Yahudiler kardeşlerinin katledildiğini bildiğinden güvenlikte olma umuduyla Ruthard Piskoposuna sığındı. Korumasına çok değer veriyor, inanyorlardı. Piskopos Yahudileri kendi evinin çok geniş bir holüne yerleştirdi. Bu şekilde çok güvenli ve dayanıklı bir yerde sağ salim kalacaklardı. Ama... Takım görüş alışverişinde bulundu ve gün doğduktan sonra kapıların kilitlerini kırarak holdeki Yahudilere oklar ve mızraklarla saldırdı. Binlerce kişinin saldırısına karşı koymaya çalışan 700 kadar Yahudi'yi öldürdüler. Kadınları da öldürdüler ve kılıçlarıyla, yaşları ve cinsiyetleri ne olursa olsun körpe çocukları da delip geçtiler.⁸

Almanya ve Macaristan'da yaşayan Yahudi cemaatine karşı girişilen bu katliamlar Yahudilerde “Şikayet Edebiyatı” adı verilen bir edebiyat türünün doğmasına neden olmuştur. Yahudiler, Haçlılar tarafından öldürülen Yahudilerin

7 Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri* (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997), ss. 6-8.

8 August Krey, *The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Participants* (Princeton: Princeton University Press, 1921), ss. 24-54.

isimlerini dualarında terennüm etmeye başlamışlardır. Bu durum özellikle 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. O zamana kadar katledilenlerin isimleri “elegies” adı altında toplanmıştır.⁹

III. Anadolu’da İşlenen İnsanlık Suçları

İlk durakları olan İstanbul’dan, Bizans İmparatoru Alexios’un hazırlattığı gemilerle Anadolu sahillerine çıkarılan Haçlılar, Anadolu üzerinden geçişleri esnasında sadece Türklere karşı değil, diğer yerli halklara karşı da büyük zulüm ve katliamlara girişmişlerdir. Yolları üzerinde karşılaştıkları masum köylülerin ellerinde ne varsa talan etmişler, halkı bazı yörelerde istisnasız kılıçtan geçirmişlerdir. Yanlarında götüremeyecekleri hayvanları bile telef ederek bereketli ve verimli toprakları harap edip mahsulleri ateşe vermişlerdir. Haçlıların İznik civarında Türklere karşı uyguladıkları katliamları Bizans İmparatoru Alexios’un kızı Anna şöyle aktarmaktadır: “sayıları 10 bin kadar olan Normanlar ordunun geri kalanından ayrıldılar ve herkese karşı zalimliğin son mertebesini göstererek, İznik dolaylarını talan etmeye koyuldular. Örneğin ana kucağındaki süt bebeklerini ya sakat ettiler ya da şişlere takıp ateşte kızarttılar. Yaşı ileri insanları ise, her çeşit işkenceden geçirdiler.”¹⁰

10

Pierre L’ermit’in başında bulunduğu, daha sonraları tarihçiler tarafından Halkın Haçlı Seferleri olarak adlandırılan düzensiz orduların saldırıları, Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıçarslan’ın ordusu tarafından karşı bir taarruzla bertaraf edildi. Ardından düzenli haçlı orduları yine İstanbul üzerinden Anadolu’ya ulaştı. Kısa bir süre içinde Anadolu Selçuklu başkenti İznik önlerinde toplandılar. Surlar önünde büyük zayıflık vermelerine rağmen sayıca üstünlükleri, güçlü silahlarla donatılmış askerleri, şövalyelerin sağlam atları üzerinde tamamen zırhlı ve ellerinde uzun mızrakları ile saldırıları, haçlıların moralini yükseltirken, Türklerin (ısrarlı savunmalarına rağmen) moralleri günden güne zayıflamaktaydı. Kuşatma esnasında Haçlıların ele geçirdikleri şehitlerin başlarını kesip surların üzerlerinden atmaları, bazılarını da kazıklara çakarak Türklerin gözü önünde surların dışında gezdirmeleri büyük bir moral çöküntüsüne sebep olmuş, nihayetinde altı hafta süren bir kuşatmanın ardından, 18 Haziran 1097 yılında İznik teslim olmak zorunda kalmıştır. Kılıçarslan, sayılamayacak kadar kalabalık kitleler halinde tekrar topraklarına üşüşen Haçlıları, hareket halinde takip ederek yeni bir mücadeleye girişti. 1 Temmuz 1097’de Eskişehir civarında gerçekleşen Dorylaion Savaşı’nda karşılaştığı Haçlıları, ikinci bir Haçlı ordusunun çıkıp gelmesi sonucu, durdurmayı başaramadı.

9 Kasım Abdûh Kasım, “Edebu’s-Şekvâ İnde Yehûd Avrupa”, *el-Arâbi Mecelle Sekâfiyye Musavvere*, sayı 501 (Kuveyt: 2000), s. 68.

10 Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1996), s. 306.

Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri

Bu sefere katılan ve Eskişehir savaşının görgü tanığı olan bir Haçlı yazarı Kılıçarslan'ın geri çekilirken şu sözleri söylediğini yazmıştır: “kana susamış hayvanlar gibi saldıran, tutsak almadan herkesi öldüren bu insanlara karşı ne yapılabilirdi... kimse onlara karşı duramaz ve zalimliklerine dayanamaz.”¹¹

Haçlı vahşet ve katliamlarının yaşandığı bir diğer Anadolu toprağı Antakya oldu. 20 Ekim 1097'de Türk Vali Yağısıyan idaresindeki 400 kule ile donanmış 12 kilometre uzunluğunda sağlam surlarla çevrili Antakya'ya ulaşan Haçlılar, şehri aylarca muhasara altına aldılar. Frenkler, uzayan muhasaranın getirdiği öfke ve çaresizlikle çevre yerleşim yerlerini talan ve tahrip ettiler. Kendi tahribatları sonucu kıtlık ve açlık günden güne kendini arttı. Bu sefere katılmış olan Foucher de Chartres adındaki papazın ifadesine göre, haçlılar çevrede yağma etmedik bir şey bırakmadıklarından, ot ağaç kabuğu ve kökü, at, eşek, deve, köpek, hatta fareleri ve atların koşumlarını ve kayışlarını bile yiyorlardı. En had safhaya varan açlık, zaten ahlaki zayıf olan bu gürhunun bütün insanlık duygularını yok etti. Tek olanak olarak büyük bir hevesle, insan etiyle karınlarını doyurmaya başladılar.¹² Haçlıları yakından tanıyan dönemin tanıklarından Arap şair ve edip Usame B. Munkiz, onları ilerleyen zamanlarda şu şekilde tanımlayacaktır; “Frenkler, cesaret dışında insanların faziletlerinden hiç birine sahip değillerdir.”¹³

Kıtlık ve açlık günden güne fecaat halini almaya başlamıştı. Bu olay konusunda, sefere katılmış olan Richard de Pelerin (Hacı Rişar)'ın yazdığı Chanson d'Antioche (Antakya Destanı) adındaki eserde görülen şiirlerin bazıları, özellikle 50. şiirde insan eti yenilmesi olayı destanlaştırılmıştır. Söz konusu şiirin orijinal Fransızca metni ve Türkçe tercümesi şu şekildedir:

Dans Pieres li Hermites séoit devant son tré,
Li rois Tafurs i vint, et moult de son barné,
Plus en i ot de mil qui sont de faim enflé.
Sire, consilliés-moi, por sainte carité,
Por voir morons de faim et de caitiveté.
Et respondi dans Pieres: “C'est par vo lasqueté”
Alés, prenés ces Turs qui sont là mort jeté,
Bon seront à mangier s'il sont cuit et salé
Et dis li rois Tafurs: “vous dites vérité.
Del tré Peron s'entorne, ses ribaus a mondé,

11 Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri* (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997), s. 36.

12 F. Funck Brentano, *Les Croisades* (Paris: Editions Flammarion, 1934), s. 57'den aktaran Raşit Erer, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1993), s. 47.

13 Usâme b. Munkiz, *İbretler Kitabı*, çev. Yusuf Ziya Cömert (İstanbul: Ses Yayınları, 1992), s. 103.

Plus furent de dis mil quant furent aüné,
Les Turs ont escorchiés, et la coraille osté,
Et en l'iave et en rost ont la char quisiné,
Asés en ont mengié, mais de pain n'ont gousté.
De ce furent Paien moult forment effréé;
Pour le flair de la char sont a umur acoté,
De vint mile Paiens sont ribaut esgardé.
Ni a un tout seul Turc n'ait de ses iex ploré.¹⁴

Asaletli Piyer l'Ermit otağının önünde oturuyordu.
Kral Tafur birçok adamları ile çıkageldi.
Bunlar bin kişiden fazla ve açlıktan şişmiştiler.
Asaletmeab! Rahmeti rahman adına bana yol göster,
Zira açlıktan ve zayıflıktan ölüyoruz, dedi.
Piyer cevap verdi: "cebin olduğunuzdandır" dedi.
Haydi, şurada ölmüş yatan Türkleri toplayınız,
Tuzlar ve pişirirseniz, pekala yenir onlar.
Kral Tafur, doğru söylüyorsunuz, dedi.
Otağdan ayrıldı, avenesini çağırdı,
Toplandıklarında on bin kişiden çoktular.
Türkler yüzüldü, barsakları çıkarıldı,
Etlerinden haşlama ve kebab yapıldı.
Doyasıya yediler, amma ekmeksiz olarak.
Bunu gören putperestler (Türkler) pek korktular,
Et kokusundan hep duvarlara dayandılar.
Yirmi bin putperest, bu avaneyi seyretti;
Ağlamadık Türk kalmadı.¹⁵

Antakya Destanı'nın ilerleyen satırlarında insan eti yeme vahşetinin bir zevke dönüştürüldüğü açıkça gözler önüne serilmektedir:

Avene birbirine şöyle diyordu: "İşte karnavalın son günü olan Mardi Gra geldi. Şu Türk eti zeytinyağında pişmiş domuz sırtından ve jambondan daha iyi oluyor." Çayırlarda artık Türk ölüsü bulunmayınca:

14 Richard Le Pélerin, *La Chanson D'Antioche* (Paris: Graindor de Douai-Poulin, 1848), II, ss. 3-4.

15 Raşit Erer, *Türlere Karşı Haçlı Seferleri...*, s. 46.

Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri

Mezarlıklara vardılar, ölüleri çıkardılar,
Hepsini üst üste yığarak bir tepe haline getirdiler,
Çürümüş olan barsakları Nehr-ül-As'a attılar;
Etilerin derilerini yüzüp rüzgarda kuruttular.¹⁶

Haçlılar, Firûz adlı bir kule görevlisinin ihaneti sonucu düşen Antakya'da, yaklaşık 10 bin Türk'ü, teslim şartlarına riayet etmeyerek, öldürmüş ve bütün camileri de yakmışlardır. Hadiseye gözleriyle şahit olan papaz Lemoine şunları nakletmektedir: "Bizimkiler sokakları dolaşiyor, rastladıkları çocuklarla ihtiyarları paramparça ediyorlardı. Ancak o gün herkes boğazlanamadı. Ertesi gün bizimkiler geri kalanları kestiler."¹⁷

1098 yılında Frenkler uzun bir muhasaradan sonra o dönemdeki adlandırma ile Bilâdü'-Şâm'a doğru ilerlemişler, bölgenin önemli yerleşim kentlerinden Ma'arra'yı ele geçirerek burada da çok büyük katliamlar yapmışlardır.¹⁸ İnsanları genç, yaşlı, kadın, çocuk demeden büyük bir kıyım tabi tutmuşlar, sokaklarda rastladıkları herkesi istisnasız öldürmüşlerdir.¹⁹ Haçlıların Ma'arra da öldürdükleri Müslümanların cesetlerini ikiye biçip altın aramaya koyuldukları, bir kısmının da cesetleri parça parça kesip pişirerek yedikleri, dönemin canlı katılımcıları ve gerekse modern Batılı araştırmacılar tarafından kaydedilmiştir.²⁰

İslam tarihçisi İbnu'l-Esîr, bu vahşeti şöyle anlatır: "Haçlılar Ma'arratu'n Numân'a girince üç gün boyunca ahaliyi kılıçtan geçirdiler. Yüz binden fazla insan öldürdüler, çok sayıda kadın ve çocuğu da esir aldılar."²¹

Guibert de Nogent, *Historia Hierosolyminita* adlı eserinde, Haçlı orduları içinde bulunan bazı sefih grupların Tafur adı verilen birinin etrafında toplanarak sergiledikleri barbarlık ve yamyamlığa varan davranışları ile ilgili olarak şunu aktarmaktadır:

Haçlı ordusundaki fakir insanlardan bazıları beş parasız, yalınayak ve silahsız bir şekilde sefere katılmışlardı. Tamamen pislik içinde, çaresiz bir hayatları olduğu için ve diğer insanlar gibi rahat yaşama kavuşma hevesiyle herkesten önce ilerlemişlerdi. Norman kökenli Haçlılardan belli

16 Richard Le Pélerin, *La Chanson D'Antioche...*, s. 5; Raşit Erer, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri...*, s. 46.

17 Ahmet Rıza, *Batının Doğu Politikasının...*, s. 97.

18 İbn Kalânîsî, *Zeylu Târîhi Dimâşk*, nşr. H.F. Amedroz (Leyden: 1908), s. 136.

19 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi...*, s. 369.

20 F.Funck Brentano, *Les Croisades* (Paris: Flammarion, 1934), s. 76'dan aktaran Raşit Erer, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri...*, s. 53.

21 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, Tahkik: Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), IX, s. 16.

bir kısmı, hayat şartları bakımından bu tarzda rezil insanlardan oluşmaktaydı. Bunlar kral ve lider tanımıyorlar, kendi başlarına oraya buraya serseri hareket ediyorlardı. Hatta ellerine verilen silahları ve zırhları da atmışlardı. Bunlar Tafur diye anılan birinin etrafında toplanarak, oraya buraya yıllarca saldırıp durdular. Biz Ma'arra'dayken etrafta Müslümanların ölü bedenlerinden kopmuş et parçaları doluyken, askerlerimiz arasında açlık baş gösterince, Haçlı askerleri ölümlerin etlerini yeme işine başladılar.²²

Lübnan asıllı yazar Emin Maluf, Fransızca olarak tarihi arka planla kaleme aldığı *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri* adlı romanında "Ma'arra Yamyamları" başlığıyla oluşturduğu üçüncü bölümde bu vahşete değinmektedir. Yazarın, tüm insanlığı özellikle de başta Türkler ve Araplar olmak üzere Müslümanları geçmişin travmasını yeniden yaşamaya sevk eden cümleleri şöyledir:

Türkler, Batılıların yamyamlığını asla unutmayacaklardır. Onların destan edebiyatının tümü boyunca, Frenkler hep insan yiyen kişiler olarak tasvir edileceklerdir. Bu Frenk imgesi haksız mıdır? Batılı istilacılar, kurbanları olan kentlin halkını yalnızca hayatta kalabilmek için mi yemişlerdir? Önderleri, ertesini yıl papaya gönderdiği resmi bir mektupta bunu iddia edecektir: Ma'arra'da orduya korkunç bir kıtlık saldırdı ve onu Müslümanların cesetleriyle beslenme zorunluluğuyla karşı karşıya bıraktı. Fakat bu çabucak söylenmiş bir söze benzemektedir. Çünkü Ma'arra bölgesi halkı, bu uğursuz kış boyunca, açlığın açıklamaya yetmediği davranışlara tanık olmuştur. Nitekim bu insanlar, Tafurlar denilen fanatikleşmiş Frenk çetelerinin kırsal alana yayılarak, Müslüman eti çiğnemek istediklerini bağırarak söylediklerini ve akşamları ateşin etrafında avlarını yemek üzere toplandıklarını görmüşlerdir. Zorunluluğun doğurduğu bir yamyamlık mı? Fanatizmden gelen bir yamyamlık mı? Bütün bunlar gerçek dışı şeylere benzemektedir, ama tanıklıklar, hem tasvir ettikleri olaylar, hem de bu anlatıların üzerine çöken sapık havadan ötürü bunaltıcıdır.²³

Ma'arra'da yaşanan vahşeti ve insanlık dramını anlatan Arap şair, Vecîh b. Abdillâh et-Tenûhî yazmış olduğu bir mersiye şiirinde sakinlerinden kimsenin sağ kalmadığı yörede kalan izler ve hatıralar için sessizce ağlayışları şu şekilde dile getirmiştir:

22 Güray Kırpık, "Haçlılar (1096-1120)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara: 2004), s. 228.

23 Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. M. A. Kılıçbay (İstanbul: Telos Yayınları, 1997), s. 64.

Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri

Ey Arkadaşım! Gördüğün gibi burası öyle bir beldedir ki,
Allah, oranın kaderine haraplığı yazmıştır.
Deveni kısa bir an için durdur!
Ve o beldenin yaşlısı ve genci için ağla!
Oraya bir gün girecek olursan ibret al!
Burası bir zamanlar sevdiklerimizin vatanydı.²⁴

Antakya ve Ma'arra'da karşılaşılan vahşet, Müslüman cephenin korkunç bir düşmanla karşı karşıya olduğunun ilk izlenimleridir. Parçalanmış ve ihtilaf halindeki emirliklerden oluşan Müslüman Doğu, çaresizlik ve karşı karşıya kaldıkları kalabalık ordulara karşı bir birlik oluşturamamanın verdiği ümitsizlikle büyük bir çöküş yaşamış, her bölge kendi başının çaresine bakmanın derdine düşmüştür. Ancak ilerleyen zamanlarda bölgede bulunan Türk devletleri ve yöneticileri bu çaresizlik ve ümitsizliği büyük bir direnişle umuda ve zafere dönüştürmeyi başarmışlardır.²⁵

IV. Kudüs Vahşeti

Haçlılar, Anadolu üzerinden gerçekleşen uzun ve yıpratıcı bir ilerleyişle Suriye'ye oradan da Müslümanlara karşı gerçekleştirdikleri pek çok yağma ve katliamdan sonra 1099 yılında Kudüs'e vardılar. Yaklaşık beş hafta süren uzun bir kuşatmanın ardından şehir Frenklerin eline geçmiştir. Galipler, dünya tarihinde eşine az rastlanır bir vahşet gerçekleştirdiler. Şehirdeki tüm Müslümanları ve Yahudileri kılıçtan geçirdiler. Bu kutsal mekan sadece bir toprak parçası olarak kaybedilmemiş aynı zamanda insanlık tarihi en büyük vahşetlerden ve zulümlerden birini de yaşamıştır. Tarih boyunca Kudüs'ü teslim almada gerek Hz. Ömer gerekse değişik emirliklerin idaresi altına giren şehre ve halkına saygılı davranılmış, şehir kansız alınmaya çalışılmıştır.

Frenkler bu geleneği bozarak aralıksız büyük bir katliama başlamış, yaş ve din farkı gözetilmeden Kudüs'de kendini zühd hayatına adayan zahid, alim ve imamlar da dahil olmak üzere insanlar büyük bir kıyımdan geçirilmişlerdir.²⁶ Hristiyan tarihçi William es-Surî, "Müslümanların kanlarından görende

24 İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısr ve'l-Kahire*, (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye: 1935), V, s. 200; Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Hurfî, *Şiru'l-Cihâd fî'l-Hurûbi's-Salibiyye fî Bilâdi'ş-Şâm*, (Kahire: Dâru'l-'İtisâm, 1979), s. 93.

25 İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler* (Ankara: Vadi Yayınları, 2006), s. 250.

26 İbn Kalânîsî, *Zeylu Târîhi Dimâşk...*, s. 137; Ömer b. Muzaffer İbn Verdî, *Tetimmetu'l-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beyr*, (Kahire: Matba'atu'l-Vehbiyye, Hicri 1285), II, 11; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire...*, s. 149; Arif el-Arif, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Kudüs*, (Kudüs: Dâru'l-Eytâmi'l-İslâmiyyeti's-Sinâ'iyye: 1961), s. 156; Joseph Nesîm Yûsuf, *el-'Arab ve'r-Rûm ve'l-Lâtîn fî'l-Harbi's-Salibiyyeti'l-Ulâ*, (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1981), s. 265.

tiksinti oluşturacak bir kan göleti meydana geldi”²⁷ ifadeleriyle katliamın boyutlarına dikkat çeker. Runciman da aynı ifadelerle “dökülen kanların dizlere ulaştığını”²⁸ belirtmektedir. İslam tarihçileri ve araştırmacılar büyük bir katliam yaşandığı konusunda ittifak etmektedirler.²⁹ Kudüs’te gerçekleştirilen vahşet ve katliam İslam dünyasında büyük bir infiale de neden olmuştur. Hentch, “bu vahşetin sırası geldiğinde Müslümanların da kafirlere karşı açacakları cihatta epeyce etkili olacaktır”³⁰ sözleriyle Haçlılara karşı ciddi tepkilerin ve birliğin oluşmasında Kudüs katliamının etkisine dikkatleri çekmektedir.

Şair İbn Hayyât ed-Dimaşkî Frenkler’in zalimliklerini bir şiirinde hicvederek onları şu şekilde tanımlar:

- Şirkin çocukları fesadı inkar etmezler, zulmün yanında da nazik görünmezler.
- Ölümden bir tek kişiyi bile alıkoymazlar (sağ bırakmazlar) öldürmekten cinayetten geri kalmazlar.³¹

Frenk cephe için yaşananların bir katliam olarak değil de bir başarı ve zevke dönüştüğü Orta Çağ’da bile mevcut olan savaş hukuku ve karşılıklı hak gözetimlerinin bilinçli olarak hiçe sayıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Raymund of Aguiles, bu vahşeti “övünerek” şöyle anlatıyordu:

Görölmeye değer harika sahneler gerçekleşti. Adamlarımızın bazıları - ki bunlar en merhametlileriydi - düşmanların kafalarını kesiyorlardı. Diğerleri onları oklarla vurup düşürdüler, bazıları ise onları canlı canlı ateşe atarak daha uzun sürede öldürüp işkence yaptılar. Şehrin sokakları, kesilmiş kafalar, eller ve ayaklarla doluydu. Öyle ki yolda bunlara takılıp düşmeden yürümek zor hale gelmişti. Ama bütün bunlar, Süleyman Tapınağı’nda yapılanların yanında hafif kalıyordu. Orada ne mi oldu? Eğer size gerçekleri söylersem, buna inanmakta zorlanabilirsiniz. En azından şunu söyleyeyim ki, Süleyman Tapınağı’nda akan kanların yüksekliği, adamlarımızın dizlerinin boyunu aşırıyordu.³²

27 Philip Hitti, *Târîhu Suriye ve Lübnan ve Filistin*, (tercümeye) Corc Haddâd, Abdülkerîm Râfik, (Beyrut: Dâru’s-Sekâfe, 1959), II, s. 229; Abdülcelîl Hasan Abdülmehdî, *Beytu’l-Makdis fi Edebi’l-Hurûbi’s-Salibiyye*, (Amman: Dâru’l-Beşîr, 1988), s. 18.

28 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi...*, I, ss. 404-405; Abdülcelîl Hasan Abdülmehdî, *Beytu’l-Makdis...* s. 18.

29 İbn Kalânîsî, *Zeylu Târîhi Dimaşk...*, s. 137; İbnu’l-Esrîr, *el-Kâmil fi’l-Târîh...*, s.19; Kemaluddîn İbnu’l-‘Adîm, *Zubdetu’l-Haleb min Târîhi Haleb*, Tahkîk: Sâmi ed-Dehhân, (Dimaşk: 1954), II, ss. 141-145; Aşûr, *el-Hareketu’s-Salibiyye...*, I, ss. 238-246; Abdülmehdî, *Beytu’l-Makdis ...* s. 18.

30 Thierry Hentch, *Hayali Doğu Batının Akdenizli Doğu’ya Politik Bakışı*, çev. Aysel Bora, (İstanbul: Metis Yayınları, 1996), s. 56.

31 İbn Hayyât, *Divân*, Tahkîk: Halil Merdum, (Dimaşk: Matba’atu’l-Hâşimiyye, 1958), ss. 184,185; Abdülmehdî, *Beytu’l-Makdis ...* s. 132.

32 August C. Krey, *The First Crusade...*, s. 261.

Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri

Dönemin önde gelen Arap şairlerinden el-Ebîverdi, Kudüs'te yaşanan vahşeti ve geride bir tek Müslüman'ın bırakılmamasını şu dizeleriyle dile getirmiştir:

- Akan gözyaşlarımız kanlara karıştı.
- Bizden geriye merhamet edecek bir tek insan bile kalmadı.³³

V. 1204 Yılında Yaşanan İstanbul Talanı

1204 yılında düzenlenen ve hedefinden sapan dördüncü Haçlı Seferi esnasında Frenkler, kendi dindaşlarının hâkimiyetindeki İstanbul'u yağma, tecavüz ve kıyıma tabi tutmuşlardır. Yağmalama konusunun Batı kaynaklı çeşitli belgelerde birer insanlık suçu davranışı olarak ele alındığını görüyoruz.

İstanbul'un 1204 yılında Frenkler tarafından ele geçirilip yağmalanmasının görgü tanığı Bizanslı yazar, Niketas Khoniates'in 21 bölümden oluşan *Historiası*'nda şöyle aktarmaktadır:

Bu katil adamların cüret ettikleri şeylerin hangisini daha önce, hangisini daha sonra anlatayım? Ah, utanç verici şekilde o kutsal ikonaların yerlere atılması! Azizlerin kutsal emanetlerinin, İsa adına acı çeken bu kişilerin kirliliğe atılması ve İsa'nın kutsal bedenindeki kanının akıtılıp yerlere fırlatılmasını görmek ne kadar acı idi.³⁴

Haçlılar Tarihi kitabının yazarı Runciman, bu olayla ilgili olarak "İnsanlığa IV. Haçlı Seferi'nden daha büyük suç işlenmemiştir" demektedir. Nikoetas Koniates yaşanan insanlık dramını şu çarpıcı gözlemleri ile kaydetmiştir:

Dindar kadınlara, evlilik çağındaki genç kızlara veya bakireliği seçerek manastırlara girip kendilerini Tanrı'ya adanmış olan kızlara merhamet etmediler... bütün başlar acı içindeydi. Dar sokaklarda acı acı haykırmalar ve ağlamalar vardı, geniş caddelerde ağıtlar duyuluyordu, kiliselerden inlemeler, erkeklerin haykırışları, kadınların çığlıkları yükseliyordu.³⁵

Niketas Khoniates, Frenklerin kendi dindaşlarına reva gördükleri bu insanlık dışı muameleleri Müslümanların kendilerine hiçbir zaman göstermediğini şu sözleri ile dile getirir:

33 el-Ebîverdi, *Dîvân*, (Dimaşk: Matba'atu Zeyd b. Sâbit, 1975), II, s. 156.

34 Işın Demirkent, *Niketas Khoniates'in Historia'sı*, (İstanbul: Dünya Kitapları, 2004), s. 147.

35 Işın Demirkent, *Niketas Khoniates'in Historia'sı...*, s. 149.

İsmailoğulları böyle davranmamıştı! Çünkü onlar Kudüs'ü zapt edince Latinlere merhamet ve iyilikle davranmıştı. Onlar Latin kadınların peşinde kişnemediler ve İsa'nın mezarını kirletmediler; adi bir mezarlığa çevirmediler; hayat veren mezarı hades'e giden bir yol yapmadılar.

Haçlı Seferleri dönemine tanık olan ve şiirlerinde bu savaşları konu olarak işleyen Arap şairler, çeşitli vesilelerle yazmış oldukları şiirlerinde Frenklerin kötü sıfatlarından ve meziyetlerinden bahsetmişlerdir. Şiirlerinde bunu yaparken gayeleri, Haçlıların vahşetlerini dile getirerek Müslümanları hamasete ve onlara karşı savaşıma teşvik etmeye çalışmaktı. Frenklere karşı verilen her başarılı mücadeleden sonra özellikle galip komutanları ve orduyu övmek veya tebrik etmek için yazılan bu şiirler bir sonraki karşılaşmada Müslüman cepheye cesaret ve güçlü savaşma azmi vermek amacını da gütmektedir.

VI. Haçlıların Savaş İhlalleri, Barış ve Ateşkes Anlaşması İhanetleri

Haçlı Seferleri esnasında Frenkler, pek çok savaş kuralını ihlal etmiş, masum halka saldırılarda bulunmuşlar, halkın mallarını zorla gasp ettikleri gibi, hayvanları telef etmiş, verimli tarlaları da ateşe vermişlerdir. Teslim olunan kale ve beldelerde söz vermelerine rağmen insanları katletmişler, savaş esirlerine feci davranışlarda bulunmuşlardır. Karşılıklı imzalanan anlaşmalara da sebepsiz olarak ihanet etmişlerdir. Haçlı orduları, düzen ve disiplinden yoksun, yağmacı bir güruh görüntüsündeydi. Daha Avrupa'dan ilk hareketlerinde Macaristan ve Almanya'da Yahudilere uyguladıkları zulüm ve katliamlar, İstanbul'da Bizans surlarının etrafında Rum ahaliye karşı davranışları onlar hakkında ilk kanaatlerin oluşmasına sebep olmuştu.

Yaklaşık iki yüzyıl süren Haçlı Seferleri tamamen savaşlarla geçmemiş, çeşitli nedenlerden ötürü dönem dönem ateşkes sağlanmıştır. Silahların azalması, ekonomik durumların kötüleşmesi sonucu ortaya çıkan zorluklar bir yerde ateşkes ortamını da zorunlu kılmıştır. Haçlı Seferleri esnasında yapılan barış antlaşmalarına Frenkler pek çok kez riayet etmemişler, verilen sözleri ve taahhütleri yerine getirmedikleri gibi ateşkes ortamını ansızın gerçekleştirdikleri saldırılarla bozmuşlardır. Onların bu tavırları gerek Bizanslılar gerekse saldırı olanlarını oluşturan İslam dünyasında sıkça eleştiri ve kınama konusu olmuştur. Henüz Anadolu'ya varmadan önce Bizans İmparatoru Aleksios'u ve tüm Rumları ürküten bu kalabalığa bakışlarını Runciman şu cümlelerle özetlemiştir: "Tecrübe ile Frenklerin hiç bir anlaşmaya riayet etmeyen, para düşkünü ve kendilerine itimat caiz olmayan bir millet olduklarını bilmekte idi. Bunlar taarruzda fevkalade idiler; fakat mevcut şartlar içinde bu hiç de büyük bir fazilet addolunamazdı."³⁶

36 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi...*, s. 91; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan* (Ankara: TTK Yayınları, 1996), ss. 20-21.

Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri

Müslüman idareciler ile Frenkler arasında ateşkesin sağlanması amacıyla kaleme alınan kayıtlarda her iki tarafın da en kutsal saydığı değerler üzerine yemin ettiği, anlaşmayı bozmaları halinde de cezayı dini bir değer üzerine oturttukları görülmektedir.

1283 yılında, Memluk Sultanı Mansur Kalavun ile Frenklerin Akka Emiri arasında gerçekleşen ateşkes metninde; Mansur Kalavun, İslam'da kutsal sayılan değerler üzerine tekrar tekrar yemin ederek anlaşmaya onayını şu şekilde tasdik etmiştir:

Vallahi, Vallahi, Vallahi, ve Billahi, ve Billahi, ve Billahi, ve Tallahi, ve Tallahi, ve Tallahi, yüce olan, galip gelen, zarar ve fayda veren, gizli ve âşıkari, kapalı ve açığı bilen Rahman ve Rahim olan Allah'a yemin olsun, Kuran'ın ve onu indirenin ve kendisine indirilen Abdullah'ın oğlu Muhammed (s.a.v.)'in ve içindeki sure, sure, ayet, ayet söylenen tüm sözlerle birlikte Kuran'ın üzerine yemin ederim. Ramazan Ayı'nın hakkı için yemin ederim ki, ben hicri altı yüz seksen iki senesi Rebi'u'l-evvel ayının beşinci günü olan perşembe günü başlayıp on yıl, on ay, on gün, on saat, sürecek olan ve benimle Akka krallığı ve önde gelenleri arasında düzenlenmiş olan Akka, Sayda ve bu beldelerin yerleşim birimlerini kapsayan bu kutlu anlaşmaya başlangıcından bitimine kadar sadık kalacağıma yemin ediyorum.

Anlaşmanın içinde belirtilen tüm şartlarını yerine getirip uyacağıma, süresi bitene kadar hükümlerini icrâ edeceğime, içinde herhangi bir şeyi yorumlamayacağıma, Akka ve Sayda beldelerinin hakimleri devam ettiği süre zarfında anlaşmayı bozma konusunda bir fetva isteme talebim olmayacağına söz veririm.

Şayet bu yemini bozarsam; Mekke'de bulunan kutsal Kabe'ye otuz kerre hac yapacağıma, dinen yasaklanmış günler haricinde ömrümün sonuna kadar oruç tutacağıma söz veririm. Söylediklerimize Allah vekildir.³⁷

Müslüman cephe adına Sultan Mansur Kalavun bu şekilde Allah'ın adına ve İslam'ın kutsal saydığı dinî değerler üzerine yemin ederek anlaşmayı kabule ve bitim süresine kadar sadık kalacağına yemin etmektedir. Karşı cepheden Frenkler adına Akka Emiri ile Melik Mansur Kalavun ile aralarında yapılan ateşkes anlaşmasına riayet edeceklerine Hıristiyanlığın kutsal değerleri üzerine yemin ederek söz vermektedir:

37 Ibn Furât, *Târîhu İbni'l- Furât*, Tahkik: Esed Rüstem vd. (Beyrut: Matba'atu'l-Emrîkiyye, 1942), VII, ss. 270-272; Muhammed Mâhir Hammâde, *Vesâ'iku'l-Hurûbi's-Salibiyye*, (Beyrut: Menşûrâtu Müesseseti'r-Risâle, 1982), ss. 315-316; Ahmed Bedevî, *el-Hayâtu'l-Edebiyye ft Asri'l-Hurûbi's-Salibiyye bi Mısır ve's-Şâm* (Kahire: Dâru Nahdati Mısır, 1979), s. 312.

Vallahi, Vallahi, Vallahi, ve Billahi, ve Billahi ve Billahi, ve Tallahi, ve Tallahi, ve Tallahi, Mesih'in üzerine yemin olsun, Mesih'in üzerine yemin olsun, Mesih'in üzerine yemin olsun, haçın üzerine yemin olsun, haçın üzerine yemin olsun, hacın üzerine yemin olsun, kendisiyle baba, oğul ve kutsal ruhun ifade edildiği tek bir özde var olan üç özün üzerine yemin olsun, muazzam bir şekilde insan yapısında bulunan ikramda bulunan kutsal varlığın üzerine yemin olsun, temiz olan İncil'in ve içindekiler üzerine yemin olsun, Matta, Markus, Luka ve Yuhanna'nın naklettiği dört İncil'in üzerine yemin olsun, o dördünün duaları ve kutsallığı üzerine yemin olsun, on iki tilmizin üzerine yemin olsun, Tanrı'nın ruhu ve sözü olan Meryem oğlu İsa'ya İncil'i indiren Allah'ın hakkı için, Nur annesi Azize Meryem üzerine yemin olsun, büyük oruca, dinime ve mâbuduma, Hıristiyanlığın tüm kutsallığına yemin olsun! Ben şu anda tüm samimiyet ve içtenliğimle; Akka ve Sayda emirleri ile Sultan Mansûr ile oğlu el-Meliku's-Salih arasında gerçekleşen ve Haziran ayında Perşembe günü başlayıp on yıl, on ay, on gün, on saat sürecek olan bu kutlu anlaşmanın tüm içeriğine madde madde sonuna kadar uyacağıma söz veririm. Eğer yeminime sadık kalmazsam, dinimden, tanrımdan ve inancımdan berî, kiliseye de muhalif olayım. Kudüs'e otuz hac gerçekleştireceğime ve Frenklerin ellerinde esir olan bin Müslüman'ı da serbest bırakacağıma yemin ederim. Tanrı ve İsa söylediklerimize vekildir.³⁸

Haçlı Seferleri döneminde yaşanan ve olayları bizzat gözlemlemiş olan Arap şairlerinin Frenkleri hicvederken değindikleri en önemli konular arasında, Frenklerin verdikleri sözleri tutmamaları, anlaşmalara riayet etmemeleridir. Bu şiirlerde, Müslümanların dinlerinin temel ilkesi olan güvenilirlik ve ahde vefa ilkesinin Müslümanlar tarafından her kesim için doğru olarak uygulandığı dile getirilip övünülürken, Frenklerin riayet etmediği bu davranış hiciv ve eleştirilerin ana sebebini oluşturmaktadır.

Frenkler, 1158 yılında Türk Sultanı Nureddin Mahmud Zengi ile aralarında ateşkes anlaşması bulunmasına rağmen sözlerine ihanet etmişlerdir. Karşılıklı olarak sağlanan anlaşmayı bozmaları üzerine Nureddin Mahmud Zengi Frenklere karşı saldırıya geçmiş ve sonuçta Frenklerden çok sayıda insanın öldürüldüğü bir savaş gerçekleşmiştir.³⁹ Şairlerden biri bu konuya değinir ve onların ahde vefasızlıklarını dile getirerek Frenklerin bu büyük hezimetini hak ettiklerini ifade ederek şu şekilde hicveder:

38 Muhammed Mâhir Hammâde, *Vesâ'iku'l-Hurûbi's-Salibiyye...*, ss. 313-14; Ahmed Bedevî, *el-Hayâtu'l-Edebîyye...*, s. 312.

39 İbn Kalânişî, *Zeylu Târîhi Dimâşk...*, s. 341.

Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri

- Verilmiş en güzel sözlerle teyit etmelerine rağmen barışı cahilce bozdular.
- Bu haksızlıklarının karşılığında bozgun ve saldırıya maruz kaldılar.⁴⁰

İbnu'l-Kayserani H. 544 yılında Nureddin Mahmud Zengî'nin Sincar Rahbe ve Fırat'a hakim olması sebebiyle yazdığı övgü dolu tebrik şiirinde Frenklerin hilekarlık ve hainliklerini dile getirmektedir.

Hilekar Comes'in bağırsımı görüyorum. Azdı ve zulmetti. Ama artık saklanacağı bir ini kalmadı.

Hukuk gözetmeden yapılane ihanet etti. Hainin kurduğunu iyilik helak eder.⁴¹

Şairlerin şiirlerinde sadakatsizlik de Frenklerin temel özelliklerinden biridir. İbn Münîr, Frenk komutanı Joscelin'in bu özelliğini dile getirerek bunu tekrar tekrar yapmasını hicvetmektedir.

Haçlı Seferleri döneminin en önemli tanıklarından olan ve Frenklerle ikili ilişkiler içinde olan Munkiz, bir şiirinde Frenklerin sadakatsizliklerini dile getirerek verdikleri sözlere ve ettikleri yeminlere bağlı kalmadıklarını dile getirerek Kudüs Haçlı Kontluğunun Kralı Baudoin'i⁴² şu şekilde hicveder:

- Dini ihanet olan o haine, ölesice meluna bir sor bakalım ihanet ona neler yaptı?
- İnsanların huzurunda İncil'e yemin ettikten sonra ordusuna ihanet etmesinde bir özür var mı?
- Yeminini bozmaya ve sözünden caymaya sevk eden şey neydi? Aşağılık bir ruh ve hilekarlıktı.⁴³

40 İbn Kalânîsî, *Zeylu Târîhi Dimaşk...*, s. 342.

41 Şihâbüddîn b. Abdîrrahman b. İsmail Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn fî Ahbârî'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, Tahkîk: Muhammed Ahmed, Muhammed Hilmi, (Kahire: Matba'atu Dâri'l-Kutubi'l-Misriyye, 1998), II, s. 176.

42 Urfa Kontluğu'nun kurucusu Baudoin de Boulogne'dur. Urfa Haçlı Kontluğu'nun kurucusu olmakla beraber üç yıla yaklaşan Urfa'daki faaliyeti dışında, Kudüs Haçlı Devleti'nin resmî ilk kralı olarak 1118 yılına kadar yaşamıştır. İdârî, siyasî ve askerî icraatıyla Doğu Frank Devleti'nin gerçek anlamda kurucusu olmuştur. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi...*, s. 252; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)* (Ankara: TTK Yayınları, 1990) I, s. 1.

43 Usâme b. Munkız, *Divân*, Tahkîk: Ahmed Bedevî-Hamîd Abdülmecîd, (Kahire: Matbaatu'l-Emîriyye, 1953), s. 203.

VII. Orta Çağ'da İslam Dünyasının Savaş Kuralları

Haçlı Seferleri esnasında Orta Çağ'da özellikle İslam dünyasında savaşlar bir kurala bağlı olarak gerçekleşirdi. Bu kuralları belirleyen en önemli kaynaklar Müslümanların kutsal kitabı ve hadislerdeki öğütlerdi. Müslüman idareciler ve askerler bu kurallara sıkı sıkıya bağlı hareket etmekteydi. Aksi davranışlar İslam'a uygun görülmez ve çok sert eleştirilirdi. Kuran'a göre, düşman güçlere karşı verilecek savaşın gerekçesinin makul ve haklı olması gerekir.

Cihad olarak hükme bağlanmış savaşlarda Müslümanların can ve mal güvenliğini sağlamak, hak ve hürriyetlerini korumak, İslam ülkelerine ve mensupları olan Müslümanlara ve diğer yönetim altındaki müntesiplere yönelik saldırıları önlemek amacıyla başvurulacağını hükme bağlamıştır. Bu hükümlerin bir kısmı Kuran-ı Kerim'de ayetlerle sabit olup her Müslüman'ın bu kurallara riyeti farz hükmünde idi. Örneğin Bakara süresinde: "Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, Çünkü Allah aşırıları sevmez" ifade olunmaktadır.⁴⁴

Hz. Muhammed, savaşa gönderdiği komutanlara her zaman şu talimatı vererek tüm Müslümanlara savaş hukukuna riyeti öğütlemiştir: "Savaşığınız insanlarla aranızda bir anlaşma var ise ona riyet edin, haddi aşmayın, meşru savaş esnasında öldürdüğünüz insanların cesetlerine saygısızlık edip burnunu kulağını kesmeyin, çocukları, yaşlıları, kadınları, ibadethanelerdeki insanları öldürmeyin."⁴⁵ Hatta bir savaş esnasında öldürülmüş bir kadın görünce; "bu kadın savaşan birisi değil ki niçin öldürüldü?" demiş ve Müslüman'ın karşısına silahı ile çıkmayan kadınların savaşta bile öldürülmesini yasaklamıştır. İlk İslam halifesi Ebû Bekir'inde Suriye'ye yönetici olarak gönderdiği Üsâme'ye vermiş olduğu talimatı oldukça dikkat çekicidir;

Ey Üsâme! Hainlik etmeyiniz, sözünüzde durmamazlık etmeyiniz. Haksızlık etmeyin, mal yağmalamayın, meşru öldürmenin dışına çıkmayın, ölü cesedin azalarına dokunmayın; çocuk, yaşlanmış, ihtiyar, kadın öldürmeyin, hurmalıkları kesip yakmayın. Meyveli bir ağacı da kesmeyin. Yemek maksadı olmaksızın davar, sığır, deve öldürmeyin. Yol boyunca manastırlara çekilmiş insanlara rastlayabilirsiniz, onlara dokunmayın, ibadetlerine karışmayın.⁴⁶

44 Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/190.

45 Yunus Macit, "Savaş Kuralları Açısından Hz. Peygamber'in Sünnetinde Doğal ve Fizikî Yapının Masuniyeti". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt 5, sayı 4 (Aralık, 2005): s. 98.

46 İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Bahar Yayınları, 1989), II, s. 308.

Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri

İslam devlet idaresinde savaş esnasında uygulanması gereken kurallarda belirlenmiş ve yasak getirilen fiiller ortaya konulmuştur. Bu kurallar şu şekilde belirlenmiştir:

- a) İşkence ve zulüm ve bütün çeşitleriyle yasaktır. Öldürülecek olan kimseye dahi işkence edilemez.
- b) Savaşçı olmayanların öldürülmesi yasaktır. Savaşçı, fizik bakımından savaşabilecek kimselerdir. Bunların dışında kalanlar kasten ve doğrudan öldürülemez. Kadınlar, çocuklar, savaşçı sahiplerine hizmet için gelmiş köleler, körler, dünyadan el etek çekmiş din adamları, akıl hastaları, yaşlılar, hastalar, kötürümler ve diğerleri öldürülmez. Çiftçi, tacir, esnaf, işadamı gibi fiilen harbe iştirak etmemiş, savaş ile ilgili olmayan kimseler de öldürülmez.
- c) İnsan ve hayvanların uzuvlarının kesilmesi yasaktır. Ölülerin başını veya uzuvlarını da kesip teşhir etmek yasaktır.
- d) Verilmiş söze ve yapılmış anlaşmaya aykırı hareket edilemez.
- e) Savaş zarureti bulunmadıkça tarım alanları ve mahsullere zarar verilemez, orman ve ağaçlar yakılamaz.
- f) Namus ve şereflere tecavüz, zina ve gayr-i meşru münasebetlerde bulunulamaz. Düşman kadınlarının ırzına geçen sivil ve askerler zina suçu işlemiş olur ve bunun cezasını çekerler.
- g) Katliam kesinlikle yasaklanmıştır. Düşmandan alınan rehinelere öldürülemez. Hatta misilleme yoluyla dahi öldürülemez. Harp esirlerini rehine almak, kalkan yapmak, onların arkasında düşmana doğru ilerlenemez.⁴⁷

VIII. Sonuç

Bu makale, Batı'nın karanlık, İslam dünyasının ise en aydınlık çağlarından birini oluşturan Orta Çağ zaman diliminde yaşanan savaş atmosferini ve işlenen insanlık suçlarını ortaya koymuştur. Orta Çağ'da Haçlı Seferleri esnasında işlenen suçların hesabı bugün resmi olarak sorulabilir değildir. Ancak bugüne kadar ortaya konulan tarihî ve edebî kayıtlar bu suçları sorgulamış ve etkisini vicdanlarda bırakmıştır. Hatta geçmişin saldırgan tarafı olan Hıristiyan dünyasının en üst

47 Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, trc. Kemal Kuşcu (İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1963), ss. 166 vd.

düzeyinden özür dilenmesine neden olmuştur. Günümüz Katolik dünyası bu vahşeti kabul ederek, Orta Çağ karanlığına ve barbarlığına daha fazla sahip çıkamayacağını anlamıştır. Nitekim Papa II. John Paul, Müslümanlar, Yahudiler ve Doğu Hıristiyanlarından, Katolik kilisesinin geçmişte işlediği suçlardan dolayı, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere herkesten özür dilemiş, engizisyon mahkemelerinde ve Haçlı Seferleri(nde din adına işlenen işkence ve cinayetlerden ötürü başışlanmak amacıyla, “Biz başışladık ve sizden de başışlanmak istiyoruz” demiştir.⁴⁸

Söz konusu bu tavrın geliştirilmesi, geçmişin kusurlarının kabul edilmesi ve gerçeğin ortaya çıkarılması, insanlığın geleceği için umut vaat edici nitelikler taşımaktadır.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

Abdülmehdî, Abdülcelîl Hasan. *Beytu'l-Makdis fi Edebi'l-Hurûbi's-Salîbiyye*, Amman: Dâru'l-Beşîr, 1988.

Âşûr, Abdulfettâh. *el-Hareketu's-Salîbiyye*. Kahire: Mektebetu'l-Anglo el-Mısrıyye, 1997.

Bedevî, Ahmed. *el-Hayâtu'l-Edebiyye fi Asri'l-Hurûbi's-Salîbiyye bi Mısr ve's-Şâm*. Kahire: Dâru Nahdatı Mısr, 1979.

Demirkent, Işın. *Niketas Khoniates'in Historia'sı*. İstanbul: Dünya Kitapları, 2004.

Demirkent, Işın. “Haçlı Seferlerinin Mâhiyeti ve Başlaması”, *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri 26-27 Mayıs 1997*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1998.

Demirkent, Işın. *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997.

Demirkent, Işın. *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

Demirkent, Işın. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1990.

48 “Papa Haçlı Seferleri Nedeniyle Özür Diledi”, *Hürriyet*, 13 Mart 2000; bkz.: <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-139803>

Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri

Ebû Şâme, Şihâbuddîn b. Abdirrahman b. İsmail. *Kitâbu'r-Ravzateyn fî Ahbârî'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, Tahkîk: Muhammed Ahmed, Muhammed Hilmi, Kahire: Matba'atu Dâri'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1998.

El-Arif, Arif. *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Kudüs*. Kudüs: Dâru'l-Eytâmi'l-İslâmiyyeti's-Sinâ'iyye, 1961.

El-Arûsî, Muhammed. *el-Hurûbi's-Salîbiyye fî'l-Meşrik ve'l-Mağrib*. Tunus: Dâru'l-Kutubi's-Şarkıyye, Hicrî 1394.

El-Ebîverdi. *Dîvân*, Cilt II. Dimaşk: Matba'atu Zeyd b. Sâbit, 1975.

Erer, Raşit. *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1993.

Finucane, Ronald C. *Soldiers of the Faith: Crusaders and Moslems at War*. London: Phoenix Press, 1983.

Gündüz, Şinasi. *Dinsel Şiddet*. Samsun: Etüt Yayınları, 2002.

Hamidullah, Muhammed. *İslam'da Devlet İdaresi*. Çeviren: Kemal Kuşcu. İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1963.

Hammâde, Muhammed Mâhir. *Vesâ'iku'l-Hurûbi's-Salîbiyye*. Beyrut: Menşûrâtu Müessesti'r-Risâle, 1982.

Hentch, Thierry. *Hayali Doğu Batının Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*. Çeviren: Aysel Bora. İstanbul: Metis Yayınları, 1996.

Hitti, Philip. *Târîhu Suriye ve Lübnan ve Filistin*. Tercüme: Corc Haddâd. 'Abdu'lkerîm Râfik, Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1959.

Holt, Peter Malcolm *Haçlılar Çağı*. Çeviren: Özden Arıkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Hüseyin, Asaf. *Batının İslâmla Kavgası*. Çeviren: M. Karaşahan. İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.

İbn Esîr. *el-Kâmil fî't-Târîh*, Tahkîk: Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.

İbn Esîr. *İslam Tarihi el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*. Çeviren: M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Bahar Yayınları, 1989.

İbn Furât. *Târîhu İbni'l- Furât*, Cilt VII, Tahkîk: Esed Rüstem vd. Beyrut: Matba'atu'l-Emrîkiyye, 1942.

İbn Hayyât. *Dîvân*. Tahkîk: Halil Merdum. Dimaşk: Matba'atu'l-Hâşimiyye, 1958.

İbn Kalânîsî. *Zeylu Târîhi Dimaşk*. H.F. Amedroz. Leyden: 1908.

İbn Tağriberdî. *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısr ve'l-Kahire*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1935.

İbn Verdf, Ömer b. Muzaffer. *Tetimmetu'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*. Kahire: Matba'atu'l-Vehbiyye, Hicri 1285.

İbnu'l-Adîm, Kemaluddîn. *Zubdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb*. Tahkîk: Sâmî ed-Dehhân. Dimaşk: 1954.

Kasım, Abdûh. "Edebu'ş-Şekvâ İnde Yehûd Avrupa." *el-Arâbî Mecelle Sekâfiyye Musavvere*, Sayı 501 (2000).

Kırpık, Güray. "Haçlılar (1096-1120)." Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: 2004.

Komnena, Anna. *Alexiad*. Çeviren: Bilge Umar. İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1996.

Krey, August. *The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Participants*. Princeton: Princeton University Press, 1921.

Le Pélerin, Richard. *La Chanson D'Antioche*, Tome II. Paris: Graindor de Douai-Poulin, 1848.

Maalouf, Amin. *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*. Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Telos Yayınları, 1997.

Macit, Yunus. "Savaş Kuralları Açısından Hz. Peygamber'in Sünnetinde Doğal ve Fizikî Yapının Masuniyeti." *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt 5, sayı: 4 (Aralık, 2005): ss. 95-110.

Munkîz, Usâme. *İbretler Kitabı*. Çeviren: Yusuf Ziya Cömert. İstanbul: Ses Yayınları, 1992.

Munkîz, Usâme. *Dîvân*, Tahkîk: Ahmed Bedevî-Hamîd Abdülmeccîd. Kahire: Matbaatu'l-Emîriyye, 1953.

Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri

“Papa Haçlı Seferleri Nedeniyle Öztür Diledi”, *Hürriyet*, 13 Mart 2000;
<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-139803>

Polat, İbrahim Ethem. *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*. Ankara: Vadi Yayınları, 2006.

Rıza, Ahmet. *Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflası*. Çeviren Z. Ebuzziya. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1982.

Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. Cilt 1. Çeviren Fikret Işıltan. Ankara: TTK Yayınları, 1989.

Sevim, Ali. *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1983.

Yûsuf, Joseph Nesîm. *el-'Arab ve'r-Rûm ve'l-Lâtîn fi'l-Harbi's-Salibiyyeti'l-Ula*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1981.

SİLAHLI ÇATIŞMA HUKUKU VE ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKUNDA BİREYİN SORUMLULUĞU

Yrd. Doç. Dr. Ezeli AZARKAN
Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi
aezeli@dicle.edu.tr

Özet: Bu makalede silahlı çatışma hukuku ve uluslararası insan hakları hukukunda bireyin sorumluluğu incelenmiştir. İnsan haklarının ağır ihlallerinden dolayı cezalandırmalar 19. yüzyılda başlamakla birlikte, bu konu 20. yüzyılın başlarından itibaren uluslararası hukukta yerini almaya başlamıştır. İnsan haklarına ilişkin uluslararası hukuk düzenlemelerinin birçoğu insan haklarının geliştirilmesi ve bu çerçevede ihlallerin önlenmesi konusunda devlete sorumluluklar yükleyen antlaşmalardır. Ancak, devlete yükümlülükler getirmesine rağmen, bu anlaşmaların insan hakları ağır ihlallerinin önlenmesi konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu nedenle, insan haklarının korunması ve ağır ihlallerin önlenmesi için uluslararası alanda bireyin sorumluluğuna ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

Bu incelemede, ilk önce silahlı çatışma hukuku kapsamında savaş suçu ve insanlığa karşı suçlar, daha sonra, uluslararası insan hakları hukuku kapsamında soykırım, işkence, kölelik, ırk ayrımı ve ayrımcılık suçlarından dolayı bireyin uluslararası sorumluluğu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birey, sorumluluk, uluslararası insan hakları, silahlı çatışma hukuku, soykırım.

INDIVIDUAL RESPONSIBILITY IN INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW AND THE LAW OF ARMED CONFLICT

Abstract: The following article analyzes the notion of individual responsibility in the law of armed conflict and international human rights law. Although the punishment of serious violations of human rights began as of the 19th Century, this issue was enshrined in international law with the start of the 20th Century.

The great majority of human rights instruments concluded under international law are conventions and treaties dealing with enhancing the development of human rights and those imposing responsibility for violations committed in this context. However, although these instruments impose state responsibility for violations of human rights, they remain insufficient with respect to the prevention of such serious violations on their own. As such, several treaties were made entailing individual responsibility dealing with the protection of human rights and the prevention of human rights violations.

This article seeks to evaluate individual responsibility for war crimes and crimes against humanity within the frame of the law of armed conflict and subsequently addresses genocide, slavery, racial discrimination and discrimination within the frame of international human rights law.

Key Words: *Individual, responsibility, international human rights, law of war, genocide.*

I. Giriş

Bu makalenin amacı, uluslararası suçlardan dolayı bireyin uluslararası cezai sorumluluğuna ilişkin hukuka dikkat çekmektir. İnsan haklarının ağır ihlallerinin uluslararası suç sayılması kavramı 19. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamış olmakla birlikte, bu konu 20. yüzyılın başlarından itibaren yürürlükteki uluslararası hukuka dâhil olmaya başlamıştır.

İnsan haklarına ilişkin uluslararası hukuk düzenlemeleri, insan haklarının kapsam olarak geliştirilmesi ve bu hakların ihlallerinin önlenmesi konusunda devlete sorumluluklar yükleyen metinlerdir. Bu durum, devletin genelde, yaşam hakkı, kişi dokunulmazlığı, özel mülkiyet, diğer özgürlükler ve toplumsal yaşamı düzenleyen temel hukuki otorite ve gerektiğinde zorlayıcı güç olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, özellikle, medeni ve siyasal haklara ilişkin birçok insan hakları ulusal ve uluslararası düzeyde güvence altına alınmıştır. Bu güvencelerle, devletin güç ve otoritesi insan hakları açısından sınırlandırılmaktadır. Bu siyasi ve hukuki sınırlamalar, yine de, bu ihlallerin önlenmesi konusunda yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle, insan haklarının korunması ve ağır ihlallerinin önlenmesi için uluslararası alanda bireyin sorumluluğuna ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. Bu çalışmada, silahlı çatışma hukuku ve uluslararası insan hakları hukukunda bireyin uluslararası sorumluluğuna ilişkin düzenlemeleri inceleyeceğiz.

Silahlı çatışma hukuku ve uluslararası insan hakları hukuku, farklı iki hukuk disiplini olmalarına rağmen, aralarında ortak noktalar da mevcuttur. Silahlı çatışma hukuku esas olarak uluslararası teamül hukukundan kaynaklanırken, uluslararası insan hakları hukuku ise II. Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen

Silahlı Çatışma Hukuku ve Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Bireyin Sorumluluğu

siyasi ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak imzalanan uluslararası antlaşma ve sözleşmelerle ortaya çıkmıştır.

Uluslararası insan hakları hukuku, devletlerin ve bireylerin hak ve yükümlülüklerini gösterir. Bu hak ve yükümlülükler, Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşması, BM İnsan Hakları Bildirgesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi v.b. insan hak ve özgürlüklerini koruyan, geliştiren birçok uluslararası antlaşmalarda ifadesini bulur. Bu hak ve yükümlülükler barış zamanı ve savaş gibi insanları tehdit eden durumların ortaya çıktığı zamanlarda uygulanır.¹

Savaş zamanlarında iki durum ortaya çıkar: Birincisi, devletin başlatma hakkı; ikincisi ise, savaşın yürütülmesi için gerekli operasyonlar ve bu operasyonlar sırasında insan haklarının korunması. Savaş sırasında uyulması gereken kurallar La Haye Hukuku ve Cenevre Hukuku'nda düzenlenmiştir.² Ağır insan hakları ihlalleri hem silahlı çatışma hukukunda hem de uluslararası insan hakları hukukunda yasaklanmıştır. Savaş suçları, barışa karşı suçlar, insanlığa karşı suçlar gibi silahlı çatışma hukukunun yasakladığı ağır ihlaller dışında, uluslararası insan hakları hukukunda bunlara ek olarak, barış zamanında soykırım, ırk ayırımı ve işkence gibi eylemler de suç sayılmış ve bütün bunlar, insan hakları ihlalleri olarak kabul edilmiştir.

II. Silahlı Çatışma Hukukunda Bireyin Uluslararası Sorumluluğu

Savaşlarda uyulması gereken kurallara ilişkin ilk düzenlemeler milattan önce (MÖ) 500. yıllarda Çin'in yaptığı antlaşmalara kadar uzanır. Bu tarihten sonra savaş ile ilgili kurallara Hint, Yunan, Roma, Hıristiyan ve İslam hukuklarında rastlamamız mümkündür. Bu hukuk sistemlerindeki düzenlemelerde dini öğelerin ağır bastığı görülmektedir.³

Doğal hukuk sistemi içinde laik ve hiyerarşik öngörü, Grotius'un 1625 yılında yayımlanan "Savaş ve Barış Hukuku" adlı eserinde görmemiz mümkündür. Grotius, eserinde devleti, uluslararası sistemin temel taşı olarak ele almakta; savaşı, meşru müdafaa halinde başvurulması gereken bir araç olarak ifade etmiştir.⁴

- 1 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International Law for Serious Human Rights Violations* (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1992), ss. 15-16.
- 2 Thomas Graditzky, "Individual Criminal Responsibility for Violations of International Humanitarian Law Committed in Non-International Armed Conflict", *IRRC* Sayı 822, (Mart 1998): s. 54.
- 3 Thomas Graditzky, "Individual Criminal Responsibility...", s. 16.
- 4 Hugo Grotius, "De Jure Belli ac Pacis Libri Tres", *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, ed. Howard Williams, Moorhead Wright ve Tony Evans içinde (Ankara: Siyasal Kitapevi, 1996), ss. 12-13. Ahmet Haluk Atalay, *Uluslararası Hukukun Oluşumu; İlk Küreleşme Dönemi 1492-1648* (İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997) ss. 8-85.

Silahlı çatışma hukukuna ilişkin olarak 19.yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında, uluslararası işbirliğinde önemli bir gelişme yaşandı. Devletler, silahlı çatışma hukuku ve teamüllerini gözden geçirmek amacıyla 1899 ve 1907 yıllarında La Haye’de toplandı ve kısaca La Haye Konferansları denilen bu toplantılarda önemli kararlar alındı.⁵

Silahlı çatışma hukukuna ilişkin uluslararası teamül kuralları, savaş suçularını yargılama hakkını savaşan taraflara vermektedir.⁶ Bu çerçevede, savaşan taraflar, silahlı çatışma hukukunun ihlali halinde yargılanacak suçlulara verilecek ceza konusunda serbest bırakılmaktadır. Buna göre, taraflar ölüm cezasını uygulayabilecekleri gibi hapis cezası da verebilirler. Bunun dışında, savaşan taraflar, suçluların karşılıklı serbest bırakılmaları, tazminat v.b. alternatif uygulamalarda da bulunabilirler.

La Haye Sözleşmelerinin temel amacı, silahlı çatışma hukuku ihlallerini önleme ve kuralları ihlal edenleri kurallara uymaya zorlamaktır.⁷ Yine La Haye Sözleşmelerine göre, mağdur devlet, diğer devlet veya devletlerden ateşkes antlaşmalarını bozan bireyleri isteme ve yargılama hakkına sahiptir.⁸ Söz konusu Sözleşmeler, silahlı çatışma hukuku kurallarını ihlal eden devletlerin uluslararası hukuk çerçevesinde sorumlu tutulacağını belirtmektedir.1907 tarihli La Haye IV. Sözleşmesi’nde, bireysel sorumluluk, devlet sorumluluğu çerçevesinde ele alınmaktaydı.⁹ Bu sözleşmede, bireylerin silahlı çatışma hukuku kurallarını ihlallerinden dolayı yargılanmasının gerektiğine ilişkin herhangi bir hüküm yoktur.¹⁰

I. Dünya Savaşı sonrasında müttefik devletler tarafından, silahlı çatışma hukuku ve teamüllerini ihlal eden düşman devletler uyuşundaki kişileri yargılamak amacıyla gerekli düzenlemeleri yapacak bir komisyon oluşturuldu. Versailles Antlaşması’na konulan hükümler, Alman Hükümeti’ne, silahlı çatışma hukuku ve teamüllerini ihlal eden kişilerin, yargılanmak amacıyla, müttefik devletlere teslimini şart koşmuştu.¹¹ Versailles Antlaşması’nın 27–29. maddelerinde, devrik

5 Roman Wieruszewski, “Application of International Humanitarian Law and Human Rights Law: Individual Complaints”, *Implementation of International Humanitarian Law*, ed. Fritz Kalshoven ve Yves Sandoz içinde (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1989), s. 442. La Haye düzenlemelerinde savaşın kaçınılmaz olduğu durumlar dışında savaş nedenlerini ve istekliliğini azaltma (1899 La Haye 2. nolu Sözleşme, 1907 La Haye 4.nolu Sözleşme), savaşın La Haye düzenlemelerine göre yürütüleceği kararları v.b. bulunmaktadır.

6 Von Gerhard, *Law Among Nations*, Sixth Edition (New York: Macmillan Publishers, 1992), s. 870.

7 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 20.

8 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, ss. 21-22.

9 Marek St. Korowicz, “The Problem of International Personality of Individuals,” *AJIL*, cilt 50 (1956), ss. 544-546. L.C. Green, *Essays on The Modern Law of War* (New York: Transnational Publishers, 1985): s. 84.

10 Edoardo Greppi, “Evolution of Individual Criminal Responsibility Under International Law”, *IRRC* cilt 81, No. 835 (September, 1999): ss. 535-536.

11 İlhan Lütem, *Harp Suçları ve Devletlerarası Hukuk*, (Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1951), ss. 24-26. Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, ss. 20-22. Mahkemelerde 901 dava görüldü. Bu davalardan 888’inde beraat kararı verildi. 13 davada da ceza verildi.

Alman İmparatoru II. Wilhelm ile öteki savaş suçlularının, kurulacak bir Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından yargılanması öngörülmüştü.¹² Ancak Hollanda'nın, ülkesine sığınmış bulunan II. Wilhelm'i iade etmemesi ve müttefiklerin de öteki savaş suçlularının yargılanmasını Leipzig Mahkemesi'ne bırakması sonucu bu hükümler uygulanamamıştı.¹³

II. Dünya Savaşı sonrası müttefik güçlerce imzalanan St. James Deklarasyonu'nda, savaş suçlularının yargılanması gerektiği açık bir şekilde ifade edilmişti.¹⁴ II. Dünya Savaşı sonrası müttefik güçler, I. Dünya Savaşı sonrası kurulan Leipzig Mahkemesi'nin başarısızlığını da göz önüne alarak, 8 Ağustos 1945 tarihinde Londra Antlaşması'nı imzaladılar. Londra Antlaşması'nın eki durumunda olan savaş suçlularının yargılanmasını içeren Nuremberg Şartı'nın 6. maddesi, bireylerin sorumlu tutulacağı suçları sıralamıştır. Bu şarta göre bireyler, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve barışa karşı suçlardan dolayı yargılanabileceklerdi.¹⁵

Nuremberg Şartı'yla birlikte, klasik devlet egemenliğinin gerektirdiği ve devlet egemenliğine bağlı yetkiler bağlamında gerçekleştirilen eylemlerden dolayı, bireyin sorumlu tutulamayacağı, sorumluluğun devlete ait olacağı, dolayısıyla bu eylemlerden ötürü sadece devletin yargılanabileceği yolundaki görüş değişikliğe uğramıştır. Nuremberg öncesi savaş suçlularına ilişkin göze çarpan önemli bir husus, uluslararası hukuk çerçevesinde savaş suçlarından dolayı sadece devletin sorumlu tutulabileceğiydi. Böylece, savaş suçlarından dolayı bireyin sorumluluğu devletin inisiyatifine bırakılmıştı. Nuremberg Şartı'yla, devletin savaş suçlarından doğan sorumluluğunun yanında, bireyin de bu tür suçlardan sorumlu tutulabileceğinin kabulü, uluslararası toplumca geniş bir destek gördü. Bireyin uluslararası hukuktaki cezai sorumluluğunun hukuksal kaynağı, Nuremberg Şartı'nın bireyin savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve barışa karşı suçlardan dolayı sorumluluğunu belirten ilgili hükümleridir.¹⁶

Bireyin savaş suçlarından dolayı sorumluluğu II. Dünya Savaşı öncesine dayanmakla birlikte, barışa karşı suçlardan dolayı sorumluluğu Nuremberg Şartı

12 Marek St. Korowicz, "The Problem of International Personality...", s. 545.

13 Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Derstleri*, C. II, 5. Baskı (Ankara: Turhan Kitabevi, 1998), s. 174. Edoardo Greppi, "Evolution of Individual ...", ss. 535-536. İlhan Lütem, *Harp Suçları ve...*, ss. 2-24. Igor P. Blishchenko, "Responsibility in Breaches of International Humanitarian Law", *International Dimensions of Humanitarian Law* (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1988), s. 283.

14 Leo Gross, *International Law and Organization* (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1993), s. 136.

15 Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Derstleri...*, ss. 175-177. İlhan Lütem, *Harp Suçları ve...*, ss. 64-65. Edoardo Greppi, "Evolution of Individual ...", ss. 537-538.

16 Gerhard Von Glahn, *Law Among Nations...*, s. 881. Ayrıntılı bilgi için bkz. Virginia Moris ve Michael P. Scharf *An Insider's Guide to The International Criminal Tribunal For The Former Yugoslavia*, Cilt 1 (New York: Transnational Publishers, 1995), ss. 91-96. Gary Komarov, "Individual Responsibility Under International Law: The Nuremberg Principles in Domestic Legal System", *International and Comparative Law Quarterly* cilt 29 (1980): ss. 23-24.

ile birlikte başlamıştır. Nuremberg Şartı'nın 6. maddesinde belirtilen barışa karşı suçlar ve bundan kaynaklanan birey sorumluluğu, uluslararası hukukta gelişmekte olan bir eğilimdir. Bu suç türünün uluslararası toplumda yaygın destek görmesine ve birçok yasal dayanağa sahip olmasına rağmen, gerek kavramın tanımı gerekse bu suça ilişkin birey sorumluluğunun çerçevesi belirlenmiş değildir.¹⁷

İnsanlığa karşı suçlardan doğan birey sorumluluğu kavramı, insan hakları kavramının uluslararası antlaşmalarda yer almaya başlamasıyla tartışılmaya başlanmıştır.1899 ve 1907 La Haye Sözleşmelerinde insan hakları kavramına değinilmiş; ancak bu kavram tanımlanmamıştır. I.Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yapılan uluslararası antlaşmalarda, insan hakları ihalelerine değinilmiş ve bu ihallerden dolayı bireylerin sorumlu tutulabileceğinden söz edilmiş; ancak, bu konu savaş suçları kapsamında ele alınmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında, savaş süresince Alman Devleti'nin Alman Musevilere ve işgal ettiği ülke insanlarına yaptığı soykırım ve kötü muamele, insan hakları ihallerini gündeme getirmiştir. Savaş suçları kapsamına Almanların Almanlara yaptığı muameleler girmediğinden, insanlığa karşı suçlar ayrı bir suç kategorisi olarak düzenlemeye tabi tutulmuştur. Nitekim Nuremberg Mahkemelerinde, insanlığa karşı suçlar ayrı bir suç kategorisi olarak ele alınmış ve yaptırıma tabi tutulmuştur.¹⁸

34

1949 Cenevre Sözleşmeleri, savaş zamanında sivilleri koruma amacına yönelik kurallara yer vermektedir. Bu Sözleşmeler, içerdikleri hükümlerin ağır ihallerinden sorumlu bireyleri cezalandırma yönünde hükümler içermektedir.¹⁹ Ayrıca, Cenevre Sözleşmeleri, birey sorumluluğuna ilişkin uluslararası kuralları kurumsal bağlamda geliştirmektedir. 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ile bunlara Ek, 1977 tarihli Protokoller, gerek devlet gerek bireylerin ağır insan hakları ihallerinden dolayı imzacı devletleri bu ihallere karşı BM Şartına uygun bir şekilde işbirliğine gitmeleri gerektiğine işaret eden hükümler içermektedir.²⁰

Birçok devletin -ulusal çıkarları doğrultusunda yapılmış- ulusal mevzuatı, insan hakları ihallerini gerçekleştiren bireylerin soruşturulması ve yargılanmasını engelleyen hükümler ihtiva eder. Bu engellerin kaldırılması amacıyla 1968 yılında imzaya açılan ve 1970 yılında yürürlüğe giren İnsanlığa Karşı Suçlar ve Savaş Suçlarına İlişkin Yasal Engellerin Kaldırılması Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşme gereğince imzacı devletler, BM Genel Kurulu'nun 11 Aralık 1946

17 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 39.

18 Gerhard Von Glahn, *Law Among Nations...*, s. 885.

19 Leslie C. Green, "Crimes Under The I.L.C. 1991 Draft Code", *War Crimes in International Law*, ed. Yoram Dinstein ve Mala Tabory içinde (The Hague: Martinus Nijhoff Publishers,1996), ss. 93-94. Igor P. Blishchenko, "Responsibility in Breaches..." s. 286. Thomas Graditzky, "Individual Criminal Responsibility...", ss. 32-33.

20 Gerhard Von Glahn, *Law Among Nations...*, ss. 887-888.

tarhinde “ağır ihlallere” ilişkin aldığı karar ve 1949 Cenevre Sözleşmelerine göre, yargılanmasıyla ve cezalandırılması gereken kişilere karşı yasal engellerin azaltılması ve bu alanda işbirliğine gitmeleri yönünde yükümlülük altına girmişlerdir.²¹

İnsanlığa karşı suçlar, Uluslararası Hukuk Komisyon (UHK)’nun 1985 yılında tamamladığı çalışma raporunda kodifiye edilmiş ve böylelikle uluslararası hukukta yer almıştır. Günümüzde Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM) ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (RUCM)’nde bireyler, insanlığa karşı işlenen suçlardan dolayı yargılanmakta ve cezalandırılmaktadır.

III. Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Bireyin Uluslararası Sorumluluğu

Bireyin uluslararası sorumluluğu, silahlı çatışma hukukunda belirtilen suçlar dışında, uluslararası insan hakları hukukunda belirtilen ihlallerden dolayı da söz konusu olmaktadır. Uluslararası insan hakları hukuku, soykırım, ırk ayrımı, işkence ve kölelik suçlarını insan hakları ihlalleri olarak kabul etmektedir. Uluslararası alanda yapılan birçok antlaşmada bu eylemler yasadışı ilan edilmiştir. Söz konusu suçlar genel düzenlemelerle kurallara bağlanmış; birey sorumluluğu, köle ve köle ticareti suçu dışında, bu genel çerçeve içinde ele alınmıştır.

A. Soykırım

Soykırım, BM Genel Kurulunun 11 Kasım 1946 tarihinde aldığı kararlarla uluslararası suç sayılmıştır.²² Yine, BM Genel Kurulu’nun 21 Aralık 1947 tarihli 180/1 sayılı kararıyla “soykırımın, kişi ve devletlerin ulusal ve uluslararası sorumluluğunu gerektiren uluslararası bir suç olduğu” kabul edilmiştir.

1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi imzalanmadan önce uluslararası hukukta soykırımın barış zamanında yasaklanmasına ilişkin özel bir düzenleme yoktu. Bu döneme kadar soykırım eylemi, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları çerçevesinde ele alınırdı. 1948 yılında imzalanan Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, soykırımı, açık bir şekilde uluslararası bir suç

21 Christian Tomuschat, “Crimes Against The Peace and Security of Mankind and The Recalcitrant Third State”, *War Crimes in International Law*, ed. Yoram Dinstein ve Mala Tabory içinde (The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996), ss. 45-47.

22 Malcolm Nathan Shaw, “Genocide and International Law”, *International Law at A Time of Perplexity Essays in Honour of Shabtai Rosenne*, ed. Yoram Dinstein içinde (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1989), s. 799.

olarak belirtmektedir.²³ Sözleşme'nin 1. maddesi "soykırımın, uluslararası hukuk kapsamında barış veya savaş zamanında işlenen bir suç olduğu"nu belirtmiş ve taraf devletleri bu suçun "önlenmesi ve cezalandırılması" için yükümlülük altına sokmuştur.²⁴ Ayrıca, Uluslararası Adalet Divanı (UAD) 28 Mayıs 1951 tarihli Soykırım Sözleşmesi'ne çekinceler konusundaki danışma kararında, anılan Sözleşmenin temelindeki ilkelerin, uygar uluslarca tanınan ilkeler olduğunu belirtmek suretiyle,²⁵ soykırımın yasaklanmasının hukukun genel bir ilkesi olduğunu teyit etmiştir.

Sözleşme'nin 2. Maddesi; bir ırk, ulus, etnik grup veya dini grup üyelerinin, sırf bu nitelikleri nedeniyle kısmen veya tamamen yok etmek kastıyla işlenen aşağıdaki eylemleri soykırım olarak tanımlamıştır:

- Grup üyelerinin öldürülmesi,
- Grup üyelerinin zihinleri veya bedenleri üzerinde ağır tahribat,
- Grup üyelerinin hepsinin veya bir kısmının yaşam koşullarına kasti olarak zarar vermek, onlar üzerinde fiziksel tahribatı planlı olarak yapmak,
- Grubun çoğalmasını önlemek amacıyla, doğumu engelleyecek önlemleri almaya, kişileri zorlamak,
- Çocukları zorla bir gruptan diğer gruba aktarmak.²⁶

İlgili Sözleşmenin 4.maddesinde soykırım eylemini veya Sözleşme'nin 3. maddesinde belirtilen soykırımı planlayan, dolaylı veya dolaysız soykırım yapmaya teşvik veya tahrik eden, soykırım suçunun işlemesine yardım eden amir, kamu görevlileri ve bireylerin cezalandırılacağı belirtilmektedir.

Soykırım Sözleşmesi'nde, bireysel sorumluluğun, bir kamu görevli veya yasal sorumlu yönetici olunmasından dolayı ortadan kalkmayacağı belirtilmektedir (mad.4). Sözleşme'nin 5. maddesinde ise soykırım suçunu işleyenler ve 3. maddesinde belirtilen suçları işleyen bireyler hakkında, etkili cezaların verilmesi gerektiğinden söz edilmektedir. Sözleşme'nin 6. maddesinde soykırım suçunu

23 Thomas Graditzky, "Individual Criminal Responsibility", ss. 1-31.

24 Steven R. Ratner ve Jason S. Abrams, *Accountability For Human Rights Atrocities in International Law: Beyond the Nuremberg Legacy* (Oxford: Clarendon Press, 1997), s. 26.

25 Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri...*, s. 177.

26 Sözleşme metni için bkz. Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler*, 2. baskı (İstanbul: Beta Yayınları, 1994), s. 251. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları*, (İstanbul: Beta Yayınları, 1988), s. 48. Edoardo Greppi, "Evolution of Individual...", s. 540.

işleyenlerin ve 3. maddede sıralanan eylemleri gerçekleştirenlerin, eylemin vuku bulunduğu devletin mahkemesinde veya ilgili tarafların yargı yetkisini kabul ettiği bir Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanması gereğine değinilmiştir.²⁷

İlgili Sözleşme, Sözleşmede belirtilen suçların yargılanması amacıyla kurulmuş bir uluslararası ceza mahkemesinin bulunmadığı zaman ve durumlarda, söz konusu suçları işleyen bireylerin yargılanmasının, öncelikle, suçun vuku bulunduğu devletin sorumluluğunda olduğu belirtilmektedir (mad.6).

Soykırım suçunu işleyen üst düzey devlet yetkilisini soruşturma veya yargılama konusunda birçok güçlkle karşılaşmaktadır. Romanya devlet eski başkanı Nicolae Ceausescu'nun yargılanması ve cezalandırılmasında olduğu gibi, bir devlet başkanının yargılanmasının söz konusu olduğu durumlarda da yargılama ve cezalandırma çok hızlı ve katı olmaktadır.²⁸

Sözleşme, özel düzenlemelere gereksinim duyulan ağır insan hakları ihlallerine ilişkin yasal çerçevenin, uluslararası hukuk bağlamında, özel sorumluluk sistemi kapsamında, uluslararası toplumun işbirliğine gidilerek belirlenmesi gereğini belirtir. Sözleşme, soykırımı uygulanabilecek uluslararası hukuk kurallarının kurumsal çerçevede yürütülmesi gereğini vurgulayarak, bu durumun uluslararası düzeyde bireysel sorumluluğu sistematik bir şekilde ele almaya yönelik çok önemli bir aşama olduğunu belirtir.²⁹

Soykırım suçu, Soykırım Sözleşmesi dışında, Cenevre Sözleşmelerinde de ağır insan hakları ihlalleri olarak kabul edilmektedir.³⁰ Cenevre Sözleşmeleri hükümlerinin etkinlik kazanabilmesi için, taraf devletlerin, bu hükümleri iç hukuklarına uyarlayabilmelerine yönelik gerekli yasal düzenlemeler yapmaları ve pratik usuller oluşturmaları gerekmektedir. Bu düzenlemeler yapılmadığı durumda, devletlerin Sözleşme hükümlerini uygulamalarını sağlayacak önlem ve yaptırım mekanizmaları Sözleşme'de mevcut değildir.³¹ Oysa Soykırım Sözleşmesi, soykırım suçunun bir uluslararası suç türü olması ve uluslararası hukukun genel ilkelerinin bir parçası olması nedeniyle, Sözleşme hükümlerinin sadece Sözleşmeden kaynaklanan bir nedenle değil, ayrıca yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı da uluslararası hukuk kişilerine uygulanacağını öngörmektedir.

27 Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri...*, s. 179. Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk...*, s. 252. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 142.

28 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 70.

29 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, ss. 71-72.

30 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 72.

31 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 72.

B. Irk Ayrımı

Irk ayrımına ilişkin en önemli uluslararası belge Irk Ayrımının Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'dir. Sözleşme, BM Genel Kurulunca 30 Kasım 1973 tarihinde kabul edilmiş ve 18 Temmuz 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir.³² Sözleşme, uluslararası ceza hukukunun kodifikasyonuna ve gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş; ırk ayrımı gibi, uluslararası suçlara karşı mücadele için kuralların oluşumuna kaynaklık etmiştir.

BM ırk ayrımcılığına karşı yürütülen çalışmalara destek vermekte ve birçok kararlarında bunun insanlık dışı bir eylem olduğunu belirtmektedir. BM Güvenlik Konseyi, 1990'lı yılların başına kadar, Güney Afrika yönetiminin ırk ayrımcılığı politikası ve uygulamalarının uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğini defalarca ilan etmiştir.1980'li yılların sonuna kadar, Güney Afrika yönetimi şu eylemleri sistematik bir şekilde uygulamıştır: Afrikalıları öldürme ve imha etme, köleleştirme, ırk ayrımı ve sivil halka yönelik diğer insanlık dışı muameleler.³³

Irk Ayrımı Sözleşmesi'nin 1.maddesi "ırk ayrımının insanlığa karşı işlenmiş bir suç olduğunu" belirtmektedir. Sözleşme'nin 2. maddesinde tanımlanan ırk ayrımı politikaları ve uygulamaları sonucu meydana gelen insanlık dışı eylemler, uluslararası hukuku ihlal eden suçlar olup, BM Şartı'nı ve uluslararası barış ve güvenliği ağır şekilde tehdit eden bir niteliğe sahiptir. Sözleşmeye taraf devletler, ırk ayrımı suçu işleyen kişilerin, örgütlerin ve kurumların suçluluğunu ilan eder.³⁴ Bu çerçevede, bu maddede altı çizilen unsur, politika ve uygulamalara göre belirtilen ırk ayrımı suçunun tanımıdır. Böylelikle, ırk ayrımını ifade eden gerekli koşullar sadece zorunlu çalıştırma ve öldürme gibi eylemlerle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda, ırkçılık temeline dayanan sistematik bastırma ve boyunduruk altına alma öğelerini taşıyan ayrımcılık politikası oluşturan yasama işlemleri de bu kapsam dâhilinde değerlendirilmektedir.

Sözleşmenin 2. maddesi 1. maddeyi teyit ederek, ırk ayrımı suçunun kaçınılmaz şartının, bunun amaçlanmasına yönelik bir niyetin olduğunu belirtmektedir. Bu madde, "bir ırk üyesinin başka ırk grubu üyelerinden üstün tutulması, bir ırka ayrıcalık tanınması ve sistematik olarak diğerlerine baskı yapılması" eylemlerinin insanlık dışı muamele oluşturan ırk ayrımcılığı olduğunu vurgulamaktadır.

32 Steven R. Ratner ve Jason S. Abrams, *Accountability For Human Rights...*, s. 113.

33 İurii Aleksandrovich Reshetov, "International Law and Crimes against The Laws and Customs of War", *Nuremberg Trial and International Law*, ed. George Ginsburgs ve V. N. Kupriavtsev (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1990), s. 205.

34 Christine Van Den Wyngaert ve Stessen Guy, *International Criminal Law* (The Hague: Kluwer Law International, 1996), ss. 37-38.

Sözleşme'nin 4. maddesine göre ise, Sözleşme'ye taraf devletler ırk ayrımı suçunun önlenmesi; ortaya çıkması halinde ise, engellenmesi için gerekli önlemlerin alınması; ister kendi uyruğundan biri, ister başka devlet vatandaşı olsun isterse vatansız biri olsun bu suçu işleyen kişilerin mahkeme önüne çıkarılması, yargılanması ve cezalandırılması konusunda yükümlülük altına girmişlerdir.

Soykırım Sözleşmesi'nin soykırım suçu işleyen kişilerin yargılamasına ilişkin temel ilkesi, bu suçun sınırları içinde, suçun işlendiği devletin mahkemelerinin, sanıkları yargılama yetkisine sahip olduğu yönündedir. Irk Ayırımı Sözleşmesi ise, bundan farklılık arz etmektedir. 1990 yılına kadar Güney Afrika'da, ırk ayrımcılığı suç değildi. Bu eylemleri yapan kişiler herhangi bir yaptırım ile karşılaşmıyordu. Sözleşme, taraf devletlere, kendi sınırları dışında da bu suçu işleyen kişileri kendi ulusal mahkemelerinde yargılama yetkisi vermiştir. Diğer yandan, Sözleşme, ırk ayrımı suçunu yargılayan uluslararası bir mahkemenin bulunması halinde, taraf devletlerin bu mahkemenin yargı yetkisini kabul edeceğini belirtmektedir.

Irk Ayırımı Sözleşmesi, kişilerin uluslararası suçlardan dolayı bireysel cezaî sorumluluğunu ırk ayrımı konusunda teyit etmiş ve geliştirmiştir. Bu bağlamda, bu sorumluluğun özelliği, suçun özel bir sosyal tehlike oluşturmasıdır.

UHK'nun devlet sorumluluğuna ilişkin hazırladığı taslağın tartışmalarında, soykırım ve ırk ayrımı gibi uluslararası suçların BM Şartının IV. Bölümü çerçevesinde ele alınması gereği dile getirilmiş; devletlerin iç yasal düzenlemelerinin yanı sıra, uluslararası barış ve güvenliğin bu suçlar nedeniyle tehlikeye girmesi halinde BM'nin önlem alma gereğini belirtmiştir.

İnsan hakları ihlallerinden kaynaklanan devlet sorumluluğu, bu gibi ihlallerin önlenmesine yönelik ulusal önlemlerin uygulanmasından ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu sorumluluk Devletin siyasal yapısından ve kurumlarının uygulamalarından da kaynaklanmaktadır.³⁵ Devletin bazı yetkililerin ırk ayrımı niteliğindeki faaliyetlerde bulunmaları, devletin resmi kurumlarının bu suça yaklaşımından kaynaklanabilmektedir. UHK, devlet sorumluluğuna ilişkin taslağın 27. Maddesinde, devletin yardım ve teşvikiyle yapılan uluslararası haksız eylemler ve devletin doğrudan kendisinin işlediği uluslararası haksız eylemlerin devlet sorumluluğunu gerektirdiğini belirtmektedir.

Irk ayrımı uygulama ve politikası bir devletin ulusal sınırları içinde yaşayan başka renkten insanlara karşı idari uygulamalardan oluşmaktadır. Irk ayrımı durumu, bazı öğelerin varlığıyla söz konusu olmaktadır. Bu öğelerden birincisi,

35 İurii Aleksandrovich Reshetov, "International Law and Crimes...", s. 209.

insanlara karşı girişilen baskıcı eylemlerdir. Bu eylemler; bir ırka mensup üyelerin yaşam hakkından yoksun bırakılması, fiziksel yıkıma neden olacak koşullar içinde tutulması, gelişmelerinin önlenmesi, onların zorunlu olarak çalıştırılmasıdır. Bütün bunlar, ırk ayırımını oluşturan öğelerdir.³⁶ Öğelerden ikincisi, hukuk kurallarına ve evrensel ahlâk ilkelerine uyulmamasıdır. Diğer bir deyişle, insanların kişiliklerinin ve yaşamsal değerleriyle eşitlik ve özgürlüklerinin çiğnenmesidir. Irk ayırımı politika ve uygulamaları evrensel etik değerlerle bağdaşmaz. Bunlar, söz konusu değerleri tehdit eden başlıca unsurlardır. Ayrıca bunlar, uluslararası düzeni de tehdit etmektedir. Üçüncü öğe ise, siyasi durumdur. Bu öğe daha çok iki öğenin oluşmasına katkıda bulunan ve onların etki ve derecesini belirleyen bir öğedir.

Irk ayırımını genel olarak değerlendirecek olursak; yukarıda sıralanan üç öğenin kapsamında, insan haklarının çiğnediği ve ihlal edildiği normal siyasal gelişim ve iç istikrardan yoksun koşulların egemen olduğu baskıcı bir durumu ifade etmektedir.

Irk ayırımı; siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda yasa önünde bir ırkın diğer ırklardan farklı ayrıcalıklara sahip olduğu bir durumu ifade eder (mad.1).³⁷ Güney Afrika'da milliyetçi bir partinin 1948 yılında iktidara gelmesiyle bir devlet politikası haline getirilen ırk ayırımı (apartheid); beyaz azınlığın beyaz olmayan çoğunluğa karşı sosyo- ekonomik, siyasal ve hukuki alanlarda yasalar önünde ayrıcalıklarını ifade eder.³⁸

Güney Afrika'da yaşanan ağır insan hakları ihlalleri, temel hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı faaliyetler ve birçok masum insanın öldürülmesine yol açan ırk ayırımı politikasına bir karşılık olarak, 1971 yılında Gine ve Sovyetler Birliği tarafından "Irk Ayırımı Suçu Sözleşmesi" taslağı BM Genel Kuruluna sunuldu. Genel Kurul tarafından 30 Kasım 1973 tarih ve 3068 sayılı karar ile "Irk Ayırımı Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme" kabul edildi.³⁹

Söz konusu Sözleşmenin 1. Maddesi, taraf devletlerin, ırk ayrımcılığını insanlığa karşı suçlardan saydığını, ırk ayırımı politika ve uygulamalarının insanlık dışı hareketler olduğunu, ırk ayırımı ve benzeri politikaların⁴⁰ uluslararası hukuk

36 İurii Aleksandrovich Reshetov, "International Law and Crimes...", s. 210. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, ss. 110-11.

37 Her Türü Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi metni için bkz. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, ss. 97-107.

38 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 74.

39 Jonh F. Murphy, "International Crimes", *United Nations Legal Order*, ed. Oscar Schachter ve Cristopher Joyner, Cilt 2 (Cambridge: Grotius Publications, 1995), s. 1006.

40 Adam öldürme, ağır bedensel ve psikolojik zarar, işkence, insanlık dışı muamele ve cezalandırmalar, yasadışı hapis, bir grubun bir kısmına veya tümüne fiziksel tahribat getiren yaşam koşulları v.b. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 110.

ilkelerini ihlal eden suçlar olduğunu kabul ettiklerini belirtir. Sözleşmenin 3. Maddesi, bu suça ilişkin olarak, ırk ayrımı suçunu işleyen, bu suça iştirak eden, söz konusu suçun işlenmesine teşvik ve yardım eden herkesi (bireyleri, kurumları ve devlet memurlarını) içine alacak şekilde sorumluluk kapsamını geniş tutmaktadır.⁴¹ Sözleşme, Nuremberg Şartı gibi, bireysel sorumluluğu kabul etmekte; bireylerin, ırk ayrımı suçuna katılmaları halinde cezaî sorumluluk alabileceklerini ifade etmektedir. Sözleşmenin 6. Maddesi, BM İnsan Hakları Komisyonuna, bireyleri, örgüt/kurum üyelerini, kamu görevlilerini, ırk ayrımı suçunun kapsamını belirten bir liste yapma konusunda yetkilendirmektedir. Sözleşme, Cenevre Sözleşmelerinin ağır ihlallere ilişkin cezaî sorumluluğu çerçevesinde, uluslararası işbirliği sistemi içerisinde kurumsal kapsamda suç sorumluluğunu getirmiştir.⁴²

Günümüzde uluslararası toplumun önemli bir bölümü ırk ayrımcılığını insan hakları ihlali olarak değerlendirmektedir. “İrk Ayrımcılığı Sözleşmesi”, ırk ayrımcılığının, bireysel sorumluluğu gerektiren suçların başında yer aldığını belirtir.⁴³ Bireysel suç sorumluluğu, ağır insan hakları ihlallerini önleyici bir şekilde düzenlenmiştir. İrk ayrımcılığı suçundan dolayı sorumluluk, UHK'nun devlet sorumluluğuna ilişkin taslağında belirtilmekle birlikte, bireylerin bu suça ilişkin sorumluluğundan söz edilmemektedir. Güney Afrika'daki ırkçı yönetiminin devrilmesinden sonra ırk ayrımcılığından dolayı bireysel sorumluluk ilkesi kabul edilmiş ve ırk ayrımcılığı, cezaî yaptırım gerektiren bir suç olarak hukuksal düzenlemelerde yerini almıştır.

C. İşkence

Siyasal iktidar sahiplerince başvuru tarihine kadar uzanır. Günümüzde işkence, birçok ülkede sorgulama yöntemi olarak yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Bu nedenle işkence, modern zamanımızın insan hakları ihlallerine ilişkin bir sorunu olarak varlığını sürdürmektedir. Gerek birçok uluslararası belgede gerekse Uluslararası Çalışma Teşkilatı (UÇT) gibi hükümet dışı uluslararası örgütlerin açıklamalarında işkencenin kınandığına rastlamak mümkündür.⁴⁴ II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası hukukun bir dalı olarak gelişme gösteren insan hakları hukuku, işkencenin ağır insan hakları ihlallerinden biri olduğunu kabul etmektedir. Uluslararası teamül hukuku çerçevesinde işkence

41 Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri...*, s. 183. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 111.

42 Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 114.

43 Jonh F. Murphy, “International Crimes...”, s. 1006.

44 Jack Donnelly, *İnsan Hakları*, çev. Levent Korkut ve Mustafa Erdoğan (Ankara: Yetkin Yayınları, 1995), s. 234.

suçu bireysel sorumluluğu gerektirmekte ve bu bağlamda tüm ülkeler bu suçu işleyen bireyleri yargılayabilme olanağına sahip olabilmektedir.⁴⁵

BM Genel Kurulunca 1948 yılında kabul edilen Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin 5. maddesinde "hiç kimse işkenceye ya da zulmedici, insanlık dışı, onur kırıcı işlem veya cezalara tabi tutulamaz" denilmektedir.⁴⁶ Aynı şekilde, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin 10. maddesinin 1. fıkrası, "özürlülüğünden yoksun bırakılmış her kişiye insancıl ve insan onuruna yakışır bir şekilde davranılır" demektedir.⁴⁷ Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3. maddesi, taraf devletlere, insan yaşamına son verme, insanlara kötü muamele etme, işkence yapma ve insan onuruna yakışmayacak hareketlerde bulunma yasağı getirmektedir.⁴⁸ Buna benzer hükümler "Amerika İnsan Hak ve Yükümlülükleri Bildirgesi", "Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı" ve "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi"nde de mevcuttur.⁴⁹

1975 yılında BM, tüm insanlığı, insanlık dışı ve aşağılayıcı davranış ve cezalardan, kötü muamele ve işkenceden koruma bildirgesini kabul etti.⁵⁰ BM Genel Kurulu, 1984 yılında, "İşkence ve Diğer Aşağılayıcı ve İnsanlık Dışı Muamele ve Cezalara Karşı Sözleşme"yi kabul etti.⁵¹ Bu Sözleşmenin 16. Maddesinde, katılımcı devletlerin, işkence ve insan onurunu aşağılayıcı davranış ve cezaların uygulanmasını yasaklama ve bunları engelleme yükümlülüğü altında olduğunu belirtmektedir. Yine Sözleşmenin 2. Maddesinde, birey sorumluluğuna işaret edilmekte; üst düzey yetkililerin ve kamu görevlilerinin işkenceyi⁵² mazur gösteren uygulamalardan kaçınmaları gereği üzerinde durulmakta ve taraf devletlerin bu yönde idari ve yargısal önlemler alma yükümlülüğü altında oldukları ifade edilmektedir.

İlgili Sözleşmeyle, taraf devletler, kendi aralarındaki şikâyetleri inceleyecek "İşkenceye Karşı Komite"nin yetkilerini kabul etmektedir. Ayrıca bireyler de Sözleşme yükümlülüklerinin katılımcı devletlerce ihlallerine ilişkin şikâyetlerini Komiteye yapabileceklerdir.⁵³ BM İşkence Sözleşmesi dışındaki uluslararası

45 Steven R. Ratner ve Jason S. Abrams, *Accountability For Human Rights...*, s. 111.

46 Bildirge metni için bkz: Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 48. Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk...*, 182. Jonh F. Murphy, "International Crimes...", ss. 1006-1007.

47 Sözleşme metni için bkz.: Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 64.

48 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 81.

49 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Jack Donnely, *İnsan Hakları...*, ss. 225-230.

50 Steven R. Ratner ve Jason S. Abrams, *Accountability For Human Rights...*, s. 110.

51 BM Genel Kurulu 10 Kasım 1984 tarihinde sözleşmeyi kabul etti. 1985 yılında da devletlerin imzasına açıldı. 1987 yılında sözleşme yürürlüğe girdi. Steven R. Ratner ve Jason S. Abrams, *Accountability For Human Rights...*, s. 110. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 155. Jonh F. Murphy, "International Crimes...", s. 1007.

52 Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, ss. 156-159. Semih Gemalmaz, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş* (İstanbul: Beta Yayınları, 1997), s. 252.

53 Semih Gemalmaz, *Uluslararası İnsan Hakları...*, s. 252. Jack Donnely, *İnsan Hakları...*, ss. 233-234.

belgeler, yalnızca devletleri bağlayan hükümlere yer vermekte, işkencenin uygulanması veya sorumluluğuna ilişkin olarak bireyi bağlayan hükümlere yer vermemektedirler.⁵⁴

Günümüzde hükümetler, hükümetler arası örgütler, BM'ye danışmanlık hizmeti sunan hükümet dışı kuruluşlar ve BM özel raportörü, işkencenin sistematik bir şekilde devletlerin resmi uygulamalarında görmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Bunun nedeni olarak da demokrasinin yeterince benimsenmemesini ve hukuk kurallarının yetersizliğini göstermektedirler. Buna karşın dünyanın birçok ülkesinin anayasa ve yasalarında işkence, kötü muamele ve insanlık dışı hareketleri yasaklayan hükümler mevcuttur.⁵⁵

Özetlemek gerekirse; BM İşkence Sözleşmesi, işkenceyi önleme yönünde bireylerin uluslararası sorumluluğunu da içeren kuralların uluslararası alanda tanınması yönünde atılmış önemli bir adımdır. İşkenceden kurtulma çabası, resmi düzeyde insan haklarının korunmasına yönelik bilinen en önemli çabalardandır. Bunu UAD ve UHK'nun çalışmalarında görmekteyiz. Buna karşın işkence uygulamalarına hala birçok ülkede rastlamak mümkündür. Bunun önüne geçmek için, iç hukukta işkenceyle ilgili gerekli normları oluşturmak ve bunları uygulamak gerekir. Uluslararası hukuk da bu hedefe yönelmekte; ancak bunun için genel ve uygulanabilir kurallar ve yükümlülükler getirmelidir.

D. Kölelik

Kölelik ve köle ticaretinin yasaklanmasına ilişkin uluslararası çabalar 1815 Viyana Konferansına kadar uzanmaktadır.⁵⁶ 1831, 1833 ve 1841'de Viyana'da imzalanan Antlaşmalar, 1862 Washington Antlaşması, 1885 Berlin Konferansı, 1890 Brüksel Konferansı v.b. uluslararası işbirliği çabaları, kölelik ve köle ticaretinin önlenmesi ve yasaklanmasına ilişkin önemli girişimlerdir.⁵⁷ Kölelik ve köle ticaretinin her türü, uluslararası hukukun ihlalidir. Uluslararası hukukun genel ilkelerince de kölelik ve köle ticareti yasaklanmıştır.⁵⁸

1926 yılında imzalanan Uluslararası Kölelik Sözleşmesi, en eski tarihli çok taraflı insan hakları antlaşmalarındandır. Sözleşme, köleliği, gücünün tümünü veya bir kısmını başkalarının sahipliğinde bulunan kişinin durumu şeklinde tanımlar. Sözleşmenin 2. maddesi taraf devletlere köleliğin her çeşidinin ortadan

54 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 85.

55 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 86.

56 Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri...*, s. 173; Semih Gemalmaz, *Uluslararası İnsan Hakları ...*, s. 200.

57 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 87.

58 Steven R. Ratner ve Jason S. Abrams, *Accountability For Human Rights...*, s. 105.

kaldırılması ve yasaklanması yükümlülüğünü getirir.⁵⁹ 1956 yılında imzalanan ek protokollerle, 1926 tarihli Kölelik Sözleşmesine, “Kölelik Benzeri Uygulama ve Kurumlar ile Köle Ticareti ve Köleliğin Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi” eklenerek genişletildi.⁶⁰ Ek Sözleşme, katılımcı devletlere, küçük çocukları işgücü olarak kullanıp istismar etme, kadınların mirastan hak almalarını engelleme, beyaz kadın ticareti yapma yasağı ile serflik ve kölelik benzeri uygulama ve kurumların ortadan kaldırılması yükümlülüğünü getirmiştir (mad.1).⁶¹

II. Dünya Savaşı sonrasında kölelik ve benzeri uygulamaların yasaklanmasını içeren birçok sözleşme imzalanmıştır. Bunun dışında UÇT’da kölelik ve benzeri uygulamaların ortadan kaldırılmasına ilişkin olarak üyeleri arasında işbirliğini teşvik eden kararlar almıştır.⁶²

Uluslararası hukukta köleliğe ilişkin bireysel sorumluluk ilkesi, 1926 Sözleşmesi’ne ek 1956 Kölelik Sözleşmesi’nin 6. Maddesinde yer almaktadır. İlgili madde hükmünde, kölelik ve benzeri uygulamaların taraf devletlerce suç sayılması ve bu suçu işleyen bireylerin sert bir biçimde cezalandırılması gereği belirtilmektedir. Yine ek Sözleşme gereğince, taraf devletler, köleliğin ortadan kaldırılması konusunda kendi aralarında ve BM ile işbirliğine gideceklerdir.

Uluslararası toplum, köle ticaretinin ortadan kaldırılması konusunda çok taraflı işbirliğinin yararlarına inanmaktadır. Devletleri, silahlı çatışma sürecinde meydana gelen soykırım, ırk ayrımı ve işkence gibi uygulamalara karşı ulusal ceza yasalarında önlemler almakla yükümlendiren uluslararası kurallar, bu gibi suçlarda birey sorumluluğuna ilişkin etkin ve özel önlemlerin alınmasını teşvik etmektedir.

Köleliğe ilişkin birey sorumluluğu, birey sorumluluğunu gerektiren diğer uluslararası kurallardan gerekçe ve formülasyon olarak farklılık gösterir. Kölelik suçu, yer ve kişi bakımından diğer ağır insan hakları ihlallerinden ayrılır. Önceleri birçok devlet köle ticareti yapmamasına rağmen, bireyler, kölelik ve benzer uygulamalar amacıyla insanları bir yerden başka bir yere taşımış, kaçırmış veya tutuklamışlardır. Köle ticareti, genellikle açık deniz alanlarında yürütülen bir faaliyettir. Bunun nedeni, açık denizlerin tarafsız deniz alanları oluşturmaları ve tek bir devletin egemenlik alanı içinde bulunmamalarıdır. Köle ticareti ve köleliğin ortadan kaldırılması için uluslararası işbirliğine özel ihtiyaç vardır.

59 Sözleşme metni için bkz.: Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 193.

60 Steven R. Ratner ve Jason S. Abrams, *Accountability For Human Rights...*, ss. 106-107. Semih Gemalmaz, *Uluslararası İnsan Hakları...*, s. 208.

61 Sözleşme metni için bkz.: Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, ss. 200-205.

62 Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 90.

Uluslararası işbirliği sonucu imzalanan çok taraflı sözleşmeler, insan haklarına olan duyarlılığın artması ve devletlerin bu konuya gösterdiği hassasiyet, köle ticareti ve benzeri uygulamaların yasaklanması ve uluslararası teamül hukukunun bir bölümü haline gelmesinde önemli rol oynamıştır. Uygulamalar göstermektedir ki; kölelik ve köle ticaretinin yasaklanmasına ilişkin uluslararası kurallar, uluslararası hukukun genel ilkeleri haline gelmiştir.

E. Ayrımcılık

Ayrımcılık; bir toplumda bir gruba mensup üyelerin diğer grup üyelerinin sahip olduğu haklardan yaralanmaması veya bu hakların ihlal edilmesi temeli üzerine kuruludur.⁶³ Irk, cinsiyet, dil, din veya diğer hassas kriterlere dayanan ayırım üzerine kurulu ihlaller, geniş çaplı ve sistematik bir biçimde uygulanırsa, ayrımcılık olur. Ayrımcılık, insan hakları ihlallerinden sayılmaktadır.⁶⁴ Ayrımcılığın önlenmesine ilişkin uluslararası kurallar, uluslararası hukukun insan hakları ihlallerine ilişkin birey sorumluluğu ile iki şekilde ilintilidir. Birincisi, ayrımcılık yapmamaya ilişkin uluslararası kurallar soykırım, ırk ayırımı, kölelik gibi uluslararası suçların uluslararası hukukun bir parçası oluşturmasıdır. İkincisi, ayrımcılığın, uluslararası hukukta, insan hakları kurallarının nasıl olması gerektiğine ilişkin katkıda bulunmasıdır.⁶⁵

Birey sorumluluğu, savaş suçları, soykırım ve işkence gibi ağır insan hakları ihlallerinde görüldüğü gibi ayrımcılık suçunda da görülebilir. Birey sorumluluğunun, söz konusu suçlardan farklı olarak, ayrımcılık suçunda da ayrı bir yeri vardır. Ayrımcılığın yasaklanmasına ilişkin uluslararası belgelerde, öncelikli amaç, ayrımcılık yapan kuruluş, grup, birey ve resmi görevlilerin cezalandırılması hususunda önlemler almaya devletleri teşvik etmek ve devletlerin hükümet politikası olarak ayrımcılığı yasaklamasını sağlamaktır.⁶⁶ Ayrımcılığa karşı uluslararası belgelerin en önemlileri “Birleşmiş Milletler Irk Ayırımı Bildirgesi” ve “Irk Ayırımının Tüm Çeşitlerinin Yasaklanmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme”dir. Bu Sözleşme ve Bildirgede, ırk ayırımı yapan ve bu suçu işleyen bireylerin sorumluluğuna işaret edilmektedir.⁶⁷ İlgili Sözleşme, ayrımcılığın insanlığa karşı bir suç olduğunu ve bu suçun cezaî sorumluluk gerektirdiğini belirtmektedir.⁶⁸ Irk Ayırımı Sözleşmesi’nde, bireylerin ırk ayrımcılığını yasaklayan hükümler mevcuttur. Aynı zamanda Sözleşme, bu

63 Steven R. Ratner ve Jason S. Abrams, *Accountability For Human Rights...*, s. 114.

64 Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 109.

65 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 93.

66 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 95.

67 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 95. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, ss. 98-100.

68 Christian Tomuschat, “Crimes Against The Peace...”, ss. 54-55.

konuda taraf devletleri, dolaylı olarak bireylerin ırk ayrımı yapmamalarına ilişkin olarak önlemler alması yükümlülüğü altına sokmaktadır.

BM Irk Ayrımı Bildirgesi'nin 2. maddesinde; "hiçbir devlet, kurum, grup ve bireyin etnik köken, renk, ırk temelinde kurumlar, gruplar ve bireyler arasında temel özgürlükler ve insan hakları konusunda ayrımcı davranışlar gösteremeyeceği"ni belirtmektedir. 1945'ten beri ayrımcılık yapmama ilkesi kapsamında, kanunlar önünde bireysel haklar ve bireylerin eşit muamele ile karşılaşmalarını garanti altına alan uygulamalar geniş ölçüde uluslararası toplum tarafından kabul görmüştür. Bu kapsamda, uluslararası hukuk ile ulusal hukuklarda ırk ayrımcılığını yasaklayan hükümler mevcuttur. Dolayısıyla, ırk ayrımcılığı uygulamaları, uluslararası toplum tarafından hassasiyetle incelenmekte ve tepki toplamaktadır. İnsan hakları ihlallerine ilişkin bireysel sorumluluk, uluslararası toplumun ciddiyetle ele aldığı bir konudur. Ayrımcılığın bireyler tarafından sistematik ve yaygın bir şekilde yapıldığına ilişkin belirtilerin ortaya çıkması halinde, yasal çerçevede bireysel sorumluluk mekanizması devreye girmekte ve uluslararası toplumun tepkisini çekmektedir.

IV. Sonuç

46

Uluslararası hukuk kapsamında insan haklarının ağır ihlallerinden dolayı bireyin sorumluluğuna ilişkin düzenlemelerin sayısı gittikçe artmaktadır. Bu konuda yeni ve gelişmekte olan uluslararası insan hakları hukuku önemli çok taraflı işbirliği alanıdır. Ayrıca, Birleşmiş Milletler ve bölgesel uluslararası örgütler düzeyinde insan haklarının ağır ihlallerine ilişkin önemli uluslararası denetim mekanizmaları vardır.

İnsan haklarının geliştirilmesi ve korunmasına ilişkin düzenlemelerin sayısındaki artış, uluslararası hukukun bireye ilişkin düzenlemelerin artmasına neden olmaktadır. Bu durum, bireye uluslararası alanda yeni statü kazandırmıştır. Nuremberg Uluslararası Ceza Mahkemelerinden başlayarak insan haklarının ağır ihlallerinden dolayı sorumlu tutulma ve yargılanmaya başlanan birey, geçen süre içerisinde, bu sorumluluğunun kapsamını genişleten uluslararası düzenlemeler ortaya çıkmıştır. Uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler ve uluslararası toplumun temel çıkarları toplum üyelerinin uluslararası toplumu ilgilendiren temel konulara ilişkin ilgisini artırmıştır. Bu konulardan biri de insan haklarının ağır ihlalleridir.

Soğuk savaş sonrası dönemde, uluslararası toplum insan haklarının ağır ihlallerini cezalandırmaya yönelik çabalarını yoğunlaştırdı. Bu çabalar sonucu, 1990'lı yılların başında ad hoc nitelikte kurulan Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile Raunda Uluslararası Ceza Mahkemesi bireyi işlediği savaş suçları

ve insan haklarının ağır ihlallerinden dolayı yargılamayı sürdürmektedir. 2002 yılında faaliyete başlayan Uluslararası Ceza Mahkemesi ise savaş suçları ve insan haklarının ağır ihlallerini de içine alan uluslararası suçlar nedeniyle bireyleri yargılamayı sürdüren sürekli nitelikte bir uluslararası mahkemedir.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

Atalay, Ahmet Haluk. *Uluslararası Hukukun Oluşumu: İlk Küreleşme Dönemi 1492-1648*. İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997.

Blishchenko, Igor P. "Responsibility in Breaches of International Humanitarian Law", *International Dimensions of Humanitarian Law*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1988.

Donnelly, Jack. İnsan Hakları. Çeviren Levent Korkut ve Mustafa Erdoğan. Ankara: Yetkin Yayınları, 1995.

Gemalmaz, Semih. *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. İstanbul: Beta Yayınları, 1997.

Glahn, Gerhard Von. *Law Among Nations*. 6. Baskı. New York: Macmillan Publishers, 1992.

Graditzky, Thomas. "Individual Criminal Responsibility For Violations of International Humanitarian Law Committed in Non- International Armed Conflict." *IRRC* sayı 822 (March 1998).

Green, Leslie C. "Crimes Under The I.L.C. 1991 Draft Code." *War Crimes in International Law*, editörler Yoram Dinstein ve Mala Tabory içinde. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996.

Greppi, Edoardo. "Evolution of Individual Criminal Responsibility Under International Law." *IRRC* cilt 81, sayı 835 (Eylül, 1999): ss. 531-553.

Gross, Leo. *International Law and Organization*. Dordrecht :Martinus Nijhoff Publishers, 1993.

Grotius, Hugo. "De Jure Belli ac Pacis Libri Tres." *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, editörler Howard Williams, Moorhead Wright ve Tony Evans içinde. Ankara: Siyasal Kitapevi, 1996.

Gündüz, Aslan. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler*. 2. baskı. İstanbul: Beta Yayınları, 1994.

Komarov, Gary. "Individual Responsibility Under International Law : The Nuremberg Principles in Domestic Legal System." *International and Comparative Law Quarterly*, cilt 29 (1980): 21-37.

Korowicz, Marek St. "The Problem of International Personality of Individuals." *AJIL*, cilt 50 (1956): 533-563.

L.C. Green. *Essays on The Modern Law of War*. New York, Transnational Publishers, 1985.

Lütem, İlhan. *Harp Suçları ve Devletlerarası Hukuk*. Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1951.

Murphy, Jonh F. "International Crimes." *United Nations Legal Order*, editörler Oscar Schachter ve Christopher C. Joyner içinde. Cilt 2. Cambridge: Grotius Publications, 1995.

Pazarcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk Dersleri*. Cilt II, 5. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi, 1998.

Ratner, Steven R. ve Jason S. Abrams. *Accountability For Human Rights, Atrocities in International Law: Beyond the Nuremberg Legacy*. Oxford: Clarendon Press, 1997.

Reshetov, İurii Aleksandrovich. "International Law and Crimes against the Laws and Customs of War". *Nuremberg Trial and International Law*, editörler George Ginsburgs ve V. N. Kupriavtsev içinde. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1990.

Sencer, Muzafer. *Belgelerle İnsan Hakları*. İstanbul: Beta Yayınları, 1988.

Shaw, Malcolm Nathan. "Genocide and International Law". *International Law at a Time of Perplexity Essays in Honour of Shabtai Rosenne*, editör Yoram Dinstein içinde. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1989.

Sunga, Lyal S. *Individual Responsibility in International Law for Serious Human Rights Violations*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1992.

Tomuschat, Christian. "Crimes Against The Peace and Security of Mankind and The Reculcitrant Third State". *War Crimes in International Law*, editörler

Silahlı Çatışma Hukuku ve Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Bireyin Sorumluluğu

Yoram Dinstein ve Mala Tabory içinde. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996.

Virginia, Moris ve Michael P. Scharf. *An Insider's Guide to The International Criminal Tribunal For The Former Yugoslavia*. Cilt 1. New York: Transnational Publishers, 1995.

Wieruszewski, Roman. "Application of International Humanitarian Law and Human Rights Law: Individual Complaints." *Implementation of International Humanitarian Law*, editörler Fritz Kalshoven ve Yves Sandoz içinde. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1989.

Wyngaert, Christine Van Den ve Stessens Guy. *International Criminal Law*. The Hague: Kluwer Law International, 1996.

TARİHİN OKUNMAMIŞ SAYFASI: AHISKA

Yunus ZEYREK

Gazi Üniversitesi Öğretim Görevlisi,
Bizim Ahıska Dergisi Genel Yayın Yönetmeni
zeyrek.y@gmail.com

Özet: Güneybatı Kafkasya'da, Gürcistan sınırları içinde yer alan Ahıska'nın tarihi, mezalim ve acımasızlıklarla doludur. Yaklaşık iki yüzyıllık bir dönem içinde Ahıskalılar birçok kıyım uğramış, vatanlarından sürgün edilmiştir. Memleketlerine geri dönmeleri için gerekli müsaade ve koşullar sağlanmadığı için Ahıskalılar günümüzde de sürgünde hayat mücadelesi vermek zorunda kalıyor. Ne var ki, bölgeye yönelik yapılan araştırmaların çoğunda Ahıskalıların zengin ancak acı dolu tarihi adeta gizlenmiş ya da önemsiz gibi gösterilmiştir. Ahıskalıların tarih içinde uğradığı mezalime ışık tutmayı amaçlayan bu makale, Ahıskalıların yaşadığı trajediden insanlık âleminin yeterince haberdar olmadığını sonucuna varıyor.

51

Anahtar Kelimeler: Ahıska, Türkler, mezalim, sürgün, Kafkasya

A PAGE OF HISTORY UNREAD: MESKHETI (AHISKA)

Abstract: The history of Meskhети (Ahıska) situated in the Caucasus within the borders of Georgia, has witnessed many atrocities. Throughout a period of approximately 200 years, the Meskhetians (Ahıska Turks) have been subjected to massacres and have been exiled from their homeland. Due to the necessary conditions or permission not being provided for their return to their homeland, the Meskhetians (Ahıska Turks) are struggling with their lives in exile. Unfortunately, the majority of research conducted on the region in question has overlooked the painful history of the Meskhetians (Ahıska Turks) or have portrayed this history as one of little significance. This article, which aims to set forth the atrocities the Meskhetians (Ahıska Turks) were subjected to, argues that the tragedy of these peoples is not sufficiently known.

Key Words: Meskhети (Ahıska), Turks, atrocity, exile, Caucasus

I. Giriş

Tarih, insanoğlunun bin bir türlü macerasıyla teşekkül etmiştir. Tam olarak aydınlanamayan çağlar, destanî hikâyelerle masallaşmış, insanlığa mal olmuştur. Bilinen çağları anlatan sayfalar çevrildikçe, insanın yüzü bazen ışıır bazen hüznolenir. Yüzleri aydınlatan sayfalar, bütün insanlığa yararlı gelişmelerin yazıldığı sayfalardır. İnsanı hüzne ve acıya gark eden sayfalar ise kin, nefret, kan ve gözyaşı sayfalarıdır. Uluslararası suçları da bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Bilim, kültür ve medeniyet ilerledikçe tarih sayfaları da bu ilerlemeden payını alıyor, gündün güne aydınlanıyor. Geçmişte yaşanan olaylar, günümüze kin ve intikam şeklinde değil de hatırlama, adaleti yerine koyma, gönül alma şeklinde taşınırsa, tarih ve hukuk zenginleşir; aksi takdirde başa, yaşanmış acılara dönülür. Günümüzde bu hadiselerin örneklerini görmekteyiz.

Konuya bu açıdan yaklaştığımız zaman Ahıska ve Ahıska'nın macerası nasıl görünüyor? Bize göre Ahıska'nın çok dinamik bir muhtevaya sahip olan tarih sayfası, lâyıkıyla yazılmamış, yazılan da nedense okunmadan çevrilmiştir. Yani burada tarih yaşanmış olduğu hâlde yeteri kadar yazılıp okunmamıştır. Zira, bu bölgenin yerli ahalişi birçok kıyıma uğradığı, vatanında sürgün edildiği ve hâlâ sürgünde hayat mücadelesi verdiği hâlde insanlık âlemi bu trajediden yeteri kadar haberdar değildir. Onun içindir ki tarihin bu bölgede cereyan eden macerasının okunmadığını düşünmekteyiz.

II. Ahıska Neresidir?

Ahıska, Güneybatı Kafkasya'da, Gürcistan sınırları içinde yer alan, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Ardahan ilimizle sınır teşkil eden, bir bölgenin merkezidir. Bu şehrin çevresinde *Abastuban*, *Adigön*, *Aspinza*, *Ahulkelek*, *Azgur* ve *Hirtiz* gibi önemli yerleşim birimleri bulunmaktadır. Bu kasabalara bağlı iki yüzden fazla köy vardı. Bu bölgenin yerli ahalisinin büyük bir kısmı, yakın zamana kadar Türklerden meydana gelmekteydi. Türkiye sınırına 15 km mesafede bulunan ve Posof Çayı'nın iki yakasında yer alan şehir, karayolu ile Tiflis, Batum ve Türkiye'ye bağlıdır. Ayrıca Türk sınırının çok yakınına kadar uzanan bir demiryolu, Ahıska'yı Tiflis'e bağlar. Bakü-Tiflis-Ceyhan enerji hatları da buradan geçer. Gürcüler bu bölgeye, eski bir kavmin adına izafetle *Mesketiya*, Türk olan yerli ahaliye de Mesh demektedirler.

III. Tarihçe

Bölgede Türk iskânının kesin tarihi bilinmemekle birlikte İskender çağında bölgede Bun-Türk ve Kıpçak Türklerinin yaşadığı bilinmektedir.¹ Bun-Türk, otokton/yerli Türk anlamına gelmektedir.² Bölge, XII. yüzyılda külliyetli bir Kıpçak iskânına sahne olmuştur. Öyle ki Gürcü Krallığı ordusunun en önemli birlik ve kumandanları da Kıpçaklardı. O hâlde Kıpçaklar ve Bun-Türkler, Ahıska bölgesinde yaşayan yerli ahalinin atalarıdır. Gürcüler burayı birkaç adla anmaktadırlar: Axal-tsıxe (Yeni kale), Sa-mskhe (Mesx yurdu), Sa-Atabago/Atabek yurdu.

Ahıska, Türklerin şaheseri olan *Dede Korkut Kitabı*'nda Ak-Sıka/Ak-kale olarak geçer. Gürcü Kralı I. Vaxtang Gorgaslan zamanında da (482) Akesga adıyla anılmaktaydı.³ Ahıska'nın tarihî halkı olan Türkler, buraya Axısxa demektedirler.

Bölge, tarih boyunca Hun, Hazar, Bagratlı, Arap, Selçuklu, İlhanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevî nüfuzu altında kalmıştır. 1268'de İlhanlı çağında Kıpçak Atabek sülâlesi burada hükûmet kurmuştur.⁴ XVI. yüzyılın başlarında Ahıska Atabekleri hükûmetinin sınırları Azgur'dan Kars, Artvin, Tortum, İspir ve Erzurum'a kadar uzanıyordu. Bugünkü halk kültüründen de anlaşılıyor ki, Ahıska Türkleri ile Posof, Ardahan, Artvin, Ardanuç, Şavşat, Yusufeli, Tortum, Narman ve Oltu halkı aynı köktendir.⁵

Ortodoksa-Kıpçak Atabekleri hükûmeti, önce İlhanlı ve sonra da Safevî Türkmen devletine bağlı olarak 310 yıl ayakta kalmış; 1578'de Osmanlı Devleti'ne intikal etmiştir.⁶ Ahıska şehri, yeni kurulan Çıldır Eyaleti'nin başkenti olmuştur.

IV. Tarih Ahıska'da İnsanlık Suçuna Şahit Oluyor

Gürcü Kralı Erekle, 1783'te Rus Çarına başvurarak Osmanlı'ya karşı himaye talebinde bulundu. Bu daveti fırsat bilen Ruslar, Tiflis'e gelerek onunla bir antlaşma yaptılar. Bu antlaşmada Kral Erekle, Ahıska ve çevresiyle Şirvan

- 1 M. Brosset, *Histoire de la Georgie* (Petersbourg: Imprimerie de L'academie Imperiale des Sciences, 1849), s. 33; Prof. Dr. M. T. Zehabî (Kirişçi), *Iran Türklerinin Eski Tarihi* (Tebriz: 1378/1999), s. 719.
- 2 N. Marr ve M. Briere, *La Langue Georgienne* (Paris: Firmin-Didot, 1931), s. 615.
- 3 M. Fahrettin Kurzioğlu, *Dede Korkut Oğuznameleri* (İstanbul: Burhanettin Erenler Matbaası, 1952), ss. 64-65.
- 4 Bu sülâle hakkında geniş bilgi için bkz.: Yunus Zeyrek, *Posof'un Çizgileri* (Ankara: Ahıska Araştırmaları, 2006).
- 5 Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri* (Ankara: Murat Kitabevi Yayınları, 1972), ss. 83-84.
- 6 Yunus Zeyrek, *Tarih-i Osman Paşa* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 2001).

topraklarının da Gürcistan'a katılması umuduyla Ruslara bağlılık yemini etti. 1801 yılında da Gürcistan bir Rus vilâyeti olarak ilân edildi.⁷

Ruslar, bu tarihten itibaren civar memleketleri istilâ etmenin yollarını aradılar. Esasen 1552 yılında Kazan'ın fecî bir şekilde ele geçirilmesiyle başlayan Rus yayılcılığı, günden güne artarak Karadeniz ve Hazar sahillerine kadar ulaşmıştı. Kafkasya'daki hanlıkların toprakları birer birer Rusların eline geçiyordu. O zamanlar Osmanlı Devleti, Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması ve Navarin'de donanmasının yakılmasından dolayı askerî yönden zayıf bir hâldeydi.

Ruslar, büyük ordularla Güney Kafkasya'nın istilâsına koyuldular. Gudoviç, Tormazof, Yermolov, Velyaminof, Paskieviç gibi en ünlü komutanlar burada görevlendiriliyordu. Bu komutanların her birinin diğerinden daha zalim olduğu muhtelif kaynaklarda dile getirilmektedir. Rus kaynaklarından birinde: "İnsanî bir deyim olan 'Yere düşene vurulmaz' sözü Ruslar tarafından asla hatırlanmadı. İnsanî bir yapı kazanacağımıza, daha da zâlimleşmeye başlamıştık." denilmektedir. Bu sözleri kitabında nakleden J. Baddeley, Paskieviç'in, 'Eğer elinden gelirse ayağının altında ot bitmesine izin vermeyecek kadar zâlim bir kumandan' olduğunu yazmaktadır.⁸

15 Temmuz 1828'de Kars'ı işgal eden Ruslar, 12 Ağustosta Ahılkelek'i ele geçirdiler. Artık Rusların hedefi Ahıska'ydı. Ahıska, ekseriyeti Müslüman Türk olan 50.000 nüfuslu, zengin ve tabii güzellikleriyle meşhur bir şehirdi. Üç kat suru, kudretli bir iç kalesiyle birlikte her evi âdeta bir kale gibiydi. Doğu Türkiye'nin Erzurum ve Trabzon'dan sonra en önemli şehriydi.⁹

Bu savaşları anlatan John F. Baddeley, Ahıskalılar ve şehrin düşüşüyle ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

Kendi mahallî liderleri tarafından yönetilen Ahıskalılar, çok savaşçı ve korkusuz, enerjik insanlar olarak ün salmışlardır.

Rus ordusu, Ahıska şehri önlerine geldi. Şehirden beş altı kilometre uzaktaki garnizon, Ruslarla iki gün süren kanlı çarpışmalar yaptı. Burada üstün gelen Rus kuvvetleri, Ahıska'yı kuşatmaya başladılar. Rusların gelmesini dört gözle bekleyen Yahudi ve Ermeni azınlığı saymazsak geriye kalan Müslüman halk, cesur ve savaşçı insanlardan oluşuyordu.

7 N. Berdzenişvili ve S. Canaşa, *Gürcistan Tarihi*, çev. Hayri Hayrioğlu (İstanbul: Sorun Yayınları, 2000), ss. 294, 304.

8 John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, çev. S. Özden (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1989), ss. 173-197.

9 W. E. D. Allen, *Kafkas Harekâtı- 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966), s. 24; Kırzioğlu, *Kars Tarihi* (İstanbul: 1953), s. 549; Yahya Okçu, *Türk-Rus Mücadelesi Tarihi* (Ankara: Doğu Matbaası, 1949), ss. 112-114.

Bunlar, kadınları da dahil olmak üzere, hayatlarını, evlerini ve mallarını sonuna kadar savunmaya kararlıydılar. Bu insanlar, Ruslara gülererek kendilerine olan güvenlerini şu şekilde açığa vuruyorlardı: ‘Siz gök yüzündeki ay’ı Ahıska’nın câmisindeki hilâlden çok daha kolaylıkla sökebilirsiniz!’

Ruslar, 27 Ağustosta sabaha karşı ânî bir hücumla geçtiler. Şehir toprakları dövuıldı. Çevredeki binalar ateşe verildi. Her tarafa yangın paçavraları atarak şehrin evlerini yakmaya başladılar. Genç ihtiyar şehir halkı büyük bir cesaretle savaştılar. Kadınlar canlı olarak Rusların eline geçmektense yanan binalara dalarak canlı canlı yanmayı tercih ediyorlardı. Bir câmide toplanan yüzlerce insan diri diri yakıldı. Rus askerleri bu kahramanca mücadeleyi sindiremiyor, ele geçirdikleri insanı çocuk dahi olsa acımasızca öldürüyorlardı.¹⁰

Gudoviç ve Tormazof’un mağlûbiyetlerinin hıncıyla Ahıska’ya saldıran Paskieviç, bir ay müddetle kendisine karşı kahramanca direnen şehri, evleri, câmilere ve insanlarıyla beraber bir gecede ateşe verdi. Bu hadise bir Türk askerî kaynağında şöyle tasvir edilmektedir:

Gece karanlığı çökünce şehirde yangın çıktı. Ruslar, bu yangının kimler tarafından çıkarıldığı bilinmemektedir, demektedirler. Harp Tarihi yazar General Kropatkin ve arkadaşları ise konuda aynen şöyle demektedirler: Başkumandan Paskieviç, yangından yararlanmak maksadıyla yangın alevlerinin mümkün olduğu kadar etrafa yayılması için gayret gösterilmesini emrediyordu. Şehir alevler içinde kalyor, her sokakta yangın ve her haneye ayrı hücum olduğu hâlde, kale savunmacıları ve halkta mukavemet gücü kırılmıyordu. Her haneyi ele geçirmek için ayrı ayrı hücum etmek gerekiyordu, çünkü her bir hane ayrı bir kale gibiydi! Bir adım ilerlemek için Rus askerlerinin seller ile kan akıtması icap ediyordu! Ruslar, ancak akıttıkları hesapsız kanlar pahasına bir evi ele geçirebiliyorlardı. Ahıska erkeklerinin yiğitlik ve fedakârlığını tasvir etmek lâzım değildir. Ahıskalıların o esnada hiçbir yerde benzeri görülmemiş bir tarzda ateşe atılan kadınlarını hatırlamak hadisenin tasvirine kâfidir... Türk kadınları, ellerinde kılıç bulunduğu hâlde, Ruslar üzerine arslanlar gibi hamle ve hücum ederek muharebede sebat ediyorlardı. Çaresiz kalan gaziyeler ise diri olarak Ruslara teslim olmayı kabul etmeyip, esaret felâketine maruz kalmaktansa kendilerini diri diri yangın alevleri içine atıyorlardı. Alevlere gömülüp cesetlerini kül, ruhlarını Cenab-ı Hakk’a teslim ediyorlardı.”¹¹

10 John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya’yı İstilası...*, ss. 202-203.

11 Ahmet Muhtar Paşa, *1244-1245 Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi* (İstanbul: 1928), ss. 228-229

Ahmet Muhtar Paşa, Rus Harp Tarihi'nde geçen bu ifadeleri naklettikten sonra şu satırları da ilâve etmektedir:

Bu beyanatın Rus kaleminden çıkmış olması, ayrıca dikkate değerdir. General Kropatkin ve arkadaşlarının bu elîm faciayı, bu müthiş vak'ayı hakikatten ayrılmaksızın bütün çıplaklığıyla yazmak suretiyle hakikate hizmetlerinden dolayı kendilerine ne kadar teşekkür edilse azdır. Bu yürük paralayan faciaya General Paskieviç'in emirlerinin sebebiyet verdiği, Rus yazarlar tarafından haber verilmekle, adının her insaf ve merhamet sahibi tarafından ebediyen lanetle anılacağına şüphe yoktur.¹²

Böylece, birçok Rus generalini mağlûben geri çekilmek zorunda bırakan ve yüzyıllarca dokunulmazlığını sürdüren Ahıska, Rus kaynaklarının da teyit ettiği gibi, 28 Ağustos 1828 sabahı küller içinde Ruslara teslim oldu. Ruslar şehirde kadın-erkek binlerce insanı öldürdüler.¹³

Şehri işgal eden Ruslar, resmî binaları ve mahalleleri yağmaladılar. Kütüphanelerdeki kıymetli eserleri, Petersburg'daki imparatorluk kütüphanelerine taşıdılar. Bu kanlı savaşta Gürcüler ve Ermeniler de aktif olarak Rusların safında yer almaktaydı. Hatta Doğubayazıt Rusların eline geçince, Gürcü asıllı Rus kumandanı Çavçavadze, burada bir zamanlar Ahıskalı İshak Paşa tarafından yaptırılmış olan İshak Paşa Sarayı'nı ve bu sarayın kütüphanesini yağmaladı.¹⁴

1828 Osmanlı-Rus savaşlarında, Osmanlı tebaası Ermeniler, Rus kuvvetlerinin yanında, eski komşularına karşı savaşmışlardır. Şüphesiz bunun birinci sebebi, Rusların bölge halkından destek arayışlarıydı. Bu desteği verecek olan da Hıristiyan ahali, bilhassa Ermenilerdi. Nitekim Ruslar, tarih boyunca bu halkı, kendi emelleri uğrunda kullanmayı bilmiştir. Bu konuda Baddeley'in değerlendirmesi dikkat çekicidir:

Paskieviç, tamamen politik sebepler yüzünden Türkiye'de yaşayan Ermenilerin umut ve hırslarını en üst dereceye kadar cesaretlendirerek teşvik etti. Sonunda öyle bir durum ortaya çıktı ki, daha önceleri Türk komşuları ve yöneticileriyle uyum içinde bulunan bu insanlar, onlara karşı

12 Ahmet Muhtar Paşa, *1244-1245 Türkiye-Rusya Seferi...*, ss. 228-229.

Nitekim o devrin meşhur Erzurum Müftüsü Ardahanlı Ahmed Natıkî, tek kurşun atmadan teslim olan yerlerde bile Rus kıyıcılığını dile getiren mersiyesinde Paskieviç'in zalimliğine de işaret etmekte ve binlerce lanetle anmaktadır:

Rûz-i pençşenbe olıcak girdiler şehre şîrâr,

Paskeviç derler Reis'in adına, lanet hezar!

M. Fahrettin Kurzioğlu, *1855 Kars Zaferi* (İstanbul: İşıl Matbaası: 1955), s. 31.

13 Ahmed Muhtar Paşa, *1244-1245 Türkiye-Rusya Seferi...*, s. 230.

14 John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası...*, s. 204.

cephes aldılar. Türklere karşı yaptıklarından sonra onlardan korkan Ermeniler, kitleler hâlinde Ruslarla birlikte gitmek istiyorlardı. 1829 Edirne Antlaşması gereğince Rus ordusu geri çekilirken, 90.000 kadar Ermeni de onu izliyordu.¹⁵

Rus tarihleri, Paskieviç'in Kafkas seferini, zafer olarak yazıyor. Hâlbuki bu sefer, insanlık tarihinin en kanlı sayfalarındandır. Nitekim o sefere katılan ünlü Rus Şâiri Puşkin de bu kanaattedir.¹⁶

Ahıska, 1828 felâketinden sonra belini doğrultamamış, harabe hâlinde kurtulamamıştır. 1828'de 50.000 olan Ahıska şehrinin nüfusu, 1887'de 13.265'e düşmüştür.¹⁷ Bu tarihten itibaren şehir nüfusunun milliyeti de büyük ölçüde değişmiştir. 1908 yılındaki nüfusu 20.780'dir.¹⁸ Ahıska şehri, günümüzde harap bir kasaba görünümündedir.

Osmanlı'nın Çıldır Eyaleti merkezi olan ve medreseleriyle, ticarî hayatıyla ünlü Ahıska şehri, Rus istilâsından itibaren küçük bir kasaba hâline gelmiştir. Halkın bir kısmı Anadolu'ya göç etmiş, zamanla bölge tenhalaşmıştır.

V. Ahıska'da Zulmün İkinci Perdesi

3 Temmuz 1853 tarihinde Kırım Savaşı başladı. Rumeli ve Kafkas cephelerinde cereyan eden bu savaşta Ahıska yeni mücadelelere sahne oldu. Ahıska'da 1828 felâketini görmüş olan Ahıskalı Aziz Ağa, bu savaşta savaşırken şehit oldu. Ruslar, Aziz Ağanın başını keserek duvara astılar ve vücudunun derisini yüzdüler.¹⁹

Şehir, Türk ve Rus kuvvetleri arasında el değiştirdiyse de sonunda Ruslar galip geldi. Şehri ele geçiren Ruslar, "Türklerin gelişine sevinip yardımda

15 John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilâsı...*, ss. 221-222.

16 A. Sergeyeviç Puşkin, *Erzurum Yolculuğu*, çev. Z. Başımaz (İstanbul: Yaba Yayınları, 1961), ss. 22 vd.

17 M. Fahrettin Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi...*, ss. 28-29.

18 *Kavkazskiy Kalendarı* (Tiflis: 1910), s. 190.

19 Salih Hayri, *Hayr-Âbâd* adlı eserinde bu vahşeti manzum olarak şöyle hikâye etmektedir:

Zaten Ahıskalı bir pîr-i Aziz
Çeküp ihlâs ile tîğ-i ser-tîz
Arşa astı kılıç ol merd-i said
Ba'd-ezin kendisi oldukda şehid
Cesed-i pâkin edüp sad-pâre
Astılar re'sini bir divare
Barbar olduğuna Rus'un acaba
Şek mi eder Avrupalılar hâlâ!

bulundunuz!” diyerek halkı katliâm ederek mallarını yağmaladılar. Ruslar, aynı sebeple, aynı vahşeti 1915 yılında Ardahan’da da gerçekleştireceklerdi.²⁰ Bu büyük katliam, tarihe “Ardahan Kırgını” olarak geçmiştir.

Ahıska ve çevresinin Çarlık Rusya’sı elinde geçen doksan yıllık hayatı, zulümlerle doludur. Halkın bir kısmı Türkiye’ye göç etmiştir. Esasen Rus yönetimi, bir taraftan baskı yaparken diğer taraftan da halkı göçe teşvik etmekteydi. Dinî kılıklı manzumeler yazdırarak cami önlerinde halka dağıtılıyordu. “Ne durursun hicret eyle” nakaratlı bu manzumelerde özetle şöyle denilmekteydi: Buralar kâfir eline geçti, artık buralarda duramayız, biz de kâfir oluruz, ileride torunlarımız bizi lânetle anarlar, mutlaka göç etmeliyiz. Bazı aydın kişiler ise bu esaretin bir gün sona ereceğine inanmaktaydılar.²¹

Rus işgalini gören ihtiyarların hikâyelerinden anlaşılıyor ki, Rus idaresi yıllarında Türk ahali adeta uyuşturulmuştur. Halkın eğitim hizmetlerine önem verilmiyor; köy mollalarının, sadece yüzünden Kur’an okumayı öğretmelerine müsaade ediliyordu. Kitap, gazete gibi iletişim araçlarından habersiz kalan halk, dünyada olup bitenleri, Sibiry’a sürgüne gidip gelenlerden öğreniyordu.

Çar hükûmeti, Müslüman halkı askere almıyor, onun yerine 40 manat para alıyordu. Silâh tutmasını ve askerlik mesleğini bilmeyen halk, sonraki yıllarda vuku bulan savaşlarda, bunun acısını çok çekmiştir. Çar idaresi, halktan az vergi alır, askere götürmez ve iyi davranır görünmüş; diğer yandan dinî ve etnik farklılıkları daima diri tutarak, bölge halkını birbirine düşman etmiştir. Günümüze kadar sürüp giden Türk-Ermeni, hatta Gürcü ve diğer kavimlerin sürtüşmelerine bakılırsa, Rusların iki yüz yıldan beri yürüttükleri faaliyet daha iyi anlaşılır.

VI. Üçüncü Perde: Aktörler/Failler Değişiyor Oyun Değişiyor

1917 yılında Rusya’da Bolşevik İhtilâli sonucu Çarlık yıkıldı. Gürcistan’da Menşevik yönetim iş başına geldi. Felsefesi Gürcü şovenizmine dayanan bu yönetimin en açık icraatından biri, Türk ve Müslüman ahaliyi sindirmek ve göçe zorlamaktı.

20 M. Fahrettin Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi...*, ss. 63-70.

21 Bu esaret yıllarında (1904), millî duyguları uyanık halk şâiri Posoflu Zülâfî kurtuluş umudunu şöyle dile getiriyordu:

Biz, bu zulmetler içinden çıkarız bir gün olur;
Şarka, garba yıldırımlar çıkarız bir gün olur!
Türk doğarız, Türk gezeriz, Türk yaşarız dünyada,
Devrilen Moskof elinden çıkarız bir gün olur.
Der Zülâfî, Volga, Tuna, Ceyhun, Araslar gibi,
Tuğyan eder, deryalara akarız bir gün olur.

Yunus Zeyrek, *Posoflu Zülâfî* (Ankara: 2004), s. 165.

Çarlığın yerini alan Bolşevik Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Üç Sancak (Kars, Ardahan ve Batum), ana vatan Türkiye'ye kavuştu.²²

İhtilâl karmaşasından yararlanan Türk askeri Ahıska'ya geldi ve halk tarafından büyük bir sevinçle karşılandı. 1829'da Edirne Muahedesi'yle Rusya'ya bırakılan bu bölgenin Türk ahalisi, hiçbir surette Rus idaresine ısınmamış, Türk ordusunun gelişine umut destanları söylemişti. Ahıska ve Ahılkelek nahiyeleri halkı, yaptıkları toplantılarda delegeler seçerek Batum Konferansı'na gönderdiler. Bu delegeler, aldıkları toplu bir kararla, Sovyetlerin ilân ettikleri oto-determinasyon hakkından istifadeyle, Türkiye'ye katılmak istediklerini bildirdiler (1918). Gürcistan içinde kalmaları durumunda din, dil ve kültürlerini kaybedeceklerini ve Gürcü baskısına maruz kalacaklarını düşünüyorlardı.²³

Ahıskalıların dileği kabul edildi ve Batum Konferansı'nda Türk Hey'etinin Başkanı Adliye Nazırı Halil (Menteşe) Bey, buraların Türkiye'ye bağlandığını, Kafkas Cumhuriyeti murahhaslarına bildirdi. Gürcü delegeleri de bu kararı kabul ettiler.²⁴ 4 Haziranda yapılan Batum Antlaşması'yla, Gürcistan hükûmeti, Ahıska ve Ahılkelek'i Türkiye'ye bıraktı.²⁵ Fakat Ahıskalıların bu sevinci uzun sürmedi. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi, Türk kuvvetlerinin Ahıska'dan çıkmasını emrediyordu.

9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Gürcü hükûmetinin, buradaki halka iyi davranacağını düşünerek geri çekilme kararının uygulanmasını istedi. 5 Aralık 1918'de Ahıska ve çevresi, Gürcistan hükûmet kuvvetleri tarafından işgal edildi.

1919 yılında, Ahıska ve çevresinde Gürcü baskısı, halkın sabrını taşırdı ve isyan noktasına getirdi. Zira birçok masum insan tutuklanıyor, bunların ailelerine işkence ediliyor, hatta halkın namusuna musallat oluyorlardı. Bu duruma tahammül edemeyen yerli ahali, mahallî önderler idaresinde organize olarak Gürcü kuvvetleriyle çarpışmaya başladı. Yani bir tarafta sivil halk diğer tarafta nizamî ordu vardı. Ahıskalılar bu çatışmalarda başarılı olduysa da, Kars Millî Şura hükûmetini dağıtarak üyelerini Malta'ya süren İngilizler, Gürcülere yardım ederek Ardahan'a kadar bölgeyi onlara işgal ettirdiler.²⁶

İngilizlerin himayesinde, Gürcü ve Ermeni işgali başladı. Gürcüler, katliâm, talan, yağma, yangınla her yerde zulüm ve vahşete başladılar. Posof'ta yirmi beş köyün,

22 Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, "Üç Sancak: Kars Batum Ardahan," *Türk Yurdu Dergisi*, Mart 1970, ss. 25-28.

23 Arif Yunusoy, *Mesketiya Türkleri-İki Defa Süriilen Halk* (Bakı: Zaman, 2000), s. 56.

24 Dr. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990), ss. 474-475.

25 Dr. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya...*, s. 475; Nâsır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1996), ss. 26-27.

26 Hüsamettin, Tuğaç, *Türk İstiklâl Harbi-III. Cilt/Doğu Cephesi* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1965), s. 76.

zahire, ev eşyasıyla kedisine ve tavuğuna varıncaya kadar yağmaladılar. Bu arada Ahıska'da yedi, Posof'ta da dört câmiyi ateşe verdiler.²⁷

Kars Vilâyeti Ahali-i İslâmiyesi adına 25 Eylül 1919 tarihinde Milletvekili Bekir (Sıtkı Kubatoğlu) Beyin Amerikan hey'etine verdiği raporda, Ardahan ve Ahıska'daki Gürcü zulmü şöyle ifade edilmiştir:

Mütarekeden sonra Ardahan ve Ahıska mıntıkalarını Gürcüler işgal ettiler. Bu işgali müteakip Gürcüler de İslâmları imha ederek ekseriyet temin etmek gayretine düştüler. Bu suretle birçok İslâm kanı akıtıldılar. Binlerce mâsum kadın, çocuk ve mâlüllere tecavüz ettiler.²⁸

Nihayet 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'yla Kars, Ardahan ve Artvin ana vatana kavuştu; Ahıska ve Batum, Sovyet Gürcistan'ına bırakıldı.

VII. Yeni Rejim, Yeni Zulüm

Rusya'da kurulan totaliter rejim, insan hak ve hürriyetlerine kelepçe vurmuştu. Ahıskalılar, Çarlıktan kurtulmuş, Bolşeviklerin eline düşmüştü. Onların kim oldukları, dili, kültürü ve kimliği tanınmıyordu. Bir taraftan Gürcü oldukları propagandası yapılırken diğer taraftan onların Azerî olduğuna karar veriliyor ve köy okullarında ders vermek üzere Azerbaycan'dan öğretmenler getiriliyordu.

Ne yazık ki Ahıskalı bir aydın olan Ömer Faik de bu yeni rejimin öncülerinden biri kesilmişti. Tiflis İnkılâp Komitesi'ne bağlı olarak, 1 Ağustos 1921 tarihinde, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Müslüman Ahali Şurası kuruldu. Üç kişiden meydana gelen bu şuranın başkanı Ömer Faik'ti.²⁹

Ömer Faik, kendisine verilen geniş yetkilerle, Müslüman ahalinin yaşadığı Ahıska, Ahılkelek, Acaristan ve Borçalı'yı karış karış gezdi. Halkı dinledi. Halkın yönetimden memnun olmadığını gördü. Buralarda Müslümanların yaşadığı, hesaba katılmıyordu. Mahallî yönetimler, tamamen Rus, Gürcü ve Ermenilerin elindeydi. Türkler tutuklanıyor, evleri aranıyor, malları müsadere ediliyordu. Bu hayatın çekilmez hâl aldığını gören halk, Türkiye'ye göçe başlamıştı. Bu göç, düzenli bir göç olmayıp, malını mülkünü, dost akrabasını terk ederek canını kurtarmak için kaçmaktan ibaretti.

27 Osman Server Atabek, "Ahıska Posof Ardahan Bölgesinde Gürcülerle Mücadele", *Yeniğin Gazetesi*, 3 Aralık 1919, 7 Ocak 1920.

28 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960), s. 309.

29 Şamil Gurbanov, *Ömer Faik Ne'manzade* (Bakı: Gençlik, 1992), s. 153.

Ömer Faik, halkın, eski Menşevik rejimiyle yeni Sovyet münasebetleri arasında bir fark olmadığını anladı. O, halkın içinde bulunduğu bu olumsuz şartları bir mektupla, İnkılâp Komitesi Başkanı Maharadze'ye bildirdi.

Kızıl askerlerin halka yaptığı zulümler de çekilmez hâl almıştı. Onlar, kendilerini düşman ülkesindeymiş gibi görüyor, halka da öyle davranıyorlardı. Meselâ bir asker, kendisine ikinci defa süt vermek istemeyen bir köylüyü kurşunluyor; bir başkası, kendisine süt bulup getirmeyen köylü kadını tahkir ediyor; diğeri, Ramazan ayında câmiyi kilitleyerek imamın ezan okumasına mani oluyor; bir başkası, tek odalı evde yaşayan beş altı kişilik bir ailenin evinde kalmak istiyor ve bütün bunlar hakaretlerle icra ediliyordu. Kızıl askerlerin kendileri halkın sırtından geçindikleri gibi atları da tarlaları, bağları, bahçeleri tahrip ediyordu. Bu askerler uyarıldıklarında da çok kaba hareketlerle karşılık veriyorlardı.

İlçelerdeki İnkılâp Komitesi büroları, gayrimüslimlerin bilhassa Ermenilerin elinde bulunuyordu. Bu Ermenilerin halka yapmadığı eziyet yoktu. Ömer Faik, bütün bunları hükûmete ve ordu kumandanlarına bildiriyor, fakat bir sonuç alamıyordu. O günlerde bir köylü, Ömer Faik'e şu soruyu yöneltmişti: "Zahmet olmazsa bizi götürün görelim, şu anda bizim Ahıska'daki hükûmet, Bolşevik hükûmeti midir, Ermeni hükûmeti midir?"³⁰

Çarlık Rusya'sının millî siyasette, özellikle Müslüman Türklerle münasebette başaramadıklarını, Bolşevikler gerçekleştirdiler. Henüz XIX. yüzyıl ortalarında Rus şovenizminin ideologlarından biri olan N. İlminski (1822-1897), en doğru yolun, Türkleri Rusya İmparatorluğu'nun sınırları dışına çıkarmak olduğunu yazmıştı. Bu mümkün olmayınca, onları manevî açıdan ezmeyi, onlara Rusların daha üstün olduğu fikrini aşlamayı önermişti.³¹

Ahıska Türklerine karşı, Ruslar gibi utanç verici siyasî plânı, Gürcü şovenistleri daha büyük başarıyla uygulamaya başladılar. İlk önce onların Türkiye ile her türlü manevî-kültürel ilişkileri kesildi. Demirperde arkasında kalan Ahıska Türkleri, iki kat mezâlimi gündelik hayatlarında ve manevî dünyalarında yaşadılar. Onlar şimdi hem Rus, hem de Gürcü mezâlimi ile karşı karşıyaydılar.³²

Sovyetler Birliği zamanında Türk kelimesinin unutturulması çabaları daha 1924 yılında kuvvetle hissedilmekteydi. Stalin, Ahıska Türklerinin önde gelen liderlerinden biri olan Ömer Faik Beye milliyetini değiştirmesini teklif etmişti. Böylece kendi halkına örnek olabileceğini söylemişti. 1927 yılında Ahıska'da kolhozlar kurulmaya başlandı. Bundan sonra önde gelen aydınlar, türlü türlü düzme suçlarla tutuklanıp ya öldürülüyor yahut da sürülüyordu.

30 Şamil Gurbanov, Ömer Faik..., ss. 152-164.

31 Prof. Dr. Vilâyet Muhtaroglu, "Bir Türk Boyunun Yüreklere Yakan Göç Destanı" *Türk Yurdu* (Aralık: 1993).

32 Prof. Dr. Vilâyet Muhtaroglu, "Bir Türk Boyunun..."

1930'lu yıllar, aydın ve din adamlarının sistemli şekilde yok edildiği yıllardır. Bunlara yakıştırılan en büyük suç Kemalistlik, Türkçülük ve Türkiye taraftarlığıydı. Bu yıllar aynı zamanda Gürcü şovenizminin azgınlaştığı bir zamandı. Birçok Türkün soyadı Gürcüceye çevrilmişti: meselâ Paşaoğlu, Paşaladze; Alioğlu, Alidze; Dadaşoğlu, Dadaşidze; Zeyneloğlu, Zenişvili gibi. Hâlâ buna benzer soyadı taşıyan Ahıskalılar var.

1926 yılında yapılan nüfus sayımında, Ahıska ahalisi, Türk kimliği ile 137. 921 kadardı. Okullarda tedrisat Türkçe idi. 1935-36 öğrenim yılında okul dili Azerbaycan Türkçesine çevrildi ve bu ahaliye Türk yerine Azerî kimliği verildi.³³ Azerî lehçesinde önce Arap, sonra Latin ve ardından da Kiril alfabeleriyle okutulmaya başlandı. 1940'tan itibaren de okullara Gürcü dili ve alfabesi getirildi. Bu yıllarda halka komünizm propagandası yapmak amacıyla Azerî Türkçesiyle mahallî gazeteler de yayınlanmaya başlandı.³⁴

Sovyetler Birliği'nin Gürcü kökenli diktatörü Stalin hakkında yazılan birçok kitap ve makalede zalim sıfatıyla öne çıkmıştır. Bir kitapta ondan şöyle bahsedilmektedir:

Stalin'in kurbanlarının toplam sayısı hiçbir zaman öğrenilmeyecek, ama yine de bu sayının yirmi milyondan az olmadığı, hatta belki de kırk milyona kadar çıkabileceği rahatlıkla söylenebilir. Korkunç Terör (1968) adlı kitabında İngiliz tarihçi Robert Conquest en iyi ve eksiksiz tahminleri derlemiş, çok dikkatli hesaplar yapmış ve burada sözü edilen rakamların tavanına çok yaklaşmıştır. Sonuçta Stalin'in istatistikî olarak Hitler'i bile gölgede bırakarak, insanlık tarihinin en kanlı kitle katili olduğu söylenebilir.³⁵

1937 yılı, Stalin zulmünün doruğa çıktığı bir tarihtir. Bu tarihte Ahıska'da yaşanan insanlık dışı uygulamalardan bahseden Prof. Gurbanov şunları yazmaktadır:

Aydınların çoğu tutuklandı ve idam edildi. Sovyetler Birliği Dahilî İşler Komiserliğinin Özel Soruşturma Bölümü Başkanı B. Kabulov (1953'te Beriya ile birlikte idam edilmiştir), o zaman Ahıska'da Milis Reisi idi. Cellâtlığın ilk mektebini, ilk tecrübesini burada denemiş bu alçağın, kendine mahsus vahşîlik usûlü vardı. Bu usûlün ilk darbelerini, Ahıska Türlerinin başında sınamıştır. B. Kabulov, ihtiyar ve hasta Ömer Faik'e

33 Ann Sheehy, "The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians", MRG, Rep. No. 6, *The Sunday Times*, (London: 1973).

34 Razim Memmedli, *Gürcistan'da Neşrolunan Azerbaycan Dilli Metbuat*, (Bakı: 1995).

35 Zbigniew Brzezinski, *Büyük Çöküş*, çev. G. Keskil ve G. Pakkan (Ankara: 1992), s. 23.

kendi odasında o kadar dehşetli işkenceler vermiştir ki, ünlü yazar, kendine geldiğinde, sandalyenin üstündeki bardağı parçalayıp damarlarını kesmiş ve: “Senin gibi alçağın elinde ölmektense, kendimi öldürürüm!” demiştir.³⁶

VIII. Ahıska’da Zulmün Son Perdesi: Sürgün

II. Dünya Savaşı yıllarına kadar Ahıska Türkleri askere alınmamaktaydı. Savaş başlayınca eli silâh tutan 40.000 genç, Almanlarla savaşmak üzere silâh altına alınıp cepheye gönderildi. Geride kalanları da kız, gelin ve yaşlılar dahil, Ahıska-Borcom demiryolu inşaatında çalıştırıldılar. Bu hat, 1944 Ekiminde tamamlandı. Hat boyunca ardi arkası kesilmeyen yük ve hayvan vagonları görünmeye başlandı. Kimse buna bir anlam veremiyordu. Demek ki, Ahıskalılar, sürgün trenlerinin geleceği demiryolunu, kendi elleriyle yapmışlardı. İnsanlık tarihinin en kirlili sayfalarından bir tanesini teşkil eden bu sürgün olayının belgeleri, yıllar sonra ortaya çıkacaktı.

Tamamen gizli damgalı, 31 Temmuz 1944 tarih, 6279 sayı ve Başkan Stalin imzalı Devlet Savunma Komitesi Kararı’nın ilk cümlesi: “Gürcistan SSC devlet sınırını korumak üzere gereken şartların sağlanması için aşağıdaki kararları almıştır.” şeklindedir. Bu kararların ilk birkaçı sırasıyla şöyledir:

1. Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin sınır şeridindeki Ahıska, Adigön, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka ilçeleriyle Acaristan Özerk Cumhuriyeti’nden Türk, Kürt, Hemşin olmak üzere toplam 86.000 kişiden meydana gelen 16.700 hanelik nüfusun, 40.000’i Kazakistan’a, 30.000’i Özbekistan’a ve 16.000’i de Kırgızistan’a tahliye edilsin. Tahliye, SSCB Halk İçişleri Komiserliğince gerçekleştirilsin. SSCB Halk İçişleri Komiseri Yoldaş Beriya, tahliye işini 1944 yılı Kasım ayında gerçekleştirsin.

2. Gürcistan SSC sınırı bölgesinden tahliye edilen göçmenlere bütün değerli şahsî eşyalarını, paralarını, ev eşyalarını, giyecek, ayakkabı, kap kacak, mobilya vb. ile aile başına azami 1000 kg olmak şartıyla yiyecek almalarına izin verilsin.

3. Sınır şeridinden tahliye edilen göçmenlerin beraberlerinde almayacakları tarım ürünleri, ev hayvanları, tarım aletleri ve diğer gayri menkullerin teslim alınması için SSCB Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği, SSCB Halk Tedarik Komiserliği, Gürcistan SSC Halk Toprak Mahsulleri Komiserliği ve Halk Maliye Komiserliğinin iştirakiyle Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurası Başkan Yardımcısı Yoldaş Xoşdariya başkanlığında bir komisyon kurulsun. Bu

36 Şamil Gurbanov, *Mesheti Türkleri, Diderginler Kitabı*, (Bakı: Gençlik, 1990), s. 198.

komisyon, tahliye edilenlerin bırakacakları mal ve diğer eşyaların tamamını teslim alsın, bıraktıkları tarım ürünleri, hububat, kuş, ev hayvanları ve meyve bahçeleri karşılığında göçmenlere her hane için ayrı olmak üzere takas makbuzu versin. Makbuzda bahçelerin tahmini değeri gösterilsin. Teslim alma işleri şöyle yapılsın: Atları SSCB Halk Tarım Komiserliği; diğer hayvanları ve kuşları SSCB Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği; tarım ürünleri ve hububatı SSCB Halk Tedarik Komiserliği makamları; geri kalan bütün emlakı ve meyve bahçelerini ise Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurasının kararıyla mahallî makamlar teslim alsınlar.

4. Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Komünist Partileri Merkez Komiteleri ve Halk Komiserleri Şuraları ile bu cumhuriyetlerin Halk İçişleri Komiserlikleri, gelecek göçmenlerin kabulü, ikameti ve devamlı iskân ve istihdamlarıyla ilgili gerekli tedbirleri alsınlar.

5. Göçmenlerin Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a taşınmaları için Halk Nakliye Komiserliği gereken katarları temin etmek ve SSCB Halk İçişleri Komiserliğinin emri üzerine istasyonlara zamanında sevk etmekle görevlendirilsin. Göçmenlerin cumhuriyet sınırları içinde taşınması Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurası'nın isteği ile gerçekleştirilsin.

Bu kararlar üzerine bölge ahalisi, bir kış gecesi ölüm yolculuğuna çıkarılmıştır.

“Devlet Savunma Komitesi” onların boşalttığı bölgeye yerleştirilecekleri de tespit etmiştir. Söz konusu kararnamenin 11. maddesi şöyledir:

Gürcistan Halk Komiserleri Şurasına, adları birinci paragrafta geçen sınır ilçelerine toplam nüfusları azami 32.000 kişi olmak kaydıyla Gürcistan'ın toprak sıkıntısı bulunan diğer bölgelerinden 7.000 haneyi iskân etme müsaadesi verilsin. Bunların adı geçen bölgeye iskân, gerek yekpare çiftlik (kolhozlar), gerekse münferit haneler olarak gerçekleştirilsin. Sınır şeridindeki iskân yerleri Halk İçişleri Komiserliği Sınır Kuvvetleri Gürcistan Bölge Komutanlığı ile mutabakat halinde tespit edilsin.

Komite, buraya getirilecek Gürcü ahalinin zaruri ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağını da tespit etmiştir. Söz konusu kararnamenin 12. maddesinde şöyle denilmektedir:

Söz konusu sınır bölgesine iskân edilecek halkın geçim ve yerleşme problemlerini halletmek için Gürcistan hükümeti, sınır bölgelerinde yeniden kurulan kolhozlara, buralardan tahliye edilmiş olan nüfusa ait kamu ve ferdi yapıları tamamen karşılıksız olarak devretmek, eski halktan geriye kalan tarım aletlerini beş yıl vadeli kredi şeklinde yeni getirilen

hanelere teslim etmek; bölgeye iskân edilen çiftçilere sınır bölgesi için uygun görülmüş miktarlarda arsalar dağıtmak; buradan tahliye edilmiş nüfustan kalan kamu ve hususî bahçe ve bağları yedi yıl vadeli kredi şeklinde yeni gelenlere devretmek; bu bölgeye iskân edilen nüfusu 1945 yılında her türlü vergilerden muaf tutmak; iskân edilenlere Gürcistan hükûmeti imkân ve fonları çerçevesinde ev hayvanları vermek; boşaltılan bölgeye yeni iskân edilecekleri parasız nakletmek. Taşınma masrafları Gürcistan hükûmetine özel olarak ayrılmış paralarla karşılanacaktır.³⁷

Bir gece vakti, köyler askerle kuşatıldı. Kapılar dövüldü. Kapılarını açan masum insanlara: “Türkiye sınırından Alman ordularının gelme ihtimali var. Sizin güvenliğinizi sağlamak için, buralardan içerilere doğru götürülmeniz gerekiyor. Hemen hazırlanın; iki saat sonra yola çıkıyorsunuz!” denildi. Birkaç saat içinde, küfür, tüfek ve dipçiklerle kamyonlara dolduruldu. Kamyonlarla demiryolu boylarına getirilen ahali açık vagonlara yüklendi. Böylece haftalarca sürececek bir ölüm yolculuğu başladı. Gidecekleri yerlerde yıllarca sürececek akıl almaz zorba yönetime mahkûm edildiler.

Diğer taraftan Devlet Savunma Komitesi Kararı'nın 11. Maddesiyle, halkı sürülen bölgeye 32.000 Gürcü'nün iskân edilmesi emredilmektedir. 12. Maddede, sürgün halkın bütün mal varlığının, buralara iskân edilecek halka verilmesi, bunların vergiden muaf tutulması, taşınma giderlerinin devlet tarafından karşılanması ve iskânın hemen gerçekleştirilmesi emredilmektedir.

Stalin'in emirlerini harfiyen yerine getirerek tahliyeyi gerçekleştiren İçişleri Bakanı L. Beriya'nın yalan ve iftirayla karışık 28 Kasım 1944 tarihli raporu şöyledir:

Devlet Savunma Komitesi'nin kararı gereğince İçişleri Komiserliği, Türklerin, Kürtlerin ve Hemşenlilerin Gürcistan'ın sınır bölgesinden tahliye işlemleri tamamlanmıştır.

Türkiye'nin sınıra yakın kısmındaki nüfusla akrabalık bağları bulunan söz konusu halkın önemli bir çoğunluğu kaçakçılık yapmakta olup muhaceret eğilimi gösteriyor ve Türkiye istihbarat makamları için casusluk ve çete grupları oluşturma kaynağı teşkil ediyordu.

Tahliye işlemlerine hazırlık tedbirleri bu yılın 20 Eylül gününden 15 Kasım gününe kadar alınmıştır. Nitekim tahliyeye tâbi tutulan kişilerin sınırı geçmesini önlemek için Türkiye ile devlet sınırmamızın korunma ve gözetimi azami şekilde takviye edilerek kuvvetlendirilmiştir. Adıgön,

37 Yunus Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri* (Ankara: Pozitif Matbaası, 2001), ss. 53-56.

Aspinza, Ahıska, Ahılkelek ve Bogdanovka ilçelerinde tahliye işlemleri 15-18 Kasım; Acaristan Özerk Cumhuriyeti'nde ise 25-26 Kasım günlerinde gerçekleştirilmiştir. Toplam 91.095 kişi tahliye edilmiştir.

Tahliye edilenleri taşıyan katarlar hareket hâlinde olup Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'daki yeni iskân yerlerine doğru yol almaktadırlar. Tahliye işlemleri düzenli ve olaysız bir şekilde tamamlanmıştır.

Adı geçen sınır ilçelerinde Gürcistan'ın toprak sıkıntısı çekilen bölgelerinden 7.000 köylü hanesi iskân edilecektir.

Ayrıca, SSCB Halk İçişleri Komiserliği, Gürcistan SSC ile Türkiye sınırındaki bölgede hudut güvenliğini artırmak için özel tedbirler almaktadır.”³⁸

Bir kaynak, Beriya hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: “Kızıl Rus İmparatorluğu'nun kızıl çarı ve ikinci Müthiş İvan'ı Stalin'in kapı kullarından ve emirberlerinden olan Beriya, efendisinin ölümüyle, mevcudiyetine lüzum kalmamıştır.”³⁹

Ahıska Türklerinin sürgünü yıllarca gizli tutuldu. Batılı gözlemciler, ilk bilgi kaynağının MWD kaçağı Binbaşı Burlizky olduğunu; onun Balkarlar hariç bütün sürgünlerde aktif görev aldığı yazıyorlar. Kruşçov'un açıklamalarından önce, sadece böyle kaynaklardan bilgi alınabildiği belirtilmektedir. Yirmi beş yıla yakın bir zaman boyunca saklanan bu sürgün, haritacıları da yanıltmış olmalı ki, savaş sonrası haritalarında bile buralar, hâlâ Türklerle meskûn bölgeler olarak gösteriliyordu.⁴⁰

IX. Sürgünün Sebep ve Sonuçları

Evvelâ, zihinleri meşgul eden soru şudur: Stalin Ahıska Türklerini niçin sürmüştü? Bazı yerlerde Ahıskalıların savaş zamanı Almanlara yardım ettiklerinden dolayı sürüldükleri yazılmaktadır. Bu tamamen yanlıştır. Aksine, o zamanki Sovyet rejimi, sebep olarak bu yörenin insanlarını Alman ilerleyişinin tehdidine maruz kalmaktan kurtarmayı öne sürmüştü! Yani bu hareketi, cezalandırma değil de, gelecek düşmandan koruma olarak takdim etmişlerdi.

38 Yunus Zeyrek, Ahıska Bölgesi..., ss. 57-58.

39 M. B. Mehmetzade, “Beria Kafkasya İçin Ne Yaptı?”, *Birleşik Kafkasya* (München: Ekim 1953).

40 Robert Conquest, *Stalins Völker Mord (The Nation Killers)* (Wien, 1974), ss. 51, 109.

Bir batılı gözlemci sürgünü değerlendirirken diyor ki: 15 Kasım 1944 tarihinde bölge halkı, buraların düşman (Alman) eline geçebileceği bahane edilerek evlerinden çıkarıldı. Aslında yıkımın eşiğinde olan Alman ordusunun buralara gelmesi mümkün değildi. Asıl sebep siyasî ve stratejikti. Nitekim bu olaydan bir yıl sonra Sovyetler Birliği, iki Gürcü profesör tarafından kaleme alınan “Türkiye’den Haklı Taleplerimiz” başlıklı bir yazıyla Türkiye’nin kuzeydoğu illerini istedi.⁴¹

15 Kasım 1944’te Almanlar ricat ediyorlardı. Üstelik Ahıskalılar, diğer bazı Sovyet halkları gibi, Almanlarla iş birliği yapmakla, hatta Almanlara sempati duymakla da suçlanmamışlardı. Kaldı ki, düşmanla iş birliği yapmakla suçlanan ve sürülen halklar, gittikleri yerlerde özel kontrollü iskâna tâbi tutuluyorlardı. Ahıska Türkleri ise, sürüldükten altı ay sonra bu rejimle yönetilmeye başlandılar. Yani bunlara nasıl muamele yapılacağına altı ayda karar verilebilmişti! Bu da onların hangi suçla sürüldüklerinin izahını zorlaştırıyor.

Kendisi de bir Gürcü olan Stalin, kafasına koyduğu Kars ve Ardahan’ı Gürcistan’a ilhak etmek için bir hazırlık maksadıyla bu sürgünü gerçekleştirmiştir. Batılı gözlemciler de bu kanaattedir: “Onların sürgün sebebi, Sovyetlerin, Türkiye üzerine yapmayı düşündüğü bir saldırıda, stratejik önemi olan bu bölgeyi Türk unsurundan temizleme maksadıydı.”⁴²

1958’e kadar sürgün Ahıskahlılarla ilgili bütün haberlere çok sistemli bir şekilde sansür uygulandı. Savaş yıllarında, sanki burada hiçbir şey olmamıştı; bir yörenin halkı öz yurdundan sökülüp atılmamıştı. Büyük Sovyet Ansiklopedilerinde bile bu halk olumsuz bir üslûpla geçiştirilmiştir. Hâlbuki bu ansiklopedinin ilk baskısında, Sa-Atabago (Ahıska) hakkında bilgi verilirken, “Dilleri Oğuz grubuna bağlı Anadolu Türkçesidir. Halkı Türk’tür. Bölge halkının sempatisi de Türklerden yanadır.” denilmektedir.⁴³

Robert Conquest diyor ki:

200.000 kişilik bir Türk nüfusu yurtlarından topyekûn sürülüyor ve bu olay 1968’e kadar Batı dünyasında duyulmuyor. Sanki İzlanda veyahut da Swaziland, yahut Kuveyt veya Alaska’nın bütün nüfusu iz bırakmadan ortadan kayboluveriyor. Koca bir halk, yaşadıkları sınır boyundaki yurtlarından sürülüp binlerce mil ötelede sıkı bir polis rejimi altında yaşamaya mahkûm ediliyor. Çok büyük kayıplara sebep olan bir

41 Robert Conquest, *Stalins Völker Mord...*, s. 50.

42 Elizabeth Fuller, “Georgian Moslems Deported by Stalins Permitted to Return”, *RL Program Sup.* (Munich: Ocak 14 1986).

43 Robert Conquest, *Stalins Völker Mord...*, s. 50.

operasyon! Dahası çeyrek asır boyunca, gelip geçen Sovyet liderleri tarafından titizlikle gizli tutulabiliyor!⁴⁴

1975'te bu konuda çok uzun bir inceleme yazısı kaleme alan Wimbush ve Wixman'ın değerlendirmeleri şöyledir:

1956-57'de diğer sürgün halklar düşmanla iş birliği yapmaktan berat ettirilirken, Ahıskahlardan hiç söz bile edilmedi! Zaten önceden de o şekilde fişlenmemişlerdi. Hain ilân edilen halklara, vatanlarına dönme izni verilmesi düşünülürken, böyle bir suçları olmadan sürülen bu insanlar, hiç hesaba kitaba alınmıyordu. Eğer böyleyse Ahıskalılar korkunç bir trajedinin kurbanı olmuşlardır.⁴⁵

Sürgün yollarında binlerce insan açlık, soğuk ve hastalıktan öldü. Ölenler, istasyonlarda askerler tarafından alınarak araziye atıldı. Bütün bunlar, sürgün ahalinin gözleri önünde cereyan etti.

Ahıska Türklerinin mal ve emlakı Gürcü ve Ermeniler tarafından yağmalandı. Bu sürgün, Gürcülerin, öncelikle Ahıska topraklarını arındırma hareketidir.

Hiçbir suç isnat edilmeden sürgün edilen Ahıska Türklüğü, çok büyük acılar yaşadı. Özbekistan, Kazakistan ve başka yerlere ulaştıktan altı ay sonra NKVD'nin sıkı kontrolü altında yaşamaya başladılar. Bu rejim 12 sene devam etti. 1956 yılına kadar hiçbir Ahıskalı oturduğu köyü terk edemez, akrabasını görmek için komşu köye gidemezdi. Sürgün yerlerinde açlık ve soğuktan 30-50.000 kişi öldü.⁴⁶

İkinci Dünya Savaşı'na katılmış, Sovyetler Birliği kahramanı unvanı almış kişilere bile müsamaha edilmedi. Yurtlarına dönüş izni verilmedi. Onlar da sürgüne gönderildi.

Cephelerden çok uzaklarda olan Ahıska, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, bu savaştan ağır nasibini aldı. Rus-Alman savaşına yaklaşık 40.000 asker gönderen Ahıska'da ziraat işlerinde çalışacak erkek kalmamıştı.⁴⁷ Sovyetler Birliği uğruna savaşan Ahıska Türklerinin 25.000 kadarı savaşta öldü.⁴⁸

44 Robert Conquest, "Russia's Meskhetians-A Lost People", *The Times*, Ağustos 5, 1970 (Türkçesi: E. Özbilgen, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ekim 1987).

45 Wimbush-Wixman, "The Meskhetian Turks: A New Voice in Soviet Central Asia", *Canadian Slavonic Papers* Vol. XVII, 293, 1975 (Türkçesi: E. Özbilgen, "Sovyet Orta Asyasında Yeni Bir Seda: Mesketya Türkleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ağustos 1987).

46 Ann Sheehy, "The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians...; Annette Bohr, "Violence Erupts Between Uzbeks and Meskhetians", *RL PRD*, Munich, 6 Haziran 1989; *The Economist*, 17 Haziran 1989.

47 Şamil Gurbanov, "Mesheti Türkleri", *Diderginler*, s. 198 (*Trud gazetesi*, 8 Eylül 1988'den).

48 Şamil Gurbanov, "Mesheti Türkleri... *Izvestiya*, 9 Mayıs 1989'dan.

Savaştan dönenlere gelince, gaziler, köylerine döndüklerinde kimseyi bulamadılar. Boş evler, kimsesiz sokaklar, başıboş köpekler, yabanileşmiş kedilerle karşılaştılar. Onlar vatan için savaşırken, ana yurtları Ahıska'da, köylerinde bıraktıkları anneleri, babaları, çocukları, kadınları sürgün edilmişti. Artık vatan yoktu. Bu defa onlar, aylarca yakınlarını aramak zorunda kalacaklardı. Ahıska'nın bütün Türk nüfusu Orta Asya'da şehir şehir, köy köy dolaşarak akrabalarını arıyorlardı. Bu çile yıllarca sürdü.

X. Vatana Dönmenin Yolu: Aslımı İnkâr mı?

1953'te Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nde kısmî bir rahatlama hissedildi. KP'nin XX. Kongresi'nden sonra Stalin'in sürgün ettiği Karaçay, Balkar, Çeçen, İnguş ve Kalmuk gibi Kafkasya halkları ana yurtlarına dönme izni aldılar. Ama Kırım Türkleri ile Ahıska Türklerine dönüş izni çıkmadı. Üstelik bunların eski vatanlarını ziyaret etmeleri de yasaklandı.

31 Ekim 1956'da Yüksek Sovyet, onları gizli polis teşkilâtının kontrolünde devam eden sıkı rejim şartlarından kurtardı. Fakat yurda dönüş izni vermedi. Ellerinden alınan malları da iade edilmedi.

SSCB-Yüksek Prezidyumu'nun 28 Nisan 1956 ve 31 Ekim 1957 tarihli kanununun 2. Maddesine göre çıkarılan kararname şu beyanları ihtiva ediyordu:

Eskiden Sovyet Gürcistanı, Acaristan, Ahıska, Ahılkelek, Adigön, Azpinza ve Bogdanovka bölgelerinde yaşayan Türkler, çalışma, dolaşma hürriyetleri, bütün Sovyetlerde yaşama hakları bakımından diğer Sovyet vatandaşları ile aynı haklara sahiptirler. Siyasî hayatta görev alabilirler, devletin parti ve sendikalarına üye olabilirler, başarıları ölçüsünde ödüllendirilirler.

Bu kararnameyi yorumlayan Conquest diyor ki, "Kararnameye göre bu insanlar bütün haklardan faydalanabilirler; ancak devamlı şekilde vatanlarından dışarıda yaşadıkları, göçmen oldukları için bu hakları kullanamazlar!"⁴⁹

Ahıska Türklerinin sürgünü konusunda -açıkça olmasa da- yapılan ilk açıklama, SSCB Yüksek Prezidyumu'nun 30 Mayıs 1968 tarihli kararnamesidir. Bu kararnameyle Stalin'in cinayetlerinden biri daha su yüzüne çıkmış oluyordu. Bu da garip bir belgedir. Zira bu kararnamede, devletin kusurundan hiç bahsedilmemekte, Sovyetlerin böyle bir meselesi yokmuş gibi bir üslûp kullanılmaktadır. Söz konusu kararname özetle şöyle diyordu:

49 Robert Conquest, *Stalins Völker Mord...*, s. 203.

Önceleri, Acara, Ahıska ve Ahılkelek havalisinde yaşayan SSCB vatandaşları, çalışma kanunu ve pasaport rejimine göre, SSCB'nin diğer vatandaşları gibi istedikleri yerlerde yaşayabilirler. Eskiden Gürcistan'da, şimdi ise Kazakistan, Özbekistan ve diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşayan Türk, Kürt, Hemşin ve Azerîler, yaşadıkları yerlerde tamamen yerleşik hayata geçip çevreyle kaynaştıkları, vatandaşlık haklarından faydalandıkları, sosyal ve politik hayata katıldıkları, parti ve sendika kadrolarına seçildikleri, çalıştıkları yerlerde başarılı olanlara nişan, madalya ve şeref payesi verildiği not edilmelidir. SSCB'nin Başbakanlık Meclisine, yukarıda adı geçen vatandaşların yaşadıkları yerlerde sosyal ve kültür kuruluşlarda, onların kültürel özellikleri göz önüne alınarak yardımcı olma görevi verilmelidir.

Kararnamenin altında SSCB Yüksek Prezidyumu Başkanı N. Podgorni ve SSCB Yüksek Prezidyumu Sekreteri M. Georgadze imzaları bulunmaktadır. Georgadze'nin bir Gürcü olduğu unutulmamalıdır.

Kararnamede, "SSCB'nin diğer vatandaşları gibi istedikleri yerlerde yaşayabilirler." ifadesi bulunsa da, pratikte hiçbir değeri olmamıştır. Bu ifadelerden, bu insanların, sözde yurtlarına dönmelerine izin veriliyor, fakat bu teoride kalıyordu. Değil Ahıska, Gürcistan'a girmeleri bile mümkün olamıyordu.

Ahıska Türklerinin temsilcileri, 1957'de Moskova'ya gelerek vatana dönmek için ilk müracaatlarını yaptılar. Kendilerine, "Siz Azerîsiniz! O hâlde Azerbaycan'a dönebilirsiniz..." diye cevap verildi.⁵⁰ Bazı aileler bunu kabul ederek, 1958'de, kendi vatanlarına yakın gördükleri Azerbaycan'a geldiler. Buradan Ahıska'ya geçmek kolay olur diye düşünüyorlardı.⁵¹

Nitekim bunlardan birkaç yüz aile -bazı kaynaklarda 245 aile- 1960 Temmuz ile 1961 Şubatında Ahıska bölgesine geçmeye teşebbüs ettiler. Fakat sonuç istedikleri gibi olmadı. Gürcistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Wasili Mzhavanadze tarafından geri çevrildiler.⁵²

Gürcüler, Ahıska Türklerinden milliyet değiştirmelerini talep etmiştir. Nitekim vatana dönüş hareketini yönetenlerden Enver Odabaşev şöyle demektedir: "Gürcü ileri gelenleri bize bir teklifte bulundular: Biz Meshleriz, Müslüman Gürcüleriz, dersiniz, size vatanınıza dönme imkânı verilir. Biz de kabul ettik. Ama halkımız arasında bu düşünce kabul görmedi."

50 Ann Sheehy, "The Crimean Tatars..."

51 Elizabeth Fuller, "Georgian Moslems Deported..."

52 Ann Sheehy, "The Crimean Tatars..."

Gürcülerin bu haysiyet kırıcı teklifini kabul eden küçük bir grup Ahıskalı, Gürcistan'a kabul edilmiş fakat Ahıska'da yaşamalarına müsaade edilmemiştir. Bir süre sonra ise bu ülkede tutunamadan ayrılmak zorunda kalmışlardır.

Bir grup Ahıskalı adına Vahid Emrullayev SSCB Başsavcılığına başvurmuştu. Onun müracaatı Gürcistan Başsavcılığına iletilmiştir. Baş Hukuk Müşaviri Z. Basişvili imzasıyla gelen 30 Mayıs 1964 tarihli cevap şöyledir:

1944 yılında Ahıska, Aspinza ve Adigön ilçelerindeki nüfusun sürülmesinin yasal olup olmadığı konusunda SSCB Başsavcısı R. A. Rudenko'ya gönderilmiş toplu imzalı mektup, Gürcistan SSC Savcılığına intikal etmiştir. Konuyla ilgili olarak sizin mektubunuzda belirtilen yasallık hususunun Gürcistan SSC Başsavcılığınca çözümlenemeyeceğini belirtmek isteriz. Söz konusu işlem ve tedbirler, SSCB Devlet Savunma Komitesi Kararı doğrultusunda gerçekleştirilmiş olup daha sonra SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Kararnamesi gereğince özel iskâna tâbi tutulanların mecburî iskân kayıtları silinmiş ve onlara sürüldükleri yerlere dönme ve emlaklerinin iade hakkı bulunmaksızın serbest dolaşma hakkı tanınmıştır.⁵³

Günümüzde de Gürcistan, Avrupa Konseyi'nin iradesiyle bir dönüş kanunu hazırlamış olmasına rağmen, sürgün ahaliye güven verememektedir.

XI. Şahitler Sürgünü Anlatıyor

Bu sürgünü yaşayanların hatıraları, vicdanları kanatmakta, insanlığın yüzünü kızartmaktadır. 2006 yılı eylül ayında Kırgızistan ve Kazakistan'da yaşayan sürgün Ahıska Türkleriyle görüştük. Bunlardan Kazakistan'ın Taraz şehri yakınlarında Ayşe Bibi köyünde konuştuklarımdan ikisinin hatıraları kısaca aşağıdaki gibidir.

Aslanoğlu İsmail (1928):

Ahıska'nın Varxan köyündenim. Sürgünde 16-17 yaşındaydım. Her şeyi bugün gibi hatırlıyorum. Vatanımızda çok güzel hayatımız vardı. Ne yetişmezdi ki bizim oralarda... Ahıska'ya gelen tren hattının inşaatında çalıştım. Parasız pulsuz, samanlıklarda yatarak çalışıyorduk. Babam vefat etmişti. Ağabeyim Şahmurat tekniker okulunu bitirmişti; 1941'de asker olup savaşa gitti. Mektubu geliyordu; yaralanmış Litvanya'da hastahaneye yatmıştı. Hastahaneden çıkınca tekrar cepheye gitti ve bir daha haber

53 Yunus Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 68.

alamadık. Erkekler hep askere götürüldüğü için tarla çayırı kadınlar biçiyordu.

1944 Kasım ayı ortasında, köylere asker döküldü, çıkın dışarı diyerek milleti tarlalara döktüler. Bundan bir gün önce Vale, Ude ve Aral'ın Gürcüleri bizim köye geldiler. Meğer devlet bizim evlerimizi, malımızı, davarımızı onlara paylaştırmış. Bizler evlerimizden çıkarılınca hepsi evlerimize sahiplendiler.

Köye Amerikan kamyonları geldi. Millet ağlaşıyor, ayrılık zamanı. Ben çocuğum, gücüm yetmiyor, anamın hazırladığı çuvalı kaldıramıyorum. Yakınlarımız yardım etti, kamyonu taşıdık.

Hava soğuk, vagonun tahta aralıklarından tipi üflüyor, donuyoruz. Günde bir defa yiyecek veriyorlar. Soğuk ve açlıktan çok insan öldü. Yetim altı bacının bir erkek kardeşi vardı ki o da yolda öldü. Geldik yad yaban ellere düştük. Birkaç aileye bir ev verdiler. Bizim milletin bahtı kara, sahibimiz yok! Neler çektik, ne günler gördük.

Gürcistan yola gelmez. Ona inanılmaz ki... Benim kızımın evli bulunduğu Valeli bir aile, 1989'da Gürcistan'a gidip Sıxaltuba köyüne yerleştiler. Bunların başı Çaxo, Gürcüce de biliyordu; ben Gürcüyüm, ben Stalin'in oğluyum, dedi. Gürcüler gene de kabul etmedi; 500 kişiyi kapı dışarı ettiler. Çaxo, Semerkant'ta kahrından öldü. Kızımgil, şimdi Kırım'da yaşıyor.

Bizim millet ya böyle perişanlıkla dağılıp gidecek ya da Gürcistan kanun çıkaracak, vatana döneceğiz. Gürcistan lâzım gelen şartları tesis etmelidir. Evimizi barkımızı, malımızı davarımızı nasıl ki yağmalattı öyle de iade etmelidir. Allah nasip etse gidip vatanımda ölmek isterim.

Ayşe Bibi köyünde yaşayan Ahıskalı Çiçek Nine (1930):

Ahıska'nın Harcam köyünün kızuyum. Tarlalarımız vardı, eker biçerdik; her şey yetişirdi. Hayvanlarımız, at, inek, manda, koyunlarımız vardı; yazın yaylalara çıkardık. Kolhozlar kuruldu, malımız mülkümüz alındı. Varımız azaldı. Yine de geçinir giderdik. Üç sene okula gittim; bir ders Gürcüce, diğer dersler Azerî Türkçesiyle okuduk, öğretmenler Azerbaycan'dan geliyordu.

Sürgünde 13-14 yaşlarındaydım. Sürgün gecesinden bir ay evvel köylere asker yerleşti. Fakat kimseye bir şey söylemediler. Bir sabah namazı vakti her evden bir kişiyi caminin önünde toplantıya çağırdılar. Sürgün haberini

verdiler. Millete, sizi geri getireceğiz dediler, kandırdılar. Yanımıza bir şeyler alacağız fakat neye dolduracağız, çuval bile yoktu... Bir miktar yağ, peynir, pestil gibi şeyler alabildik. Evlerimizi terk ettik. Ahırlarda hayvanlar böğürmeye başladı. Allahım ne azaptı... İkinci vakti bizi kamyonlara doldurdular. Hiç unutmam, hazırladığımız yükü babam atımızla kamyonu taşıdı. Biz kamyonu binmeden terli hayvanın semerini çıkarıp köyün kenarında salıverdi. Trenler Azgur'daymış, kamyonlar bizi oraya götürüp boşalttı. Burada üç gün bekledik. Vakit tamam dediler. Akşam namazı karanlığında halkı vagonlara doldurdular. 10-15 aileyi bir yük vagonuna dolduruyorlardı. Hava çok soğuktu. Perişan bir halde, feryat figanla tren hareket etti. Trenimiz Ural dağlarında bozuldu. Bu yüzden dört gün bekledik. Açlıktan, soğuktan neler çektik... Allah düşmanına göstermesin. Özbekistan'a geldik. Ortalık biraz düzelince 1961'de Azerbaycan'a geldik. Burada Ahıska'ya gideriz ümidiyle 12 sene kaldık. Bizi vatana bırakmadılar. Ümidimiz kırıldı, 1973 yılında Kazakistan'a geldik.⁵⁴

Rus basınında çıkan hatıralarda da yürek sızlatan sahneler vardır. Nunuş Feyzullayeva olayı şöyle anlatıyor: "Gece askerler köyümüzdeki evleri birer birer kontrol altına aldılar. İki saat içinde toparlanmamızı emrettiler. Kimse bize neden sürüldüğümüzü anlatmadı. Subaylar, sadece, biz vazifemizi yapıyoruz; böyle emir verilmiştir, diyorlardı."

Latifşah Baratoğlu (ki, bu şahıs KP'ne hizmet etmiş ve bir Gürcü kızıyla evli olduğu hâlde zorla boşandırılarak sürülmüştür) hatıralarını anlatırken şöyle diyor:

Sanki kıyamet günü gelmişti. Çabucak toparlanmış halk, sokaklarda kamyonları bekliyorlardı. Demiryolunda yüzlerce insanın lâneti duyuluyordu. Çocuklar, kadınlar ağlıyorlardı. Haber geldi ki, milleti götüren kamyonlardan biri Adigön'de, Koblıyan Çayı'nı geçerken köprüden uçmuş ve içindekilerin hepsi ölmüş. Ölenlerin yakınları ağlıyorlardı.

Silâhlı bir subay, yırtık, delik deşik bir elbise giymiş, altı yaşlarında bir kız çocuğunun elinden tutarak vagon vagon gezdiriyor: 'Bu çocuk yetimdir, kimsesi yoktur. Babası cephede ölmüş, annesini de bir hafta önce kaybetmiş! Hiç kimsesi yoktur! Onu da kendinizle götürü.' diyordu. Subay ne yapsın, emredilmiştir, o da yerine getiriyor... Peki ama devlete canını vermiş bir babanın ufacık çocuğunu bu devlet nasıl sürgün eder?

Her vagonunda otuz kırk kişi vardı. Tuvaletsiz, susuz vagonlarda hayvan gibi götürülen bu insanların suçu neydi? Ölüleri defnetmek imkânsızdı.

54 Yunus Zeyrek, "Uzaklarda Kalan Kardeşler", *Bizim Ahıska Dergisi*, 6 (2006), ss. 3-18.

Askerler her istasyonda vagonları açarak cesetleri teslim alıyorlardı. Sonra yine yola devam... Nerede o cesetler? Mezarları nerede? Şimdi bile kimse bilmiyor. Bütün bu faciayı düşündürken nasıl kahrolmaz insan?

Yukarıda adı geçen Nunuş Feyzullayeva, eşini savaşa yolcu ettikten sonra dört yavrusuna bakmak zorunda kalmış. Onları büyütmek kismet olmamış. Zira Orta Asya'ya vardıklarında, yanında yalnız bir çocuğu kalmıştı. O sürgünün şahidi olan bir Ahıskalının söyledikleri şöyledir:

Beş hanenin eşyalarıyla beraber otuzu aşkın kişi bir vagona gidiyordu. Kapıyı günde bir defa açıyorlardı. Âdeta tekerlekler üzerinde birer mezardı vagonlar. İdrar kesesi patlayarak ölen kadınlar vardı. Çünkü tuvalet yoktu. Vagonun döşemesini delmek zorundaydılar. Bu ise firar etmek olarak cezalandırılacak bir suçtu! Annem yemiyordu, su içmiyordu ki, herkesin gözü önünde rezil olmasın. Kadınlar daire oluşturuyorlardı, bu etten duvar arkasında tuvalet ihtiyacını gideriyorlardı, erkekler de öyle...

Evet onlar utanıyorlardı; ama onları bu hâllere koyanlar neden utanmıyorlardı?⁵⁵

O vagonlarda nice facia ve tüyler ürpertici vahşet yaşanmıştı. Normal şartlarda genç bir gelin lohusa olduğunda erkekler ve çocuklar lohusa yatağından uzak tutulur. Fakat vagonda bunu nasıl yapacaklardı? Çocuklar sırt üstü yere yatırılmış ki, doğumu görmesinler!... Lohusanın çığlıkları duyulmasın diye erkekler yüksek sesle bağırıyorlar; kahırlarından ağlıyorlardı...

Sürgün vagonlarında, "İnsanla dolu trenler, Hazar Denizi'ne doğru sürülerek, hepsi denize gömülecek!" şeklinde şayialar yayılıyor, zavallılar, dualar ediyor ve birbirleriyle helâlleşiyorlardı.

1944'ün soğuk kışında Ahıska Türkleri Orta Asyalara ulaştılar. Semerkant'tan Almatı'ya uzanan büyük bir araziye dağıldılar. Oralarda özel kamp hayatı yaşıyorlardı. Rejimin uşakları, bu zavallı insanların gideceği yerlerde çok olumsuz propagandalar yapmış, gelecek insanların çok vahşî oldukları yolunda yaygara yapmışlardı. Bu yaygaraya inanan yerli halktan bazıları, "Siz suçlu olmasaydınız sürülmezsiniz!" diyerek onlara karşı mesafe koymuşlardı. Şu var ki, Ahıska Türklerinden sürgünü yaşayan ve hayatta kalanlar, gittikleri ülkelerin yerli ahalisinden yakınlık gördüklerini, sitayişle ifade etmektedirler.

55 Şamil Gurbanov, "Mesheti Türkleri", *Diderginler...*, s. 198.

XII. Fergana Olayları

1989 Haziran ayının ilk haftasında dünya ajansları, Özbekistan'da Ahıska Türkleri ile Özbekler arasında kardeş kanının dökülmesine yol açan büyük olayların patlak verdiğini, yüzlerce ölü ve yaralı olduğunu duyuruyordu.

Hadise kısaca şudur: 1989 Nisanında Fergana vadisinde ufak tefek sürtüşmeler olmuştur. Güya bu sürtüşmeler, bir pazar yerinde çilek satan Özbek kadınla Ahıskalı bir gencin arasında cereyan eden adi bir pazar kavgasından doğmuş, büyümüştür. Mayıs'ta ortalık iyice gerginleşmiş ve 3-4 Haziranda daha da şiddetlenmiştir.

Ahıska Türkleri, bu kanlı haziranda kurbanlar vererek Özbekistan'ı terk ettiler. Savaş uçaklarıyla Rusya'nın iç kesimlerine, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'a taşındılar. Onların arasında, 45 yıl öncesinin dehşetlerini yeniden yaşayan, üçüncü, hatta dördüncü defa kendine yuva kurmak zorunda kalan az değildi.⁵⁶

Sovyet Albayı Studenikin diyor ki, “Hükümet, mahallî makamlar insanları kurtarmak için hiçbir şey yapmamıştır. Bu hadiselerin çıkacağı önceden belliydi. Çatışmaların çarşıda çilek yüzünden meydana geldiğini söylemek saçmadır ve bir devlet adamının bunu dile getirmesi rezalettir.”⁵⁷

Fergana olayı, içinde birçok sırrı barındıran ve bugüne kadar çözülemeyen bir hadise olarak tarihe geçti. Zira yıllardan beri kardeşçe yaşayan Ahıskalılarla Özbekler arasında böyle bir hadisenin vuku bulması hayret vericidir. Tarih elbet bir gün bu karanlık sayfayı aydınlatacaktır.

XIII. SSCB'den Sonra

1990 yılında Sovyetler Birliği çözüldü. Bu birliği meydana getiren cumhuriyetler birer birer bağımsızlıklarını ilân ettiler. Herkes kendi yurduna ve bayrağına sahip çıktı. Peki yurtsuz yuvasız Ahıskalılar ne yapacaklardı?

Şimdi onlar darmadağın bir vaziyette kalmışlardı. Üstelik 1944 sürgününde sadece üç ülkeye gönderilmişlerdi. Onlar bu defa Rusya, Azerbaycan ve Ukrayna'ya da gitmişlerdi.

Moskova'da faaliyet gösteren Vatan cemiyeti öncülüğünde yeniden vatana dönüş mücadelesi başladı. Bir taraftan da Türk makamlarıyla görüşmeler yaparak Gürcistan kabul etmezse Türkiye'ye gelmek istiyorlardı.

56 Prof. Dr. Vilâyet Muhtaroglu, “Bir Türk Boyunun ...,”

57 Şamil Gurbanov, *Mesheti Türkleri...* (Sovetskaya Rossiya, 13 Temmuz 1989'dan).

1999 yılında Avrupa Konseyi'ne üyelik başvurusu yapan Gürcistan, Konsey'in bir şartıyla karşı karşıya geldiler: Ahıskalıların vatana dönüşü için altı yıl içinde gerekli kanunî düzenlemeleri yap ve 2011 yılında dönüş meselesini çözmüş ol. Herhalde Ahıska Türklerinin uğradıkları zulüm bir yerlerde dile getirilmiş ve sağır dünyanın kulakları açılmıştı.

Bir taraftan iç karışıklıklar, diğer taraftan iflâh olmaz ırkçılık illeti zebunu olan Gürcistan türlü çeşit bahanelerle bu mazlum halkın davasına kulak tıkamaya devam etti. Avrupa Konseyi meseleyi unutmadı.

Nihayet Gürcistan Parlamentosu, bir kanun çıkardı. Devlet Başkanı Mihail Saakaşvili imzasıyla 11 Temmuz 2007 tarihinde yayımlanan, "Eski Sovyetler Birliği Tarafından 20. Yüzyılın 40'lı Yıllarında Gürcistan'dan Zorla Göçe Tabi Tutulan Şahısların Geri Dönüşü Hakkında Gürcistan Cumhuriyeti'nin 5261-PC Sayılı Kanunu"na göre Ahıskalıları, 2008 yılı sonuna kadar sıralanan birtakım belgelerle birlikte Gürcistan temsilciliklerine müracaat edeceklerdir. Gürcü makamları, 2009 yılı içinde bu müracaatları değerlendirip uygun görülenleri 2010 yılında peyderpey kabule başlayacaktır.

Bu kanunda, nereden bakılırsa bakılsın, sürgünü gerçekleştiren iradenin izlerini görmek mümkün. Zira söz konusu kanunda, sürerken millî adlarını zikrettikleri halkın adı ve dönüş yeri belirtilmemekte, milliyetleri tanınmamakta, uğradıkları zulüm anılmamaktadır. Gürcü yetkilileri her fırsatta dönüşün kesinlikle Ahıska'ya olmayacağını ifade etmektedirler.⁵⁸ Bir devlet ciddiyetiyle bağdaşmayan bu tutumu boşa çıkarmak, Ahıskalıların elindedir. Her ne pahasına olursa olsun, çıkmış olan bir kanundan azami derecede yararlanarak bir an evvel vatana kavuşmak için elden gelen gayretin gösterilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Ondan sonrası, her hâlükârda Stalin devrindeki gibi olmayacaktır.

XIV. Sonuç Yerine

Ahıskalıları, milliyeti tartışılacak bir topluluk değildir. Onlar bu coğrafyanın tarihî halkıdır. Bu husus en eski Gürcü kaynaklarında da açıkça ifade edilmektedir. Ahıskalıların ataları olan Kıpçak Türkleri, sınırları Erzurum, Kars ve Artvin'e ulaşan bir hükûmet kurmuşlardır (Atabek hükûmeti).

1578-Osmanlı fethine kadar Ortodoks olarak yaşayan yerli Türk ahali, bu tarihten itibaren Müslümanlaşmıştır. Gürcüler bu olayı, Gürcülükten Türklüğe dönme şeklinde değerlendirerek bu halka düşman gözıyla bakmışlardır.

58 Yunus Zeyrek, "Gürcistan'ın Ahıska Türkleriyle İlgili Çıkardığı Kanun Üzerine Düşünceler", *Bizim Ahıska Dergisi*, 9 (2008).

1828 yılında istilâ maksatlı olarak bölgeye gelen Ruslar, Ahıska'yı fecî bir şekilde yakıp yıkararak ele geçirmişler; savaş bittiği hâlde, kendilerine karşı savaşmış olan sivil halkı büyük bir kıyıma tâbi tutarak binlerce insanı öldürmüşlerdir. Rus kaynakları bu sayıyı 6.000 olarak vermektedir.

1853-Kırım Harbi sırasında da Ahıska cephesinde yeni bir kırım hareketi yaşanmış, halk göçe zorlanmıştır. Nitekim bu devirde Anadolu'ya doğru göçler yaşanmıştır.

XX. yüzyılın birinci çeyreğinde çarlık yıkılmış, bölgede Gürcü Menşevik hükûmeti yönetimi ele almıştır. Bu hükûmet zamanında yerli halkın bölgeden göç etmesi için baskı ve zulüm yapılmıştır.

Sovyet rejiminin bilhassa Stalin dönemi büyük acılarla doludur. Bu devrin ilk yıllarında milliyeti inkâr edilmiş, münferit tutuklama, sürgün ve idamlar artmıştır. Nihayet İkinci Dünya Savaşı'nın sonu görüldüğü bir sırada, çocukları cephede olan ahali topyekûn sürgün felâketine maruz kalmıştır. Üstelik kendilerine, sizi tehlikeden korumak için tahliye ediyoruz denilerek yalan söylenmiştir.

Hiçbir geçerli suç isnat edilmeden, sürgün kararnamesinden sırf Türk oldukları için sürüldükleri açıkça anlaşılan ahali, kış şartlarında hayvan vagonlarıyla bir ay süren ölüm yolculuğuna çıkarılmıştır.

Sürgünler, gittikleri yerlerde 12 sene boyunca insanlık haysiyetiyle bağdaşmayan bir rejim altında tutulmuşlardır. Ahıska Türkleri, bu felâket senelerinde cephede, sürgün yollarında ve menzilde olumsuz şartlardan dolayı nüfusunun yarıya yakını kaybetmiştir. Bunların sağlıklı hesabı kitabı da hazırlanıp henüz dünya kamuoyuna açıklanmamıştır.

Günümüzde Ahıska bölgesinde yaşayan Gürcü ve Ermeni ahaliyle herhangi bir kin ve düşmanlığı olmayan Ahıskalıları böyle bir şey varmış bahanesiyle buraya gelmelerine hâlâ müsaade edilmemektedir. Bununla beraber son bir iki sene içinde kendi kendine gelip burada imkânsızlıklar içinde hayat mücadelesi veren aileler bulunmaktadır. 2009 yılı Mart ayı itibarıyla 50 aile, kendi imkânlarıyla Ahıska'ya dönmüş bulunmaktadır.

Gürcistan, Avrupa Konseyi süreciyle çıkardığı kanunda bu halkın adını anmamakta, uğradığı haksızlıkları zikretmemekte, nereye ve hangi hukukî prosedürle yerleştirileceklerinden de bahsetmemektedir. Esasen bu zavallı ülke hâlâ iç dengelerini kurabilmiş değildir. Gürcistan, Abhazya ve Güney Osetya meselesi yüzünden 2008 yılı Ağustosunda Rus tankları tarafından çiğnendi. Bu hadiseden sonra iç siyaset yeniden ısındı. Cumhurbaşkanı Saakaşvili'ye karşı hoşnutsuzluk büyüdü. Bu satırların kaleme alındığı sırada (Nisan 2009) Tiflis,

Saakaşvili'nin istifası için ayağa kalkmış vaziyetteydi. Bu arada devletin Ahıska Türklerine bakışı nasıl bir hâl alır, zaman gösterecek

Netice itibariyle Ahıskahılar, iki yüz yıl boyunca vatanı terk edip kaçma, ölme ve topyekûn sürgün gibi her hâlükârda yok edilme hareketine maruz kalmışlardır. Failleri de bellidir. Yazımızda kaynaklarıyla ortaya koymaya çalıştığımız gibi tarih de buna şahittir.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

Ahmet Muhtar Paşa. *1244-1245 Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*. Ankara: Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği Ankara Matbaası, 1928.

Allen, W. E. D. *Kafkas Harekâtı- 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*. Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1966.

Atabek, Osman Server. "Ahıska Posof Ardahan Bölgesinde Gürcülerle Mücadele." *Yeniğün Gazetesi*, 3 Aralık 1919, 7 Ocak 1920.

Baddeley, John F. *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*. Çeviren: S. Özden. İstanbul: Kayıhan yayınları, 1989.

Berdzenişvili, Nikoloz ve Simon Canaşa. *Gürcistan Tarihi*. Çeviren: Hayri Hayrioğlu. İstanbul: Sorun Yayınları, 2000.

Bohr, Annette. "Violence Erupts Between Uzbeks and Meskhetians." *RL PRD*. Munich: 6 Haziran 1989.

Brosset, M. *Histoire de la Georgie*. Petersbourg: Imprimerie de L'academie Imperiale des Sciences, 1849.

Brzezinski, Zbigniew. *Büyük Çöküş*. Çeviren: G. Keskil ve G. Pakkan. Ankara: İş Bankası Yayınları, 1992.

Conquest, Robert. "Russia's Meskhetians-A Lost People", *The Times*, 5 Ağustos 1970.(Türkçesi: E. Özbilgen, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ekim 1987).

Conquest, Robert. *Stalins Völker Mord (The Nation Killers)*. Wien, 1974.

East European Newsletter, cilt 3, sayı 12 (14 Haziran 1989).

Fuller, Elizabeth. "Georgian Moslems Deported by Stalins Permitted to Return." *RL Program Supplement*, Munich: 14 Ocak 1986.

Gurbanov, Şamil. *Ömer Faig Ne'manzade*. Bakı: Gençlik, 1992.

Gurbanov, Şamil. "Mesheti Türkleri." *Diderginler*. Bakı: 1990.

Karabekir, Kâzım. *İstiklâl Harbimiz*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960.

Kavkazskiy Kalendari. Tiflis: 1910.

Kırzioğlu, M. Fahrettin. *1855 Kars Zaferi*. İstanbul: Işıl Matbaası, 1955.

Kırzioğlu, M. Fahrettin. *Kars Tarihi*. İstanbul: Işıl Matbaası, 1953.

Kırzioğlu, M. Fahrettin. *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Burhanettin Erenler Matbaası, 1952.

Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1990.

Kurat, Akdes Nimet. *IV-XVIII. Yüzyillarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Murat Kitabevi Yayınları, 1972.

Kurat, Akdes Nimet. "Üç Sancak: Kars Batum Ardahan." *Türk Yurdu Dergisi* (Mart 1970).

Marr, N. ve Briere, M. *La Langue Georgienne*. Paris: Firmin-Didot, 1931.

Mehmetzade, Mirza Bala. *Beria Kafkasya İçin Ne Yaptı?* München: Birleşik Kafkasya, Ekim 1953.

Memmedli, Razim. *Gürcistan'da Neşrolunan Azerbaycan Dilli*. Bakı: Metbuat, 1995.

Muhtaroğlu, Vilâyet. "Bir Türk Boyunun Yürekler Yakan Göç Destanı." *Türk Yurdu* (Aralık 1993).

Okçu, Yahya. *Türk-Rus Mücadelesi Tarihi*. Ankara: Doğu Matbaası, 1949.

Puşkin, A. Sergeyeviç ve Erzurum Yolculuğu. Çeviren: Z. Baştımar. İstanbul: Yaba Yayınları, 1961.

Yunus ZEYREK

Sheehy, Ann. "The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians." (MRG, Rep. No. 6), *The Sunday Times*, 1973.

Tuğaç, Hüsamettin. *Türk İstiklâl Harbi-III. Cilt/Doğu Cephesi*. Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, 1965.

Wimbush, S. E. ve Wixman, R. "Sovyet Orta Asya'sında Yeni Bir Seda: Mesketya Türkleri." Çeviren: Wimbush-Wixman (The Meskhetian Turks: A New Voice in Soviet Central Asia). *Canadian Slavonic Papers* Vol. XVII, 293, 1975 (Türkçesi: E. Özbilgen, Sovyet Orta Asyasında Yeni Bir Seda: "Mesketya Türkleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ağustos 1987).

Yunusov, Arif. *Mesketya Türkleri-İki Defa Sürülen Halk*. Bakü: Zaman, 2000.

Yuridiçeskaya Gazeta (Hukuk Gazetesi), sayı 1. Çeviren Orhan Uravelli. Moskova,1991.

Yüceer, Nâsır. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı,1996.

Zehtabî, M. T. Kirişçi. *İran Türklerinin Eski Tarihi*. Tebriz 1378/1999.

Zeyrek, Yunus. "Gürcistan'ın Ahıska Türkleriyle İlgili Çıkardığı Kanun Üzerine Düşünceler" *Bizim Ahıska Dergisi*, sayı 9, 2008.

Zeyrek, Yunus. *Ahıska Araştırmaları*. Ankara: Kozan Ofset Matbaası, 2006.

Zeyrek, Yunus. "Uzaklarda Kalan Kardeşler." *Bizim Ahıska Dergisi*, sayı 6, 2006.

Zeyrek, Yunus. *Posof'un Çizgileri*. Ankara: Kozan Ofset Matbaası, 2004.

Zeyrek, Yunus. *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*. Ankara: Pozitif Matbaası, 2001

Zeyrek, Yunus. *Tarih-i Osman Paşa*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001.

RODOS'TAKİ MURAD REİS TEKKESİ'NİN MÜZİK OKULU OLMASI ÜZERİNE

Neval KONUK

Marmara Üniversitesi
Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi
nevalkonuk@yahoo.com.tr

Özet: Balkanlar'da, imar ve şehir planları, siyasî mülahazalar, milliyetçi ve dinî duygular sonucu yapılan uygulamalarla, bilinçli bir şekilde Osmanlı mimari eserlerinin ortadan kaldırılması söz konusudur. Rodos'ta 1522'de Kanunî Sultan Süleyman'ın fethi ile başlayan Osmanlı hâkimiyeti, İtalyanların 4 Mayıs 1912'de adayı işgal etmesiyle son bulmuştur.

Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altına aldıkları Balkan ve Arap yarımadasında olduğu gibi, Ege Adaları'nı da mimarî eserler ile donatmış, bunun yanı sıra kendilerinden önce yapılmış yapıları kullanmış veya onarmıştır. Günümüzde, Ege adalarında görülen yapıların genel görünümü, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde inşa edilen yapılarla benzerlikler göstermektedir. Rodos'ta ise, Osmanlı hakimiyetinden ayakta sağlam olarak kalan tek külliye Murad Reis Külliyesi'dir. Külliye; Murad Reis Camii, Murad Reis Türbesi, Murad Reis Tekkesi, idam cezasıyla ya da sürgünde vefat eden Osmanlı devlet adamlarının defnedildiği Mezarlık, adaya gelen dervişler ve misafirlere ait konuk evleri, çok sayıda Osmanlı'nın, Kırım Hanlarının ve İran Şahı'nın türbeleri yer almaktadır. Tekke binasını oluşturan iki katlı haremlik ve selamlık binaları, 2008 yılının sonlarına doğru yıkılmıştır. Günümüzde yerine müzik okulu binası inşaatı başlamıştır. Murad Reis Mezarlığı ve Tekke binası, Rodos'taki Türk toplumunun günümüzdeki mevcut varlığının ve tarihi köklerinin en önemli kanıtı ve belleği durumundadır. Tarihi değeri ve kimliği olan bir kültürel varlığın yıkılarak yerine, fonksiyonuna ve konumuna aykırı bir yapı yapılması uluslararası restorasyon ve restitüsyon kriterleri ve eski eser hukukuna tamamen aykırı bir durumdur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı mimarisi, tahribat, kültürel yıkım, Rodos Türkleri, Yunanistan.

ON THE MURAD REIS LODGE IN RHODES BEING CONVERTED INTO A MUSIC SCHOOL

Abstract: *In the Balkan region, Ottoman architectural artifacts are being deliberately destroyed as urban planning and construction plans are being implemented with nationalist as well as religious concerns, and political considerations. The Ottoman rule in Rhodes, which began with the Suleiman the Magnificent's conquest in 1522 ended on May 4, 1912 with the Italian invasion.*

As was the case in the Balkan region and Arabian Peninsula, the Ottoman Empire constructed numerous architectural artifacts in the Aegean Islands. Furthermore, they either used or restored the buildings that were constructed prior to the arrival of the Ottomans. Today, the appearance of the buildings in the Aegean Islands resembles the buildings constructed in other regions of the Ottoman Empire. The sole standing "külliye" (the complex of buildings adjacent to a mosque) in the Rhodes Island built during the Ottoman rule is dedicated to Murad Reis. In the complex, there is the Murad Reis Mosque, the Tomb of Murad Reis, the Murad Reis Lodge, a Cemetery in which the executed and exiled Ottoman statesmen were buried, guest-houses for guests and dervishes coming to the island, and tombs of many Ottomans, Crimean Hans and Iranian Shahs. The two storey lodge building consisting of two parts one occupied by women (haremlük), and one occupied by men (selamlük), was destroyed at the end of 2008. At present, a musical school is being constructed in the area of the destroyed building. The Murad Reis Lodge and Cemetery are the most constitutes the most important indication Turkish heritage and historical roots of the Turkish society in Rhodes.

Key Words: *Ottoman architecture, damage, cultural destruction, Turks of Rhodes, Greece.*

I. Giriş

Kültür, yaşamın bütünü, toplumun topyekûn kalkınmasının temel taşı ve dünyada var olmanın ortak paydasıdır. Geçmişten bugüne ulaşan kültür değerlerimizin yarınlara taşınması, gerçekçi ve kalıcı çalışmalarla mümkün olabilmektedir. Balkanlar'da günümüzde ayakta kalan Osmanlı mimari eserleri, haklı olarak Türklerin iftihar kaynağı olmasının yanı sıra, aynı zamanda bölgede yaşayan diğer milletlerin ortak mirası ve zenginliğidir. Günümüzde bölgede fonksiyonunu kaybeden ve kısmen ayakta olan eserler, uzun süre var olmak için direniyor ancak sonra yakılıyor, yıkılıyor.

II. Balkanlar'da Osmanlı Mimarisi

A. Tahribat ve Yıkımlar

Balkanlar'da 1912'de Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesinden sonra, Türk yapılarının büyük bir kısmı zamanla yıkılıp ortadan kaldırılmıştır. Yapılardan bir kısmı birkaç duvar parçası veya harabe hâlinindedir; bazıları ise tamiratlarla değişmiş sadece çok az bir kısmı eski orijinal biçimiyle günümüze ulaşabilmiştir. Yapıların büyük bir kısmının yok olmasında, değişik tarihlerde vuku bulunan savaşların, yangın ve deprem gibi tabii afetlerin etkilerinin yanı sıra, bu tür kültür varlıklarına sahip çıkması gereken kurum, kuruluş ve kişilerin ihmallerinin de büyük rolü vardır. Bu sonuncusu, Balkan ülkelerindeki şehir yönetimlerinin, şehir görüntüsünü Osmanlı izlerinden ve kültürüne ait yapılardan “temizlemek” maksadıyla, şehir imar planları bahane edilerek gerçekleştirilmektedir.¹

Balkanlarda Türk eserlerinin durumuna genel olarak baktığımızda, Makedonya, Bosna-Hersek ve Kosova'daki Osmanlı mimari eserlerinin diğer Balkan ülkelerine nispetle daha bakımlı ve iyi korunmuş olduklarını söyleyebiliriz. Bunda halen bu ülkelerde yaşamakta olan Türk ve Müslüman nüfusun varlığı önemli rol oynamaktadır. Türklerin ve Müslümanların azınlıkta kaldığı veya tamamen terk ettikleri Sırbistan, Macaristan, Karadağ ve Hırvatistan gibi ülkelerde ise Osmanlı eserlerindeki tahribat büyük boyutlara ulaşmıştır.

Buna bağlı olarak, genelde Balkanlarda ayakta kalabilen birçok eser ise, sahipsizlikten ötürü, farklı amaçlarla kullanılmaktadır. Buna örnek olarak, Bulgaristan Sofya'da Bosnalı Mehmed Paşa Camii'nin² kilise, Macaristan Peç'te Gazi Kasım Paşa Camii³ ve Zigetvar'da Ali Paşa Camii'nin⁴ kilise,

- 1 Bu konu hakkında bkz: Neval Konuk, “Üsküp Fatih Sultan Mehmet Köprüsü, Justinyan Köprüsü mü Yapılmak İsteniyor?”, *Stratejik Analiz*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, sayı 55, (Kasım 2004), ss. 82-87; Neval Konuk, “Balkanlarda Yok Olan Osmanlı Mimari Eserleri”, *Asya-Avrupa*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, sayı 3 (Temmuz 2005), ss. 103-110; Neval Konuk, “Bulgaristan'daki Osmanlı Eserleri İrkçı Saldırıların Hedefi”, *Stratejik Analiz*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, sayı 77 (Eylül 2006), ss. 8-9; Neval Konuk, “Balkanlarda Osmanlı Eserlerinin Uğradığı Tahribat ve Çözüm Önerileri”, (Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri Sempozyumu, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyatı Fakültesi Tarih Bölümü, 8 Kasım 2006, İstanbul), ss.145-164; Neval Konuk, “Balkanlardaki Osmanlı Eserlerimiz Yavaş Yavaş Öldürülüyor”, *Yeni Dönem Gazetesi*, Prizren, Kosova, sayı: 213, Yıl:6, Perşembe 25 Mart 2004, s. 9; Neval Konuk, “Bombaların Gölgesinde Türk Eserleri”, *Nokta*, Yıl: 22, sayı 1058, 11-24 Nisan 2003, ss. 32-33; Neval Konuk, “400 Yıllık Osmanlı Camisi Tahrip Edildi”, *Nokta*, Yıl: 22, sayı 1065, 1-15 Ekim 2003, ss. 67-68.
- 2 1547-48 yılında inşa edilen Bosnalı Mehmed Paşa Cami, Mimar Sinan'ın Sofya'daki tek eseridir. Mehmed Paşa'ya Bosnalı denmesinin sebebi, Bosna Sancak Beyi olmasındandır. Cami, günümüzde Sofya şehir merkezinde Graf Ignatiev Caddesi'nde, Ortodoks Kilisesi olarak, “Sveti Sedmochislenici Kilisesi” adıyla faaliyet göstermektedir. “Mehmed Paşa Cami”, “Cuma Cami” veya “İmaret Cami” adlarıyla bilinen yapı, kiliseye dönüştürüldüğünden dolayı günümüzde “Kara Cami” olarak adlandırılmaktadır.
- 3 Macaristan'da bugüne kadar korunabilmiş en büyük camii, Peç şehrindeki Kasım Paşa Camii'dir. Yapı, Budin Valisi Gazi Kasım Paşa tarafından 1600 yılından evvel, inşa ettirilmiştir. Camii, kare planlı ve üzeri tromp geçişli bir kubbe ile örtülmüştür. Kiliseye dönüştürülürken, ön tarafına basık, yuvarlak kemerli bir revak ilave edilmiştir. Günümüzde Kilise olarak kullanılan caminin, Osmanlı mimari üslubu oldukça bozulmuştur (Neval Konuk, “Macaristan'da Türk Mimarisi”, *Arkitekt*, sayı 2002/02, Yıl: 69 (Mayıs-Haziran 2002), s. 43.
- 4 Zigetvar şehrinin merkezinde yer alan Ali Paşa Camii'nin kare planlı, üzeri kubbe ile örtülü olup, önünde üç bölümlü bir son cemaat yeri bulunmaktaydı. 1712 yılında kilise hâline getirilen caminin, 1719 yılında düşen yıldırımın minaresi yıkılmış, caminin kiliseye dönüştürüldüğü 1789'da bugünkü çan kulesi ilave edilmiştir. Ayrıca son cemaat yeri, daha sonra yıkılarak, batı tarafına bir kapı açılmıştır (Neval Konuk, “Macaristan'da Türk Mimarisi”, *Arkitekt...*, s. 42).

Makedonya'da Kadı Mahmud Camii'nin⁵ resim galerisi, Manastır Hacı Mahmud Camii'nin⁶ marangozhane olarak kullanılmaları verilebilir.

Bunun yanında, siyasi mülahazalar, milliyetçi ve dinî duygular sonucu yapılan uygulamalar ile de, bilinçli bir şekilde eserlerin ortadan kaldırılması söz konusudur. Bu konuda belki de en sembolik örnek ve uygulama; Makedonya Ohrid (Ohri) İmaret (Fatih) Camii'nin yıkılarak yerine kilise inşa edilmiş olmasıdır.

B. Rodos'ta Osmanlı ve Günümüze Yansımaları

1522 yılında Kanunî Sultan Süleyman'ın fethi ile Rodos'ta kurulan Osmanlı hakimiyeti aralıksız 390 yıl sürmüş ve İtalyanların 4 Mayıs 1912'de adayı işgal etmesiyle son bulmuştur. Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine, Osmanlı Devleti bu geçici işgale razı olmuştur. Balkan Savaşları sırasında diğer Ege Adalarını (Midilli ve Sakız'ı) Yunan işgaline bırakan Osmanlı İmparatorluğu büyük toprak kayıplarına uğramıştır.

Balkan Savaşları sonucunda 30 Mayıs 1913 Londra Antlaşması'yla Boğazözü adalarından Gökçeada, Bozcaada ile Meis Türkiye'ye bırakılmıştır. Fakat asıl kararı, Elçiler Konferansı 14 Şubat 1914'te Osmanlı Devleti'ne bildirmiş, buna göre adı geçen adalar Türkiye'de kalırken Limni, Midilli, Sisam v.b. adalar Yunanistan'a bırakılmıştır. Bunun üzerine başlatılan Bükreş görüşmeleri sonuçsuz kalmıştır.

I. Dünya Savaşı sonunda, adaların tümünü (Gökçeada ve Bozcaada'da dahil olmak üzere) yitirmiş olan Osmanlı Devleti, Anadolu'da Mustafa Kemal'in önderliğinde başlatılan Ulusal Mücadele sonucunda kazanılan zaferle yeni Türkiye'nin doğuşu belgelenmiştir.

Lozan Konferansı'nda TBMM'nin temsilcisi olarak katılan İsmet Paşa'nın yürüttüğü ulusal haklara bağlı politikalar sayesinde, Gökçeada, Bozcaada ve

5 Manastır şehir merkezinde saat kulesinin yanında yer alan Kadı Mahmud Camii (Yeni Cami-Nal Camii), hicri 912 (milâdî 1506)'da Kadı Mahmud Efendi tarafından yaptırılmıştır. RZZSK, 14.11.1950, 1737 tescil tarihi ve sayısı ile RZZSK, 4-802-009/17 RND eski eser kayıt numaralı olan camii, günümüzde Resim galerisi olarak faaliyet göstermektedir.

6 Manastır, Çarşı merkezinde Balıkçılar Pazarı veya Çıkrıkçılar Çarşısında yer alan camii, hicri 961 (milâdî 1554)'de Hacı Mahmud tarafından inşa ettirilmiştir. Hacı Mahmud Camii, bir külliye yapısıdır. 1085 Tarihî Perâkende Defteri ve Tapu Defterinde: medrese, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 172.Defter, ss. 2-34'de de gene medrese ile çeşmenin olduğu bildirilmektedir. Ancak, bu eserler günümüze ulaşmamıştır. İncelememiz esnasında camii, ibadete kapalıydı ve marangozhane olarak kullanılmaktaydı.

Yapının giriş kapısı, marangozhaneye ait makinelerin caminin içine sokulması amacıyla, kısmen de olsa yıkılarak geliş güzel bir biçimde genişletilmiştir. Caminin hicri 1293 (milâdî 1876) yılında geniş çaplı bir onarımdan geçtiği giriş kapısı üzerindeki onarım kitabesinden anlaşılmaktadır. II.Dünya Savaşı sırasında (1945) bir top güllesi isabet eden yapı, uzun zaman kendi hâline terk edilmiş ve 1993 yılında yeniden onarılmıştır. Makedonya Anıtlar Kurulu'na RZZSK, 23.3.1968, 07-48/1 Tescil Tarihi ve Sayısı ile RZZSK, 4-802-909/16 RND kayıt numaralı eski eser olan caminin günümüzde acilen onarıma ihtiyacı bulunmaktadır.

Rodos'taki Murad Reis Tekkesi'nin Müzik Okulu Olması Üzerine

Merkep adacıkları eski anlaşmaların bağlarından ve Yunan işgalinden kurtarılarak Türk egemenliğine geçmiştir. Konferans sonunda, Türkiye adı geçen adaları alırken, İtalya Rodos ve 12 Ada'yı, Yunanistan ise bunun dışındaki tüm Ege Adaları'nı egemenliği altına almıştır.⁷

30 Ocak 1923'te Lozan'da imzalanan mübadele sözleşmesi, 24 Temmuz 1923'te Lozan Anlaşması ile onaylanmış, Türkler için 1923 yılı kışında başlayan mübadele, 1927'ye kadar dalgalar hâlinde devam etmiştir.

Mübadele sonucunda Türklerin geride bıraktıkları topraklara ait anıların kaydedilmesi ve korunması konusunda -son yıllara kadar- ayrıntılı çalışmalar yapılmamıştır. Yunanistan'da ise, "ayrılış"ın anısını taze tutmak, geride kalan veya "kaybolmuş olan" bir baba ocağının ya da kasabanın anılarını kayıt altına almak amacıyla çok sayıda dernek ve vakıf kurulmuştur. Türkiye'de de bu amaçla kurulan Lozan Mübadilleri Vakfı ile Samsun Mübadele Derneği ilk akla gelenlerdir.

II. Dünya Savaşı sonucunda 10 Şubat 1947'de İtalya ile yapılan anlaşmayla Rodos ve 12 Ada Yunanistan'a devredilerek, Ege'deki ulusal egemenlik bazındaki eşitsizliğe bir başka boyut eklenmiştir.

C. Rodos'ta Osmanlı Mimarisi

Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altına aldıkları Balkan ve Arap yarımadasında olduğu gibi, Ege Adaları'nı da mimarî eserler ile donatmış, kendilerinden önce yapılmış yapıları kullanmış veya onarmıştır. Ayrıca, gittikleri her yere kültürlerini de götürmüşlerdir. Örnek verecek olursak, Osmanlı kayıtlarında görüldüğü üzere, Rodos'un orta ve yan keçe ile ihramı çok meşhurdu.

Günümüzde, Ege adalarında görülen yapıların genel görünümü, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde inşa edilen yapılarla benzerlikler göstermektedir. Osmanlı kültürünün maddî ve manevî varlığı, kurdukları vakıflar aracılığıyla, halen yoğun bir şekilde görülebilmektedir. Yunanistan yasaları devletlerinin kuruluş tarihi olan 1830 öncesine ait Osmanlı yapılarını, tarihî eser olarak kabul etmektedir. Ancak, bu tarihten sonra inşa edilen hükümet konakları, saat kuleleri başta olmak üzere pek çok mimarî yapı koruma altına alınmamıştır.

Bugüne kadar yapılmış bazı çalışmalar olmakla birlikte, Yunanistan'da Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan mimarî mirasın maalesef henüz tam bir envanteri Türkiye tarafından çıkartılamamıştır. Bu sebeple, ayakta olan yapıların

7 Şerafettin Turan, "Rodos ve Onikiadanın Türk Hâkimiyeti'nden Çıkışı", *Belleten*, cilt XXIX, sayı 113 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1965), ss. 77-119; Ali Fuat Öreç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2006), s. 606.

sayısı tam olarak bilinmemektedir. Ancak, TC Dışişleri Bakanlığı'nın Yunanistan'daki diplomatik temsilcilikler aracılığıyla yürüttükleri ve bu ülkedeki Osmanlı eserlerinin envanterinin çıkartılmasını amaçlayan çalışma kapsamında, Selanik ve civarı ile Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de 2007 Mayıs ayından itibaren tarafımdan inceleme-araştırma yapılmaktadır.

Yapılan arazi çalışmasında, daha önceki arşiv kaynaklarına ve çeşitli açık kaynaklara dayalı olmak üzere tespit edilen Osmanlı mimari eserleri aranarak bulunmuş ve daha çok sayıda eserin envanteri çıkartılmıştır. Bulunan her eserin resmi çekilmiş, ölçüleri alınabilenlerin ölçüleri alınmış, günümüze ulaşmayan eserlerin yerleri de tespit edilerek fotoğrafları çekilmiştir. Bu çalışma sonrasında, bir kitap yayımlanmış, iki kitap daha basım aşamasına gelmiştir.⁸

Yunanistan ICOMOS'unun da ülkedeki Osmanlı mimarî eserlerinin tespiti ile ilgili bir kataloglama yaptığı bilinmektedir. Bu çalışmayla ilgili olarak ICOMOS üyesi Sayın Nikos Agriantonis 2005 yılında İstanbul'da düzenlenen bir toplantıda şu bilgileri vermiştir:

Kataloglama işlemlerinde kolaylık sağladığı için, 1830 tarihini esas aldık. Yunanistan'da 2300'e yakın tarihi eserin envanterini çıkarttık. Bunlardan bir kısmı kamuya ait yapılar, bir kısmı da ticaret ve sosyal amaçlı binalar. Yani, imaretler, medreseler, camiler, köprüler, minareler, evler, askerî savunma yerleri (kaleler, limanlar, hisarlar) ve su sistemleri. Bunlar Osmanlı dönemine ait olarak kaydedildi. Bu envantere aynı dönemde inşa edilen kiliseleri, manastırları, kısacası, Hıristiyanlıkla ilgili yapıları dahil etmiyoruz.

Ayrıca, 8500'e yakın, zamanında Osmanlılar tarafından kullanılmış, içinde şimdi kimsenin yaşamadığı ve yıkılmamış ev tespit ettik. Kısacası elimizde bulunan tarihi eser, sayısı çok fazla.

Daha önce size bahsetmiş olduğum kamu yapılarının durumu kötü ile çok kötü arası bir yerde. Bazıları yıkıldı, yıkılacak. Bu binlerce kamu binasının %90'dan fazlası Yunan Devleti'nin mal varlığı olarak kabul ediliyor. Osmanlı dönemine ait binlerce yapı arasından yalnızca on cami, beş minare, iki hamam ve on kaleyi restore ettiğimizi göz önüne alırsak, hiçbir şey yapmadığımızı söylemek olası. Yapılan okyanusta bir damla gibidir.

Söylediklerimin daha anlaşılır olması için size Yunanistan'da kullandığımız bir terimden, Bizans sonrası teriminden söz etmek istiyorum. Bu terim

8 Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi/Ottoman Architecture in Lesvos, Rhodes, Chios and Kos Islands* (Ankara: Dışişleri Bakanlığı, SAM Yayınları, 2008), s. 256.

Rodos'taki Murad Reis Tekkesi'nin Müzik Okulu Olması Üzerine

Yunanca'da kullanılan şekli ile en azından resmi kataloglama çalışmaları açısından Osmanlı döneminin var olmadığını varsayıyor. Yani, yalnızca Doğu Roma Dönemi (Bizans) ve Bizans Sonrası Dönem var. Anlayacağımız daha başlangıçta Yunan Devleti'nde bu yapıların kaderinin ne olacağına dair bir ön yargı var.⁹

1. Murad Reis Külliyesi¹⁰

Günümüzde Rodos'ta Osmanlı hakimiyetinden ayakta sağlam olarak kalan tek külliye; Murad Reis Külliyesi'dir. Çam ve okalıptüs ağaçlarıyla kaplı külliye Murad Reis Camii, Murad Reis Türbesi, Hazire (mezarlık), Şadırvan, Çeşme, Kadirî Tarikatına ait Tekke Şeyhlerinin evi, adaya gelen dervişler ve misafirlere ait konuk evleri ile Türk büyüklerinin türbeleri yer almaktadır. Külliye, Türk-Osmanlı tarihi açısından ihtiva ettiği hatırat ile bulunduğu mevkiinin günümüzdeki konumu itibariyle oldukça önemlidir. Adaya gelen, adaya ayak basan her turist, ilk olarak Murad Reis Külliyesi'yle karşı karşıya gelir.

Murad Reis Türbesi günümüzde, çoğunlukla Müslüman kadınların adaklar yaptığı, sünnet olan her Türk çocuğu için ailesi tarafından mevlüt okutulan bir dinî yapı olmakla birlikte, aynı zamanda adada yaşayan Türklerin kültürlerini en yoğun olarak yaşattıkları, dolayısıyla biraraya toplanmalarını sağlayan önemli bir mekândır. Türbeye ve külliye, hiç bir ücret almadan, türbedar Şaban Kalanlioğlu bakmaktadır. Murad Reis Türbesi'nin kerâmetine Ortodoks Rumlar da inanır ve burada adaklar yaparlar.

2. Murad Reis'in Kimliği

Murad Reis, Türk denizcilik tarihinin en büyük kahramanlarından biri olarak anılmaktadır. Devrin ünlü kaptanı Seyyid Ali ile birlikte Kızıldeniz ve Umman Denizi'yle Basra Körfezi'nde, Osmanlı Donanması'nda hizmet verir.¹¹ Akdeniz'de birçok yararlılık gösteren Murad Reis, 1609 yılında Kıbrıs sularında Baf şehri açıklarında Rodos'tan sürülüp Malta'da yuvalanan korsanlarla yaptığı ve Karacehennem Savaşı olarak tarihe geçen muharebede zafer kazanır, ancak kendisi şehit düşer. Murad Reis'in naaşı daha sonra Rodos'a getirilerek buraya defnedilir.

9 Nikos Agriontis, "İyi ve 'Kötü' Tarihi Eserler", *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 80.Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), s. 278.

10 Bu külliyeyle ilgili olarak yazılan en önemli kaynaklar; Oktay Aslanapa, "Rodos'ta Türk Eserleri", *Türk Kültürü*, XL, Yıl: IV (Ankara: 1966), s.533; Nusret Çam, *Yunanistan'daki Osmanlı Mimari Eserleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), s.339; Hermes Balducci, *Rodos'ta Türk Mimari*, çev. Celâlettin Rodoslu (Ankara: 1987), ss. 76-82; Zeki Çelikkol, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, 1. baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986), ss. 75-82.

11 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, cilt 4 (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s. 117.

Türbesi, daha sonra hem Müslüman halkın hem de gayrimüslim halkın önemli ziyaretgâhlarından biri olur. Ayrıca, adada sürgünde olan mahkûmlar da, cezaları affedilince Murad Reis Türbesi'ne gidip, padişahın ömrü için dua ederlerdi.¹²

3. Murad Reis Türbesi

Murad Reis Türbesi Mezarlığı Rodos'un en merkezi yerinde bulunmaktadır. Sekizgen plânlı ve kubbeye örtülü türbenin dış duvar yüzeyi üzerinde, 1609 tarihli inşa kitabesi yer almaktadır. Abdülhamid Albümleri'nde yer alan eski bir resimde, türbenin dış duvar yüzeylerinin perde ve kandil motifleriyle bezeli olduğu görülmektedir. İçerisinde Murad Reis'e ait sanduka bulunmaktadır. Mezar taşı yoktur.¹³

Avlusunda dört asırlık olduğu söylenen bir çınar ile çapa ve pusula biçiminde çakıl mozaik döşemeler yer almaktadır. Günümüzde türbenin iç kısmı bakımsız olup, acilen onarılması gereklidir.¹⁴

4. Murad Reis Tekkesi

Rodos adasında isim yapmış dört büyük tekke bulunmaktaydı. Bunlar içinde en tanınanı, aynı zamanda çok geniş bir mezarlığı bulunan Murad Baba (Reis) Tekkesi'ydi.¹⁵ Murad Baba Tekkesi'nin tekkenişinliği hizmeti berat karşılığı ihсан edilmekteydi. Tekkede görev yapan şeyhler, ada gelirinden ömür boyu

- 12 Celaleddin Rodoslu, *Rodos ve İstanköy Adalarında Gömülü Tarihi Simalar* (Ankara: Çankaya Matbaası, 1945), ss. 18-19.
- 13 Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi...*, ss. 106-107.
- 14 2003 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan onarım keşif bedeli 25.000 Dolar olarak öngörülmüştür.
- 15 Murad Reis Tekkesi ile ilgili arşiv belgeleri için bkz: Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Kerebine kalesinin askeri koşuıyla sair mahallerine sarf olunan mebalîge, Rodos cezaresinde Murad Reis dergahının taamiyesine, metruk timarlı Yüzbaşı Mehmed'in Ohri sancağındaki umarına, İşkodrahı Muslih'in ecebiden getirdiği tüfek namlularının miriden zabtuna vesair muhtelif işlerin ifasına dair Maliye'ye vürud eden buyruğuların kayıtlarını havi evrak kayıt defteri (Maliyeden Müdevver Defteri, *Gömlek No:14043, Tarihsiz*); Rodos'a kale haricinde Murad Reis Türbesi avlusundaki Rodos Mutasarrıfı Hasan Bey Camii ve Kale içindeki Süleymaniye Camiinde Neccari-i şerif Evkafı irad, masarîf ve vazaiif defteri (Evkaf Harameyn Muhasebe Defteri, *Gömlek No:7903, Tarihsiz*); Rodos Adası dahilinde bulunan Murad Reis Evkafı, Yenice Mescidi Evkafı, İbrahim Paşa Evkafı ve defterde isimleri olan diğer vakıfların muhasebe kayıtları (*Evkaf Defteri, Gömlek No:18051, Tarihsiz*); Rodos'da Ebubekir Paşa evkafından Murad Reis Tekkesi'nin tekkenişinlik cihetinin tevcihi (*Cevdet Evkafı, Dosya No:343, Gömlek No:17423, 25/Ş /1204 (Hicrî)*); Rodos Adası'nda Kumburnu nam mahalde Murad Reis Türbesi avlusundaki cami, Rodos Mutasarrıfı Murabızâde Hasan Bey tarafından yeniden inşa ettirildiğinden türbedarlara meşruta imam ve hatipliğinin tevcihi (*Cevdet Evkafı., Dosya No:156, Gömlek No:7780, 09/R /1212 (Hicrî)*); Rodos'ta Ebubekir Paşa Evkafı'ndan Murad Reis Türbesi havlusunda ümera-yı deryadan Murabızâde Hasan Bey'in bina eylediği camide mahlul imam ve hatipliğinin tevcihi (*Cevdet Evkafı., Dosya No:273, Gömlek No:13950, 11/Ra/1220 (Hicrî)*); Rodos'daki Murad Reis Türbedarı Hacı İshak Efendi'nin maaşına zam yapılması (Sadaret Deavi Evrakı, *Dosya No: 54, Gömlek No:99, 11/C /1268 (Hicrî)*); Murad Reis Dergahı Şeyhi Abdullah Efendi'nin vefatı üzerine yerine Süleymaniye'li Mehmed Emin Efendi'nin tayini taleplerinin semeresiz kaldığına dair Rodos'tan Hacı İbrahim ve rüfekasının telgraflarının takdimi (Dahiliye Mektubi Kalemi., *Dosya No:2795, Gömlek No:12, 26/Ra/13279*).

Rodos'taki Murad Reis Tekkesi'nin Müzik Okulu Olması Üzerine

maaşa bağlanırlardı. Bazılarının okullarda fahri olarak derslere girdikleri resmî kayıtlara yansımıştır. Namık Kemal Bey, Rodos Mutasarrıfı bulunduğu sırada Murad Reis Şeyhi Abdullah Efendi'yi adanın aydın görüşlü kişileri arasında göstermektedir. Oğlu Ali Ekrem, Abdullah Efendi'den iki yıl Arapça dersi almıştır.¹⁶ Sultan II. Abdülhamid tahta çıkınca buranın tekkenişinliği ve türbedarlığını yürüten Ali Hoca, beratının yenilenmesi talebinde bulunmuştur.

1936 yılında Müftü Hafız Ethem yerine Şeyh Süleyman Kaşhoğlu müftü olarak tayin edilir. Kaşhoğlu, aynı zamanda Murad Reis Cami, Türbe ve külliyesinin postnişiniydi. Murad Reis külliyesi içinde bulunan ikametgâhı, valiliğe çok yakın olduğu için Türk toplumunun sorunları için valiyi daha sık sürelerle ziyaret etme imkânına haiz idi. Valilikve diğer vilayet görevlileri de sık sık onun makamını ziyaret ederlerdi.¹⁷

Şeyh Süleyman Efendi, Murad Reis külliyesinde “selamlık” binasında ikâmet etmekteydi. İçi yüzlerce tarihi kitaplarla dolu olan başodada çalışmalarını yapmaktaydı. Tarihi eşyalarla süslü bu çalışma odasındaki o değerli ve tarihi mefruşatı da, oraya özel bir önem verirdi. Müftü Efendi, bu başodada resmi makamları kabul ettiği gibi, özel günlerde de Türkleri kabul eder ve bazen orada toplanan hafızlar ve hocalarla saatlerce dini konularda sohbetler yapılırdı.

Şeyh Süleyman Kaşhoğlu'nun müftülüğü sırasında müftülük kâtipliği görevini yapan birçok önemli soydaşımız olmuştur. Bunlar arasında Hafız İzzet Efendi, Tahir Bey'in oğlu Ali Bey, Rauf Kalaycı, İbrahim Arnitacı, Nuri Kayalı v.d.¹⁸ yer almaktadır. Son şeyh ve aynı zamanda müftü olan Süleyman Kaşhoğlu (doğumu 1885), 1974 yılında vefat etmiştir.¹⁹

Tekke binasını oluşturan iki katlı haremlik ve selamlık binaları, 2008 yılının sonlarına doğru Rodos Belediyesi tarafından yıkılmıştır. Günümüzde yerine belediye tarafından müzik okulu binası inşaatı başlatılmıştır. Bu yeni inşaat Murad Reis Külliyesinin hem tarihî geçmişine hemde uluslar arası korumacılık ve restorasyon ilkelerine tamamen aykırıdır. Tekke binasının 2003 yılında Türkiye Cumhuriyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce tespit edilen onarım keşif bedeli takriben 35.000 dolardır.

16 Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Mektupları, IV, VII.-VIII.Rodos ve Sakız Mektupları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1986), ss. 584, 598; İbntü'l Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, cilt II, (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1932) s. 285.

17 Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi...*, ss. 230-231.

18 Sadi Nasuhoglu, *Rodos (Anılar ve Tarihçe)* (Muğla, 2008), ss. 50, 75-82.

19 Mehmet Bastıyalı, “Rodos ve Onikadalar Tarihi” (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bitirme Tezi, 1966'ın ilavelerle yayımlanmış şekli), s. 137.

5. Murad Reis Mezarlığı

Rodos kalesinin fethinde hayatını kaybeden veya zaman içerisinde adada görev yapan önemli şahsiyetlere ait 250 adet mezar ve türbelerden günümüze ulaşabilen bir kısmı Murad Reis Mezarlığı'nı oluşturmaktadır.

Mezarlar arasında; Kanunî Sultan Süleyman'ın alemdarlarından Gazi Abdullah'ın mezarı ve mezar taşı, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda Rumeli Cephesi Umum Kumandanyken 1866'da Rodos'ta vefat eden Abdülkerim Nadir Paşa, Evkaf Müdürü Salim Bey, Kaptan Abdülkerim Paşa, Boşnak Mahmud Paşa, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, İbşir Hüseyin Paşa, Sarı Abdullah, Mehmed Rami Paşa, Sadrazam Abaza Süleyman Paşa, Sadrazam Kara İbrahim Paşa, Sadrazam Abacı Ali Paşa, Hacı Necib Bey ve eşi, v.d. yer almaktadır.

Rodos Belediyesi tarafından, 1990 yılında mezarlık temizlenmiş, mezarlar sağlamlaştırılmış, burada bulunan türbelerin kapılarına kilit, pencerelere de demirler konulmuştur. Buradaki türbelerin ve mezarların mermer kitabeleri, Türk nekroloji ve nekrografi sanatının önemli örneklerindedir.²⁰

D. Murad Reis Külliyesi'nde Bulunan Yapılar

1. Murad Reis Camii

Murad Reis Camiisi, Murad Reis'in hatırasına ilk olarak Ebubekir Paşa tarafından 1622-23'te yaptırılmıştır. Kapısı üzerinde yer alan kitabesinden, Murabıt Hasan Bey tarafından 1797-98 yılında tamir ettirildiği anlaşılmaktadır. Camiye ait Murad Reis Camisi Vakfı bulunmaktaydı. 1856 yılında meydana gelen deprem ile Eğrikapı Cephaneliği infilakında Cami de zarar görmüştür.

Kare plânlı harimi, kubbeyle örtülüdür. Yakın zamanlarda tamiri yapılan minaresinin şerefe ve külahı, alçı tezyinatlıdır. Son cemaat yeri, günümüzde ayakta değildir. İbadete kapalı olan caminin, âcilen onarıma ihtiyacı vardır.²¹

2. Canbek Giray Han Türbesi

Canbek Giray Han Türbesi, Murad Reis Mezarlığı'nın, tam ortasında yer almaktadır. Türbe, Kırım hanlarından Canbek Giray Han'a aittir. Han, 1634'te

20 Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi...*, ss. 104-105.

21 Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 2003 yılında sadece binanın onarımı ile ilgili yaptığı keşif fiyatı 80.000 ABD dolarıdır. İç dekorasyon ve minber, mahfil, döşeme, kapı ve pencere kanatları gibi elemanlarına ise 50.000 dolar keşif yapılmıştır. Toplam 130.000 dolar öngörülmüştür.

Rodos'taki Murad Reis Tekkesi'nin Müzik Okulu Olması Üzerine

Kırım Hanlığından azledilerek, Rodos'a sürülmüş ve burada vefat etmiştir. Sandukalı mezar taşında, 15 Kasım 1636'da cumartesi gecesi Hakkın rahmetine kavuştuğu yazılıdır.

Günümüzde, türbe üzerinde bu kitabe bulunmamaktadır. Sekizgen plânlı yapı, kubbeyle örtülüdür. Bakımsız durumdaki türbede, Hanın sandukalı kabri parçalanmış, mezar taşları etrafa dağılmıştır.²²

3. Havvaş Sencar Türbesi

Havvaş Sencar Türbesi, Murad Reis Mezarlığında, Canbek Giray Han Türbesi ile yanyanadır. Aslen Hamalı olan Havvaş Sencar Bey, orada çıkan bir isyan üzerine tutuklu olarak Rodos'a getirilmiş ve burada bulunduğu sırada vefat etmiştir. Türbenin kapısı üzerinde yer alan kitabesinden, 1896 tarihinde vefat ettiği anlaşılmaktadır. Sekizgen plânlı türbe, kubbeyle örtülüdür. İçinde lahit şeklindeki kaide üstünde, tabut biçiminde mermerden mezarı bulunmaktadır. Mezarın her yüzü, Arapça yazılarla bezelidir. Türbe, halen bakımsız olup, tümüyle tamir edilmesi gerekmektedir.²³

4. Mehmed Redif Paşa Türbesi

Mehmed Redif Paşa Türbesi, Murad Reis Mezarlığında, Memi Paşa Türbesi yakınındadır. Yapıda, yetmiş yaşında 1905'te vefat eden Serasker Mehmed Redif Paşa'nın bir kabri bulunmaktadır. 1834'te Bursa'da doğan paşa, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın yenilgisi üzerine, bütün yetkileri alınarak Rodos'a sürülmüş ve burada vefat etmiştir.

Paşa bir süre vefat ettiği İpsitoz Köyü'nde bir çeşme ve bir Rumokulu inşa ettirmiştir.

Harbiye Nazırı Mehmed Redif Paşa'nın türbesi, kare plânlı olup, kubbeyle örtülüdür. Kubbe geçişlerinde, kalemişi süslemlerle bezelidir. 1974 olayları sırasında iç kısmı tahrip edilmiş, günümüzde de bakımsızlıktan ziyade, insanların yaptığı hasarlardan nasibini almıştır.²⁴

22 Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi...*, ss. 84-85.

23 Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi...*, ss. 90-91.

24 Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi...*, ss. 98-99.

5. Mehmed Şekip Paşa Türbesi

Mehmed Şekip Paşa Türbesi'nde Mehmed Şekip Paşa ile eşi Ayşe Hanım gömülüdür. Mısır devlet ricâlinden olan paşa, resmî görevlerinden çekilerek Rodos'a yerleşmiştir. Kendisi ve eşi 1909'da burada vefat ederek, bugünkü türbesine defnedilmişlerdir. Eşiyle kendisinin mezarı, mermer bir lahitten oluşmaktadır. Altıgen plânlı türbeye, üç basamaklı merdivenle çıkılmaktadır. Altı sütuna oturan açık türbe, kubbeyle örtülüdür. Yapının örtü sisteminde, taşıyıcılarında ağır hasarlar mevcuttur. Bu nedenle, türbenin etrafından destekler konularak yıkılmamasına çalışılmaktadır.²⁵

6. Memi Paşa Türbesi

Memi Paşa Türbesi, Murad Reis Mezarlığı içinde, Serasker Mehmed Redif Paşa Türbesi yanındadır. Eser, etrafında vaktiyle yer alan zincirler nedeniyle Zincirli Dede Türbesi olarak da isimlendirilmiştir. Kitabesi olmayan yapıda, yalnızca denizci Memi Paşa'ya ait bir mezar bulunmaktadır. Mezar taşından Akdeniz'deki Osmanlı donanmasında büyük hizmetleri olan Gazi Memi Paşa'nın 1620'de vefat ettiği anlaşılmaktadır.

94

Baş taşında, "her kim ki kabrimden dua edip geçerse, dünyadan Kur'an ile göçsün" yazılıdır. Sekizgen plânlı türbe, kubbe ile örtülüdür. Girişinde kubbeli bir revakı vardır. 1958 yılında Rodos Türk Evkaf İdaresi tarafından tamir ettirilmiş, 1974 yılı olaylarında da, tahribata uğramıştır. Günümüzde, revakının içine kedi ve köpek mamaları konulduğundan, perişan durumdadır. İç kısmı bakımsız olup, mezarı da kısmen dağılmış durumdadır. Türbenin, günümüzde acilen restorasyona ihtiyacı vardır.²⁶

7. Şah Safi Türbesi

Murad Reis Mezarlığı'ndaki Şah Safi türbenin içinde kabri bulunan kişi, İran Safevî hanedanının son şahı olan Şah Sâfi'dir. Mezar taşı kitabesine göre, 1756'da vefat etmiştir. İran tahtının vârisi iddiasından vazgeçen Şah, Rodos'ta ikamet etmiştir. Şah Sâfi, adaya geldiğinde padişahlara uygun bir törenle karşılandı. Ölümüne kadarda saygı ve itibar görmüştür. Sekizgen plânlı türbe, kubbeyle örtülüdür. Halen bakımsız durumda olan türbe, İtalyan döneminde Vali Mario Lago'nun emriyle tamir ettirilmiştir. Günümüzde tamamen tamir edilmesi gereklidir.²⁷

25 Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi...*, ss. 100-101.

26 Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi...*, ss. 102-103.

27 Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi...*, ss. 114-115.

8. Şahin Giray Türbesi

Türbede Şahin Giray ile Fethi Giray'a ait iki mezar bulunmaktadır. Mezar taşlarındaki yazılardan Şahin Giray'ın 1640'ta, Fethi Giray'ın ise 1663'te vefat ettiği anlaşılmaktadır. Şahin Giray, Kırım Hanı Selâmet Giray Han'ın oğludur. Meydana gelen çeşitli siyasî olaylar neticesinde, Osmanlı Devleti'ne sığınır. Ancak, Kırım hanlarının sürgün yeri olan Rodos adasına gönderilerek orada idam edilir. Şahin Giray'ın idamında, Rodos kadısı olan Elçi Sünbülzâde Vehbi Efendi bulunur.

Kırım hanı Devlet Giray Han'ın oğlu olan Fetih Giray ise, otuzdokuz yaşında eceliyle Rodos'ta vefat etmiştir. Sekizgen plânlı ve kubbeye örtülü türbenin, önünde bulunan izlerden girişinin revaklı olduğu anlaşılmaktadır.²⁸ Türbenin, acilen onarıma ihtiyacı vardır.²⁹

III. Durum Tespiti ve Çözüm Önerileri

Bu makale Rodos Belediyesi'nin Murad Reis Tekke binasını yıkarak yerine, müzik okulu inşa etmesi nedeniyle kaleme alınmıştır. Murad Reis Mezarlığı ve Tekke binası ile mezarlık, Rodos'taki Türk toplumunun günümüzdeki mevcut varlığının ve tarihi köklerinin en önemli kanıtı ve belleği durumundadır. Ancak, meydana gelen bu olaya herhangi bir tepkide bulunulmamıştır.

Uluslararası metinlerde yapılan tanımlara göre, kültür mirası; tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değer taşıyan mimari eserler, heykel ve resim şaheserleri, arkeolojik nitelikteki elemanlar, yapılar veya yapı toplulukları, arkeolojik sitler, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri gibi insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri gibi maddî-somut eserlerden ve geleneksel, tarihi, manevi, dini, ahlaki değerler gibi gayri maddî-somut olmayan öğelerden oluşmaktadır.

Kültürel mirasın yönetimi, korumacılık anlayışı, koruma, onarma ve yenileme ve günlük yaşamla birlikte değerlendirme kavramlarını içerir. Kültür mirasının nasıl korunacağı ve nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda gerek Balkanlar'daki gerek Türkiye'deki kültür politikalarına, hukuki ve idari düzenlemelere ve uygulamaların yeniden karşılıklı protokoller çerçevesinde ele alınması zaruftur.

Bugün ve ileriki yıllarda yapılması gereken; siyasî olaylar da tahrip edilen eserlerimizin aslına uygun bir şekilde restore edilmesi ve ayakta olan diğer

28 Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi...*, ss. 116-117.

29 Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 2003 yılı onarım keşif bedeli 30.000 dolardır.

eserlerimizin de fonksiyonuna uygun bir şekilde kullanılması için öncelikle Türkiye ve diğer ülkelerin ilgili kurumlarının işbirliği içerisinde bulunmalarıdır. 1 Haziran 2005 tarihinde Kosova'daki Birleşmiş Milletler Yönetimi ile Türkiye arasında kültürel işbirliğini öngören anlaşmanın onayına ilişkin tasarı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yasalaşması, atılan ilk önemli adımlardan biridir.³⁰

Günümüzde bütünlüğü ve kutsallığı hırpalanmış alan olan Murad Reis Tekkesi ve Mezarlığı, Rodos'un en turistik yerinde bulunmaktadır. Buradaki çalışmada alınacak ve uygulanacak temel kararların en önemlilerinden biri, bu alana artık hiçbir yeni yapının yapılmaması olmalıdır. Bu nedenle, başlatılan müzik okulu inşaatının derhal durdurulması gerekir. Çalışmaların son aşamasında, mezarların tamir edilmeleri de sağlanmalıdır.

Mezarlıkta ve Rodos'taki Türklerle yapılacak belgeleme ve incelemeler sonucunda; mevcut bilgilerin toplanması, tekkedeki şeyhlerin silsilesinin ve gömülü kişilerin saptanması gerçekleştirilerek, Rodos'ta yaşayanlarla atalarının tarihî bağlantıları kurulmalıdır. Ayrıca, yapılacak bu çalışmalarla, Murad Reis Mezarlığı, Rodos'ta yaşayan Türklerin tarihlerine ve köklerine olan bağlılıklarının önemli bir göstergesi olmakla birlikte, hangi dine ait olursa olsun mezarlıklara her toplumun azami ölçüde saygı gösterilmesi gerekmektedir. Yunan makamları nezdinde Dışişleri Bakanlığımızca yapılacak girişimler sonucunda, Türkiye acilen bu inşaata ve kültürel mirasa sahip çıkmalıdır.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

Agriantonis, Nikos. “‘İyi’ ve ‘Kötü’ Tarihi Eserler.” *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 80. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Aslanapa, Oktay. “Rodos'ta Türk Eserleri.” *Türk Kültürü*, XL, cilt IV. Ankara: 1966.

30 Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Kosova Geçici Yönetim Kurumlarını temsil eden Birleşmiş Milletler Geçici Yönetimi arasında yapılan anlaşma, Türkiye ve Kosova'da yapılacak kültürel ve sanatsal etkinliklere iki ülkeden katılımın teşvik edilmesini öngörüyor. Anlaşma, Türkiye ile Kosova arasındaki kültürel ve sanatsal bilgi alışverişini, ortak projeler geliştirilmesini, müzeler arasında işbirliğini, arkeolojik çalışmalarda yardım ve destek verilmesini, fikri mülkiyet konusunda bilgi alışverişinde bulunulmasını da düzenliyor.

Anlaşma uyarınca Kültür ve Turizm Bakanlığı, Prizren'deki Sinan Paşa Cami, Priştine'deki Fatih Sultan Mehmed Cami, Priştine'deki Sultan Murat Türbesi, Prizren Kalesi ve İpek (Pec) Kızıl Camii yenileme çalışmalarına katkıda bulunacaktır. Bu kapsamda Mayıs 2005 tarihinde başlanılan Sultan Murad Hüdâvendigâr Türbesi'nin restorasyonu 31 Aralık 2005 tarihinde sona ermiştir.

Rodos'taki Murad Reis Tekkesi'nin Müzik Okulu Olması Üzerine

Balducci, Hermes. *Rodos'ta Türk Mimarisi*. Çev. Celâlettin Rodoslu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

Bastıyalı, Mehmet. “*Rodos ve Onikadalar Tarihi*.” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bitirme Tezi, 1966’ın ilavelerle yayımlanmış şekli, t.y.

Çam, Nusret. *Yunanistan'daki Osmanlı Mimari Eserleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Çelikkol, Zeki. *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986.

İnal, İbnü'l Emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1932.

Konuk, Neval. *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi/Ottoman Architecture in Lesvos, Rhodes, Chios and Kos Islands*. Ankara: Dışişleri Bakanlığı, SAM Yayınları, 2008.

Konuk, Neval. “Balkanlarda Osmanlı Eserlerinin Uğradığı Tahribat ve Çözüm Önerileri.” Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri Sempozyumu, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 8 Kasım 2006, İstanbul.

Konuk, Neval. “Bulgaristan'daki Osmanlı Eserleri İrkçı Saldırıların Hedefi.” *Stratejik Analiz*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, sayı 77 (Eylül 2006).

Konuk, Neval. “Balkanlarda Yok Olan Osmanlı Mimari Eserleri.” *Asya-Avrupa*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, sayı 3 (Temmuz 2005).

Konuk, Neval. “Üsküp Fatih Sultan Mehmet Köprüsü, Justinyan Köprüsü mü Yapılmak İsteniyor?” *Stratejik Analiz*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, sayı 55 (Kasım 2004).

Konuk, Neval. “Balkanlardaki Osmanlı Eserlerimiz Yavaş Yavaş Öldürülüyor.” *Yeni Dönem Gazetesi*, Prizren, Kosova, sayı: 213, cilt 6 (Perşembe 25 Mart 2004).

Konuk, Neval. “400 Yıllık Osmanlı Camisi Tahrip Edildi.” *Nokta*, cilt 22, sayı 1065 (1-15 Ekim 2003).

Konuk, Neval. “Bombaların Gölgesinde Türk Eserleri.” *Nokta*, cilt 22, sayı 1058 (11-24 Nisan 2003).

Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Nasuhoğlu, Sadi. *Rodos (Anılar ve Tarihçe)*. Muğla: 2008.

Öreñç, Ali Fuat. *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2006.

Rodoslu, Celeleddin. *Rodos ve İstanköy Adalarında Gömülü Tarihi Simalar*. Ankara: Çankaya Matbaası, 1945.

Tansel, Fevziye Abdullah. *Namık Kemal'in Mektupları, IV, VII.-VIII. Rodos ve Sakız Mektupları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.

Turan, Şerafettin. "Rodos ve Onikiadanın Türk Hâkimiyeti'nden Çıkışı." *Belleten*, cilt XXIX, sayı 113 (1965).

Belgeler

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Maliyeden Müdevver, Gömlek No: 14043, t.y.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Evkaf Harameyn Muhasebe Defteri, Gömlek No: 7903, t.y.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Evkaf Defteri, Gömlek No:18051, t.y.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Cevdet Evkafı, Dosya No:343, Gömlek No: 17423, 25/Ş /1204 (Hicrî).

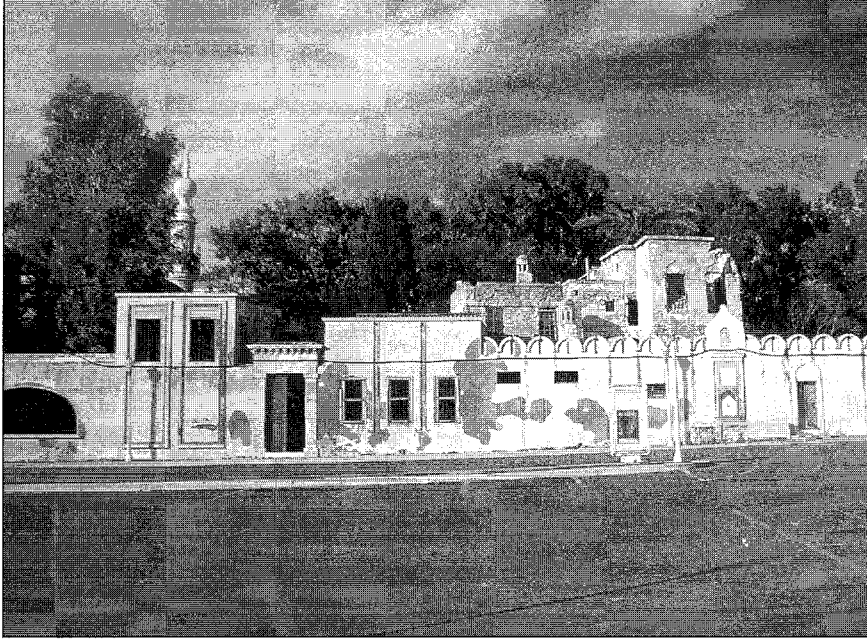
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Dosya No:156, Gömlek No:7780, 09/R /1212 (Hicrî).

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Dosya No:273, Gömlek No: 13950, 11/Ra/1220 (Hicrî).

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Sadaret Deavi Evrakı; Dosya No:54, Gömlek No: 99, 11/C /1268 (Hicrî).

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Dâhiliye Mektubi Kalemi, Dosya No: 2795, Gömlek No: 12, 26/Ra/13279.

Rodos'taki Murad Reis Tekkesi'nin Müzik Okulu Olması Üzerine

Murad Reis Tekke binasının genel görünüşü.

Murad Reis Tekkesi ve Türbesi'nin genel görünüşü (2007).

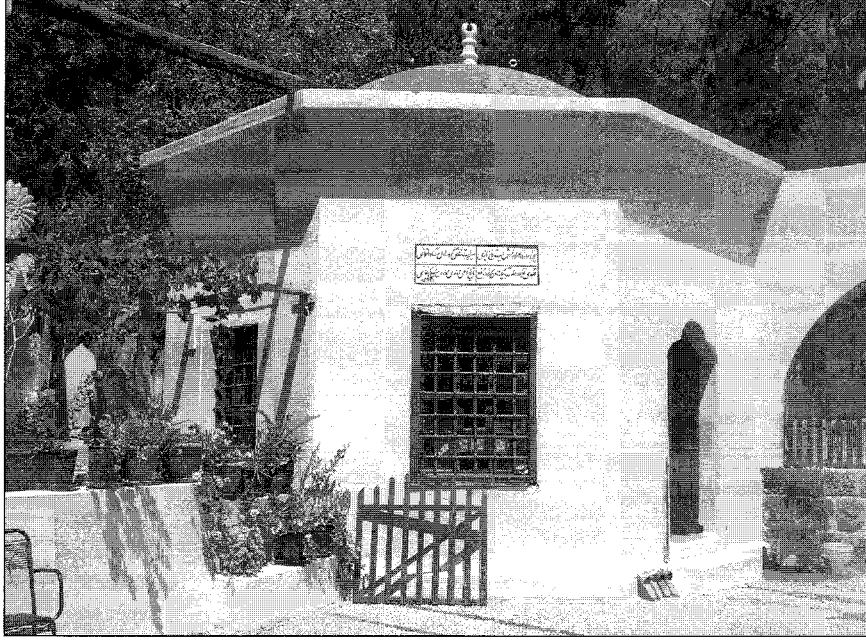

Murad Reis Tekke binasının ön cephesinin görünüşü (2007).

Murad Reis Tekkesi yerine yapılan müzik okulu (2009).

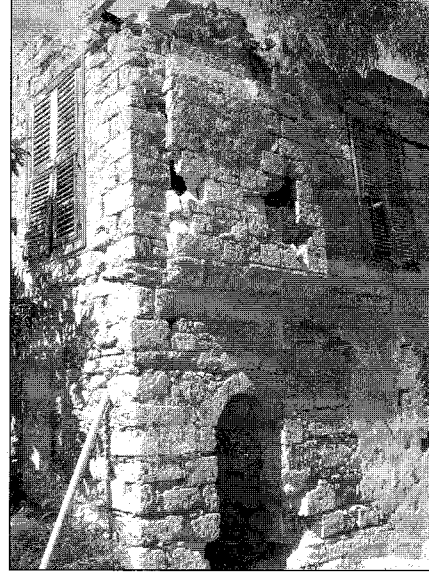
Rodos'taki Murad Reis Tekkesi'nin Müzik Okulu Olması Üzerine

Murad Reis Türbesi'nin genel görünüşü.

Murad Reis Türbesi'nin iç görünüşü.

Murad Reis Tekkesi Haremlik binasının yan cephesi (2007).

Murad Reis Tekkesi Haremlik binasının yıkılmış hali (2009).

102

Murad Reis Mezarlığının genel görünüşü.

BOSNA HERSEK'TE BARIŞIN KORUNMASI ADINA BOSNA SOYKIRIMIN SONUÇLARININ ORTADAN KALDIRILMASI

Sakib SOFTIĆ

Saraybosna Üniversitesi, Cezaî Bilimler Fakültesi
Uluslararası Hukuk Okutmanı
ssoftic@gmail.com

Özet: Bu makale, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin ihlali ile ilgili olarak Bosna Hersek'in Sırbistan ve Karadağ'a karşı açtığı davada 26 Şubat 2007'de Uluslararası Adalet Divanı'nın vermiş olduğu Hükmü ile kanıtlanan Bosna Hersek'teki soykırım suçunun sonuçlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. İşbu davayla ilgili hukukun genel açıklamasını sunacak olan bu makale, Batı Balkan bölgesindeki barış ve güvenliğin korunması adına, Bosna Soykırımının sonuçlarının nasıl ortadan kaldırılacağına ilişkin bir değerlendirme fırsatı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Soykırım, Hükmü, VRS (Bosnalı Sırp Ordusu), uluslararası hukuk, barış.

ELIMINATING THE OUTCOMES OF THE BOSNIAN GENOCIDE AS A MEANS TO PERSERVING PEACE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: This article deals with setting forth the outcomes of the crime of genocide which was substantiated by the Judgment of the International Court of Justice on 26 February 2007 in the Bosnia and Herzegovina versus Serbia and Montenegro case concerning the violation of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Providing for an overview of the law relevant to this case, the following article addresses how to eliminate the outcomes of the Bosnian genocide in the interest of protecting peace and security in the West Balkan region.

Key Words: Genocide, Judgment, VRS, international law, peace.

I. Giriş

26 Şubat 2007'de Lahey Uluslararası Adalet Divanı (UAD) Bosna Hersek'in Sırbistan ve Karadağ'a karşı açmış olduğu davada, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin (Soykırım Sözleşmesi) ihlalini saptayan bir Hüküm vermiştir. Bu Hüküm ile, Srebrenitsa ve çevresindeki bir grup Bosnalı Müslüman'a karşı soykırım suçunun işlendiğine hükmedildi.

Soykırım suçunun failleri ise, özellikle Ordu mensupları (VRS, Bosnalı Sırp Ordusu) ve Sırp Cumhuriyeti (Republica Srpska) İçişleri Bakanlığı (MUP) idi. Divan, soykırımı engellemediği ve failleri cezalandırmadığı için, Sırbistan'ın Soykırım Sözleşmesi'ni ihlal ettiğini hükmetti.

Soykırımı planlayan ve gerçekleştiren VRS Merkez Karargâhı'ndaki bazı subaylar Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nden (YFC) maaş ve başka yardımlar alıyor olsalar da, komuta ve emirlerini Sırp Cumhuriyeti Başkanı'ndan alıyorlardı. Sırp Cumhuriyeti siyasi liderliğine bağlı idiler. Soykırımı planlayan ve gerçekleştiren subaylar Sırp Cumhuriyeti kamu yetkisini kullanmaktaydılar.

Uluslararası hukuk uyarınca hiçbir ülke, genel uluslararası hukukta yer alan uyulması şart mutlak normların (jus cogens) ciddi ihlali sonucu oluşan koşulları tanıyamaz ve bu tür koşulların devam edebilmesi için destek veremez. Soykırımın yasaklanması genel uluslararası hukukta yer alan uyulması şart mutlak normlardan biridir.

Bosna Sırp Cumhuriyeti 9 Ocak 1992'de kuruldu ve bağımsız bir devlet olarak hiçbir zaman uluslararası toplumca tanınmadı; ancak Bosna Hersek bölgesinin önemli bir bölümü üzerinde *de facto* kontrole, aynı zamanda da çok fazla sayıda Bosnalı Sırp'ın sadakatine sahip oldu. Bosna Hersek'e Barış için Genel Çerçeve Sözleşmesi'nin akdedilmesinden sonra bile Sırp Cumhuriyeti elde ettiği bölgede (fiilen) devlet olma unsurlarını ve toprağını korudu.

Soykırım kampanyası hedeflerine niteliksel bakımdan ulaşmıştır. Sırp'ların etnik yaşam alanı, çoğunluğu oluşturan Boşnak nüfusun bölgeden çıkarılmasıyla Drina ırmağının Batısına kadar genişletilmiştir. Uluslararası hukuka uygun önlemlerin alınması (bir bütün olarak tüm uluslararası topluluğun zorunluluğudur) ve bu sayede sözü geçen soykırımla elde edilen sonuçların ortadan kaldırılması, Balkanlar ve diğer yerlerde barışın korunması için anahtar unsur niteliğini taşımaktadır.

II. Hükümle Onaylanan veya Belirlenen Gerçekler¹

1. Uluslararası Adalet Divanı, tarihinde ilk kez olmak üzere bir devleti yani Sırbistan'ı Soykırım Sözleşmesi'ni ihlal etmekten sorumlu buldu. Bu nedenle, verilen Hüküm salt söz konusu Taraflar açısından değil, aynı zamanda bir bütün olarak Uluslararası İnsancıl Hukukun gelişmesi açısından da tarihi öneme sahiptir. Divan, (diğer hususların yanı sıra), aşağıdaki sonuçlara varmıştır:

- a) Sırbistan, 1995 yılı Temmuz ayında Bosna Hersek'te, Soykırım Sözleşmesi uyarınca özellikle de Srebrenitsa ve çevresinde yaşanan soykırımı engelleme yükümlülüğünü ihlal etmiştir;
- b) Sırbistan, Soykırım Sözleşmesi uyarınca soykırım ile suçlanan kişilerle soykırım suçuna suç ortaklığı edenleri (Ratko Mladic dâhil olmak üzere) tutuklamayarak ve bu kişileri Eski Yugoslavya hakkındaki Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde (ICTY) yargılanmaları için teslim etmeyerek taşıdığı yükümlülüğünü ihlal etmiştir;
- c) Sırbistan 1995 yılının Temmuz ayında Srebrenitsa'da yaşanan soykırımı engellemek için yetkileri dâhilindeki tüm önlemleri almamasına binaen, bu davada 8 Nisan ve 13 Eylül 1993 tarihinde Divan tarafından verilen karardaki ek önlemlere uyma yönündeki yükümlülüğünü ihlal etmiştir.
- d) Sırbistan Soykırım Sözleşmesi'nin II Madde'since taahhüt ettiği yükümlülükleri yerine getirmek veya Sözleşme'nin III Madde'sinde sözü geçen her türlü önlemi almak üzere derhal ve etkin adımlar atmali, soykırım ve tüm benzeri suçlarla suçlanan kişileri ICTY'de yargılanmaları için teslim etmeli ve ICTY ile tam bir işbirliğine girmelidir, girmelidir.

2. UAD, YFC'nin (daha sonraki Sırbistan) Bosna Hersek savaşına katıldığına karar verdiği için bu karar Bosna Hersek'te yaşanan silahlı çatışmaların uluslararası bir çatışma olduğunu onaylamış oldu. Tadic ve Celebic davalarında ICTY'nin verdiği nihai kararlarla birlikte alınan bu Hüküm de, şüphe götürmez bir şekilde Bosna Hersek'teki savaşın uluslararası bir silahlı çatışma olduğunu ve YFC'nin de muharip devlet olarak bu savaşa katıldığını onaylamaktadır. Bosna Hersek topraklarında YFC silahlı kuvvetleri veya YFC komutasındaki silahlı

¹ Bkz: Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin uygulamasına ilişkin dava hakkındaki karar (Bosna Hersek, Sırbistan Karadağ'a karşı): *Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)* (Judgment) General List No. 91 [2007] ICJ (26 Şubat 2007); <http://www.icj.org/docket/files/91/13685.pdf#view=FitH&pagemode=none&search=%22zimmermann%22>

kuvvetler tarafından gerçekleştirilen bu uluslararası silahlı çatışma, YFC'nin Bosna Hersek Cumhuriyeti'ne karşı yürüttüğü bir saldırı fiili niteliğindedir.

Bu davanın konusu Bosna Hersek'teki silahlı çatışmanın mahiyetini belirlemek olmadığı gibi, bir soykırımın varlığına karar vermek için gerekli bir koşul olarak silahlı bir çatışmanın var olduğunu onaylamak da değildi. Soykırım suçu sadece silahlı bir çatışma yaşanan dönemde değil, barışın hakim olduğu bir dönemde de işlenebilir. Bu nedenle, bu konu Divan'ın özellikle ilgilendiği bir husus olmamıştır.

Bununla beraber, Divan, Bosna Hersek'te gerçekleştiren soykırımdan YFC'nin sorumlu olup olmadığı hususunda verdiği Hüküm'de YFC Ordusu'nun Bosna Hersek'teki savaşa katıldığı sonucuna varmıştır. Divan, Bosna Hersek'teki askeri operasyonlara katılan Bosnalı Sırp silahlı kuvvetlerinin yanı sıra, YFC resmi ordusunun da doğrudan veya dolaylı olarak savaşa katıldığına ilişkin yeterli kanıt bulunduğuna karar vermiştir. Ancak, Divan YFC'nin operasyonlara askeri güçle katılımının Srebrenitsa'da yaşanan olaylardan önceki devreyle sınırlı olduğuna hükmetmiştir.²

YFC ordusunun Bosna Hersek'teki askeri operasyonlara doğrudan katılımına ek olarak, Divan YFC'nin Sırp Cumhuriyeti'ne hatırı sayılır derecede askeri ve mali destek sağladığına ve bu destek olmadan Sırp Cumhuriyeti'nin gerçekleştirdiği can alıcı askeri ve milis faaliyetlerini gerçekleştiremeyeceğine karar vermiştir.³ Bu yardımın bir kısmı da, Divan kararına göre, Srebrenitsa ve civarında soykırım gerçekleştirmede kullanılmıştır.⁴

- 2 “Srebrenitsa'da yaşananlardan önceki yıllarda Bosnalı Sırp silahlı kuvvetlerinin yanı sıra YFC resmi ordusunun da doğrudan veya dolaylı olarak Bosna Hersek'teki askeri operasyonlara katıldığına ilişkin fazlasıyla kanıt bulunduğu doğrudur. Bu katılım Birleşmiş Milletlerin siyasi organları tarafından defalarca kınanarak YFC'den buna bir son vermesi talep edilmiştir (bkz. örneğin, Güvenlik Konseyi Kararları 752 (1992), 757 (1992), 762 (1992), 819 (1993), 838 (1993)). Ancak Srebrenitsa'da işlenen katliamlara ilişkin bu tür bir durumun varlığı kanıtlanamamıştır (bkz, ayrıca yukarıda sözü geçen 278 ile 297 arasındaki paragraflar). Hatta ne Sırp Cumhuriyeti, ne de VRS YFC'nin *de jure* organlarıydı, zira her ikisi de söz konusu Devletin kendi iç hukuku uyarınca o devlete ait bir organ statüsüne sahip değildi.” *Case Concerning the Application of the Convention*..., para. 386.
- 3 “Divan Davalı'nın bu sayede Sırp Cumhuriyeti'ne hatırı sayılır ölçüde askeri ve mali destek vermekte olduğuna ve desteğini çektiği takdirde Sırp Cumhuriyeti yetkililerinin ellerinde kısıtlı seçenek kalacağına karar vermiştir.” *Case Concerning the Application of the Convention* ..., para. 241.
“Her ne kadar Belgrat'taki federal yetkililer ile Pale'deki yetkililer arasında ve Yugoslav ordusu ile VRS arasındaki siyasi, askeri ve lojistik ilişkiler son yıllarda güçlü ve yakın olsa da... bu bağlar hiç şüphesiz güçlü olmayı sürdürdüler, en azından o sırada güçlüydüler, ancak Bosnalı Sırp'ların siyasi ve askeri örgütleri YFC'nin organlarına denk görülmemelidir. Hatta o sırada Yugoslav yetkililer ile Bosnalı Sırp liderler arasında stratejik seçeneklerle ilgili görüş farklılığı oluşmuştur; en azından bu yaşananlar Bosnalı Sırp liderlerin bir takım gelişkin ancak gerçek bir bağımsızlık marjı bulunduğu kanıttır. Ayrıca Davalı Sırp Cumhuriyeti'ne önemli destek vermiş olsa dahi, ki “bu destek olmadan Sırp Cumhuriyeti can alıcı veya en önemli askeri ve milis eylemlerini gerçekleştiremezdi”, ...bu durum Sırp Cumhuriyeti'nin Davalıya tamamen bağımlı olduğuna işaret etmez.” *Case Concerning the Application of the Convention* ..., para. 394.
- 4 “Şüphesiz, YFC tarafından Srebrenitsa'da yaşanan trajik olaylardan çok önce başlamak üzere, Sırp Cumhuriyeti ve VRS'ye sağlanan büyük miktarda siyasi, askeri ve mali anlamda destek bu olaylar sırasında da devam etti. Bundan ötürü Srebrenitsa'da yaşanan vahşetin, kısmen de olsa YFC'nin bu eylemlerin faillerine genel yardım politikası sonucu sunduğu yardımları kaynak olarak kullanılarak gerçekleştirildiği şüphesizdir.” *Case Concerning the Application of the Convention* ..., para. 422. (Bkz ayrıca para. 412).

Bosna Hersek'te Barışın Korunması Adına Bosna Soykırımın Sonuçlarının Ortadan Kaldırılması

Srebrenitsa ve çevresinde 1995 yılının Temmuz ayında gerçekleşen operasyonlar YFC'nin başkenti Belgrat'ta koordine edilmiştir.⁵

Ayrıca, Divan YFC'nin kritik dönem boyunca “bir tarafta YFC, öte yanda Sırp Cumhuriyeti ve VRS arasındaki siyasi, askeri ve mali bağların gücünü elinde tutmasından ötürü, Soykırım Sözleşmesi'ne taraf olan diğer Devletlerin aksine, Srebrenitsa'da soykırımı tasarlayan ve gerçekleştiren Bosnalı Sırplar üzerinde daha sonraki dönemlerde bir bakıma zayıflamış olsa da, Srebrenitsa'da yaşanan olaylar sırasında çok yakın ilişkiler halinde süren bir etkisi bulunduğu” hükmüne varmıştır.⁶

3. Divan, Bosna Hersek'te soykırım suçu işlendiğine, soykırım suçunu işleyenin de Sırp Cumhuriyeti olduğu sonucuna varmıştır. Soykırım suçunun gerçeklere dayalı ve resmi tanımını yapan Divan, çok sayıdaki ICTY kararında yer alan bulguları tamamen benimsemiş ve kabul etmiştir.⁷

Soykırım suçuna mahsus süre boyunca, Sırp Cumhuriyeti *de facto* bağımsızlığın unsurlarından istifade etmiştir.⁸

Sırp Cumhuriyeti Ordusu soykırım suçunun işlenmesi süresince, Sırp Cumhuriyeti siyasi liderliğinin komutası altındaydı. Soykırım failleri Sırp

5 *Case Concerning the Application of the Convention ...*, para. 437.

6 “Etki konumu bir tarafta YFC, öte yanda Sırp Cumhuriyeti ve VRS arasındaki siyasi, askeri ve mali bağların gücünü elinde tutmasından ötürü, Soykırım Sözleşmesi'ne taraf olan diğer Devletlerin aksine, Srebrenitsa'da soykırımı tasarlayan ve gerçekleştiren Bosnalı Sırplar üzerinde daha sonraki dönemlerde bir bakıma zayıflamış olsa da, Srebrenitsa'da yaşanan olaylar sırasında çok yakın halde süregelmiştir.” *Case concerning the Application of the Convention ...*, para. 434.

7 Krstić ve Blagojević davalarındaki her iki Duruşma Dairesi de Bosnalı Sırp kuvvetlerin 1995 yılının Temmuz ayında Srebrenitsa'nın ele geçirmesini takiben 7,000'i aşkın Bosnalı Müslümanı öldürdüğüne karar vermiştir. Bkz.: *Prosecutor vs. Krstić (Judgment) IT-98-33-T*, (2 Ağustos 2001), paras. 426-427 and *Prosecutor vs. Blagojević (Judgment) IT-02-60-T*, (17 Ocak 2005), para. 643. Benzer şekilde bu mahkemeler Sözleşme'nin Madde II (a) bendinde yer alan öldürme *actus reus* yani eylem koşullarının gerçekleşmiş olduğuna karar verdiler. Aynı şekilde her iki mahkeme de Bosnalı Sırp kuvvetlerin gerçekleştirdiği eylemlerin yine Sözleşmenin Madde II (b) bendindeki, infaz edilecek kişiler ve zorla yer değiştirtilerek infaz edilecek kişilerden ayrılan ve bu kişilerin arasındaki hayatta kalanların maruz kaldığı kayıplara ilişkin tanımda olduğu gibi ciddi fiziksel ve akli zarar *actus reus* yani eylem koşullarının gerçekleşmiş olduğuna karar verdiler. Bkz.: *Krstić, (Judgment)...*, para. 543, ve *Blagojević, (Judgment)...*, paragraflar 644-654.” *Case Concerning the Application of the Convention...*, para. 290.

“Divan Sözleşme'nin Madde II (a) ve (b) bendleri kapsamına giren Srebrenitsa'da işlenen suçların kısmen Bosna Hersekli Müslümanları yok etme yönünde özel amacıyla işlendiğine ve benzer şekilde bu eylemlerin yaklaşık 13 Temmuz 1995 tarihinden itibaren Srebrenitsa ve civarında VRS mensupları tarafından işlenen soykırım suçu olduğuna karar vermiştir.” *Case Concerning the Application of the Convention...*, para. 297.

8 Divan'ın da değindiği gibi, “Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin (YSFC) dağılmasıyla ortaya çıkan bağımsız egemen Devletler içinden ikisi bugünkü duruşmalarla alakalıdır: bir tarafta Sırbistan ve Karadağ olmak üzere iki bileşen cumhuriyetten oluşan YFC (daha sonra Sırbistan ve Karadağ olarak anılacaktır); öte yanda, Bosna Hersek Cumhuriyeti vardır. Bosna Hersek Cumhuriyetinin bağımsızlığını ilan ettiği sırada (15 Ekim 1991), Hırvatistan'da Republika Srpska Krajina 26 Nisan 1991'de, daha sonra Sırp Cumhuriyeti olarak anılacak olan Bosna Hersekli Sırp Halk Cumhuriyeti 9 Ocak 1992'de olmak üzere diğer iki teşekkül de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi: (yukarıdaki 233nci paragraf). Sırp Cumhuriyeti bağımsız Devlet olarak uluslararası tanınmayı asla sağlayamadı, ancak kayda değer miktarda toprakların *de facto* kontrolüne ve büyük sayıda Bosnalı Sırp'ın sadakatine sahipti.” *Case Concerning the Application of the Convention...*, para. 235.

Cumhuriyeti adına faaliyet gösteriyor ve Sırp Cumhuriyeti kamu yetkisi unsurlarını kullanıyorlardı.⁹

4. Divan, Soykırım Sözleşmesi'nin anlamı kapsamında korunmuş grup oluşturan Bosna Hersekli Müslümanlara karşı soykırım suçunun işlendiğine karar vermiştir. Soykırım Sözleşmesi'ndeki Madde II soykırım koşulunu kısmen veya bir bütün olarak bir millet, etnik, ırk, dini ve benzeri bir grubu salt bu nedenle yok etme amacı güdülmesi olarak belirler.

Ayrıca, soykırım suçunun güttüğü amacın nerede olurlarsa olsun bir grubun tüm üyelerine yönelik olması gerekmez. İşlenen soykırım suçunun amacı belirli bir coğrafi alanla sınırlı olsa bile soykırım suçu işlenmiş sayılır. Bu nedenle, Divan görüşü şöyledir: "...Divan yaygın kaniya uygun olarak soykırım suçunun coğrafi anlamda kısıtlı belli bir alan dâhilindeki bir grubu yok etme amacı güdebildiğini gözlemlemiştir."¹⁰

Yapılan bu korunmuş grup tanımını akılda tutan Divan, duruşmaların sonuçlarına dayalı olarak korunmuş grubu Bosnalı Müslümanlar grubu ve bu grubun bir kısmının da soykırımın hedefi olduğunu belirleyerek bunu "Srebrenitsa'daki Bosnalı Müslümanlar ile Doğu Bosna'daki Bosnalı Müslümanlar" olarak adlandırmıştır. Divan bu bulgu ve kararları ICTY'den almış ve tamamen kabul etmiştir.¹¹

- 9 "YFC'nin Sırp Cumhuriyeti'ne kayda değer ölçüde destek, inter alia maddi destek verdiği şüphesizdir... verilen desteğin türlerinden biri de bazı VRS subaylarının maaşlarıyla başka menfaatlerin ödenmiş olmasıdır, ancak bu eylem bu kişileri otomatik olarak YFC organı kılmaz. Söz konusu subaylar Sırp Cumhuriyeti Başkanı tarafından göreve atanmışlardı ve Sırp Cumhuriyeti siyasi liderliğinin komutası altındaydılar. Aksine dair kanıt olmadığından, bu subaylar emirleri YFC'den değil, Sırp Cumhuriyeti veya VRS'den almış olmalıdır. Ağırlağelen uluslararası hukukta ve UHK Madde 4'te kullanılan "Devlet organı" terimiyle, bir Devlet örgütünü oluşturan ve kendi adına faaliyet gösteren münferit veya kolektif kuruluşlardan biri veya birkaçı kast edilir (cf. UHK Madde 4 Yorumu, para. (1)). General Mladić de dâhil olmak üzere, VRS subaylarının görevi ise YFC adına değil, Bosnalı Sırp yetkililer, özellikle de Sırp Cumhuriyeti adına faaliyet göstermekti. VRS subayları Sırp Cumhuriyeti'ne ait kamu yetkisi unsurlarını kullandılar. Bu nedenle Belgrat'tan "yönetilmiş" olabilecek General Mladić veya Srebrenitsa'daki herhangi bir VRS subayının özel durumu, Divanı bir önceki paragrafta varılan kararı gözden geçirmeye yönlendiremez." *Case Concerning the Application of the Convention...*, para. 388.
- 10 *Case Concerning the Application of the Convention...* para. 199. Ayrıca, "Krstić davası Temyiz Mahkemesi durumu dikkatle ölçüp biçilmiş terimlerle ifade etmiştir: 'Hedef alınan bireylerin sayısı sadece kesin ifade edilerek değerlendirilmemeli, aynı zamanda da tüm grubun genel boyutu ile de kıyaslanmalıdır. Hedef alınan kesimin sayısal boyutuna ek olarak, bu kesimin grup içindeki belirginliği de faydalı bir etmen olabilir. Eğer grubun belirli bir bölümü tüm grubun sembolü ise veya grubun varoluşu adına temel teşkil ediyorsa, bu durum bölümün Madde 4 [Sözleşme'deki Madde II'yi tamamen yineleyen Statü'deki] ile kast edilen duruma dayanabileceğine ilişkin bulguları destekleyebilir." (IT-98-33-A, Karar, 19 Nisan 2004, para. 12), alıntı kaynağı: *Case Concerning the Application of the Convention...*, para.200.
- 11 Krstić davası Temyiz Mahkemesi'nde ICTY'nin ifade ettiği gibi, "...korunmuş grubu Bosnalı Müslümanlar grubu olarak belirleyen Duruşma Dairesi VRS Kurmay Subayları ve Radislav Krstić'in hedeflediği hedeflediği kısmın Srebrenitsa'daki Bosnalı Müslümanlar veya Doğu Bosna'daki Bosnalı Müslümanlar olduğuna karar verdi. Bu karar, yukarıda özetlenen kılavuz ilkeler ile bağdaşmaktadır. 1995 öncesinde VRS kuvvetleri tarafından ele geçirilmeden önce Srebrenitsa'daki Bosnalı Müslüman nüfusunun boyutları yaklaşık olarak kırk bin kişiye ulaşıyordu. Bu rakam Srebrenitsa belediyesindeki mukim Müslümanları değil çevredeki bölgede yaşayan pek çok Müslüman sığınmacıyı da kapsamaktadır. Bu nüfus o sırada Bosna Hersek'teki toplam Müslüman nüfusunun sadece küçük bir yüzdesini oluştursa da, Srebrenitsa'daki Müslüman halkın taşıdığı önem sadece boyutuyla anlaşılabilir değildir." (IT-98-33-A, Karar, 19 Nisan 2004, para. 15); alıntı kaynağı: *Case Concerning the Application of the Convention ...*, para. 296. Akabinde Divan karara "Duruşma Dairesi ve Temyiz Dairesi'nin uyumlu bulgularına itiraz etmeyi gerekli görmediğini" eklemiştir.

5. Divan 1992 ile 1995 yılları arasındaki saldırı döneminde özellikle Bosna Hersekli Müslümanlar olmak üzere Bosna Hersek vatandaşlarının kelimenin tam anlamıyla soykırıma denk düşen ve bu nedenle artık tartışma konusu olamayacak bir gerçeklik olarak, korunmuş bir grubun üyelerini öldürme şeklinde gerçekleşen suçlara Sözleşme Madde II (a) bendi uyarınca maruz kaldıklarını, gerçeğe dayalı kanıt olarak kabul etmiştir. Divan Saraybosna, Drina Irmağı vadisinde: (a) Zvornik (b) Tecrit Kampları: (i) Susica Kampı, (ii) Foca Tecrit Kampı-İslahhanesi (iii) Batkovic Kampı; Prijedor'da (a) Kozarac ve Hambarine, (i) Omarska Kampı, (ii) Keraterm Kampı, (iii) Trnopolje Kampı; Banja Luka'da: (i) Manjaca Kampı; Brcko'da: (i) Luka Kampı mahallerindeki olayları incelemiştir.

Sunulan kanıtların incelenmesi sonucu Divan, 1992 ile 1995 yılları arasındaki dönemde belirli bölgelerde ve Bosna Hersek'teki çeşitli tecrit kamplarında kitle katliamlarının gerçekleştirildiğine karar vermiştir. Korunmuş grubun üyeleri olarak genellikle Bosnalı Müslümanlar hedef seçilmişlerdir. Divan bu nedenle, Bosna Hersek çapında 1992 ile 1995 yılları arasındaki bütün dönem boyunca kitle katliamların gerçekleştiğine ve Sözleşme'deki Madde (II) (a) bendinde tanım uyarınca soykırım suçu (*actus reus*) eylem koşulunun gerçekleştiğine karar vermiştir.¹²

6. Divan, dahası Bosna Hersek çapında 1992 ile 1995 yılları arasındaki dönem boyunca Bosnalı Müslümanların Madde II (b) bendinde bahsedilen ciddi fiziksel ve akli zarara neden olacak ağır kıyım, dayak, tecavüz ve işkence mağduru olduklarına, bundan ötürü de söz konusu Soykırım Sözleşmesi'nde yer alan Maddenin getirdiği koşulların gerçekleştiğine karar vermiştir. Divan Drina Irmağı vadisinde: (a) Zvornik (b) Foca (i) Batkovic Kampı, (ii) Susica Kampı, (iii) Foca Tecrit Kampı-İslahhanesi; Prijedor'da (b) Kamplar: (i) Omarska Kampı, (ii) Keraterm Kampı, (iii) Trnopolje Kampı; Banja Luka'da: (i) Manjaca Kampı; Brcko'da: (i) Luka Kampı'ndaki olayları incelemiş ve Soykırım Sözleşmesi'nde yer alan Madde ile tanımlanan koşulların gerçekleştiğine karar vermiştir. Dolayısıyla, bu davada da soykırımın eylem koşulları (*actus reus*) gerçekleşmiştir.¹³

7. Divan, ayrıca korunmuş grubun sürgün ve ülkeden ihraç edilmeye maruz kaldığına ve korunmuş gruba ait tarih, dini ve kültürel mirasın yıkıma uğradığına karar vermiştir. Dahası, Divan tüm Bosna Hersek'te insanların öldürüldüğü, yaralandığı ve korkunç yaşam koşullarına maruz kaldığı tecrit kamplarının varlığını kabul etmiştir.

8. Divan Sırp Cumhuriyeti Ordusu ve Polis Kuvvetlerinin soykırım eylemlerine katıldığını belirtmiştir.¹⁴

12 *Case Concerning the Application of the Convention ...*, para. 276.

13 *Case Concerning the Application of the Convention ...*, para. 319.

14 *Case Concerning the Application of the Convention ...*, para. 288.

9. Divan soykırım suçu işlerken katılan bireylerin Sırp Cumhuriyeti kamu yetkisi unsurlarından istifade ettikleri sonucuna varmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, Sırp Cumhuriyeti kritik dönemde *de facto* bağımsızlığın unsurlarına sahipti ve kumanda ettiği topraklar üzerinde yetkisinin tüm isnatlarını yürütmüştür. Hüküm'de aşağıdaki ifade kullanmıştır: "General Mladić de dâhil olmak üzere VRS subaylarının görevi her nasılsa YFC adına değil, Bosnalı Sırp yetkililer, özellikle de Sırp Cumhuriyeti adına faaliyet göstermekti; VRS subayları Sırp Cumhuriyeti'ne ait kamu yetkisi unsurlarını kullandılar..."¹⁵

10. Soykırım suçu Birleşmiş Milletler'in güvenlik bölgesinde işlenmiştir. Güvenlik Konseyi'nin 16 Nisan 1993 tarihli 819 sayılı Kararı,¹⁶ Srebrenitsa'yı güvenli bölge olarak ilan etmiş¹⁷ ve böylelikle Bosna Hersek'te korunmuş alanlar belirlemiştir. 824 numaralı Karar Bosna Hersek'teki güvenli bölgelerin sayısını daha da arttırmıştır.¹⁸ Alınan bu kararlarda, "Konsey'in tüm talepleri Sırlara yöneltilmiştir..."¹⁹

Akabinde, korunmuş bölgede güvenliği arttırabilmek amacıyla, Güvenlik Konseyi'nin 836 numaralı Kararı²⁰ açıklandı. Bu girişimlere rağmen, Bosnalı Sırlar BM tarafından korunan bölgede soykırım suçu işlediklerinden, BM, bu soykırımın sonuçlarını ortadan kaldırma açısından belirli bir yükümlük üstlenmek durumundadır.²¹ Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler güvenli bölgede Sırp saldırılarını durduramamıştır.²²

15 *Case Concerning the Application of the Convention ...*, para. 388.

16 UNSC Res. 819 (16 Nisan 1993) UN Doc S/RES/819.

17 16 Nisan 1993'te Güvenlik Konseyi 819 numaralı kararıyla Srebrenitsa'yı güvenli bölge olarak ilan etmiştir. Alınan Karar tehlike arz edecek kadar tutarsızdır. Kararın kabulundan önce, altı saat süren uzun istişareler Güvenlik Konseyi ile uzlaşmakta ve Sırların kaba kuvvet kullanarak Srebrenitsa'da etnik temizlik yapmasını engelleyebilmek için bir şeylerin yapılması gerektiği yönündeydi. Ancak, kent in düşme tehlikesi bulunduğundan gerekli olan karar verme sürecinde Konsey de korunmuş bölge oluşturmayı kabul etti. Ancak "bölgenin" hangisi olduğu ve nasıl korunabileceğini belirlemedi. Alınan Karar korunmuş bölgelerin saptanmasına ilişkin görüşlerdeki temel farklılıkları çözemediği gibi sorunu da maskeleymiş oldu." J. W. Honig and N. Both, *Srebrenitsa, Hronika ratnog zločina*, (Saraybosna: 1997), s. 130.

18 UNSC Res. 824 (6 Mayıs 1993) UN Doc. S/RES/824.

19 Genel Kurul Kararını Takip Eden Sekreter Raporu 53/35 (1998), "Srebrenitsa Raporu", 15 Kasım 1999.

20 Genel Kurul Kararını Takip Eden Sekreter Raporu 53/35..., s. 43'te belirtilen Güvenlik Konseyi Kararı UNSC Res. 836 (4 Haziran 1993) UN Doc. S/RES/836.

21 Divan ifadesi şöyledir: "Srebrenitsa ve civarında gerçekleştirilen katliamlar Krstić davasında Duruşma Dairesi Kararı'nın ilk paragrafından daha iyi hiçbir yerde özetlenmemiştir:

'Bosnalı Sırların 1995 yılının Temmuz ayında Bosna Hersek'teki Birleşmiş Milletler ('BM') 'güvenli bölgesi' olan Srebrenitsa'yı ele geçirmesi çevresinde gelişen olaylar tüm dünyada duyulmuştur. Kuşatılmış bölgenin 'silahlı saldırılar veya başka bir saldırgan eylemden muaf' olması gerektiğini açıklayan BM Güvenlik Konseyi kararına rağmen, Bosnalı Sırp Ordusu birimleri ('VRS') saldırılar düzenlemiş ve şehri ele geçirmiştir. Birkaç gün içinde, bölgede yaşayan ve pek çoğu kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan yaklaşık 25,000 Bosnalı Müslüman oturdıkları yerden alınmış ve bir terör havası içerisinde Bosnalı Sırlar tarafından hıncıhağ dolu otobüslere bindirilerek çatışma hatlarının ötesindeki Bosnalı Müslümanların elindeki topraklara taşınmıştır. Srebrenitsalı askerlik yaşındaki Bosnalı Müslüman erkekler ise maalesef aynı bir kadere mahkûm edildiler. Binlercesi bölgeden kaçmaya yeltendiğinden tutuklandı, insanlık dışı koşullarda gözaltında tutuldu ve sonrasında idam edildiler. 7,000'den fazla kişiden bir daha haber alınmadı.' (IT-98-33-T, Karar, 2 Ağustos 2001, para. 1); Bkz.: *Case Concerning the Application of the Convention ...*, para. 278.

22 2 Temmuz'da Drina Birlikleri Komutanı aktif çatışma operasyonları düzenlenmesi yönünde bir emir verdi; emirde Srebrenitsa kuşatılmış bölgesinde belirlenen hedef "kuşatılmış bölgeyi kentsel alanına kadar" daraltmak yönündeydi. Saldırı 6 Temmuz'da başladı ve Potočari'deki Dutchbat (BM Koruma Gücüne bağlı

III. İlgili Hukuk

A. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (1969), özellikle Madde 53, mutlak (*jus cogens*) bir normu “hiçbir istisnaya izin verilmeyen ve sadece aynı özelliklerdeki genel uluslar arası hukukun koyduğu ilişkin bir norm tarafından tadil edilebilen bir norm olmak kaydıyla, tüm Devletlerden oluşan uluslararası bir topluluk tarafından kabul edilip tanınan norm” olarak tanımlar. Genel uluslararası hukukun koyduğu yeni bir mutlak normun ortaya çıkması durumunda, bu normla çelişen herhangi bir mevcut antlaşma geçersiz kalır ve sona erer (Madde 64).

B. Uluslararası Alanda Haksız Fiiller için Devletlerin Sorumluluğu Hakkındaki Kurallar²³

Uluslararası Hukuk Komisyonu'nunca, Devletler Hukukunun Koyduğu Uluslararası Alanda Haksız Fiiller için Mutlak Normlar Kapsamında Ciddi Yükümlülük İhlalleri başlıklı Fasil III'de yer alan Devletlerin Sorumluluğu Hakkındaki Sözleşme, mutlak normların çiğnenmesi durumunda doğacak sonuçları tanımlamaktadır. Sözleşmenin 40. Maddesi Devletler Hukukunun koyduğu mutlak bir normun ciddi anlamda çiğnenmesi sonucunda Devletlerin üstlenmesi gereken uluslararası sorumluluğu içerir. “Bu tür bir yükümlülüğün çiğnenmesi eğer sorumlu Devletin yükümlülüğü yerine getirmesi açısından bariz veya sistematik bir hata içeriyorsa ciddi boyutlardadır.”²⁴

Bu Fasil içinde yer alan ihlallerden kaynaklanan sonuçlara değinen Kurallardaki Madde 41. 2,²⁵ hiçbir Devletin Devletler Hukukunun koyduğu mutlak normun ciddi şekilde ihlali sonucu oluşan bir durumu yasaya uygun sayamayacağı ve bu

Hollanda Birliği) garnizonu yakınlarında roketler atıldı; 7 ve 8 Temmuz günleri hava kötü olduğundan nispeten sessiz geçti, ancak bombardıman 9 Temmuz civarında yoğunlaştı. Srebrenitsa 11 Temmuz'da dışınceye kadar ateş altında kaldı ve Dutchbat gözetleme noktaları VRŞ tarafından ele geçirildi. VRS'nin beklentilerinin aksine, Bosna Hersek ordusu fazla direnmedi Bkz.: Prosecutor v. *Blagojević*, (Judgment) IT-02-60-T, T Ch (17 Ocak 2005), para. 125. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından hazırlanan rapor, 9 Temmuz öğleden sonra Birleşmiş Milletler askeri gözetimcilerinin yaptığı değerlendirmeden aşağıdaki alıntıyı içerir: ‘BSA saldırısı amaca ulaşıncaya kadar devam edecektir. Bu amaçlar genişleyip büyüyebilir, zira Birleşmiş Milletler neredeyse hiç tepki vermemiştir ve BSA şu an istediği takdirde kuşatılmış bölgeyi ele geçirebilecek konumdadır.’ Daha sonra Sırp kaynaklardan elde edilen belgeler de bu değerlendirmenin doğru olduğunu destekler niteliktedir. Bu belgeler Srebrenitsa'ya yapılan Sırp saldırısının başlangıçta sınırlı hedefler güttüğünü göstermektedir. Sırplar beklenmedik bir şekilde ilerleyebildikten sonra tüm kuşatılmış bölgeyi işgal etmeye karar vermiştir. Srebrenitsa bölgesindeki Sırp sivil ve askeri yetkililer de aynı ifadeleri kullanmışlar ve buna ek olarak Birleşmiş Milletler yetkililerinden biriyle yapılan tartışma sırasında, UNPROFOR kendilerini durdurmaya istekli veya yeterli olmadığını anladıklarında Srebrenitsa kasabasına kadar ilerlemeye karar verdiklerini belirtmişlerdir.” (A/54/549, para. 264.) *Case Concerning the Application of the Convention...*, para. 283.

23 Bkz: UN Doc. A/RES/56/83 (28 Ocak 2002). Uluslararası alanda Haksız Fiiller için Devletlerin Sorumluluğu.

24 UN Doc. A/RES/56/83..., Madde 40.

25 UN Doc. A/RES/56/83..., Madde 41.

tür bir durumun devamlılığı için yardım sunamayacağı veya yardım edemeyeceğini belirtir. BM Uluslararası Hukuk Komisyonu, uluslararası hukukun koyduğu mutlak normların ihlali olan uluslararası sözleşmelerden de örnekler vermiştir. Soykırımın engellenmesini ihlal etmek uluslararası hukukun koyduğu mutlak bir normun ihlalidir.²⁶

Bu Fasıllarda yer alan Madde 40(1) “Bu Fasıllar Devletler Hukukunun koyduğu mutlak bir norm uyarınca oluşan bir yükümlülüğün bir Devlet tarafından ciddi biçimde ihlali ile şarta bağlanan uluslar arası boyutta yükümlülükler hakkındadır” der. Soykırım genellikle “insanlık bilincini dehşete düşüren”²⁷ bir hata teşkil ettiğinden, Devletler Hukukunun koyduğu mutlak normlar tarafından men edilmiş sayılmaktadır. Ayrıca Taslak Maddelerle İlgili Yorumlar bir gerçeğin altını çizerek ifade etmiş, UAD’nin Soykırım Davası’ndaki İlk İtiraz davası sırasında, “[Soykırım] Sözleşme tarafından saygın bir yere konan haklar ve yükümlülüklerin *erga omnes* hak ve yükümlülükler olduğuna” ve böyleyken, “Devlet sorumlulukları açısından, belli bazı yükümlülüklerin bir bütün olarak tüm uluslararası topluluklara karşı var olduğuna, ayrıca söz konusu hakların öneminden ötürü tüm Devletlerin bu tür hakların korunması açısından yasal çıkarı bulunduğuna” karar verdiğine dikkat çekmiştir.²⁸

Taslak Maddeler’de Madde. 40(2) “eğer yükümlülüğü yerine getirmesi gereken sorumlu Devlet’in bariz veya sistematik hatası söz konusuysa bu tür bir yükümlülüğün ihlali ciddiyet taşır” demektedir. İhlalin “ciddiyet içermesi” koşulu ise, Taslak Maddelere Yapılan Yorumlarda açıkça “ayrıca unutulmamalıdır ki, söz konusu mutlak normların bir bölümü, özellikle de saldırganlık ve soykırım yönündeki yasaklamalar doğaları itibarıyla yaygın ölçekte kasti ihlalin varlığını gerektirir.” şeklinde ifade edilmiş, başka hiçbir koşula gereksinim duymadan ihlalin ciddiyeti de belirlenmiştir.

Daha önce de tanımlandığı üzere, Madde 40 hükmü, Fasıllar III’ün içerdiği ihlalleri tanımlamayı amaçlar. Bu madde Devletler Hukukunun koyduğu mutlak normların ciddi anlamda ihlalleri ile diğer ihlalleri birbirinden ayırabilmek için iki ölçüt koyar. Bunlardan ilki, genel uluslararası hukukun koyduğu mutlak bir normdan kaynaklanması şart olan ihlal edilmiş yükümlülüğün özelliklerini sıralar. Diğer ölçüt ise ciddi olması gereken ihlalin yoğunluğuyla alakalıdır.

İlk ölçüte göre, ihlal edilen yükümlülüğün Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nce tanımlanan mutlak norm özelliğine sahip olması gerekir. Devletler Hukukunun koyduğu mutlak normlar kavramı, uluslararası

26 Yearbook of the International Law Commission, Cilt II, 1996, s. 248.

27 Bkz.: Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, ICJ Reports (1951) 15, s. 23’te.

28 Bkz: Commentaries to the draft Articles, ss. 277–78.

uygulamalar, uluslararası ve milli mahkemelerle hukuk öğretisinde de kabul görmüştür.

Madde 40 ile belirlenen yükümlülükler devletlerin, o devlet halklarının ve temel insani değerlerin var oluşuna ilişkin tehdit yüzünden hoşgörülemez davranış ve yasal kuralların ihlalinden doğar.

Saldırının yasaklanması genellikle Devletler Hukukunun koyduğu mutlak bir norm olarak kabul görür. Ayrıca, soykırım ve ırk ayrımcılığı suçlarının bu kategoride yer aldığı da yaygın olarak kabul görmüştür. Soykırım suçunun mutlak doğasına gelince, bu tür bir nitelendirme pek çok sayıdaki milli ve uluslararası mahkeme kararı tarafından da onaylanmıştır.²⁹ Bunlara ek olarak, genel bir kabul yoluyla, BM İşkence ve Başka Zalimce, İnsanlık dışı ve Onur Kırıcı Davranış ya da Cezaya Karşı Sözleşme (1984) Madde 1'de tanımlandığı üzere işkence yasağı da aynı şekilde nitelendirilir.³⁰ Söz konusu normun mutlaklığı ayrıca milli ve uluslararası mahkeme kararları tarafından da onaylanmıştır.³¹

Uluslararası Hukuk Komisyonu Maddeleri'nin içerdiği mutlak bir normun ihlaline ilişkin ikinci ölçüt, söz konusu ihlalin doğası itibarıyla "ciddi" olması gereğidir. Kurallardaki Madde 40. 2 ciddi ihlal kavramını, sorumlu Devletin yükümlülüğü yerine getirirken bariz veya sistematik bir hata içinde olması şeklinde tanımlamaktadır. Ciddi kelimesi burada, ihlali önemsiz kılmamak için belli bir oranlar dizisi kurmanın gerekli olduğu anlamına gelir.

Sistematik olabilmesi için söz konusu ihlalin örgütlü ve kasten gerçekleştirilmiş olması gerekmektedir. Bu ifadeler, uygulamaya bakılacak olursa neredeyse eşanlamlıdır. Gerçekten de, ciddi bir ihlal normal koşullar altında hem bariz hem de sistematiktir. İhlalin ciddiyetini belirleyen unsurlar münferit ihlallerin boyutları ve sayısını içerebileceği gibi mağdurlar açısından yaşanan sonuçların ciddiyetini de içerir. Daha önce de belirtildiği üzere, özellikle soykırım olmak üzere saldırı vakalarında bu tür suçlar doğaları itibarıyla kayda değer kapsamda ihlalleri gerektirir. Kurallardaki Madde 41 içeriği, Kurallar Madde 40'ın ciddi biçimde ihlalinin sonuçlarını açıklar. Bu madde üç paragraftan oluşur. İlk iki paragraf Madde 40 kapsamında ihlallerle yüz yüze gelen Devletler için özel bir yasal yükümlülük öngörürken, üçüncü paragraf ise ayrı bir bent halinde koşul biçiminde ifade edilmiştir.

29 Bkz.: örneğin: The International Court of Justice in Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Provisional Measures, I.C.J. reports 1993, 325 ve 439-440; Counter-Claims, I.C.J. Reports 1997, 243; The District Court of Jerusalem in Attorney-General of the Government of Israel v. Eichmann, (1961) I.L.R., cilt 36.

30 *United Nations Treaty Series*, cilt. 1465, s.112.

31 The U.S. Court of Appeals, 2nd Circuit, *Siderman de Blake v. Argentina*, (1992) I.L.R., cilt 103, s.455, 471'te; the United Kingdom Court of Appeal in *Al Adsani v. Government of Kuwait*, (1996) I.L.R., cilt 107, ss. 536, 540-541'te; the United Kingdom House of Lords in *R. v. Bow Street Metropolitan Magistrate, ex parte Pinochet Ugarte (No. 3)*, [1999] 2 W.L.R. 827; 841, 881'te Cf. the U.S. Court of Appeals, 2nd Circuit in *Filartiga v. Pena-Irala*, (1980), 630 F.2d 876, I.L.R., cilt 77, 169; ss. 177-179'te.

Madde 40 1nci paragrafa göre Devletler, Madde 40 kapsamındaki ciddi ihlalleri sona erdirebilmek amacıyla işbirliği yapmalarını gerektiren olumlu bir yükümlülüğe sahiptir. Var olabilecek farklı koşullara bağlı olarak, bu paragraf ayrıntılı olarak ne tür bir işbirliğinin gerçekleşmesi gerektiğini öngörmemektedir. Gerçekleşecek işbirliği mevcut uluslararası-hukuki çerçeve dâhilinde ve özellikle de Birleşmiş Milletler sistemi çerçevesinde düzenlenmiş olmalıdır. Bu nedenle, bu paragraf ayrıca kurumsalın dışındaki işbirliği olasılığını da öngörmektedir. Üstelik bu paragraf Kurallar'daki Madde 40'ten kaynaklanan ciddi ihlalleri sona erdirmek için hangi önlemlerin alınması gerektiğini öngörmemektedir. Bu önlemler ise seçimi her bir münferit olayın koşullarına bağlı olarak yapılacak olan yasal araçlar çerçevesi dâhilinde olmalıdır.

Ne var ki, söz konusu ihlalden etkilenip etkilenmediğinden bağımsız olarak, Devletlerin işbirliğinde bulunmak yönünde yükümlülüğe sahip oldukları açıktır. Devletler bu tür suçların sonuçlarını işbirliğiyle gerçekleştirecek çabalarla ortadan kaldırmak zorundadırlar. Mevcut duruma baktığımızda bu tür bir işbirliğinin var olduğu sonucuna ulaşabiliriz, genellikle de bu tür ihlalleri son erdirebilecek etkin yöntemleri uyguladığımızdan da ancak böyle emin olabiliriz. 1nci paragraf tüm Devletlerin Madde 40 kapsamındaki ciddi ihlallere müdahale etme sorumluluğu temeline dayanarak işbirliği yönündeki mevcut politikaların güçlü kılınmasını talep eder.³²

114

Madde 40 1nci paragraf Devletler için olumlu yükümlülükler öngörürken, 2nci paragraf olumsuz yükümlülükler öngörmektedir: öncelikle ciddi bir ihlalden oluşan durumları yasal saymaz ve ikincisi de bu tür bir durumun korunması için yardım edilmesini yasal görmez.

Söz konusu yükümlülüklerin ilki, doğrudan Madde 40 kapsamındaki ihlallerden doğan bir durumun yasallığını kolektif bir şekilde tanınmaması anlamında uluslararası toplulukların tümünde bulunması gereken yükümlülüğe işaret eder.³³ “Bu yükümlülük sadece yaşanabilecek bu tür durumların resmi anlamda tanınmasına işaret etmekle kalmaz, aynı zamanda bu tür bir tanınmayı ima edecek her türlü eylemi de men eder.”³⁴

Devletler Hukukunun koyduğu mutlak normların ihlali yüzünden oluşacak sonuçları tanımama yükümlülüğünün varlığı desteğini uluslararası uygulamalar ve Uluslararası Adalet Divanı kararından almaktadır.³⁵

32 Bkz: *Yearbook of the International Law Commission* 2001. Cilt I. Fasıl IV, s. 287.

33 “Bu yükümlülük temel uluslararası hukuk ilkelerinin vahim şekilde ihlallerine karşı verilen savaşta önemli bir yasal silah olarak tanımlanmıştır”: Christian Tomuschat, “International Crimes by States: An Endangered Species?”, *International Law: Theory and Practice: Essays in Honour of Eric Suy*, ed. K. Wellens içinde (Lahey: Nijhoff, 1998), s. 253.

34 Christian Tomuschat, “International Crimes by States...”, s. 253.

35 Christian Tomuschat, “International Crimes by States...”, s. 288.

Mutlak normların ihlallerinin tanınmaması uygulamalarına bir örnek ise Güvenlik Konseyi'nin 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali hakkında verdiği tepkidir. İşgalden sonra, Irak Kuveyt'in genel ve daimi ilhakını ilan etmiştir. Güvenlik Konseyi 662 numaralı Kararı ile (1990) ilhakın yasal anlamda geçerli olmadığına karar vermiş ve tüm devletler, uluslararası örgütler ve özel ajanslara çağrıda bulunarak ilhakı tanımamalarını ve tanıma olarak yorumlanabilecek hiçbir eylemde bulunmamalarını talep etmiştir. Gerçek uygulamada da bu devletlerden hiçbiri ilhakı tanımamıştır.

Zarar gören bir Devlet eğer sorumlu bir Devlet'in teşviki ile ihlal eylemlerinden doğan koşulu tanıyacak olsa bile, bu durum da tanınmamalıdır.³⁶

Madde 41'in 2nci paragrafında yer alan ikinci yükümlülük UHK Maddeleri Madde 40 kapsamında devletlerin mutlak normların ciddi ihlalleri sonucu oluşan bir durumu koruma amaçlı yardım etmelerini yasaklamaktadır. Söz konusu yasaklama devletlerin ihlal gerçekleştikten sonra bu tür bir ihlal yüzünden oluşan bir durumu korumak için yardım eden veya yardım sağlayan davranışlarına yöneliktir. Zorla oluşturulmuş bir durumu tanımama yükümlülüğü bir kenara, bağımsız bir yükümlülük olarak bu yasaklamanın varlığı Güney Afrika'da oluşturulan yasadışı ırk ayrımcılığı rejimi veya Portekiz sömürge idaresine her türlü yardımı yasaklayan Güvenlik Konseyi Kararları ile de onaylanmıştır.³⁷ Söz konusu kararlar Madde 40 kapsamında ihlaller sonucu oluşacak her türlü duruma uygulanabilecek evrensel görüşleri içerir.

Madde 41 3üncü paragrafa göre, Madde 40 bir devletin uluslararası sorumluluğundan kaynaklanan diğer sonuçlara ve Devletler Hukukunun koyduğu mutlak normlar uyarınca oluşan yükümlülüklerin ciddi ihlallerinden ileride doğabilecek benzeri sonuçlarına hanel getirmez. Söz konusu madde çifte amaç taşımaktadır. Birincisi, Madde yasal sonuçlar doğurabilecek ciddi ihlalleri açıklamaktadır. Bu nedenle, Madde 40'da kast edilen ciddi ihlaller ihlali sona erdirecek, bu tür bir ihlalin yasaklanmasına olanak verecek ve mutlak normların ihlalini yinelemeyeceklerine dair garanti verecek uluslararası yasal yükümlülüğe gider. İkincisi, 3ncü paragraf söz konusu ihlaller nedeniyle ileride oluşacak uluslararası yasallıkta sonuçların varlığına izin verir.

Bu Fasılın uygulamaya alınabilmesi için temel önkoşul "münferit hakkı uluslararası haksız eylemler yüzünden ihtilafı hale gelen veya zarar gören veya bu

36 "Açıkça görülmektedir ki, sorumlu Devlet ihlalden dolayı ortaya çıkan yasadışı durumu tanımama veya sürdürmemekle yükümlüdür. Benzer tanımlar zarar gören bir devlet için bile geçerlidir: tanımı itibarıyla ihlal bir bütün olarak tüm uluslararası toplulukları ilgilendirdiğinden, sorumlu Devlet'in zarar gören Devlet teşvikiyle haklarından feragat etmesi veya durumu tanıması uluslararası toplulukların çıkarlarını engelleyerek hakkaniyetli ve uygun bir anlaşma sağlamalarını durduramaz." Christian Tomuschat, "International Crimes by States...." s. 290.

37 Bkz.: Portekiz sömürgeleri ile ilgili Güvenlik Konseyi Kararı 218 (1965) ve Güney Afrika hakkındaki Güvenlik Konseyi Kararı 418 (1977) ve 569 (1985).

eylemle başka bir şekilde özellikle zarar gören bir Devlet” olarak anlaşılacak zarar görmüş bir devlete ait hakların ortaya konulmasıdır.³⁸ Bu hukuki terim Kurallar’da Madde 42’de sunulmuştur ve bu Fasıll’daki diğer maddeler ile UHK Maddelerinin üçüncü bölümünde yer alan diğer sonuçlar bu terimden derlenmiştir.

C. Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi ile Bosna Soykırımının Sonuçlarının Bertaraf Edilmesi Sorumluluğu

Soykırım Sözleşmesi üye ülkeleri soykırımı engellemek, failleri cezalandırmak ve soykırım suçu işlememekle yükümlü kılar. Ancak, bu yasaklama sadece Sözleşme’ye taraf olanları değil uluslararası toplulukların üyesi olan tüm ülkeleri bağlayıcı olan uluslararası hukukun koyduğu mutlak bir normu da temsil etmektedir. Ayrıca, sadece Sözleşme’yi imza atmış ülkeler değil tüm ülkeler soykırımdan kaynaklanan sonuçları bertaraf etmekle yükümlüdür. Bundan ötürü, soykırım yüzünden oluşan durum yasal anlamda savunulup devam ettirilemez. Soykırımın faili soykırımdan kaynaklanan sonuç ve avantajları kullanıp faydalanamaz.

Soykırım kurbanlarının uğradığı haksızlığı düzeltmek açısından önemli olmasının yanı sıra, sonuçların bertarafı ayrıca uluslararası yasal düzenin bir bütün olarak içerdiği ilkelerin korunması açısından da önem taşımaktadır. Bu nedenle, soykırım sonuçlarının bertaraf edilmesi girişimi sadece soykırım mağdurlarını, kurbanları içerecek nitelikte olamaz, aksine uluslararası topluluktaki tüm üyeleri de ilgilendirmek zorundadır. Zira soykırım tanım itibarıyla bütün uluslararası topluluğa karşı işlenmiş bir suçtur.

Soykırım Sözleşmesi’nin 1nci Maddesi, “Sözleşme’ye Taraf olan Ülkeler ister barış isterse savaş zamanında işlenmiş olsun, soykırımın uluslararası hukuka göre bir suç olduğunu, bu suçu engelleyeceklerini ve cezalandıracaklarını kabul ederler” der. UAD 26 Ocak 2007 tarihli hükmünde şöyle demektedir:

Soykırımın yasaklanmasına ilişkin tanımlamalar ve Sözleşme’nin amacı Madde 1’de ifade edilen ikinci önermenin yorumlanabilmesi açısından önem taşımaktadır: Sözleşme’yi İmzalayan Ülkeler soykırım suçuyla engelleme ve cezalandırma ile, özellikle bu bağlamda engellemekle yükümlüdürler... Bu özellikler Madde 1’in özellikle de engelleme yükümlülüğünü, takip eden Maddelerde bahsedilen yükümlülüklerden farklı kıldığı görüşünü destekler niteliktedir. Bu görüşü ayrıca Sözleşme’nin tamamen insancıl ve uygarlaşmaya yönelik amacı da desteklemektedir.³⁹

38 Christian Tomuschat, “International Crimes by States...”, s. 293.

39 Bkz: *Case Concerning the Application of the Convention...*, para. 162.

Soykırım Sözleşmesi'nin Madde II ve III'ü soykırım ve bu tür ihlallerden kaynaklanan ve cezalandırılacak eylemleri tanımlar; Madde IV'e göre sözü geçen eylemlerden herhangi birini ihlal ettiği belirlenen bireyler devlet yetkilisi, kamu görevlisi veya diğer bireyler olsalar dahi cezalandırılacaktır. Madde V, VI ve VII özellikle de soykırım ile Sözleşme'deki Madde III'te sıralanan diğer eylemleri gerçekleştirmekten suçlu kişiler için etkin cezalar sunan ve ayrıca sözde faillerin zulümü ile iadesi için kanuni düzenlemenin gerekliliğinden bahseder. Cezalandırmayı yasal olarak düzenleyen bu hükümler ayrıca caydırıcı niteliktedir ve bu yüzden engelleyici etkiye sahiptirler, bu hükümlerin Madde I ve başlıkta geçen soykırım suçunu engelleme yükümlülüğünü karşıladığı ve aslında tükettiği de kabul edilmelidir. Bu bağlamda bu Madde içeriği itibarıyla sadece ihtiyatidir. Birleşmiş Milletler'in bünyesindeki uygun yetkili organların harekete geçmesinden bahseden Madde VIII'ün geri kalan bariz hüküm sistemi siyasi düzeyi tamamlıyormuş gibi algılanabilir.⁴⁰

Soykırım uluslararası hukuk nezdinde bir suçtur ve soykırımın yasaklanması uluslararası hukukun mutlak (*ius Cogens*) normlarından birini teşkil etmektedir. Soykırım Sözleşmesi'nin giriş bölümünde, Sözleşme hazırlanırken "11 Aralık 1946 tarihli 96 numaralı kararda (1) Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ifadesinde soykırımın uluslararası hukuk nezdinde bir suç olduğu, böyle bir suç kınayan Birleşmiş Milletler ve uygar dünyanın ruhu ve amaçlarına aykırı olduğu..." ifadesinin benimsendiği belirtilmiştir. 1951 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ne itirazlar üzerine UAD bildirdiği İstisari Görüş'te uluslararası hukuk nezdinde bir suç olan soykırımın⁴¹ tüm insan gruplarının varlık hakkını inkâr olduğunu ve "bu inkârın insanlık bilincini kökünden sarsan ve şaşkınlığa uğratarak insanlık adına büyük kayıplarla sonuçlanan, ahlak kurallarıyla Birleşmiş Milletler'in ruhu ve amaçlarına aykırı bir inkâr niteliğine sahip olduğunu" belirtmiştir.⁴² Divan ayrıca soykırım suçunu bu kavrayış ile iki sonuca daha varmaktadır. İlk olarak Sözleşme'nin zemininde yatmakta olan ilkeler uygar milletler tarafından tanınmış ilkelerdir ve akitten doğan yükümlülüklerle sahip olmayan Ülkeleri de bağlayıcı niteliktedir. İkinci olarak ise soykırım suçunun kınanması evrensel niteliklidir ve "insanlığı bu denli tiksindirici bir musibetten azat etmek için"⁴³ işbirliği gerektirir. Divan ayrıca karara şöyle devam eder:

Bosna Hersek YFC'ye karşı Soykırım Sözleşmesi'nin ihlaliyle ilgili yargılama sürecinin başlangıç aşamasında, Soykırım Sözleşmesi ile tanımlanan hak ve yükümlülüklerin *erga omnes* hak ve yükümlülükler

40 *Case Concerning the Application of the Convention...*, para. 159.

41 *Case Concerning the Application of the Convention...*, para. 161.

42 Reservation to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Advisory Opinion of May 28th, 1951, s. 12.

43 Reservation to the Convention..., s.12.

olduğu belirtilmiştir. Bu tespit sayesinde Divan'ın muvakkat hükmünün geçerli olduğu sürenin bir devletin Sözleşme'yi imzalayan taraf ülkelerden biri bulunduğu süreyle sınırlı olmadığı kararına varılmıştır.⁴⁴

Soykırım Sözleşmesi ayrıca Bosna Hersek Anayasası'nın da dâhil edildiği Bosna ve Hersek'te Barış İçin Genel Çerçeve Antlaşması Ek IV belgesinde de yer almaktadır.⁴⁵ Soykırım Sözleşmesi Bosna Hersek'te anayasal düzenin bir parçası olarak doğrudan uygulamaya alınmıştır.

IV. Ülkedeki Gerçekler: Bosna Soykırımının Sonuçları

UAD'nin 26 Şubat tarihli Hükmü uyarınca Bosna Hersek'teki Müslümanlardan oluşan milli grubun bir bölümüne soykırım uygulandığı tespit edilmiştir: özellikle Srebrenitsa Müslümanlar ve Doğu Bosnalı Müslümanlar BM tarafından korunan Srebrenitsa bölgesinde soykırımı uğramışlardır. Divan ayrıca soykırım suçunu özellikle Sırp Cumhuriyeti Ordusu ve Polis Kuvvetleri olmak üzere Sırp Cumhuriyeti tarafından işlendiğini saptamıştır.

Hükme konu edilmemiş olan, sözü edilen soykırımın sonuçları şu şekilde sıralanabilir:

1. Soykırım harekât planından önce Bratunac, Foča, Rogatica, Srebrenitsa, Višegrad ve Vlasenica olmak üzere Boşnaklar bu Doğu Bosna yerel yönetim beldelerinde çoğunluğu oluşturan nüfusa sahiptiler. Bijeljina, Bileća, Čajniče, Gacko, Han Pijesak ve Rudo'da ise Boşnaklar ayrıca nüfusun büyük bir bölümünü oluşturmaktaydı. Soykırım harekât planı tamamlandığında, adı geçen yerel beldeler Boşnaklardan tamamen temizlenmişti.

Boşnaklar ayrıca kelimenin tam anlamıyla soykırımın yaşandığı yerel beldelerdeki nüfusun çoğunluğunu (veya önemli bir kısmını) oluşturuyordu. Bu yerleşimler ise Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Bosanski Brod, Bosanski Šamac, Brčko, Dobo, Prijedor, Sanski Most ve benzeri yerleşimler olmuştur.

2. Nüfusun çoğunluğuna istihdam sağlayan bölge ekonomisi ise tamamen yok olmuştur. Özelleştirme süreci nüfus çoğunluğunun katılımı olmadan gerçekleştirilmiştir. Boşnaklara ait özel mülkler ya tahrip edilmiş veya yağmalanmıştır.

44 Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Preliminary Objections, I.C.J. Reports 1996, 595, 616, para 31.

45 Bkz.: Bosna Hersek'te Uygulanacak İnsan Hakları Ek Anlaşması Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, 1948.

3. Bosna Hersek'te Barış İçin Genel Çerçeve Antlaşması'na aykırı davranarak sözleşmeyi bozan Sırp Cumhuriyeti sığınmacıların erken geri dönüşünü aktif bir şekilde engellemiştir. Bu tutum durumdan açıkça "sığınmacıların erkenden geri dönüşleri Bosna Hersek barışı için temel niteliği taşımaktadır" diye bahseden Dayton Barış Antlaşması'nın ihlalidir.

Önümüzdeki on yıllık süren devreler içerisinde daha önceden Boşnakların hâkim olduğu belediye bölgelerindeki yerel yönetimlerin 1991 tarihli nüfus sayımı sonuçlarına uygun olarak yeniden oluşturulabileceği bir seçim yasası kabul edilmesi gereklidir. Zira bu sayede, soykırımdan kaynaklanan durumun yaratacağı avantajların önüne geçilmiş olacaktır.

4. Soykırım suçu Bosna Hersek anayasal teşkilatının işleyişini etkilemiştir. Önceki (Sosyalist) Bosna Hersek Cumhuriyeti Anayasası, Bosna Hersek tanımını yaparken şöyle der: "Bosna Hersek Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde Bosna Hersek halklarının yani Müslümanlar, Sırlar ve Hırvatlar ve diğer halklardan insanlarla etnik grupların eşit vatandaşlar olarak yaşadığı demokratik ve bağımsız bir devlettir."⁴⁶

Şimdi ise burası iki ayrı ve işlemeyen kurumdan oluşan bölünmüş bir ülkedir.⁴⁷

5. Her geçen gün Bosna Soykırımının inkâr edildiğine ve durumun yumuşatılmaya çalışıldığına tanık oluyoruz. Avrupa'daki doğru uygulamalara da uygun olarak yetkili bir mahkeme kararı ile soykırım olarak saptanan olayların inkarını suç sayan bir hükmün Bosna Hersek cezai mevzuatına eklenmesi gereklidir.

46 31 Temmuz 1990 tarihli 21/90 sayılı *SR BiH Resmi Gazetesi*, LX Tashihi. Bosna Hersek Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası'nda yapılan bu tashihi YSFC Anayasası'na uygundur ve Anayasa'nın tashihiine ilişkin prosedüre uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Eski Madde 1 (1) şöyle diyor: "Bosna Hersek Sosyalist Cumhuriyeti sosyalist demokratik bir devlettir ve Müslümanlar, Sırlar ve Hırvatlar ile diğer halka ve etnik kökenden gelen halkların oluşturduğu Bosna Hersek halkları, çalışan insanlar ve vatandaşlarının oluşturduğu sosyalist özerk demokrat bir birliktir..."

47 Sırp Cumhuriyeti resmi websitesinde şöyle denmektedir: Sırp Cumhuriyeti 9 Ocak 1992 yılında ilan edildi ve bir Devlet Kurumu olarak 14 Aralık 1995 tarihinde imzalanan Dayton Barış Antlaşması ile Paris Barış Sözleşmesi tarafından onaylandı. Paris Barış Sözleşmesi'nin imzalanması ile Bosna Hersek'te 3,5 yıldır süren savaş sona erdi (1992 – 1995). Günümüzde, Sırp Cumhuriyeti kısıtlı uluslar arası kişiliğe sahip parlamenter cumhuriyettir. Bu nedenle, Sırp Cumhuriyeti bazı çıkarlarını gerçekleştirilebilmek için uluslar arası tanınırlığa sahip bir devlet olan Bosna Hersek Devleti düzeyinde ortak kurum olma yoluna gitmiştir. Sırp Cumhuriyeti'nin başkenti Saraybosna'dır. En büyük kenti olan Banja Luka'da 200,000'den fazla insan yaşamaktadır ve Sırp Cumhuriyeti'nin yönetsel, ekonomik ve kültürel merkezini temsil etmektedir.

Ancak bu durum Bosna Hersek Anayasası'nı ihlal eder niteliktedir. Nitekim: Madde I: Bosna Hersek: Anayasası. Resmi adı bundan böyle kısaca "Bosna Hersek" olarak anılacak olan Bosna Hersek Cumhuriyeti uluslararası hukuk nezdinde bir devlet olarak yasal varlığını işbu belgede belirtildiği üzere içyapısını değiştirerek ve mevcut olan uluslararası çapta tanımlanmış sınırları içerisinde devam ettirecektir. Bu devlet Birleşmiş Milletler Üye Devleti olmayı sürdürecektir ve Bosna Hersek olarak Birleşmiş Milletler sistemi kapsamındaki örgütlerle diğer uluslararası örgütlere üyeliğini devam ettirebilir veya üyelik için başvurabilir.

V. Gerçekler ve Hukuk Üzerine Sonuç

Uluslararası Adalet Divanı Srebrenitsa'daki Bosnalı Müslümanlar ve Doğu Bosna'daki Bosnalı Müslümanlara karşı soykırım suçu işlendiği yönünde karar almıştır. Soykırım suçu Sırp Cumhuriyeti silahlı kuvvetleri aracılığıyla işlenmiştir: Sırp Cumhuriyeti Ordusu (VRS) ve Polis Kuvvetleri (MUP). Divan'ın aldığı Hükme göre Sırp Cumhuriyeti soykırım suçu işlendiğinde *de facto* bağımsızlığa ilişkin unsurlardan istifade etmekteydi. Böylelikle Sırp Cumhuriyeti neredeyse kendi kendine beyan ettiği stratejik amaçlarının tamamını gerçekleştirdi, ancak bugüne değin soykırım suçunu işlemekten ötürü üstlenmesi gereken sorumlulukları almaktan kaçınmayı da başardı. Sırbistan sadece bu soykırımı engellemediği için sorumlu tutuldu.

Uluslararası hukukun koyduğu mutlak normların ihlalleri durumunda Devletler Hukukunun koyduğu normlar uyarınca bir bütün olarak uluslararası toplulukların üstlenmesi gereken yükümlülüklerin neler olduğunu tespit ettik. Uluslararası hukukun koyduğu mutlak normların ihlalini tespit etmek ve bu tür ihlallere ilişkin sonuçların bertaraf edilebilmesini gerçekleştirmek gereklidir.

26 Şubat 2007 tarihli Uluslararası Adalet Divanı Hükümü, Sırp Cumhuriyeti'nin özellikle Ordu ve Polis Kuvvetleri aracılığıyla Soykırım Sözleşmesi'nde bulunan uluslararası hukukun koyduğu mutlak normları ihlal ettiğine işaret etmiştir.

Sırp Cumhuriyeti soykırım suçunu önlemediğinden Soykırım Sözleşmesi'ni ihlal etmiştir ve Bosna Hersek'te yaşanan mevcut durum ise soykırım suçunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bu nedenle uluslararası hukuka uygun olmak kaydıyla, incelediğimiz soykırım suçunun ortaya çıkardığı sonuçları bertaraf edebilmek için her türlü önlemin alınması gerekir.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

Honig, J.W. and N. Both. *Srebrenica, Hronika ratnog zloãina*. Sarajevo: 1997.

Tomuschat, Christian. "International Crimes by States: An Endangered Species?" *International Law: Theory and Practice: Essays in Honour of Eric Suy*, editör K. Wellens içinde. The Hague: Nijhoff, 1998.

Belgeler

Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Preliminary Objections, ICJ Reports 1996.

Bosna Hersek Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası.

BM Genel Kurul Kararı, Uluslararası Alanda Haksız Fiilerden Ötürü Bir Devletin Sorumluluğu (2002) (A/RES/56/83, 28 Ocak 2002).

Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) (Judgment) General List No. 91 [2007] ICJ (26 Şubat 2007)

Report of the Secretary Pursuant to General Assembly Resolution 53/35 (1998), "Srebrenica Report", 15 Kasım 1999.

Reservation to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Advisory Opinion of May 28th, 1951 (28 Mayıs 1951).

The International Court of Justice in Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Provisional Measures, ICJ Reports 1993.

United Nations, Treaty Series, cilt 1465.

UNSC Res. 218 (1965) (S/RES/218, 23 Kasım 1965).

UNSC Res. 418 (1977) (S/RES/418, 4 Kasım 1977).

UNSC Res. 569 (1985) (S/RES/569, 26 Temmuz 1985).

UNSC Res. 819 (1993) (S/RES/819, 16 Nisan 1993).

Sakib SOFTIĆ

UNSC Res. 824 (1993), (S/RES/824 6 Mayıs 1993).

UNSC Res. 836 (1993), (S/RES/836, 4 Haziran 1993).

Yearbook of the International Law Commission. 1966, cilt II.

Yearbook of the International Law Commission. 2001, cilt I.

1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi.

ELIMINATING THE OUTCOMES OF THE BOSNIAN GENOCIDE AS A MEANS TO PERSERVING PEACE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Sakib SOFTIĆ

*Sarajevo University, Faculty of Criminal Science
Lecturer of International Law
ssoftic@gmail.com*

***Abstract:** This article deals with setting forth the outcomes of the crime of genocide which was substantiated by the Judgment of the International Court of Justice on 26 February 2007 in the Bosnia and Herzegovina versus Serbia and Montenegro case concerning the violation of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Providing for an overview of the law relevant to this case, the following article addresses how to eliminate the outcomes of the Bosnian genocide in the interest of protecting peace and security in the West Balkan region.*

***Key Words:** Genocide, Judgment, VRS, international law, peace*

123

I. Introduction

On 26 February 2007, the International Court of Justice (ICJ) in the Hague delivered a Judgment in the Bosnia and Herzegovina versus Serbia and Montenegro case in respect of the violation of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Genocide Convention). It was established that genocide was committed against a group of Bosnian Muslims in and around Srebrenica.

The perpetrators of genocide were, in particular, members of the Army (VRS) and the Ministry of Interior (MUP) of the Republic Srpska. Serbia was found responsible for failing to prevent genocide and punish the perpetrators.

Some officers of the Main Headquarters of the VRS, that planned and committed genocide were receiving salaries and other benefits from the Federal Republic of Yugoslavia (FRY) but were appointed to their commands by the President of Republic Srpska and were subordinated to the political leadership of Republic

Srpska. The officers that planned and committed genocide were exercising elements of public authority of the Republic Srpska.

International law obliges all countries not to recognize conditions created by serious violations of peremptory norms of general international law and also not to give support in maintaining such a condition. The prohibition of genocide presents a peremptory norm of general international law.

Republic Srpska was created on 9 January 1992, and never attained international recognition as a sovereign state, but it had *de facto* control over a substantial part of the territory of Bosnia and Herzegovina and loyalty of large numbers of Bosnian Serbs. It had kept the elements of statehood and territory gained even after the conclusion of the General Framework Agreement on Peace for Bosnia and Herzegovina.

The objectives of the genocide campaign were achieved in a qualitative sense. The Serb ethnic space was expanded to the West of the Drina River by way of the removal of majority Bosniak population. Undertaking measures in accordance with international law that would ensure that the outcome of the said genocide is eliminated (which is the obligation of the international community as whole) is the key to preserving peace in the Balkans and elsewhere.

II. Facts Established or Confirmed by the Judgement¹

1. The International Court of Justice, for the first time in its history, found a state – Serbia – responsible for violating the Genocide Convention. Therefore, this Judgment has its historical value not only with respect to the Parties concerned, but also with respect to the development of International Humanitarian Law as a whole. The Court ruled, *inter alia*, that:

- a) Serbia violated the obligation under the Genocide Convention to prevent genocide that occurred in Bosnia and Herzegovina, specifically in and around Srebrenica in July 1995;
- b) Serbia violated its obligation under the Genocide Convention by failing to arrest persons indicted for genocide and complicity to genocide (including Ratko Mladic) and transfer them for trial by the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY);

¹ See: *Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)* (Judgment) General List No. 91 [2007] ICJ 1 (26 Şubat 2007); <http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf#view=FitH&pagemode=none&search=%22zimmermann%22>

**Eliminating the Outcomes of the Bosnian Genocide as a
Means to Perserving Peace in Bosnia And Herzegovina**

- c) Serbia violated its obligation to comply with provisional measures ordered by the Court on 8 April and 13 September 1993 in this case, inasmuch as it failed to take all measures within its power to prevent genocide in Srebrenica in July 1995.
- d) That Serbia must take immediate and effective steps in order to satisfy its obligations under the Genocide Convention, as specified in Article II of that Convention, or any other measures specified in Article III of the Convention, and to transfer those indicted for genocide or any other such crimes for trial at the ICTY, and to fully cooperate with the ICTY.

2. The ICJ established participation of the FRY (later Serbia) in the war in Bosnia and Herzegovina, which confirmed the nature of the armed conflict in Bosnia and Herzegovina as an international conflict. This Judgment, together with the final judgments of the ICTY in the *Tadic* and *Celebic* cases indisputably confirms that the war in Bosnia and Herzegovina was an international armed conflict in which the FRY participated as a belligerent party. This international armed conflict, conducted on the territory of Bosnia and Herzegovina by the armed forces of the FRY, or the armed forces under its control, constituted an act of aggression by the FRY against the Republic of Bosnia and Herzegovina.

The subject of this case was not to establish the character of the armed conflict in Bosnia and Herzegovina nor establishing the existence of an armed conflict as a required condition for establishing the existence of genocide. The crime of genocide can be committed not only in time of armed conflict but also in time of peace. Therefore, this subject was not of particular interest to the Court.

Nonetheless, the Court, when dealing with the issue of the responsibility of the FRY for genocide committed in Bosnia and Herzegovina, established that the Army of the FRY had participated in the war in Bosnia and Herzegovina. The Court found that there was sufficient evidence confirming direct or indirect participation by the official army of FRY, along with the Bosnian Serb armed forces in military operations in Bosnia and Herzegovina. However, the Court limited the FRY's military participation to the operations prior to the events in Srebrenica.²

² It is true that there is much evidence of direct or indirect participation by the official army of the FRY, along with the Bosnian Serb armed forces, in military operations in Bosnia and Herzegovina in the years prior to the events at Srebrenica. That participation was repeatedly condemned by the political organs of the United Nations, which demanded that the FRY put an end to it (see, for example, Security Council resolutions 752 (1992), 757 (1992), 762 (1992), 819 (1993), 838 (1993)). It has however not been shown that there was any such participation in relation to the massacres committed at Srebrenica (see also paragraphs 278 to 297 above). Further, neither the Republika Srpska, nor the VRS were *de jure* organs of the FRY, since none of them had the status of organ of that State under its internal law." *Case Concerning the Application of the Convention...*, para. 386.

In addition to the direct participation of the army of the FRY in the military operations in Bosnia and Herzegovina, the Court established that the FRY was providing considerable military and financial support to Republika Srpska, without which it could not have conducted its crucial military and paramilitary activities.³ Part of this aid, it was found by the Court, was used to commit genocide in and around Srebrenica.⁴

The July 1995 operations in and around Srebrenica were coordinated from Belgrade, the capital of FRY.⁵

Also, the Court established that the FRY, during the critical period, “had the position of influence over the Bosnian Serbs who devised and implemented the genocide in Srebrenica, unlike any of the other States parties to the Genocide Convention owing to the strength of the political, military and financial links between the FRY on the one hand and the Republika Srpska and the VRS on the other, though somewhat weaker than in the preceding period, nonetheless also during the events in Srebrenica remained very close.”⁶

3. The Court established that genocide was committed in Bosnia and Herzegovina, and that Republika Srpska committed that genocide. In the factual and legal description of the crime of genocide, the Court fully adopted and accepted the findings of numerous ICTY judgments.⁷

3 “The Court finds it established that the Respondent was thus making its considerable military and financial support available to the Republika Srpska, and had it withdrawn that support, this would have greatly constrained the options that were available to the Republika Srpska authorities.” *Case Concerning the Application of the Convention ...*, para. 241.

“While the political, military and logistical relations between the federal authorities in Belgrade and the authorities in Pale, between the Yugoslav army and the VRS, had been strong and close in previous years...and these ties undoubtedly remained powerful, they were, at least at the relevant time, not such that the Bosnian Serbs’ political and military organizations should be equated with organs of the FRY. It is even true that differences over strategic options emerged at the time between Yugoslav authorities and Bosnian Serb leaders; at the very least, these are evidence that the latter had some qualified, but real, margin of independence. Nor, notwithstanding the very important support given by the Respondent to the Republika Srpska, without which it could not have ‘conduct[ed] its crucial or most significant military and paramilitary activities’...did this signify a total dependence of the Republika Srpska upon the Respondent.” *Case Concerning the Application of the Convention ...*, para. 394.

4 “Undoubtedly, the quite substantial aid of a political, military and financial nature provided by the FRY to the Republika Srpska and the VRS, beginning long before the tragic events of Srebrenica, continued during those events. There is thus little doubt that the atrocities in Srebrenica were committed, at least in part, with the resources which the perpetrators of those acts possessed as a result of the general policy of aid and assistance pursued towards them by the FRY.” *Case Concerning the Application of the Convention ...*, para. 422. (See also para. 412).

5 *Case Concerning the Application of the Convention...*, para. 437.

6 “The position of influence, over the Bosnian Serbs who devised and implemented the genocide in Srebrenica, unlike that of any of the other States parties to the Genocide Convention owing to the strength of the political, military and financial links between the FRY on the one hand and the Republika Srpska and the VRS on the other, which, though somewhat weaker than in the preceding period, nonetheless remained very close.” See: *Case Concerning the Application of the Convention...*, para. 434.

7 The Trial Chambers in the Krstić and Blagojević cases both found that Bosnian Serb forces killed over 7,000 Bosnian Muslim men following the takeover of Srebrenica in July 1995. See: Prosecutor vs. Krstić (Judgment) IT-98-33-T, (2 August 2001), paras. 426-427 and Prosecutor vs. Blagojević (Judgment) IT-02-60-T, (17 January 2005), para. 643. Accordingly they found that the *actus reus* of killings in Article II (a) of the Convention was satisfied. Both also found that actions of Bosnian Serb forces also satisfied the *actus reus* of

Eliminating the Outcomes of the Bosnian Genocide as a Means to Perserving Peace in Bosnia And Herzegovina

During the time pertaining to the crime of genocide Republic Srpska enjoyed the elements of *de facto* independence.⁸

During the commission of the crime of genocide, the Army of Republika Srpska was subordinated to the political leadership of Republika Srpska. The perpetrators of the genocide were acting on behalf of Republika Srpska and were exercising elements of public authority of Republika Srpska.⁹

4. The Court established that genocide was committed against the Muslims of Bosnia and Herzegovina which form a protected group within the meaning of the Genocide Convention. Article II of the Genocide Convention sets a requirement that an act is committed with the intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnic, racial or religious group as such.

Also, it is not necessary that the object of the crime of genocide are all members of a group regardless of where they might be found. The crime of genocide exists even if the intent of committing genocide is limited to a specific geographical area. Therefore, in the Court's opinion: "the Court observes that it is widely accepted that genocide may be found to have been committed where the intent is to destroy the group within a geographically limited area."¹⁰

causing serious bodily or mental harm, as defined in Article II (b) of the Convention both to those who were about to be executed, and to the others who were separated from them in respect of their forced displacement and the loss suffered by survivors among them (*Krstić, ibid.*, para. 543, and *Blagojević, ibid.*, paras. 644-654)." *Case Concerning the Application of the Convention...*, para. 290.

"The Court concludes that the acts committed at Srebrenica falling within Article II "The Court concludes that the acts committed at Srebrenica falling within Article II (a) and (b) of the Convention were committed with the specific intent to destroy in part the group of the Muslims of Bosnia and Herzegovina as such; and accordingly that these were acts of genocide, committed by members of the VRS in and around Srebrenica from about 13 July 1995." *Case Concerning the Application of the Convention...*, para. 297.

8 As mentioned by the Court, "of the independent sovereign States that had emerged from the break-up of the SFRY, two are concerned in the present proceedings: on the one side, the FRY (later to be called Serbia and Montenegro), which was composed of the two constituent republics of Serbia and Montenegro; on the other, the Republic of Bosnia and Herzegovina. At the time when the latter State declared its independence (15 October 1991), the independence of two other entities had already been declared: in Croatia, the Republika Srpska Krajina, on 26 April 1991, and the Republic of the Serb People of Bosnia and Herzegovina, later to be called the Republika Srpska, on 9 January 1992 (paragraph 233 above). The Republika Srpska never attained international recognition as a sovereign State, but it had *de facto* control of substantial territory, and the loyalty of large numbers of Bosnian Serbs." *Case Concerning the Application of the Convention...*, para. 235.

9 "There is no doubt that the FRY was providing substantial support, *inter alia*, financial support, to the Republika Srpska...and that one of the forms that support took was payment of salaries and other benefits to some officers of the VRS, but this did not automatically make them organs of the FRY. Those officers were appointed to their commands by the President of the Republika Srpska, and were subordinated to the political leadership of the Republika Srpska. In the absence of evidence to the contrary, those officers must be taken to have received their orders from the Republika Srpska or the VRS, not from the FRY. The expression "State organ", as used in customary international law and in Article 4 of the ILC Articles, applies to one or other of the individual or collective entities which make up the organization of the State and act on its behalf (cf. ILC Commentary to Art. 4, para. (1)). The functions of the VRS officers, including General Mladić, were however to act on behalf of the Bosnian Serb authorities, in particular the Republika Srpska, not on behalf of the FRY; they exercised elements of the public authority of the Republika Srpska. The particular situation of General Mladić, or of any other VRS officer present at Srebrenica who may have been being "administered" from Belgrade, is not therefore such as to lead the Court to modify the conclusion reached in the previous paragraph." *Case Concerning the Application of the Convention...*, para. 388.

10 *Case Concerning the Application of the Convention...*, para. 199. Also, "The Appeals Chamber in the *Krstić* case put the matter in these carefully measured terms: 'The number of individuals targeted should be evaluated

Having in mind such a definition of a protected group, the Court, based on the results of proceedings, identified the protected group as the group of the Bosnian Muslims and part of that group that was the target of genocide, namely, the “Bosnian Muslims of Srebrenica and Bosnian Muslims of Eastern Bosnia.” The Court had taken these findings from the ICTY and accepted them fully.¹¹

5. The Court accepted as factual evidence that the citizens of Bosnia and Herzegovina and especially the Muslims of Bosnia and Herzegovina, in the period of aggression from 1992 to 1995, were subject to crimes in the form of killing members of the protected group, Article II (a) of the Convention, equalling to genocide in physical sense of the word, thus they cannot be subject of dispute any longer. The Court analyzed the events in Sarajevo, Drina River valley: (a) Zvornik (b) Detention camps: (i) Camp Susica, (ii) Camp Detention-Corrective House Foca (iii) Camp Batkovic; in Prijedor (a) Kozarac and Hambarine, Camps (i) Camp Omarska, (ii) Camp Keraterm, (iii) Camp Trnopolje; Banja Luka: (i) Camp Manjaca; Brcko: (i) Camp Luka.

Analyzing the presented evidence, the Court established that during the period from 1992 to 1995 mass killings were perpetrated in specific areas and detention camps throughout Bosnia and Herzegovina. Mainly the Bosnian Muslims as members of the protected group were the targets. Therefore, the Court concluded that, throughout Bosnia and Herzegovina and during the entire period from 1992 to 1995, mass killings occurred and that the material element (*actus reus*) of the crime of genocide, as defined in the Article (II) (a) of the Convention were fulfilled.¹²

6. The Court, further, established that throughout Bosnia and Herzegovina the Bosnian Muslims as the protected group, during the entire period between 1992 and 1995, were victims of massive mistreatment, beatings, rape and torture that caused serious bodily and mental harm from Article II (b), thus the requirement of this Article from the Convention on genocide was fulfilled. The Court analyzed

not only in absolute terms, but also in relation to the overall size of the entire group. In addition to the numeric size of the targeted portion, its prominence within the group can be a useful consideration. If a specific part of the group is emblematic of the overall group, or is essential to its survival, that may support a finding that the part qualifies as substantial within the meaning of Article 4 [of the Statute which exactly reproduces Article II of the Convention].” (IT-98-33-A, Judgment, 19 April 2004, para. 12), quoted from: Case Concerning the Application of the Convention..., para. 200.

11 As stated by the ICTY in the Appeals Chamber of the Krstić case, “having identified the protected group as the national group of Bosnian Muslims, the Trial Chamber concluded that the part the VRS Main Staff and Radislav Krstić targeted was the Bosnian Muslims of Srebrenica, or the Bosnian Muslims of Eastern Bosnia. This conclusion comports with the guidelines outlined above. The size of the Bosnian Muslim population in Srebrenica prior to its capture by the VRS forces in 1995 amounted to approximately forty thousand people. This represented not only the Muslim inhabitants of the Srebrenica municipality but also many Muslim refugees from the surrounding region. Although this population constituted only a small percentage of the overall Muslim population of Bosnia and Herzegovina at the time, the importance of the Muslim community of Srebrenica is not captured solely by its size.” (IT-98-33-A, Judgment, 19 April 2004, para. 15); quoted from Case Concerning the Application of the Convention..., para. 296. The Court subsequently added that it “sees no reason to disagree with the concordant findings of the Trial Chamber and the Appeals Chamber”.

12 Case Concerning the Application of the Convention ..., para. 276.

Eliminating the Outcomes of the Bosnian Genocide as a Means to Perserving Peace in Bosnia And Herzegovina

the events in Drina River valley: (a) Zvornik (b) Foca (i) Camp Batkovici, (ii) Camp Susica, (iii) Camp Detention-Corrective House Foca; in Prijedor (b) Camps: (i) Camp Omarska, (ii) Camp Keraterm, (iii) Camp Trnopolje; Banja Luka: (i) Camp Manjaca; Brcko: (i) Camp Luka, based on which it concluded that the requirement from the Genocide Convention is fulfilled. Therefore, also in this case the material element (*actus reus*) of genocide is fulfilled.¹³

7. The Court also established that the protected group was subject of deportation and expulsion and that its historic, religious and cultural heritage was subject of destruction. Furthermore, the Court established the existence of detention camps throughout Bosnia and Herzegovina where people were killed, harmed and exposed to terrible living conditions.

8. The Court found that the Army and the Police of Republic Srpska participated in the acts of genocide.¹⁴

9. The Court found that the individuals who participated in the commission of the crime of genocide exercised elements of public authority of Republika Srpska. As has already been stated, Republika Srpska in the critical time had elements of *de facto* independence, and conducted all attributes of the authority on the territory that it controlled. The Judgment states the following:

The functions of the VRS officers, including General Mladić, were however to act on behalf of the Bosnian Serb authorities, in particular the Republika Srpska, not on behalf of the FRY; they exercised elements of the public authority of the Republika Srpska...¹⁵

10. The crime of genocide was perpetrated in the United Nations safe area. The Security Council Resolution number 819 dated 16 April 1993,¹⁶ by declaring Srebrenica as a safe area,¹⁷ established protected areas in Bosnia and Herzegovina. Resolution 824 further increased the number of the safe areas in Bosnia and Herzegovina.¹⁸ In these resolutions, "all the demands of the Council were directed at the Serbs..."¹⁹

13 Case Concerning the Application of the Convention ..., para. 319.

14 Case Concerning the Application of the Convention ..., para. 288.

15 Case Concerning the Application of the Convention ..., para. 388.

16 UNSC Res. 819 (16 April 1993) UN Doc. S/RES/819.

17 "The Security Council on 16 April 1993 adopted Resolution 819 by which Srebrenica was declared as safe area. The Resolution was dangerously incoherent. During six hours long consultations before its adoption formed was wide consensus within the Security Council by which something ought to be done in order to prevent Serbs to ethnically clean Srebrenica using brutal force. But, in decision-making, which was necessary due to danger that town might fall, the Council had agreed to create protected zone but it failed to specify which "zone" that was and how it can be protected. Resolution masked but did not resolve any of the fundamental differences in opinion and view of establishing protected zones." J. W. Honig and N. Both, *Srebrenica, Hronika ratnog zločina*, (Sarajevo: 1997), p. 130.

18 UNSC Res. 824 (6 May 1993) UN Doc S/RES/824.

19 Report of the Secretary Pursuant to General Assembly Resolution 53/35 (1998). "Srebrenica Report", 15 November 1999.

Subsequently, with the aim to increase security in the protected zone, Security Council Resolution 836²⁰ was issued. Despite these initiatives, the Bosnian Serbs committed genocide in the UN protected zone which puts before the UN a specific obligation of eliminating the outcomes of genocide.²¹ However, the United Nations could not stop the Serb attacks in the safe area.²²

III. Relevant Law

A. Vienna Convention on the Law of Treaties

The Vienna Convention on Law of Treaties (1969), specifically Article 53, defines a peremptory (*jus cogens*) norm as the “norm accepted and recognized by the international community of States as a whole as a norm from which no derogation is permitted and which can be modified only by a subsequent norm of general international law having the same character.” In case that a new peremptory norm of general international law emerges, any existing treaty which is in conflict with that norm becomes void and terminates (Article 64).

20 UNSC Res. 836 (4 June 1993) UN Doc. S/RES/836; cited in Report of the Secretary Pursuant to General Assembly Resolution 53/35..., 43.

21 As stated by the Court: “The atrocities committed in and around Srebrenica are nowhere better summarized than in the first paragraph of the Judgment of the Trial Chamber in the Krstić case:

“The events surrounding the Bosnian Serb take-over of the United Nations (‘UN’) ‘safe area’ of Srebrenica in Bosnia and Herzegovina, in July 1995, have become well known to the world. Despite a UN Security Council resolution declaring that the enclave was to be ‘free from armed attack or any other hostile act’, units of the Bosnian Serb Army (‘VRS’) launched an attack and captured the town. Within a few days, approximately 25,000 Bosnian Muslims, most of them women, children and elderly people who were living in the area, were uprooted and, in an atmosphere of terror, loaded onto overcrowded buses by the Bosnian Serb forces and transported across the confrontation lines into Bosnian Muslim-held territory. The military-aged Bosnian Muslim men of Srebrenica, however, were consigned to a separate fate. As thousands of them attempted to flee the area, they were taken prisoner, detained in brutal conditions and then executed. More than 7,000 people were never seen again.’ IT-98-33-T, Judgment, (2 August 2001), para. 1; Case Concerning the Application of the Convention..., para. 278.

22 “On 2 July the Commander of the Drina Corps issued an order for active combat operations; its stated objective on the Srebrenica enclave was to reduce “the enclave to its urban area”. The attack began on 6 July with rockets exploding near the Dutchbat headquarters in Potočari; 7 and 8 July were relatively quiet because of poor weather, but the shelling intensified around 9 July. Srebrenica remained under fire until 11 July when it fell, with the Dutchbat observation posts having been taken by the VRS. Contrary to the expectations of the VRS, the Bosnia and Herzegovina army showed very little resistance (see: Prosecutor vs. *Blagojević* (Judgment) IT-02-60-T, T Ch (17 January 2005), para. 125. The United Nations Secretary-General’s report quotes an assessment made by United Nations military observers on the afternoon of 9 July which concluded as follows: ‘the BSA offensive will continue until they achieve their aims. These aims may even be widening since the United Nations response has been almost non-existent and the BSA are now in a position to overrun the enclave if they wish.’ Documents later obtained from Serb sources appear to suggest that this assessment was correct. Those documents indicate that the Serb attack on Srebrenica initially had limited objectives. Only after having advanced with unexpected ease did the Serbs decide to overrun the entire enclave. Serb civilian and military officials from the Srebrenica area have stated the same thing, adding, in the course of discussions with a United Nations official, that they decided to advance all the way to Srebrenica town when they assessed that UNPROFOR was not willing or able to stop them.” (A/54/549, para. 264.) Case Concerning the Application of the Convention..., para. 283.

Eliminating the Outcomes of the Bosnian Genocide as a Means to Preserving Peace in Bosnia And Herzegovina

*B. Rules on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*²³

The International Law Commission's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, in Chapter III entitled: Serious Breaches of Obligations Under Peremptory Norms of General International Law prescribes consequences for breaches of peremptory norms. Article 40 of the Articles applies to the international responsibility of States arising as a consequence of a serious breach of a peremptory norm of general international law. "A breach of such an obligation is serious if it involves a gross or systematic failure by the responsible State to fulfill the obligation."²⁴

Article 41. 2. of the Rules,²⁵ which relates to the consequences arising from breaches within this Chapter prescribe that no State shall recognize as lawful a situation created by a serious breach of a peremptory norm of general international law, nor render aid or assistance in maintaining that situation. The International Legal Commission of the UN gave examples of international treaties whose breach is in fact a breach of peremptory norms of international law. Breaching the prohibition of genocide is a breach of a peremptory norm of international law.²⁶

Art. 40(1) in that Chapter declares that "This chapter applies to the international responsibility which is entailed by a serious breach by a State of an obligation arising under a peremptory norm of general international law." Genocide is generally accepted as prohibited by peremptory norms of general international law, as it constitutes a wrong which "shocks the conscience of mankind"²⁷ Furthermore, the Commentaries to the Draft Articles cite the fact that the ICJ in the Genocide Case, at the Preliminary Objections case, decided that "the rights and obligations enshrined by the [Genocide] Convention are rights and obligations *erga omnes*," that is that, "for the purposes of State responsibility, certain obligations are owed to the international community as a whole, and that by reason of the importance of the rights involved all States have a legal interest in their protection."²⁸

Art. 40(2) of the Draft Articles declares that "a breach of such an obligation is serious if it involves a gross or systematic failure by the responsible State to fulfill the obligation." That the "seriousness" of the breach requirement is satisfied is

23 See: UN Doc. A/RES/56/83 from 28 January 2002 Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts.

24 UN Doc. A/RES/56/83..., Article 40.

25 UN Doc. A/RES/56/83..., Article 41.

26 Yearbook of the International Law Commission. Vol. II, 1996, p. 248.

27 See inter alia: Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, ICJ Reports (1951) 15, at 23.

28 See: Commentaries to the Draft Articles, pp. 277-78.

clear from the very Commentaries to the Draft Articles which declare that “it must also be borne in mind that some of the peremptory norms in question, most notably the prohibitions of aggression and genocide, by their very nature require an intentional violation on a large scale,” thereby establishing the seriousness of the violation without any further requirements.

As has already been described, Article 40 serves to define breaches covered by Chapter III. It establishes two criteria for differentiating between serious breaches of peremptory norms of general international law and other breaches. The first one defines the character of a breached obligation that must arise from the peremptory norm of the general international law. The other one relates to the intensity of a breach that has to be of a serious nature.

The first criterion relates to the character of a breached obligation that has to be of peremptory nature as defined by the Vienna Convention on Law of Treaties. The concept of peremptory norms of general international law is recognized in international practice, in the jurisprudence of international and national courts and tribunals as well as in legal doctrine.

Obligations set in Article 40 arise from breaching the rules of conduct that cannot be tolerated because of a threat that they bear to survival of states, its peoples as well as basic human values.

It is generally accepted that the prohibition of aggression is a peremptory norm of general international law. Also, it is widely accepted that the crime of genocide and the crime of apartheid fall under this category. As for the peremptory nature of the crime of genocide, this position has been confirmed by numerous decisions of national and international tribunals.²⁹ In addition, falling into this category, by general consensus, are the prohibition of torture, as defined in the Article 1 of the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman and Degrading Treatment (1984).³⁰ The peremptory character of this norm is also confirmed by the decisions of national and international courts.³¹

The second criterion that relates to the breach of a peremptory norm under the ILC Articles is that the breach in question must be “serious” in nature. Article 40. 2. of the Rules defines a serious breach as a gross and systematic failure by the

29 See for example: the International Court of Justice in Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Provisional Measures, I.C.J. Reports 1993, 325, at pp. 439-440; Counter-Claims, I.C.J. Reports 1997, p. 243; the District Court of Jerusalem in Attorney-General of the Government of Israel v. Eichmann, (1961) I.L.R., vol. 36.

30 United Nations, Treaty Series, vol. 1465, p. 112.

31 The U.S. Court of Appeals, 2nd Circuit, in *Siderman de Blake v. Argentina*, (1992) I.L.R., vol. 103, 455, at 471; the United Kingdom Court of Appeal in *Al Adsani v. Government of Kuwait*, (1996) I.L.R., vol. 107, p. 536 at pp. 540-541; the United Kingdom House of Lords in *R. v. Bow Street Metropolitan Magistrate, ex parte Pinochet Ugarte (No. 3)*, (1999) 2 W.L.R. 827, at pp.841, 881. Cf. the U.S. Court of Appeals, 2nd Circuit in *Filariga v. Pena-Irala*, (1980), 630 F.2d 876, I.L.R., vol. 77, 169, at pp. 177-179.

Eliminating the Outcomes of the Bosnian Genocide as a Means to Preserving Peace in Bosnia And Herzegovina

responsible State to fulfil the obligation. The word serious means that it is necessary to establish a specific order of proportions in order not to trivialize the breach.

In order to be systematic, a breach must be done in an organized way and deliberately. These expressions are almost synonymous in practice. Indeed, a serious breach would normally be both massive and systematic. Factors that include the seriousness of a breach can include the size and number of individual breaches as well as the seriousness of the consequences with respect to victims. As has already been noted, in cases of aggression and, especially, genocide, these crimes by their very nature require violations of significant scope. Article 41 of the Rules elaborates on particular consequences of serious breaches of Article 40 of the Rules. It has three paragraphs. The first two prescribe a special legal obligation to States confronted with violations within the frame of Article 40 while the third paragraph is in the form of a clause.

According to paragraph 1 of Article 40 States have a positive obligation to co-operate in order to bring to an end serious breaches within Article 40. Due to different circumstances that may exist, this paragraph does not prescribe in detail what form of co-operation ought to exist. This co-operation must be organized within the existing international-legal framework and especially within the framework of the United Nations system. Therefore, this paragraph also foresees the possibility of out-of-institutional co-operation. Also, this paragraph does not prescribe what measures ought to be taken in order to end serious violations stemming from Article 40 of the Rules. These measures must be within the framework of legal means whose selection will depend on the circumstances of each separate case.

However, it is clear that the obligation of co-operation for States, regardless if they are affected by the relevant breach, exist. They are obligated to remove the outcomes of these crimes with co-ordinated efforts. If we look at the current situation we can conclude that such co-operation exists, and often this is the only way in ensuring effective means for bringing an end to such breaches. Paragraph 1 demands the strengthening of existing mechanisms of co-operation, based on the ground of responsibility of all States to respond to serious breaches within Article 40.³²

While paragraph 1 of Article 40 prescribes to States positive obligations, paragraph 2 prescribes negative obligations: first, not to recognize as lawful a situation created by a serious breach and second, not to render aid in maintaining such situation.

32 See: *Yearbook of the International Law Commission*. 2001. Vol I. Chapter IV, p. 287.

The first of these obligations points to the obligation of the international community as a whole, of a collective non-recognition of legality of a situation that directly arose from the breaches within the meaning of article 40.³³ “This does not only point to formal recognitions of such situations, but it also prohibits acts that might imply such recognition.”³⁴

Existence of obligation of non-recognition created by breaching peremptory norms of general international law finds its support within international practice and the decisions of the International Court of Justice.³⁵

An example of the practice of non-recognition of breaches of peremptory norms is provided for by the reaction of the Security Council concerning the Iraqi invasion of Kuwait in 1990. After the invasion, Iraq pronounced the general and permanent annexation of Kuwait. The Security Council Resolution 662 (1990) decided that annexation is not legally valid and called all states, international organizations and specialized agencies, not to recognize the annexation and to refrain from any action that could be interpreted as recognition. In reality none of the states recognized the annexation.

Even if an injured state would recognize the condition created by the acts of breaches by encouragement of a responsible State such a condition should not be recognized.³⁶

The second obligation contained in paragraph 2 of Article 41 forbids states to render aid in maintaining a situation created by serious breaches of peremptory norms within Article 40 of the ILC Articles. This relates to the behaviour of states after the breach has been committed that serve to aid or assist in preserving the situation created by such a breach. Its existence as an independent obligation, aside from the obligation of not recognizing a situation created by force, is confirmed by Security Council Resolutions that prohibited any form of aid to the illegal regime of apartheid that was created in South Africa or the Portuguese colonial administration.³⁷ These resolutions express universal ideas applicable to all situations created by breaches within Article 40.

33 This has been described as an essential legal weapon in the fight against grave breaches of the basic rules of international law.: Christian Tomuschat, “International Crimes by States: An Endangered Species?”, in *International Law: Theory and Practice: Essays in Honour of Eric Suy*, ed. K. Wellens (The Hague: Nijhoff, 1998), p. 253.

34 Christian Tomuschat, “International Crimes by States...”, p. 253.

35 Christian Tomuschat, “International Crimes by States...”, p. 288.

36 Evidently the responsible State is under an obligation not to recognize or sustain the unlawful situation arising from the breach. Similar considerations apply even to the injured State: since the breach by definition concerns the international community as a whole, waiver or recognition induced from the injured State by the responsible State cannot preclude the international community interest in ensuring a just and appropriate settlement.” Christian Tomuschat, “International Crimes by States...”, p. 290.

37 See: UNSC Res. 218 (1965) on the Portuguese colonies and UNSC Res. 418 (1977) and 569 (1985) on South Africa.

Eliminating the Outcomes of the Bosnian Genocide as a Means to Preserving Peace in Bosnia And Herzegovina

According to Paragraph 3 of Article 41, Article 40 is without prejudice to other consequences of the international responsibility of a state and such further consequences that may result from serious breaches of obligations under preemptory norms of general international law. This article has a double aim. Firstly, it explains that serious breaches have legal consequences. Therefore, serious breaches within the meaning of article 40 lead to an international legal obligation to end the breach, to respect a prohibition of such a breach, and to give a guarantee that they will not repeat the breach of peremptory norms. Secondly, paragraph 3 allows the existence of further international-legal consequences caused by these breaches.

The key pre-condition for the implementation of this chapter is establishing the rights of the injured state understood as “a State whose individual right is disputed or injured by international wrongful acts or which is specially injured in another way by that act”.³⁸ This term is presented in article 42 of the Rules and derived from it are different consequences in other articles of this Chapter and the third part of the ILC Articles.

C. The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide and the Responsibility to Eliminate the Outcomes of the Bosnian Genocide

The Genocide Convention imposes obligations on member states to prevent genocide and to punish perpetrators and to not commit genocide themselves. However, this prohibition also represents a peremptory norm of international law which bounds all states members of the international community and not only the signatories of the Convention. Also, there is an obligation, not only for the signatories of the Convention, but for all states to eliminate the outcomes caused by genocide. Therefore, the situation created by genocide is legally unsustainable. The perpetrator of genocide cannot use and enjoy the outcomes and advantages created by genocide.

This is important not only to correct the injustice caused to genocide victims but also to maintain the principles on which the international legal order as a whole is based. Therefore, the initiative for eliminating the outcomes of genocide cannot solely lie with the genocide victims, but must also lie with the other members of the international community as the crime of genocide is, by definition, a crime against the entire international community.

According to Article I of the Genocide Convention, “the Contracting Parties confirm that genocide, whether committed in time of peace or in time of war, is a

³⁸ Christian Tomuschat, “International Crimes by States...”, p. 293.

crime under international law which they undertake to prevent and to punish”. In its Judgment of 26 February 2007, the ICJ held:

Those characterizations of the prohibition on genocide and the purpose of the Convention are significant for the interpretation of the second proposition stated in Article I – the undertaking by the Contracting Parties to prevent and punish the crime of genocide, and particularly in this context the undertaking to prevent... Those features support the conclusion that Article I, in particular its undertaking to prevent, creates obligations distinct from those which appear in the subsequent Articles. That conclusion is also supported by the purely humanitarian and civilizing purpose of the Convention.³⁹

Articles II and III of the Convention on genocide define genocide and punishable acts arising from these breaches; and according to the Article IV individuals found in violation of any of the mentioned acts shall be punished, regardless of whether they are state officials, public servants or individuals. Articles V, VI and VII require legislation, in particular providing effective penalties for persons guilty of genocide and other acts enumerated in Article III of the Convention, and for the persecution and extradition of the alleged offenders. Because those provisions regulating punishment also have a deterrent and therefore a preventive effect, they could be regarded as meeting and indeed exhausting the undertaking to prevent the crime of genocide stated in Article I and mentioned in the title. On that basis this Article could be characterized as merely cautionary. The remaining specific provision of Article VIII, which talks about competent organs of the United Nations taking action, may be seen as completing the system at the political level.⁴⁰

Genocide is a crime under international law and the prohibition of genocide represents a peremptory (*jus Cogens*) norm of international law. In the introductory part of the Genocide Convention it is stated that the Convention is adopted “considering the statement of the United Nations General Assembly, given in the resolution 96 (1) on 11 December 1946 that genocide is a crime, under international law, contrary to the spirit and the aims of United Nations and that civilized world is condemning it...” In the Advisory opinion on reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide from 1951, the ICJ held that genocide as a crime under international law⁴¹ presents a denial of the right of existence of entire human groups “a denial which shocks the conciseness of mankind and results in great losses to humanity, and

39 Case Concerning the Application of the Convention..., para. 162.

40 Case Concerning the Application of the Convention..., para. 159.

41 Case Concerning the Application of the Convention..., para. 161.

Eliminating the Outcomes of the Bosnian Genocide as a Means to Perserving Peace in Bosnia And Herzegovina

which is contrary to moral law and to the spirit and aims of the United Nations".⁴² The Court further draws two conclusions from such a conception of the crime of genocide. First is that the principles underlying the Convention are principles which are recognized by civilized nations and binding of States even without any conventional obligation. The second one is the universal character both of the condemnation of genocide and of the co-operation required "in order to liberate mankind from such an odious scourge".⁴³ The Court further states:

In the preliminary phase of the proceeding for violation of the Genocide Convention, *Bosnia and Herzegovina v. FRY*, it is stated that the rights and obligations prescribed by the Genocide Convention are the rights and obligations *erga omnes*. Such position contributed to the conclusion that the Court's temporal jurisdiction was not limited to the time when a particular state became a signatory of the Convention.⁴⁴

The Genocide Convention can be found as Annex IV of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina⁴⁵ which contains the Constitution of Bosnia and Herzegovina. The Genocide Convention is directly implemented in Bosnia and Herzegovina as part of its constitutional order.

IV. Facts on the Ground: The Outcomes of the Bosnian Genocide

The Judgment of 26 February delivered by the ICJ established that genocide was committed over part of national group of Muslims of Bosnia and Herzegovina: specifically the Muslims of Srebrenica and the Muslims of Eastern Bosnia, in the UN protected zone of Srebrenica. The Court further established that genocide was committed by Republika Srpska, specifically by the Army and the police of Republic Srpska.

The outcomes of the said genocide, not dealt with by the Judgment, could be enlisted as follows:

1. Prior to the genocide campaign, the Bosniaks were the majority population in the following East Bosnia municipalities: Bratunac, Foča, Rogatica, Srebrenica, Višegrad and Vlasenica. They further constituted a significant part of the population in Bijeljina, Bileća, Čajniče, Gacko, Han Pijesak and Rudo. Once the genocide campaign was completed, those municipalities were fully cleansed of Bosniaks.

⁴² Reservation to the Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide, Advisory opinion of may 28th, 1951, 12

⁴³ Reservation to the Convention, 12.

⁴⁴ *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, Preliminary Objections, I.C.J. Reports 1996, 595, at p. 616, para. 31.

⁴⁵ Additional Agreement on Human Rights which will be implemented in Bosnia and Herzegovina 1. *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, 1948.

The Bosniaks were also the majority (or a significant part of the) population in municipalities in which it was established that genocide was committed only in the physical sense of the word. Those municipalities are, among others, Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Bosanski Brod, Bosanski Šamac, Brčko, Dobo, Prijedor and Sanski Most.

2. The economy in this region that was employing the majority population is destroyed. The process of privatization was carried out without the participation of the majority population. The private property of the Bosniaks was either destroyed or plundered.

3. Contrary to the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, Republika Srpska has actively prevented the early return of refugees. This is against the Dayton Agreement which explicitly mentions that an “early return of refugees is the key for peace in Bosnia and Herzegovina”.

It is necessary to adopt an election law by which local authorities in previously Bosniak dominated municipalities should be formed in accordance with the census results from 1991, in the next decades and in this way prevent advantages from the situation created by genocide.

4. The crime of genocide affected the functioning of the constitutional organization of Bosnia and Herzegovina.

The Constitution of the former (Socialist) Republic of Bosnia and Herzegovina defined Bosnia and Herzegovina in a following way: “Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina is a democratic sovereign state of equal citizens, peoples of Bosnia and Herzegovina – Muslims, Serbs and Croats and members of other peoples and ethnic groups living in it.”⁴⁶ Now it is a divided country consisting of two non – functioning entities.⁴⁷

46 *Official Gazette of SR BiH* number 21/90 from 31 July 1990, amendment LX. This amendment to the Constitution of Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina is in accordance with the Constitution of SFRY and was adopted in accordance with procedure of amending the Constitution. Previous Article 1 (1) stated that: “Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina is a socialist democratic state and socialist self-governing democratic union of working people and citizens, peoples of Bosnia and Herzegovina - Muslims, Serbs and Croats and members of other people and ethnicities...”

47 The official web-cite of Republika Srpska states the following: The Republic of Srpska was proclaimed on January 9, 1992, and as a State Entity was verified by the Dayton Peace Agreement and Paris Peace Accord, which was signed on December 14, 1995. The signature of the Paris Peace Accord ended the 3,5 years war in Bosnia and Herzegovina (1992 – 1995). Today, the Republic of Srpska is a parliamentary republic with the limited international personality. Therefore, the Republic of Srpska realizes some of the interests through the mediation of the joint institution on the State level of Bosnia and Herzegovina, which is an internationally recognized state. The capital of the Republic of Srpska is Sarajevo. The largest city, Banja Luka, with more than 200,000 inhabitants, represents the administrative, economic and cultural centre of the Republic of Srpska.

That is contrary to Constitution of Bosnia and Herzegovina which reads: Article I: Bosnia and Herzegovina: Constitution. The Republic of Bosnia and Herzegovina, the official name of which shall henceforth be “Bosnia and Herzegovina,” shall continue its legal existence under international law as a state, with its internal structure modified as provided herein and with its present internationally recognized borders. It shall remain a Member State of the United Nations and may as Bosnia and Herzegovina maintain or apply for membership in organizations within the United Nations system and other international organizations

Eliminating the Outcomes of the Bosnian Genocide as a Means to Perserving Peace in Bosnia And Herzegovina

5. On a daily basis we are witnessing the denial and the soft-pedaling of the Bosnian genocide. It is necessary, in accordance with good European practice, to incorporate into the criminal legislation of Bosnia and Herzegovina, the criminal offence of the denial of cases that, by way of a competent Court decision, constitute genocide.

V. Conclusion on Facts and Law

The International Court of Justice established that genocide was committed against the protected group of the Bosnian Muslims of Srebrenica and the Bosnian Muslims of Eastern Bosnia. Genocide was committed by Republika Srpska through its armed forces: the Army (VRS) and the Police (MUP) of Republika Srpska. Republika Srpska, according to the Court's Judgment, enjoyed the elements of *de facto* independence at the time when genocide was committed. In that way Republika Srpska almost fully realised its self-declared strategic goals, but has so far managed to avoid responsibility for committing genocide. Serbia was held responsible for not preventing genocide.

We have established what obligations are imposed on the international community as a whole by the norms of general international law in cases of violations of peremptory norms of international law. It is necessary to establish a violation of peremptory norms of international law and effectuate the elimination of the outcomes of such violations.

The judgement of the International Court of Justice of 26 February 2007 established that the peremptory norms of international law contained in the Genocide Convention were violated by Republika Srpska, specifically by its Army and the Police.

Republika Srpska violated the Genocide Convention as it failed to prevent the genocide and the current situation in Bosnia and Herzegovina is the outcome of the crime of genocide.

Therefore it is necessary to take all measures in accordance with international law for the elimination of the outcome of the crime of genocide.

Bibliography

Books and Articles

Honig, J.W. and N. Both, *Srebrenica, Hronika ratnog zločina*. Sarajevo: 1997.

Tomuschat, Christian. "International Crimes by States: An Endangered Species?" In *International Law: Theory and Practice: Essays in Honour of Eric Suy*, edited by K. Wellens. The Hague: Nijhoff, 1998.

Documents

Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Preliminary Objections, ICJ Reports 1996.

Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) (Judgment) General List No. 91 [2007] ICJ 1 (26 Şubat 2007).

Constitution of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina.

General Assembly Resolution, Responsibility of a State for Internationally Wrongful Acts (2002) (A/RES/56/83, 28 January 2002).

Report of the Secretary Pursuant to General Assembly Resolution 53/35 (1998), "Srebrenica Report", 15 November 1999.

Reservation to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Advisory Opinion of May 28th, 1951.

UNSC Res. 218 (1965) (S/RES/218, 23 November 1965).

UNSC Res. 418 (1977) (S/RES/418, 4 November 1977).

UNSC Res. 569 (1985) (S/RES/569, 26 July 1985).

UNSC Res. 819 (1993) (S/RES/819, 16 April 1993).

UNSC Res. 824 (1993) (S/RES/824 6 May 1993).

UNSC Res. 836 (1993) (S/RES/836, 4 June 1993).

**Eliminating the Outcomes of the Bosnian Genocide as a
Means to Perserving Peace in Bosnia And Herzegovina**

The International Court of Justice in Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Provisional Measures, ICJ Reports 1993.

Yearbook of the International Law Commission. 1966, vol. II.

Yearbook of the International Law Commission. 2001, vol. I.

1969 Vienna Convention on the Law of Treaties.

BALKAN HARBİ'NDE SİVİL HALKA YAPILAN MEZALİM

H. Yıldırım AĞANOĞLU

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul
Araştırmacı – Yazar
y_aganoglu@yahoo.com

Özet: 1912-1913 Balkan Harbi neticesinde Osmanlı Devleti (Doğu Trakya hariç) tüm Rumeli topraklarından çekilmek zorunda kalmıştı. Savaşta Osmanlı Ordusu'nun beklenmedik ani mağlubiyetiyle, iki ay içinde Batı Rumeli'nin İstanbul ile bağlantısı kesilmişti. Rumeli şehirlerinde, Balkan devletlerinin ordularının ardından gelen çeteciler, korunmasız durumdaki sivil masum halkı ellerine fırsat geçtikçe katletmişlerdir. Arşiv belgeleri, hatıratlar, gazete muhabirlerinin gözlemleri ve başka dokümanlar Bulgar, Sırp, Karadağ ve Yunan mezalimi örnekleriyle doludur. Savaş sonunda imzalanan antlaşmalara rağmen Türklere ve Müslümanlara uygulanan mezalim, kötü muamele ve ağır vergiler gibi sebepler, uzun vadede sivil halkın Rumeli'den Osmanlı Devleti topraklarına göç etmesiyle ve Rumeli'deki demografik nüfus oranlarındaki Müslüman halkın azınlık konumuna düşürülmesiyle sonuçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Harbi, Bulgar, Sırp, Karadağ, Yunan mezalimi, isyan, katliam, etnik temizlik, göç, Rumeli Müslüman ahalisi, Makedonya.

THE ATROCITIES WAGED AGAINST THE CIVILIAN POPULATION DURING THE BALKAN WAR

Abstract: As a result of the 1912-1913 Balkan War, the Ottoman Empire had to retreat from Rumelia with the exception of Eastern Thrace. With the unexpected defeat of the Ottoman Army, the land tie between Western Rumelia and Istanbul was severed. When possible, the guerillas that followed the armies of the Balkan states murdered the unprotected and innocent civilian population. Archival documents, memoirs, observations of journalists and other documents are full of examples of the Bulgarian, Serbian, Montenegrin and Greek atrocities. Despite the treaties signed at the end of the war, the

atrocities, ill-treatment and heavy taxes the Turks and Muslims were subjected to resulted in this civilian population emigrating from Rumelia to the Ottoman Empire and led to the population ratio of the Muslims in Rumelia to drop to minority level.

I. Giriş

Osmanlı Devleti kurulduğu tarihten itibaren en önemli genişleme sahası olarak gördüğü Balkanlar'da 1352'de Çimpi Kalesi'ne hakim olunup Rumeli'ye ilk adımın atılmasından sonra 1912-13 Balkan Harbi sonuna kadar tam 560 yıl süren bir varlık göstermişti.¹ Osmanlı 1. Balkan Harbi neticesinde Balkanlar'dan (İstanbul ve civarı hariç) tamamen çekilmek zorunda kalmıştı. Sadece 2. Balkan Harbi sonunda elde edilen kısmi başarıyla Edirne ve Kırklareli bölgesi geri alınabilmişti.

Balkan Harbi sonunda yaşanan göçler sonrası, nüfusunun çoğunluğu Türk ve Müslüman olan şehir ve kasabalardaki demografik dengeler değişmiştir. Kuşkusuz göç kavramı, içinde acıyı, köklerinden koparılmayı, ekonomik ve siyasi dengelerin alt üst olmasını da beraberinde getirmektedir.² Göç adeta bir sel gibidir. Başladığı zaman kolay kolay kesilmez. Göçlerin en önemli sebeplerinden biri sivil halkın maruz kaldığı mezalimdir.

Savaşlarda her iki taraftan askerlerin ölmesi kaçınılmaz bir sonudur. Ancak savaşlarda hangi taraftan olursa olsun sivil halkın taciz edilmesi, mal ve mülklerinin gasp edilmesi, kadınlara tecavüz edilmesi, masum sivillerin öldürülmesi savaş hukukunu düzenleyen 1907 Lahey Sözleşmelerine aykırı bir durumdur. Balkan Harbi esnasında hiç beklenmedik bir şekilde ve kısa bir zaman içerisinde Türk ordusunun yenilmesiyle tamamen cephe ardında kalan masum Türk ve Müslümanlar, aşağıda da inceleneceği gibi büyük mezalimlere uğramışlardır. Masum sivillerin kadın, erkek, çoluk, çocuk, yaşlı, genç ayrımı yapılmadan öldürülmesi ve uygulanan çeşitli psikolojik harp taktikleri neticesinde Rumeli'deki birçok köy, kasaba ve şehir adeta boşalmıştır.

Artık siyasi bir mesele haline getirildiğini kanıksadığımız Ermeni soykırımı iddialarının ilgili olduğu 1915'ten sadece birkaç sene önce Balkanlar'da sivil

1 2002 yılına gelindiğinde Türklerin Rumeli'ye çıkışının 650. yıldönümü kutlanmaktaydı. Bu konuda yapılmış etkinlikler zinciri ve sempozyum için bkz: *650. Yıl Sempozyumu, Türklerin Rumeli'ye Çıkışının 650. Yıldönümü*, Yay. Haz: H. Yıldırım AĞanoğlu (İstanbul: Rumeli Dernek ve Vakıfları, 2002).

2 Göç konusunda son yıllarda artan bir ilgi gözlemlenmektedir. Balkanlar'dan yaşanan göçler konusunda şu eserlere müracaat edilebilir: Nedin İpek, *Rumeli'den Türk Göçleri* (İstanbul: TTK Yayınları, 1994); Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986); Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Srasında Rumeli'den Türk Göçleri 1912-1913* (Ankara: TTK Yayınları, 1995); H. Yıldırım AĞanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç* (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001).

Müslüman halka uygulanan mezalimleri, o tarihte de günümüzde de batılı devlet ve parlamentolar dikkate almamışlardır.

Bu makalede, önce Balkan Harbi'nin sebepleri, savaşın seyri ve savaşın kaybedilmesinin temel sebepleri ve neticeleri incelenecektir; ardından, sırasıyla, Yunan mezalimi, Bulgar Mezalimi, Sırp, Karadağ Mezalimi ve Makedonya'daki durum ele alınacaktır

II. Balkan Harbi

A. Sebepleri

Osmanlı Tarihi'nin en büyük yenilgilerinden biri olan Balkan Savaşları'nı sadece Türkler ve küçük Balkan devletleri arasındaki bir mücadelenin ürünü saymak yanlış olur. Dünya güç dengelerinin oluşmasında önemli bir yeri olan, hatta I. Dünya Savaşı'nın sebepleri arasında bile sayılabilecek Balkan Harbi'nin çıkmasında birçok etken vardır.

Büyük güçler tarih boyunca Balkanlara hâkim olabilmek için mücadele vermişlerdir. 19. asrın sonlarında ve 20. asrın başlarında da Rusya ve Avrupa devletleri Balkanlara sahip olmanın planlarını yapmaktaydılar. Paris Antlaşması'ndan sonra Rusya'nın Balkanlar'a inmesi geciktirilmiş ise de, 1876 Sırp İsyanları ve 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ile Rusya, Balkanlardaki Ortodoksların hamiliğini üstlenen politikalarına devam etmiş ve İstanbul'daki Rus Büyükelçisi General İgnatiyev aracılığıyla Balkanlar'daki Slavları kıskırtmıştı.³ Bu savaş neticesinde Ruslar, Balkanlar'da bağımsızlığını kazanmış küçük devletçiklerin hamisi rolünü daha kuvvetli bir şekilde sürdürmüştür.

Rusya Uzakdoğu'da Japonlara karşı yaptığı savaşı 1905'te kaybedince, gözünü geleneksel politikalarına uygun olarak Balkanlara ve Boğazlara çevirdi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna-Hersek'in ilhakına razı olmasına karşılık Rusya'nın Boğazlardaki taleplerine sıcak bakabileceğini iletmişti. 5 Ekim 1908'de Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak edince, Rusya bunu istemeyerek kabul etti. Bunun üzerine, Jön Türk İhtilali'nden yararlanıp savaş yoluyla Boğazları ele geçirmek emelini hayata geçirmek istedi. Ancak 1908 Reval Buluşması'ndan sonra müttefiki olan İngiltere ve daha önceki müttefiki Fransa, Rusya'nın Boğazlarda üstünlüğü ele geçirmesini istemiyorlardı. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı'ya karşı Balkan devletlerinin birliğini destekleyerek Balkan Harbi'nin en önemli sebeplerinden birinin oluşmasını sağladı. Rus hükümetince Balkan

3 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, II Baskı (Ankara: TTK Yayınları, 1987), ss. 353-354.

devletlerine her türlü yardım sağlandı. Binlerce Rus gönüllü, Sırp ve Bulgarların yanında savaşmaya gitti.⁴

Balkan Savaşları'nın önemli sebeplerinden biri de Makedonya meselesidir. Makedonya Devrimci Örgütü (VMRO) 1903 yılında, Osmanlı yöneticilerinden çok Müslüman halkı hedefleyen bir ayaklanma planlamıştı. Maksatları, Osmanlı'nın ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırmasını sağlayarak Avrupa kamuoyunu etkilemek ve büyük güçleri müdahaleye zorlamaktı. Fakat senaryo istenen gayeden ziyade problemin uluslararası bir nitelik kazanmasına sebep olur. Bu problemde Avusturyalılar ile onların desteklediği Bulgarların tercihi, kendi kontrollerindeki bağımsız ya da özerk bir Makedonya'dan yanaydı. Fransa, İngiltere ve Rusya ise, Avusturya'nın Makedonya'yı da nüfuz alanına katarak Balkanlarda büyümesi yerine, Makedonya'nın Balkan devletlerince paylaşılmasını desteklemişlerdir.⁵ Böylece müttefiklerin onayıyla Balkan Savaşları'nın çıkışı da teşvik edilmiş olmaktaydı.

Harbi hazırlayan ana sebeplerden bir diğeri de Balkan milletleri arasındaki anlaşmazlıkları sona erdiren Kiliseler ve Okullar Kanunuydu. 1870 yılında Bulgar ve daha sonra Sırp Kiliselerinin bağımsızlıklarına kavuşmalarından ve Fener Rum Patrikhanesi'nin yönetiminden çıkmalarından beri, Makedonya'da Balkan milletleri arasında kıyasıya bir kilise kavgası sürmekteydi. Hangi kilise ve kiliselere bağlı hangi okulların kime ait olduğu belli değildi. Bu yüzden özellikle Bulgarlar ile Rumlar arasında çekişme hiç eksik olmuyordu. II. Abdülhamit ise iktidarının ilk gününden itibaren, Balkanlar'da denge siyaseti güdüyordu. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra İttihat ve Terakki önderliğinde bu mesele çözümlendi. 3 Temmuz 1910'da Osmanlı Hükümeti'nce çıkarılan Kiliseler ve Okullar Kanunu bu kargaşalığı gidermiş ve üzerinde anlaşmazlık olan kilise ve okulların kime ait olduğu belirlenmişti.⁶ İttihat ve Terakki önderleri, 1908 İhtilali'nde kendi taraflarında olan azınlıklar arasındaki en büyük anlaşmazlık sebebini ortadan kaldırarak böylece bir jest yapmışlardı. Fakat yaptıkları bu siyasi hata, Balkanların kaybındaki en önemli sebeplerden biri olmuştur.

1910'lu yıllarda cereyan eden Arnavutluk ayaklanmasında ve 1912 Nisanında Kuzey Arnavutluk'ta başlayan ayaklanma Mayıs ve Haziran aylarında Yakova ve Priştine'ye sıçradı. Ağustos 1912'de Arnavutlar Üsküp'ü işgal ederek hapishanede tutuklu bulunan mahkûmları salıverdiler. Memleketlerine yakın olan bölgelerdeki redif depolarını yağmaladılar.⁷ Taviz vermek durumunda kalan Jön

4 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi...*, s. 409.

5 Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar* (İstanbul: Tekeli İletişim Yayınları, 1995), s. 100.

6 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı* (İstanbul: Kastaş Yayınları, 1988), ss. 70-71. Ayrıca Bkz: Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979), s. 116.

7 *Balkan Harbi, 3.cilt 1.kısım, Garp Ordusu, Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu* (Ankara: TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1993).

Türkler, Arnavutların on iki büyük isteğini kabul ederek genel af çıkarmak zorunda kaldı. Jön Türkler'in Balkanları elde tutabilmek için dini ikinci plana atıp Türkleştirme politikası uygulamaları Arnavutların isyanının en önemli sebeplerindendi. Bu durum Türklerin Slavlara karşı olan üstünlüklerinde en önemli yardımcıları olan Arnavutları kaybetmelerine sebep oldu. Ayrıca bu yenilgi Makedonya'daki diğer Hıristiyanların isyan ve özgürlük ateşinin daha çok parlamasına ve Balkan Harbi'nin çıkmasına sebep olmuştur.⁸

Harbin öbür cephesine, yani Balkanlı müttefiklere bakıldığında, Harbin çıkış sebepleri benzerlikler gösteriyordu:

1. Karadağlılar daha fazla genişlemek arzusuyla Sancak ve Arnavutluk'ta büyümek istiyordu.
2. Yunanlılar büyük idealleri olan Adriyatik'ten İstanbul'u içine alacak bir şark imparatorluğu kurma sevdasında idi, harp öncesi hedefleri ise Makedonya kısmını almaktı.
3. Sırp lar eski Sırbistan topraklarını ihya etmeyi düşünüyorlardı ve harp öncesi hedefleri ise Kosova ve Makedonya'yı almaktı.
4. Bulgarlar ise, kendilerinin Balkanlar'da yaşayan bütün milletlerin özünü teşkil ettikleri inancıyla, Balkanlar'da dini ve siyasi bir birlik kurmak azmindeydiler. Harp öncesi hedefleri ise Trakya ve Bulgarlarla meskûn Makedonya kısmını almaktı.⁹

Balkan devletçiklerinin büyüme isteğinin ardında yatan sebep ise siyasi olduğu kadar ekonomiktir. Toprak açlığı olarak da ifade edilen demografik büyüme, 1880-1910 yılları arasında, Romenler 4.6 milyondan 7 milyona, Bulgarlar 2.8 milyondan 4.3 milyona, Sırp lar ise 1.7 milyondan 2.9 milyona yükselmişlerdi. Bu nüfusa yetecek topraklar lazımdı. Bu da ancak işgallerle gerçekleşebilirdi. 1911'de kırsal kesimin toplam nüfusa oranı Bulgaristan ve Sırbistan'da %80, Romanya'da %75, Yunanistan'da %60 idi. Fakir köylüler tefecilere olan borçlarını ödeyemediklerinden kentlere doğru göç edip işçi sınıfını oluşturmaktaydı. Balkan ülkelerindeki siyasi partiler bu sıkıntılı hayattan istifade edip, savaşı teşvik ettiler. Balkanlı milletlerin Avrupa ile temasa geçmeleriyle Batı kültürü yayılmaya başladı ve Balkan Devletleri'nin hayatında önemli bir yer işgal etti. Devletler düzeyindeki politik çekişmeler milliyetçilerin yararına olarak grupların dayanışmasını kuvvetlendirdi.¹⁰ Bütün bu sayılanlar ülke içindeki sıkıntıları kapatmak ve halkı savaşa yönlendirmekte milliyetçiliği ön planda tutan politikacıların yararına oldu.

8 William Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, çev. Sibel Özbudun (İstanbul: 1987), s. 133.

9 *Balkan Harbi*, c. I, (Ankara: TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1970), ss. 56-57.

10 Georges Castellan, *Balkanların Tarihi* (İstanbul: Doğan Yayınları, 1995), ss. 355-359.

Balkan Harbi öncesinde Osmanlı Devleti'nin karadan bağlantısının bulunmadığı Trablusgarb'a İtalya'nın saldırısı üzerine girdiği savaşta, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne bağlı olan Oniki Adalar işgale uğramıştı.¹¹ Yine Çanakkale Boğazı'nın İtalyan donanması tarafından ablukaya alınması Osmanlı'yı zor duruma düşürmüştü. Neticede Osmanlı Devleti'nin İtalya'ya karşı mağlup olması Balkan devletlerinin Balkan Harbi öncesinde Osmanlı'ya karşı birleşmelerinde ve savaşın çıkışında önemli bir etken olmuştur. Osmanlı'nın seferberlik hazırlıkları sırasında, Ege Denizi'nde İtalyan ablukası devam ettiği için, Balkan limanlarına denizden asker sevk etmesi de mümkün olamıyordu.¹²

Osmanlı devlet adamları, Balkan Harbi öncesinde ittifakları ortadan kaldırmak için gerekli tedbirleri alamadıklarından yenilgi kaçınılmaz olmuştu. Atina Sefareti Müsteşarlığı'nda bulunan Galip Kemali Bey'in 1912 Nisan'ında İstanbul'a gönderdiği raporlarda, Bulgar ve Yunan kralları arasındaki gizli haberleşmelere değinilmişti. Bu haberleşmeler neticesinde Rum ve Bulgar Patrikhaneleri arasında gelişmekte olan iyi ilişkilerin dikkat çekici olduğu, ayrıca Bulgar ve Yunan komiteleri arasında da bir anlaşma zemini oluşturulmak istendiği gibi haberler İstanbul'a gönderilmiş, ancak dikkate alınmamıştı.¹³

B. I. ve II. Balkan Harpleri

Aralarında derin anlaşmazlıklar bulunan Sırbistan ile Bulgaristan'ın, Rusların yoğun gayretleri sonunda imzaladığı ittifak sonucunda savaşın çıkacağı belliydi (13 Mart 1912). Bu ittifaka göre Osmanlılarla bir savaş halinde iki devlet birlikte hareket edeceklerdi. Diğer önemli bir konu da, ayrıntıları tam olarak kararlaştırılmamış olsa da, Kuzey Makedonya'nın Sırbistan'a, Güney Makedonya'nın ise Bulgaristan'a bırakılmasıydı. Yunanistan ise bu ittifakı öğrendiğinde Başbakan Venizelos aracılığıyla ittifaka katılmak için diplomatik teşebbüsler yaptı. Sonuçta 29 Mayıs 1912'de, Sofya'da Yunan-Bulgar gizli antlaşması imzalandı. Antlaşmayı çıkmaza sokmamak için toprak paylaşımı konuşulmamıştı. 1912 Ağustosunda Karadağ-Bulgar Anlaşması imzalanınca Osmanlı'nın Rumeli'de sonunu getirecek olan ittifaklar zinciri de tamamlanmış oluyordu. Bu politik antlaşmaların hemen akabinde harbin esaslarını konuşmak için askeri heyetler bir araya geldiler ve 11 Mayıs 1912'de Bulgar-Sırp ve 22 Eylül 1912'de de Bulgar-Yunan gizli askeri anlaşmaları imzalandı.¹⁴

11 Ali Arslan, "Yunanistan'ın Doğu Ege Politikası İle Osmanlı Devleti'nin Adalardaki Halkla İlişkileri ve Yardımları (1913-1919)", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 12 (İstanbul 1998), ss. 24-36.

12 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt II. Kısım I (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), s. 382.

13 Galip Kemali Söylemezoğlu, *Hariciye Hizmetinde Otuz Sene* (İstanbul: Şaita Matbaası, 1949), s. 288.

14 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı...*, ss. 68-70.

Osmanlı Devleti'nin harbin hemen öncesinde, Avrupalı büyük devletlere bir iyi niyet gösterisi olarak, 150.000 kişilik talimli ve tecrübeli askerinden oluşan en muntazam kuvvetlerini terhis etmesinin büyük yanlışlık olduğu, Osmanlı Devleti'nin Atina Elçiliği'nde, durumu yakından izleyen Galip Kemali Bey tarafından da belirtilmektedir. Ayrıca ittifak anlaşmalarının imzalanmasından sonra bunların önlenmesi ve Osmanlı Devleti lehine düzeltilmesi için yeterli zaman varken, Osmanlı bürokrasisinin parti kavgaları, nüfuz ve ihtiras düşünceleri içinde olması bunu engelliyordu.¹⁵

Ordunun askeri açıdan içinde bulunduğu kötü durum rapor edilmesine rağmen, Hükümet savaşa girilmesi noktasında kamuoyu baskısının etkisinde kalmıştı. Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa ordunun siyasete bulaşmış durumunu ve zayıflığını şu şekilde anlatmaktadır:

Osmanlı Ordusu... kabineler değiştirecek nüfuz ve iktidarı istihlal edecek derecede siyasetle iştiğal eylemelerinden rical ve erkan arasında şahsiyyet meseleleri tevhid-i amâl ve mesaiyi akim bırakmasından dolayı harpte muvaffakiyetin rükn-i esasîsi olan sıkı bir inzibatın vücudu temenni-i muhal olmuştur. İşte harbi, inzibat ve terbiyesi muhtell, alat ve edevatı kırık ve dökük, kendisi ihtilal-i dahilîlerle bozulmuş tabû tüvanı kalmamış olan bir ordu ile icraya kalkıştık.¹⁶

Abdullah Paşa, Padişah ile olan görüşmesinde de seferberliğin ilanından evvel ordunun Balkanlar'daki durumunun çok kötü olduğunu, ordunun hazırlıklı olmadığını ve savaşın kesinlikle diplomatik yoldan önlenmesi gerektiğini söylemişti. Paşa'nın, Vükela Heyeti'ne de "Sadece Bulgarlar ile bile savaşamayız. Onları Çatalca'da durdurabilirsek ne ala" diye görüş bildirip savaşa karşı olduğunu söylemesine rağmen görüşleri dikkate alınmamıştı.¹⁷

İstanbul'da İttihat ve Terakki'nin kıskırttığı üniversite talebeleri ve bunların yönlendirdiği halk, hükümetin savaşa girmemek için yaptığı teşebbüslerin aksine, savaşa girmek için mitingler düzenliyorlardı. Nitekim 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Hükümeti'ne savaş ilanı ile beklenen gün gelmiş oldu. Avrupalı devletler bir ortak görüş belirterek savaş sonunda hiçbir toprak değişikliğini kabul etmeyeceklerini ve statükoyu koruyacaklarını Osmanlı Devleti'ne bildirdi. Çünkü bu savaşta Osmanlıların Balkan devletlerini ağır yenilgiye uğratacağı ve topraklarını işgal edeceği düşünülüyordu.

15 Galip Kemali Söylemezoğlu, *Harcıye Hizmetinde...*, ss. 323-334.

16 Recep Çelik, "1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı (Tahlil ve Metin)" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1991), s. 11.

17 Recep Çelik, "1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu ...", s. 13.

Savaşın başlamasından sonra Karadağlıların kazandığı başarılar, henüz savaşa girmemiş Balkan ittifakında sevinçle karşılanıyordu. Ancak Karadağ'ın bu başarıları İşkodra önüne gelince durduruldu. Hasan Rıza Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri tamamen kuşatılmış şehri başarıyla savundu ve Karadağlılara ağır kayıplar verdirdi. Bütün direnişe rağmen İşkodra şehri 10 Nisan 1913'te teslim oldu. Şehrin savunması, Hasan Rıza Paşa'nın bir suikasta kurban gitmesinden sonra Esat Toptani Paşa'nın komutasına bırakılmıştı. Karadağ Kralı Nikola, Esat Paşa'ya, Arnavutluk Kralı olmasını destekleyeceğini beyan ederek şehri teslim almıştı.¹⁸ Fakat Avrupalı devletler İşkodra'nın Karadağ'a değil Arnavutluk'a bırakılmasını istemişler ve savaş sonunda da bu isteklerini Karadağ'a zorla kabul ettirmişlerdi.

Bulgarlar ve Sırlar ise hemen savaşa girişmeyip kendileri ve gereken zamanı kazanmak için Osmanlı Devleti'ne bir takım ultiमतolar vermişti. Makedonya'da reform yapılması, imparatorluk uluslarının ırki özgürlüğünün bütün sonuçlarıyla onaylanması, her ulusun Osmanlı Meclisi'nde nüfusuna göre temsil edilmesi, Hıristiyanların buldukları bölgelerde ve Hıristiyan subayların komutasında askerlik yapılması, Müslüman göçmen getirilerek Rumeli vilayetlerinin ırkî durumunun değiştirilmemesi gibi taleplerinin yerine getirilmesini istemişlerdi. Bu notada yer alan maddelerin uygulamalarının denetlenmesi için Sadaret'te eşit sayıda Hıristiyan ve Müslüman'dan oluşan bir kurulun bulunması ve kurulun çalışmalarını Büyük Devletler ve Balkan Devletleri'nin elçilerinin gözetimi altında yürütmesi gibi kabulü imkânsız taleplerde bulunmuşlardı. Burada dikkat çeken husus şudur: daha önceden bu tür talepler Büyük Devletler'e iletilir ve onların haklı bulması neticesinde Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalede bulunulurdu. Oysaki Balkanlı Devletler ilk defa Osmanlı Devleti'ne buyruklar vermeye kalkışıyorlardı.¹⁹

Bu gelişmelerin Osmanlı Devleti'nce gayet ağır bulunması normaldi. Devlet bunu içişlerine karışma vesilesi sayarak 16 Ekim 1912'de Bulgaristan ve Sırbistan'a savaş ilan etti. Müteakip günlerde Yunanistan'a savaş ilan edilmesiyle Osmanlı Balkanlar'daki dört devlet ile savaş haline girdi.²⁰

Bulgaristan ile savaş başladıktan sonraki ilk büyük çarpışma, 22-23 Ekim 1912'de meydana gelen Kırklareli Savaşı'dır. Taarruza geçen Bulgar kuvvetleriyle çarpışmalar yapılmış ve Bulgar ordusu fazla ilerleyememişti. Ancak gece eğitimine alışık olmayan Osmanlı askerlerinin, gerekli önlemleri almadan uyuması ve General Dimitriyef komutasındaki Bulgar birliklerinin "Padişahım

18 Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, çev. Zaver Biberyan (İstanbul: Sander Yayınları, 1975), ss. 328-329.

19 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi...*, ss. 420-421.

20 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı...*, ss. 86-91.

çok yaşa” diyerek yaptıkları şaşkırtma baskını sonucunda Osmanlı birlikleri çözülmüş ve akabinde Mahmut Muhtar Paşa komutasındaki 3. Kolordu bozguna uğramış ve geri çekilmiştir. Paşa'nın çabası geri çekilen askerleri durdurmaya yetmemiş ve bu bozgun büyüyerek ilk savaşın kaybedilmesiyle neticelenmiştir. Kolorduya Lüleburgaz'a çekilme emri verilir. Ancak soğuk, yağmur, çamur ve de en önemlisi panik yüzünden düzenli bir çekilme gerçekleştirilemez ve birçok cephane, erzak vs. düşmana terk edilir.²¹

28 Ekim-2 Kasım arasındaki Pınarhisar-Lüleburgaz savaşlarının da kaybedilmesiyle, mevcudu 100.000'i aşkın ordu ve peşindeki muhacirler 100 km. gerideki Çatalca istihkâmlarına kadar geri çekildiler. Bulgar Genelkurmayı'nın harekât planları da bu ani gelişmelere uygun değildi. Bulgarlar Çatalca'ya geldikleri zaman topraklarından 250 km. kadar uzakta ve her türlü ulaşım imkânından yoksunlardı, iye ve levazım ihtiyaçlarını dahi karşılayamıyorlardı. 17-18 Kasım Çatalca muharebeleriyle Bulgarlar yenilmiş ve böylece ilerlemeleri durdurulmuştur. Bulgarlar ölü ve yaralı olarak 12.000 kayıp vermişlerdi. Ayrıca, her iki tarafta görülen kolera da ağır kayıplara sebep oluyordu.

Yalnız Edirne şehri Bulgarlar tarafından kuşatılmasına rağmen Şükrü Paşa komutasında direnmişti. Düşmanın taktik üstünlüğü yanında bizzat cephede doktor bulundurmasına karşın, Osmanlı birliklerinde yaralı taşıyacak sedyeci bile bulunamıyordu. Sırf bu olay bile askerlerin morallerini olumsuz yönde etkiliyordu.²² Şehrin kuşatılmasından önce kendini Edirne'ye atan muhacirler de savaşın içinde kalmışlardı. Sarayıçi ve şehrin tüm camileri muhacirlerle doluydu.²³ Nihayet her türlü yardımdan uzak kalan Edirne, 26 Mart 1913'te Bulgar muhasarasına karşı koyamayarak düşmüştü.

Sırp kuvvetleriyle ilk büyük savaş, Kumanova Meydan Muharebesi olmuştu. 23 Ekim 1912'de başlayan bu savaşta, önce Osmanlı kuvvetleri taarruz etmiş ve başarılar kazanmıştı. Fakat ikinci günün gecesini, Arnavutlardan oluşan Üsküp Redif tümeninin askerlerinin cepheyi bırakıp evlerine ve yakın köylerine gitmeleri yüzünden meydana gelen boşluktan yararlanarak Sırlar taarruza geçmiş ve Osmanlı Ordusu'nun panik halinde geri çekilmesine sebep oldular. Bunda Sırp topçusunun da önemli rolü vardı. Bu panik, savaşın büyük bir mağlubiyetle bitmesine sebep oldu ve Sırlar 25 Ekim'de Kumanova'ya, hemen ertesi gün de Üsküp'e girdiler.²⁴ Kırçova-Pirlepe savaşlarını kaybeden Osmanlı Birlikleri, 18 Kasım'da Manastır'da dört gün süren ve Sırlara ağır kayıplar

21 Mahmut Muhtar, *Balkan Harbi, Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri*, Yay.Haz. M. Ziyaeddin Engin (İstanbul: 1979), ss. 29-39.

22 Hasan Cemal, *Tekrar Başımıza Gelenler*, çev: Murat Çulcu (İstanbul: Kastaş Yayınları, 1991), s. 90.

23 Hasan Cemal, *Tekrar Başımıza Gelenler...*, s. 116.

24 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı...*, ss. 197-204.

verdiren bir savaş vermesine rağmen neticede yenilmiş ve Sırlar 19 Kasım 1912'de Manastır'ı işgal etmişlerdi.²⁵

Yunanlılara karşı ilk büyük savaşlar Serfice ve Yenicevardar savaşlarıdır. Yunanlılar bu savaşları kazandıktan sonra önlerinde ciddi bir engel kalmamış ve Selanik şehri tek bir kurşun atılmadan Tahsin Paşa tarafından Yunanlılara teslim edilmişti (9 Kasım 1912).²⁶ Selanik'e birkaç gün sonra ulaşan Bulgar birlikleri de şehirde yerleşmişlerdi. Yunan ordusunun esas büyük kuvveti bu yönde ilerlerken bir kolordusu da Yanya şehrini kuşatmıştı. Yanya şehri uzun süre dayanmasına rağmen 6 Mart 1913'te Osmanlı yönetiminden çıktı.²⁷ Ayrıca Yunanlılar herhangi bir askeri destekten yoksun Sakız, Midilli, Limni, Bozcaada gibi Ege Adaları'na asker çıkararak işgal ettiler.

Her cephede yenilgiye uğrayan Osmanlı Ordusu ile Balkanlı mtfevikler arasında 3 Aralık 1912'de ateşkes ilan edildi. Gerçi ateşkesin şartları bile adaletsizdi. Mesela, Türkler kuşatma altındaki Edirne'ye demiryolundan yardım götüremeyecek, fakat Bulgarlar Edirne içinden geçen demiryolunu kullanarak kendi birliklerine yardım gtrebileceklerdi. Yunanlılar ise ateşkesi kabul etmemiş ve savaşa devam ederek denizyoluyla merkezden Osmanlı Batı Ordusu'na yardım gönderilmesini engellemişlerdi. Bu şartlar altında barışı görüşmek için toplanan Londra Konferansı'nda Büyük devletler de tamamen Balkanlı devletlerin yanındaydılar. Zorlukla geçen barış görüşmelerinde Sadrazam Kamil Paşa Hkmeti direnmek istediye de askeri bir kozu olmadığından bütün söylenenleri kabul etmeyi düşünüyordu. Yalnız Edirne'nin Bulgarlara bırakma sorumluluğunu yüklenmek istemiyordu. Saltanat şurası toplandı ve kararın kabul edilmek zorunda olduğu sonucu çıktı. Bu arada savaşa girilmesini teşvik eden İttihatçılar ve onu destekleyen basın, Avrupa'nın ve Edirne'nin kaybından dolayı alabildiğine hkmete muhalefet etmekteydiler.

İşte bu esnada Trablusgarp savaşından İstanbul'a dönen Enver Bey ve bazı İttihatçı subaylar 23 Ocak 1913'te Babıâli Baskını'nı gerçekleştirdiler. Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve bazı subaylar öldürüldü. Sadrazam Kamil Paşa istifa etmek durumunda bırakıldı. Mahmut şevket Paşa Sadarete getirildi ve çoğunluğu İttihatçılardan oluşan bir hkmet kuruldu.²⁸ Bu baskınla Osmanlı çoğulculuğu da noktalanmış ve bu tarihten itibaren İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar muhalefeti susturarak ülkeyi yönetmişti. Hürriyeti ilan edenler sanki birer despota dnşmişlerdi.²⁹

25 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı...*, ss. 231-241.

26 Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi...*, s. 402.

27 Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi...*, s. 436.

28 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı...*, ss. 244-250.

29 Zafer Toprak, *Milli İktisat-Millî Burjuvazi, Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), s. 108.

Balkan Harbi'nde Sivil Halka Yapılan Mezalim

8 Şubat 1913'te Şarköy'e başarısız bir çıkarma harekâtı yapıldı. Maksat Edirne'yi kurtarmaktı. Ancak bu yenilgiden sonra da umutlar tükendi ve Edirne'nin de düşmesi üzerine uzun görüşmeler ve büyük devletlerin baskısıyla 30 Mayıs 1913'te Londra'da barış imzalandı. Osmanlı, tüm Avrupa topraklarını kaybetmişti. Trakya'da sınır Midye-Enez çizgisiydi ve Edirne Bulgarlara verilmişti; Arnavutluk bağımsız olmuş, Ege Adalarının geleceği Büyük Devletler'in kararına bırakılmıştı.

Edirne'yi düşmana veriyor diye Kamil Paşa'yı eleştiren İttihatçılar kendi elleriyle Edirne'yi bırakmak durumunda kalmışlardı. Londra Barış Antlaşması imzalandıktan iki hafta sonra 12 Haziran 1913'te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa bir suikast ile öldürüldü. Sadrazamlığa Sait Halim Paşa getirildi.

Savaş bitmişti ama Balkanlı devletler arasındaki anlaşmazlıklar bitmemişti. Bulgarlar en çok kayıp veren kendileri olduğu halde Makedonya'dan fazla pay alamamaktan şikayet ediyorlardı. Öte yandan Sırlar ve Yunanlılar ise aynı şikâyetlerde bulunmuşlar ve Bulgarlara karşı ittifak anlaşması yapmışlardı. Romanya ise I. Balkan Savaşı'nın dışında kalarak hiçbir kazanç elde edememişti ve ayrıca onların da Bulgarlara karşı düşmanlıkları vardı. Barışın imzalanmasından yaklaşık bir ay sonra Bulgaristan 29 Haziran 1913'te bir baskın hareketiyle Sırlara ve Yunanlılara saldırdı. Altı günlük savaştan sonra Bulgarlar mağlup oldular. Bu savaş neticesinde Romenler de yıpranmamış ordularıyla Plevne ve Silistre'yi ele geçirip Dobruca'yı almışlardı.

Fırsattan istifade eden Osmanlı ordusu, 15 Temmuz'da harekete geçmiş ve Midye-Enez hattına kadar ilerlemişti. Avrupa devletleri ve özellikle İngiltere, Osmanlıların bu hattı kesinlikle geçmemeleri noktasında tehditler savurmaktaydı. Bu hatta dört gün bekleyen ordu 21 Temmuz'da Kırklareli'ni, 22 Temmuz 1913'te de Edirne'yi geri almıştı. Zaten ciddi bir savaş olmaksızın Bulgarlar geri çekilmişlerdi. Böylece Meriç nehrine kadar olan bütün Doğu Trakya ele geçirilmiş, ancak Avrupalı devletler buradan ileriye geçilmemesini tekrar tekrar hatırlatmışlardı.³⁰

Neticede, bir ay süren II. Balkan Savaşı sona erdi ve 10 Ağustos 1913'te Bükreş Barış Antlaşması imzalandı. Buna göre Vardar Vadisi'nin orta kısmı Sırbistan'a, Kavala ve Serez Yunanistan'a, Güney Dobruca ve Silistre ise Romanya'ya bırakılmıştı. 29 Eylül 1913'te de Bulgarlar ile Osmanlı Devleti arasında İstanbul Muahedesi imzalanmıştı. Antlaşmaya göre şimdiki Trakya hududuna yakın bir sınır kabul edilmişti, tek fark Meriç nehri ilerisindeki Dimetoka ve 25-30 km. toprağın Türk tarafında kalmasıydı.³¹

30 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı...*, ss. 308-319.

31 Dimetoka şehri ve çevresi I. Dünya Savaşı'nda Bulgarları Osmanlı-Alman ittifakına dâhil edebilmek için Almanya'nın baskısıyla Bulgaristan'a bırakılmıştır.

Savaşı bitiren diğer antlaşmalara gelince, Yunanistan ile Atina'da 14 Kasım 1913 tarihinde barış antlaşması imzalandı. Buna göre iki devlet arasındaki Ege Adaları antlaşmazlığı Büyük Devletler'in kararına bırakılıyordu. Yunanistan'da kalan Türklerin dinî hak ve serbestlikleri tanınıyordu. Karadağ ile ise 14 Mart 1914'te barış antlaşması imzalanmıştır. Sırbistan ile sınır kalmamasına rağmen 26 Mart 1914 tarihinde imzalanan barış antlaşması ile savaş durumu sona erdirilmiştir.³²

C. Harbin Kaybedilmesinin Sebepleri

Harbin kaybedilmesindeki askeri sebepler şu şekilde özetlenebilir. Ordu arasında talim, terbiye noksandı. Talimli askerler terhis edilmişti. Özellikle Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesinden sonra siyasi kararlarla rütbe indirimine girişilmiş ve emir komuta zinciri oldukça yara almıştı. Seferberlik tamamlanmadan savaş başlatılmış savunma kabiliyetinden bile yoksun ordunun taarruz harekâtı yapması istenmişti. Soğuk ve yağışlı hava başarlı bir şekilde geri çekilmeye el vermemiş, top ve ağır malzemelerin büyük bir kısmı düşmana terk edilmişti. Erzak, cephane ve levazım konusunda askere lojistik destek sağlanamamıştır. Buna ilaveten kolera salgını da yenilginin en önemli sebeplerindedir.³³

154

Harbin kaybedilmesindeki en önemli sebeplerden biri de ordudaki subay sayısının azlığı ve kendi aralarındaki antlaşmazlıklardı. Ordunun subay kadrosu 30.653 olması gerekirken 1911 sonunda 16.211 subay vardı. Diğer bir problem ise subaylar arasındaki alaylı-mektepli ekişmesiydi. Alaylılar, mekteplileri rütbede ve yükselmede gözü olan çocuklar olarak grrlerdiler. Mektepliler yani Harbiye mezunları da alaylıları yeteneksiz, kudretsiz, kaba insanlar olarak grrlerdiler. Ayrıca Nizamiye sınıfı dışında kalan redifler de ayrı bir problemdi. Redif subayları eğitimle uğraşmazlar ve hatta askerlerini kanun ve nizamlara karşı gelmeye bile teşvik ederlerdi. Aralarında ticaretle uğraşanlar, tütün kaçakçılığı yapanlar bile vardı.³⁴

Balkan Harbi'nin kaybedilmesinde ordunun politikaya bulaşmasının da büyük rolü bulunmaktadır. Savaş esnasında subaylar *Hürriyetçi* ve *İttihatçı* olarak ikiye bölünmüştü. Ast-st ilişkisi büyük yara almış olan subaylar, üstlerinin emirlerini dinlememekteydiler. İttihat ve Terakki muhalifi olan Dahiliye Nazırı Ahmed Reşid Bey, "Savaşı kazanacak ittihatçı olmayan bir hükümetin varlığından ise ordumuzun mağlup olmasını İttihatçılar tercih etmiştir" diyordu. İttihat ve

32 Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*..., s. 531.

33 Recep elik "1328 Balkan Harbi'nde şark Ordusu...", ss. 250-254.

34 *Balkan Harbi, Garp Ordusu, Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu Harekat ve Muhaebeleri* (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1979), s. 31.

Balkan Harbi'nde Sivil Halka Yapılan Mezalim

Terakki partililerin Anadolu'dan Rumeli'ye gönderilen erlerin arasına karışarak "Sizin vatanınız Anadolu, Rumeli'de ne işiniz var?" diye propaganda yaptıkları iddia edilmektedir.³⁵ Nitekim buna benzer başka bir iddiaya göre, Yunanlılar ile 17 Aralık 1912'de yapılan deniz savaşlarında ağır yaralar alan Yunan Amiral gemisi olan Averof zırhlısına taarruz edilmemişti. Kamil Paşa Hükümeti'ne zafer kazandırmak istemeyen bazı Türk deniz subaylarının kasti gayretsizlikleri yüzünden Yunan donanması imha edilememiştir.³⁶

D. Harbin Neticeleri ve Sonrasındaki Kuvvet Dengeleri

Birinci Balkan Savaşı 7 ay 22 gün sürmesine rağmen, Türklerin bozgunu ilk üç haftada gerçekleşti. Savaş sonunda dengeler alt üst oldu. Balkan Harbi'ne katılan devletlerin Osmanlı Devleti'nden kazançları ve savaş sonundaki durumları aşağıdaki gibidir.³⁷

Tablo: Balkan Ülkelerin Savaş Sonunda Kazanç ve Kayıpları

Ülke Adı	Savaşta Kazancı		Savaş Sonrası Durumu	
	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus
Bulgaristan	25.257	984.000	121.062	5.322.000
Yunanistan	55.919	1.859.000	120.060	4.400.000
Sırbistan	41.873	1.942.000	87.300	4.942.000
Karadağ	5.590	161.000	15.017	435.000
Arnavutluk	-	-	25.734	800.000

Balkan Savaşları'nın üç mağlubu vardı. Türkler, Bulgarlar ve Avusturyalılar. Öte yandan Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ bu savaşlarda yüzölçümlerini iki katına çıkardılar. Bundan sonra Osmanlı ile bir sınırı kalmayan ve kazandığı zafer sarhoşluğuna kendini kaptıran Sırbistan kendine yeni büyüme alanı olarak Avusturya'yı seçti. Bunun en önemli neticesi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdının Bosna-Hersek'te bir Sırp anarşisti tarafından öldürülmesiyle Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması oldu. Yunanistan ise artık Balkanlar'da daha fazla büyüyemeyeceğinin bilincinde olarak Ege Adaları'nı ele geçirip gözünü İzmir ve Anadolu kıyılarına dikti.

Dolayısıyla bu mağlubiyet Balkan Savaşı sonrası ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde, bu üç ülkenin aynı ittifak içinde bir araya gelmeleri neticesini doğurdu.

35 Yılmaz Öztuna, *Rumeli'ni Kaybımız*, 93 ve *Balkan Savaşları* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1990), s. 125.

36 Yılmaz Öztuna, *Rumeli'ni Kaybımız...*, s. 115.

37 Yılmaz Öztuna, *Rumeli'ni Kaybımız...*, s. 184.

Böylece İngiltere ile Rusya'nın araya koydukları küçük devletçiklerle Balkanları kontrol altında tutma ve denetleme umutları suya düştü. Bu karışıklıklar ve oturmamış kuvvet dengeleri içindeki Balkanlar'da, bir Sırp-Avusturya savaşı kapıda olduğu gibi, Yunanlılar ile Türklerin arasındaki Ege Adaları'nın statüsü ve muhacirlerden kaynaklanan gerginlikler de bir Türk-Yunan savaşı beklentisini vermekteydi.³⁸

Balkan Savaşı sonrasında Makedonya topraklarının büyük çoğunluğunun Yunanistan ve Sırbistan tarafından paylaşılması, Makedonya'nın özerk bir bölge olması için savaşan İç Makedonya Devrimci Örgütü (VMRO)'nun³⁹ geliştirmeye çalıştığı Makedon kimliği ile ilgili amaçlarını da akamete uğratmıştır.⁴⁰ Böylece Makedonya'nın bağımsızlığı meselesi 1991'e kadar bir daha gündeme gelmeyecektir.

Çok geçmeden Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki duruma tamamen hâkim olacak ve Osmanlı Devleti de Balkan Harbi'nin bitişinden tam bir yıl sonra 12 Kasım 1914'te I. Dünya Savaşı'na sokulacaktır. Enver Bey, 18 Aralık 1913'te yarbaylıktan Albaylığa, 5 Ocak 1914'te ise Mirlivalığa (Tuğgeneral) terfi ettirilip Harbiye Nazırlığına getirildi. Bu arada Padişahın yeğeni olan Naciye Sultan ile evlendi ve saraya damat oldu. Kendisini Harbiye Nazırlığı'na uygun gördü ve bunu Sadrazama bir ultiimatomb gibi bildirdi. Sadrazam Sait Halim Paşa şaşkınlık içinde, genç olduğu biraz daha beklemesinin uygun olduğunu belirtince, Enver Paşa'nın cevabı sert ve kesin olmuştu: "Maksadımı arz edemedim galiba. Bir İttihat ve Terakki Hükümeti olan kabinenizde Harbiye Nazırlığını üzerime almam uygun görülmüştür."⁴¹ İttihat ve Terakki önderlerinin zoruyla, Balkan Harbi sonrasında böyle karışık bir ortamda Osmanlı I. Dünya Savaşı'na girmek mecburiyetinde bırakılmıştır.

Balkan Harbi sonunda artık Osmanlılık düşüncesi de son bulmuştu. Rumeli'deki savaşın ve mezalimlerin halkın hafızasında acı intibalar bırakması, Türk milliyetçiliğinin İttihat ve Terakki önderliğinde hızla yayılmasını sağlamıştı. Balkan Harbi'nin diğer savaşlara nazaran halkı daha fazla etkilemesinin sebepleri yaralıların ve muhacirlerin akın akın İstanbul'a gelmesi ve gazetelerin günü gününe savaş ve mezalim haberleri vermesiydi. Balkan Harbi'nden önce Türk milliyetçiliğini ön plana çıkaran dernekler ve *Türk Derneği Mecmuası*, *Türk Yurdu*, *Halka Doğru* gibi yayınlar görülmüş ise de bu dernek ve yayınlar sadece seçkin aydınların ilgi alanında kalmışlardı. Anadolu Müslümanı. Türk kimliğini

38 Stefanos Yerasimos, *Milliyet ve Sınırlar...*, s. 70

39 Makedonca Dilindeki söyleniřiyle VMRO: Vatreřna Makedonska Revolušionna Organizatsiya.

40 Gül Tokay, "Makedonya Sorunu (1878-1913)." *Berlin Anlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, ed. Mustafa Bereketli içinde (İstanbul: Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, 1999), s. 65.

41 şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa* cilt II. (İstanbul: 1986), ss. 422-423.

oluşturacak ortak paydaya sahip olsa dahi bunun bilincinde değildi. Balkan Harbi'nden sonra milliyetçilik Müslüman-Türk unsur arasında giderek yeşerdi ve kitleselleşti. İttihatçıların en büyük gayreti bir ulus yaratmak olmuştur.

Balkan Harbi'nde özellikle Rum tüccarların Yunanistan'a yardım ettikleri gerekçesiyle boykot edilmesiyle milli iktisadın da temelleri atılmış oldu. Özellikle harpte Görüceli bir Rum olan Averof'un katkılarıyla alınmış tek başına bir donanma olarak nitelenen Averof Zırhlısı yüzünden Osmanlı Devleti denizden asker sevkiyatı yapamamış ve askerlerine lojistik destek sağlayamamıştı. Sırf bu olay bile boykotajın tüm Rumlara teşmil edilmesiyle sonuçlandı. Müslüman tüccarlar çoğaldı, milli bilinç oluştu.⁴² Bu olaylar Balkan Harbi sonrasında, milli devlete giden süreçte büyük bir aşama olmuştur.

III. Sivil Halka Yapılan Mezalim

Şüphesiz göç durup dururken meydana gelen bir olgu değildir. İnsanların bütün kurulu düzenlerini bozup iç veya dış göçlere kalkışmaları birtakım sebepler yüzünden gerçekleşmektedir. Etnik farklılıklardan dolayı bir ayrıma tabi tutulup baskı, zulüm görme ve en korkuncu sistematik bir şekilde etnik temizliğe tabi tutulma, din farklılığından kaynaklanan baskı ve zulümler, bir de ekonomik şartlardan dolayı hayat şartlarının zorlaşması gibi faktörler, göçün meydana gelmesini sağlayan sebeplerin en önemlileridir. Balkan Harbi ve sonrasında birçok yerde bu saydığımız etkenlerin tümünün birden görülmesi üzerine, 20. yy. Avrupa tarihinin en önemli göç süreçlerinden biri de başlamış oluyordu.

Balkanlardan göçün en büyük sebebi Rusya ve onun Panslavist akımı şemsiyesi altındaki Hıristiyan Balkan devletlerindeki Türk düşmanlığı taassubudur. Bu noktada Türklerin Balkanları terk etmesinin sebepleri arasında, Mustafa Kemal Atatürk'ün 23 Eylül 1923'te *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine verdiği demeç ilgi çekicidir:

Asırlardan beri düşmanlarımız Avrupa kavimleri arasında Türklere karşı kin ve husumet fikirleri telkin etmişlerdir. Batı zihniyetine yerleşmiş bu fikirler hususi bir zihniyet meydana getirmiştir. ...Avrupa'da Türk'ün her türlü terakkiye hasım bir adam olduğu, manen ve fikren gelişime gayri müsait bir adam olduğu zannedilmektedir.⁴³

Balkan Harpleri sırasında ve sonrasında yaşanan zulümler 19. ve 20. yy. tarihindeki en önemli dramlardan biridir. Dünya tarihinde emsali az görülen bu

42 Zafer Toprak, *Milli-İktisat-Milli Burjuvazi...*, ss. 108-111.

43 Mehmet Saray, "Türkiye'nin Dış Türkler Dramı ve İnsan Hakları", *Tarih Boyunca Türklere İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Yüzyılımız ve Türkiye Cumhuriyeti)*, Üçüncü kitap (İstanbul: 1993), s. 144.

zulümler Osmanlı'nın Balkanlar'da geri çekilme süreciyle başlamış ve maalesef günümüze kadar devam etmiştir. Tabii ki bu geri çekilmenin sonucunda yerleşik Müslüman nüfusa katliam yapıldığından göç kaçınılmaz olmaktadır. Fakat Avrupa'da mesela Fransa'da bir Alman işgali karşısında Fransızlar topyekün yerlerini, yurtlarını bırakıp göç etmezler. Çünkü onlarda sivillere karşı uygulanan etnik temizlik tehlikesi yoktur. Balkanlarda ise iş tersinedir. Başta Rus olmak üzere bütün Balkan milletlerinin Türk topraklarında atacakları her adım, Türk aile ocaklarının sönmelerini gerektirir. Çiftçi olan ve kazancını toprağa bağlı olarak sürdüren ahali ölüm tehlikesi olmaksızın, her şeylerini kaybedip türlü sefalet içinde göçe etmesinin sebebi Türklere ve Müslümanlara uygulanan mezalimdir.⁴⁴ İşte bu yüzden göçün en büyük sebebi olan sivillere karşı yapılan mezalimi ayrı bir bölüm halinde incelemiştir. Ancak, sırf bu mezalim konusu bile başlı başına bir araştırma konusu olabilir.

Balkanlar'daki Müslümanlara karşı uygulanan zulmün ve ciddi manada göçün tarihi 1697'den itibaren Avusturya İmparatorluk Ordusu'nun işgalleriyle başlamaktadır. Üsküp şehrinin, Avusturya Generali Piccolomoni tarafından yakılması, 60.000 insanın yaşadığı bu şehrin sonrasında, büyük ölçüde göç problemiyle karşı karşıya kalması ve uzun yıllar eski seviyesine gelememesi, bu zulmün en büyük delillerindedir.⁴⁵ Fakat esas manada mezalimler Balkan kavimlerinin isyanlarıyla başlar. Balkanlar'daki istiklal hareketleriyle Müslümanlara karşı uygulanan mezalimlerin birebir ilişkisi vardır. Sırp ayaklanmaları ve muhtariyeti (1804, 1816, 1862, 1867, 1876) Karadağ isyanları (1852-1864) Yunan isyanları ve bağımsızlık süreci (1821-1830) Bulgar isyanları ve muhtariyeti (1835, 1841, 1849, 1867, 1876, 1877) süreçlerinin ortak özellikleri, haklı ya da haksız gerekçelerle başlayıp olayın sivil ahaliye karşı bir terör ve katliam hareketlerine dönüşmesiydi.

Türk ve Müslümanlar o zamanlarda ekonominin ve üretimin en önemli aracı olan toprağa ve çiftliklere sahip oldukları için bu mülklerden koparılmaları gerekiyordu. Halk kitlelerini tam bilincinde olmadıkları milli bağımsızlık eylemlerine katabilmek için en etkili yol buydu. Mesela 1702'de Karadağ'da tek bir Müslüman bırakmamacasına kılıçtan geçirilmesi Karadağ'ın bağımsızlığının başlangıcı sayılmaktadır. 1804 Sırp ayaklanmasında da çiftlik sahiplerinin ve sipahilerinin tamamı bir anda öldürülmesi, 1821 Yunan ayaklanmasının daha büyük boyutta toplu kıyımla başlaması sonucunda bundan sonra gelen 1876 Bulgar, 1890 Ermeni ve 1903 Makedonya eylemlerinde de aynı metot denenmişti. Ayrıca bu metodun

44 Tevfik Bıyıkhoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, cilt I (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), s. 20.

45 Şu anda Üsküp'te ayakta olan camilerin büyük bir kısmı bile bu yangının dolaylı izlerini taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin hiçbir yerinde görülmeyen bir mimari özellik olarak camilerin üstündeki piramit şeklinde çatılar bu zamandan kalmadır. Mesela Klasik dönem bir Osmanlı yapısı olan Yahyapaşa Camii'nin kubbesi diğer birçok cami gibi yıkılmış ve imkânsızlıklar nedeniyle aynı kubbe yapılmadığından caminin üstü üçgen piramit bir çatı ile kapatılabilmektedir.

diğer bir özelliği de Avrupa basınına Türkler aleyhine çevirip katliamı Türkler yapıyor yalanıyla uzun vadede bağımsızlıklarını kazanmalarıyla neticelenmesi idi.⁴⁶ İşte bu metotlarla gerçekleşen mezalim neticesinde göçler başlıyordu.

Mezalim hareketlerinden şüphesiz en büyüğü tarihlerimize 93 Harbi olarak geçen 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ndeki Rus ve Bulgar mezalimidir. Daha sonraki en büyük mezalim ise Balkan harbi sonrasında meydana gelenlerdir. Bunları kavimlerin yaptıkları mezalimleri örneklendirerek incelemeye çalışalım.

A. Yunan Mezalimi

Balkanlar'daki Yunan mezalimi 1821 Yunan ayaklanmasıyla başlar. Yunan ayaklanmasının kendine özgü niteliği, Müslümanların etnik temizliğe tabi tutulması ve sürülmesi olaylarının ilki olmasıdır. Böylece bu ayaklanma Osmanlı'ya karşı girişilen ulusal ayaklanmalarda izlenen bir model de oluşturmuştu.

Tarihçi George Finlay 1864'te yayımlanan *Yunan Ayaklanmasının Tarihi* (History of Greek Revolution) adlı kitabında şöyle yazıyordu: "1821 Nisanında 20.000 kişi toplamına yakın bir Müslüman nüfus Yunanistan'da dağınık olarak yaşıyor ve tarımda çalışıyordu. Daha iki ay geçmeden bunların çoğu kıyımdan geçirildiler; adamlar, kadınlar, çocuklar hiç acımadan ve sonra pişmanlık duymadan öldürüldüler."⁴⁷

Yunanlı Başpiskopos Germanos'un ağzından çıkan ayaklanmanın milliyetçi sloganı "Hıristiyanlara huzur, konsoloslara saygı, Türklere ölüm"dü. Mesela zulümlerin boyutları anlatılırken Tripolitza'da (Tripoliçe) geçen bir olayda üç gün üç gece, Türklerin mezalime tabi tutulduğu ve isyancıların liderlerinden Kolokotrones'in kendisi "kasabaya girdiğimde yukarı hisar kapısından başlayarak atımın ayağı hiç yere değmedi" dediği nakledilmektedir. Böyle diyerek ilerlediği zafer kutlama yolunun Müslüman cesetlerinden meydana gelen bir örtüyle döşendiği kastedilmiştir. Katliamdan nasılsa kurtulan 2.000 civarındaki kadın, çoluk-çocuk Müslüman'ın gaddarca toplamı bitişik dağlardaki bir dere yatağına götürülüp koyun gibi boğazlandığı belirtilmektedir.⁴⁸

Ortodoks din adamlarının başını çektiği Yunan ayaklanmasını anlatan Amerikalı tarihçi ve demografi uzmanı olan McCarthy batılı tarihçilerin bu katliamlardan hiç bahsetmediklerini belirtip şöyle demektedir:

46 Orhan Koloğlu, "Türk'ün Çözemediği bir Taktik: Propaganda Aracı Olarak Şiddet (1890 Armanie Örneği), *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildirileri*, (İstanbul: 1996), ss. 133-134.

47 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar (İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1998), s. 8.

48 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 10-11'den Allison Phillips, *The War of Greek Independence (1821-1830)* (New York: 1897), ss. 60-61.

Yunan ayaklanması Balkanlarda daha sonraki ayaklanmalar için bir model ortaya koymuştu. Milli bağımsızlığı sağlamak uğruna bölgeleri Türk nüfusundan arındırma politikası; 1877-78, 1912-13 ve 1919-23 savaşlarında yeniden kendini gösterdi. Oysa Osmanlılar böyle yapmayı Hıristiyanların eskiden yaşadıkları yerlerde kalmasına katlandılar. Hıristiyanlara çoğu zaman iyi davrandılar, bazen de kötü davrandılar ama onların varlıklarını sürdürmelerine ve dillerini, geleneklerini ve dinlerini korumalarına izin verdiler. Eğer 15. yy Türkleri böyle hoşgörülü olmasalardı 19 yy. Türkleri kendi yerlerinde yurtlarında yaşamayı sürdürüyor olabilirdi... Mora ayaklanması neticesinde kesin bilinen bir sayı olmamakla birlikte isyancılar tarafından öldürülen Müslümanların sayısı 25.000'i geçmektedir.⁴⁹

Balkan Harbi'nde Yunan mezalimi akıl almaz boyutlara ulaşmıştı. Bu konuda Yanya'da bulunan bir Rum eczacının yaptıkları dehşet vericidir.

Her gece sekiz-on Türk Osmanlı kızını ağlata ağlata soymak, oynatmak, tehditle işkenceler ile onları meyus etmek...Helen oğullarına ne kadar neşeli bir zafer gururu bahşediyor....Yanya düştüğü zaman müşterilerimin kapılarını çalıp onları himaye etmek istediğimi belirtince, beni Osmanlı dostu bildikleri için mücevher, para ve aileleriyle evime geldiler. Bunlardan erkek olan 7 kişiyi su kuyusuna yuvarladım. Üç ihtiyar kadını boğazladım. Şimdi en müstesna 9 metrese sahibim. Biri yüzbaşı hanımıydı ve hamileydi. Çırılçıplak soyunmak ve oynamak istemediği için tekmeledim, çocuğunu düşürdü. Bu uğursuz Türk yavrusunu yumurta kırar gibi ezdim.... Diğer Türk kadınlarıyla mücevherlerinin yerini göstermek şartıyla ırzlarına tecavüz etmemek üzere bir anlaşma yaptım. Bütün mücevherler geldikten sonra anlaşmayı bozdum.⁵⁰

Bir Selanikli dükkân sahibi olan ve daha sonra Yunan ordusunda yedek subaylık yapan Yunanlının hatıra defterinde anlattıkları da etnik temizliğin boyutlarını akıl almaz derecelere çıkarmaktadır. Günümüzdeki en tehlikeli savaş çeşitlerinden biri olarak görülen biyolojik savaş taktikleri daha o zamanda Türklere uygulanmıştı.

Çocuklar kadınlar süngülerimizin parıltısını görünce derhal haçı öperek Hıristiyan oluyorlar. Mutaassıp Türklerin kafalarını kasaturalarımızla vücutlarından ayırıyoruz ...uğursuz birer numune olan minare ve camiler derhal dinamitlerle havaya uçuruluyor.... Alman gazeteciler yüzünden Türk esirleri aşikare boğazlayamıyoruz. Ama bir doktor ile yeni bir usul

49 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, ss. 11-13

50 *Türk Kaatilleri ve Yunanlılar* (Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti Neşriyatından) (İstanbul: 1332), s.7 ve devamından aktaran Kadir Mısıroğlu, *Türkün Siyah Kitabı Yunan Mezalimi*, (İstanbul: 1997), ss. 234-236.

51 Kadir Mısıroğlu, *Türkün Siyah Kitabı...*, ss. 242-245.

bulduk. Şişelerle dizanteri, tifo mikrop kültürlerini bakkallara dağıttık. Müslüman müşterilerinin aldığı şeylere hemen bir iki damla katıyor. Hastalık alametleri başladığında o havaliyi kordon altına alıyoruz ne konsolos ne de gazeteci giremiyor. Bundan sonra kuvvetli zehirleri ilaç diye veriyoruz. Kıvrana kıvrana telef oluyorlar. Türk çocuklarına şeker satarken kolera mikrobu bulaştırıyoruz hemen ölüyorlar.... Türkleri katlederken kurtulanlar bir camiye sığındılar ve sürgüleri kapadılar. Cami'nin dört tarafına gazyağı dökerek ateşleyince ikinci bir eğlenceye tesadüf ettik kapıdan çıkanlar derhal süngüleniyordu... Kadınların saçlarından tutuşunca pervane gibi nasıl dans ettiğini görmeli. Hele Türklerin vücudu tutuştuktan sonra mısır kızartırken hasıl olan çatırdılardan daha müthiş sadalar çıkarıyor.⁵¹

Yunanlılar Balkan Harbi'nde Ege Adalarını ele geçirdikten sonra orada sayıca az ve korumasız durumda olan Müslümanlara da türlü eziyetler ediyorlardı. Midilli adasında birçok Müslüman ateşe atılarak yakılmış, Limni adasındaki dokuz Müslüman suçsuz yere idam edilmiş, adadaki 800 Müslüman ise türlü eziyetlere tabi tutulmuşlardı.⁵²

Ayrıca güney Arnavutluk'u işgal eden Yunan askerlerinin Müslüman köylerini yaktıkları, talan ettikleri, Müslümanları kasabalardaki evlerden çıkarıp Yunan askeri yerleştirdikleri ve işgal edilmiş bölgelerdeki Müslümanların ileri gelenlerini hapsedtikleri ya da sürdükları gerçeği İngiliz Arşiv Belgeleri'nde kayıtlıdır.⁵³

Balkan Harbi'nden sonra 1. Dünya Savaşı'na kadar geçen kısa sürede de Yunanlıların Müslümanları göç ettirmeye yönelik zulüm ve yıldırma hareketleri devam etmiştir. Selanik'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Şubat 1914 tarihli bir mektupta bu konu: "Siroz kazası ve Selanik şehri harici bulunan bi'l-umüm mevâkide mezalim-i Yunaniye kesb-i şiddet etmektedir...Her gün vuku bulan mezalim-i Yunaniye sebebiyle umum ahali müheyyâ-yı hicret bir halde oldukları maruzdur" şeklinde ve ayrıca öldürülenlerin isimleri de verilerek rapor edilmekteydi.⁵⁴

Osmanlı Devleti'nin Selanik Konsolosluğu'ndan Hariciye Nezareti'ne 23 Mart 1914 tarihinde "mahremane" olarak Başşehbender Fuad Selim tarafından gönderilen belgede şu aktarılmaktadır:

52 Rumeli Muhâcîrîn-i İslâmiye Cemiyet-i Hayriyesi Müellifâtından No:1, *Alâm-ı İslâm, Bulgar Vahşetleri İslâmiyenin Enzâr-ı Basiretine ve İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine*, Dersaadet 1328, ss. 60-63

53 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 164'den Foreign Office, F.O. 320-2 Selanik'teki İngiliz konsoloslu Lamb'den Grey'e yazı, 25 Ekim 1913, 320-1 Lamb'den Grey'e, 7 Kasım 1913 tarihli yazı.

54 BOA, DH. KMS 1/43_10, Haşmet Hasan imzalı Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Kanun-ı Sani [1] 329 tarihli rapor.

Makedonya'nın Yunanistan'a ilhak olunan kısmının her cihetinden Şehbenderhane'ye şikayetler her gün yağmakta ve en ziyade zulüm-dide olan yerler Doksat, Drama, Demirhisar, Avrethisar, Karacaabad ve Lankaza olup mezkur mahallelerden mütemadiyen ahali-i Müslimenin ah u enînini havi şikayetnameler acizlerine gönderilmektedir... Seyyar askerlerin emr-i iâşesi Müslüman köyleri üerne tahmil edildikten mâada asakir-i merkume Müslümanların ırzını hetketmekte tereddüd etmiyorlar. Birçok yerlerde erkeklerin gözü önünde karıların ırzına taarruz ve haklarında enva-ı denâetler irtikab edilmiştir.

Yine bu belgeye göre erkeklerin tamamının şehit edildiği Drama'ya tabi Zihne nahiyesinde yaşayan Müslüman kadınlarının din değiştirmeye zorlandıkları da belirtilmekteydi.⁵⁵

Yunan mezalimine dair bu iki örnek belge dışında daha yüzlerce örneği Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulmak mümkündür. Bu belgelerde öldürme, yaralama, gasp, din değiştirmeye zorlanma, tecavüz, hayvan hırsızlığı, camilerin kiliseye çevrilmesi gibi birçok zulüm örneği yer almaktadır.⁵⁶

B. Bulgar Mezalimi

Balkan kavimleri içinde, hem 1877-78 hem de 1912'de yaptıkları mezalim açısından Bulgarlar özellikle dikkat çekmektedir. Bu tarihlerde mezalimden bahseden yerli ve yabancı kaynaklarda en çok geçen Bulgar zulmüdür. 93 Harbi'nde Bulgarların en büyük yardımcısı ve teşvikçisi ise Ruslardı.

1877-78 Harbi ile Rusların Tuna nehrini geçerek Bulgaristan'a girmiş ve işgal ettikleri bölgelerde yaptıkları katliam yanında buradaki Müslüman ahalinin Rusya'ya sürülmesi kararına varmışlardı. Ancak daha sonra Rusya Harbiye Nazırı Milyutin'in karşı çıkması üzerine bu tehcir hareketinden vazgeçilerek Panslavistlerin doğrultusunda genel bir yok etme fikri üzerinde birleşmişlerdir. Bundan sonra yok etme siyaseti, Rus ordularının girdikleri yerde Türkleri silahsızlandırıp, Bulgarları silahlandırmak ve böylece Bulgarlarla birlikte gayet rahat katliam yapmak şeklinde gerçekleşiyordu. Ruslar kendilerine katılmayan Bulgarları da cezalandırıyor ve köylerini yakıyordu.

Bu zamanda gerçekleşen ve tarihlere "Harmanlı Katliamı" olarak geçen olay, bir anda öldürülen insan sayısı bakımından en büyük ve korkunç olanıdır. Ocak

55 BOA, HR. SYS, 13/2_20, Selanik Konsolosluğu'ndan Hariciye Nezareti'ne 23 Mart 1914 tarihli Başşehbender Fuad Selim imzalı mahremane rapor.

56 Ayrıntılı bilgi için bkz.: *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi*, cilt 1 *Balkanlar'da Yunan Mezalimi*, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayınları, 1995).

1878'de Rus ve Don Kazak askeri birliklerinden oluşan askeri birlikler Harmanlı'da 20.000 arabada çoğu kadın ve çocuk olmak üzere çeşitli kaynaklarda sayısı 40 ile 100 bin arasında değişen bir muhacir kitlesine saldırarak katlettiler. Bu katliamdan kurtulmayı başaranlar ise Meriç kıyılarında ve dağlar arasında soğuktan ve açlıktan kırıldılar.⁵⁷

Esas konumuz olan Balkan Harbi'nde de Bulgarlar Ruslardan öğrendikleri zulüm tekniklerini geliştirerek uyguladılar. Çatalca'ya kadar ilerleyen Bulgar Orduları ve onlara yardım eden Bulgar komiteleri Trakya'da ve ayrıca Makedonya'da katliamlar yapmışlardı. Bu katliamlarda ölenlerin sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte *Anap* adlı Macar gazetesinin 7 Şubat 1913 tarihli sayısında yayımlanan rapora göre sadece Makedonya'da 60.000 Arnavut 40.000 Türk kılıçtan geçirilmişti. Doğu ve Batı Trakya'da da en az o kadar Türk ve Müslümanın öldürülmüş olabileceği düşünülerek toplam 200.000 Müslüman ve Türk'ün sadece Bulgarlarca öldürüldüğü tahmin edilebilir. Çünkü Bulgar orduları Trakya'da nüfus oranı açısından Türklerin çok yoğun oldukları bölgeleri çiğneyip geçmişlerdi ve harp hukuku kurallarına uymamışlardı.⁵⁸

Balkan Harbi'ni yakından izleyen bir gazeteci olan Leon Troçki, yazılarında diğer Balkan kavimlerinin yaptığı zulümler gibi Bulgarların yaptıklarını da kıyasıyla eleştirmiştir. Bulgarlarca yapılan kırımların varlığını Avrupa'ya anlatma yönünde gazetecilere uygulanan yasağı ve yapılan mezalimleri de eleştirmiştir. Bulgar üst düzey yöneticilerinden Todorov'a 12 Aralık 1912 tarihli gazetesindeki köşesinden açık mektuplar yayınlamak buna karşı çıkmıştır. Troçki, savaşın en başında Rodop mıntkasındaki Bulgar kuvvetlerinin tamamen sivil halktan oluşan bir Pomak köyünü top ateşiyle tamamen yok ettiğini, Dimetoka'da bir süvari bölüğünün silahsız sivil halkı nehir içine sürükleyip yaban ördeği avlar gibi öldürdüklerini yazmaktadır. Casusların hakkından gelmek bahanesiyle Tırnova ve Kırcaali yörelerinde Bulgarların karşılaştıkları Türklerin yollarda elleri arkadan bağlayarak, boğazlarını boyun kemiklerine kadar kesildiği, çocukların yaşlı Türk kadın ve erkeklerin kafalarına aldıkları darbelerle evlerinin yanında öldürüldükleri de yine bu yazıda belirtilmektedir.⁵⁹

Bulgarların Mustafapaşa'yı aldıktan sonra o bölgedeki orman ve sazlıkları ateşe vererek gizlenen muhacirleri öldürdükleri, kaçmaya çalışan kadın, çoluk çocuk ihtiyarlardan oluşan 200 kişiyi yakalayarak kurşuna dizdikleri anlatılmaktadır.⁶⁰

57 Nedim İpek, Rumeli'den Türk Göçleri..., ss. 14-19.

58 Bilal N. Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu" *Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler Kitabı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985), s. 53.

59 Leon Troçki, *Balkan Savaşları* (İstanbul: Arba Yayınları, 1995), ss. 327-329.

60 Ahmed Cevad, *Balkanlarda Akan Kan (Kırmızı-Siyah)*, Yayına Hazırlayan: Şevket Gürel, (İstanbul: Şamil Yayınları, t.y.), s. 118.

Balkan Harbi esnasında Bulgarlar, önce kendi topraklarında yaşayan Müslümanları, daha sonra ele geçirdikleri Makedonya, Batı Trakya ve Doğu Trakya'da yaşayan yerleşik Müslümanları ve buralara sığınan muhacirleri fırsat buldukça, ya da planlı bir şekilde katlediyorlardı.

Serez'i ele geçiren Bulgarlar şehrin ileri gelenlerinden din adamı, avukat, banka müdürü vb. 200 kişiyi tutuklamışlar ve işkencelerden sonra öldürmüşlerdi. Havsa'da öldürdükleri Müslümanların cesetlerini kuyuya atmışlar ve üstlerine de Türk mezarlıklarından söktükleri mezar taşlarını yığmışlardı.⁶¹

Makedonya'nın İştıp bölgesini ele geçiren Bulgarlar sadece buradaki Türklere değil Yahudilere de zulümler yapmışlar ve insanları açlıktan ölüme terk etmişlerdi. Bunu anlatan ise bizzat Bulgarların yeni kazandıkları topraklara gönderdiği ve Milli Bulgar Bankası'nın şubesini açmakla görevli bir Bulgar memurudur:

Kasabanın yarısını oluşturan Türk ve Yahudi evleri tamamen boş. 25 kadar komitacı çetnik güpegündüz 70 yaşlarında bir Yahudi'ye saldırdı ve başını taşla yardılar. Ben müdahale edince bana da saldırdılar. Korkunç bir durum, sivil Türk köylülerinin nedensiz yere öldürüldüğü, mallarına, mülklerine el konulduğu karılarının çocuklarının açlığa terk edildiklerini görünce insanın yüreği parçalanıyor. Radovişte ile İştıp arasında yaklaşık 2.000 Türk muhacir çoğu da kadın ve çocuk, açlıktan öldüler. Sahiden yalnızca açlıktan.⁶²

Yine Makedonya'nın Ustorumca şehri Memişli köyü sakinlerinden Ali AĞa'nın anlattıkları da Bulgar zulmü neticesi yaşanan göçü açıklamaktadır:

Ben aslen Kayalı köyündenim. Harpte Bulgar komitacılarının zulmünden büsbütün boşanmış bizim köy. Kalkıp toptan göç etmiş bizim köylüler. Dedem ise gün gele yine buradan yarım saat ötede Kayalı'ya kendi toprağımıza döneriz umuduyla kalkıp Memişli'ye taşınmış. Bir süre sonra kendi köyümüzde oturacağız, kendi toprağımızı işleyeceğiz deyip kalkmış Kayalı'ya gitmiş. Bulgar komitaları da bir iki demeden öldürmüşler dedemi. Dedem vurulduktan sonra bir daha da oraya dönemedik.⁶³

Buradan da anlaşılacağı üzere, Türk köylüleri geriye dönüş ihtimalleri varsa göç olayını tercih etmemekte ve yakın yerlere gidip hayatlarını kurtardıktan sonra geri

61 İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)* (Ankara: Trakya Üniversitesi, 1990), s. 31. Bu kitap Bulgar, Sırp, Yunan Mezalimlerini bir bütün olarak anlatan en iyi müracaat kaynaklarından. Biz mezalimlere ancak bir iki örnek verdik. Kitaptaki Fotoğraflar ve resimler görüldüğünde mezalimin boyutları yoruma ihtiyaç hissetmeden ortaya çıkmaktadır.

62 Leon Troçki, *Balkan Savaşları...*, s. 320.

63 Suat Engüllü, *Pırnalı'dan Çıktık Yola* (Üsküp: Birlik Yayınları, 1989), s. 94.

dönme düşünmektedirler. Fakat genellikle yaşanan, geri dönme ihtimalinin ya hiç olmadığı, ya da büyük tehlikeler altında mümkün olduğudur ki birçok seferde geri dönenler, Serez'de olduğu gibi öldürülmekteydi. Yani göç, yaşanan zulümler sebebiyle geri dönüşü olmamak üzere kaçınılmazdı.

Aralık 1912'de Serez'de, Osmanlı birlikleri çekildikten sonra Müslümanlar şehri savaştan Bulgarlara teslim etmişler, ancak kıyımdan kurtulamamışlardı. Türk ve Yunan kaynaklarına göre burada öldürülen yerleşik ahali ve muhacirlerin sayısı 5000 civarındadır. Buradaki Rum metropolit Türkleri korumaya çalışmışsa da Bulgar komitacıları onu tam olarak dinlememişlerdi. Ancak Rum metropolit yoğun gayretiyle kasabanın mutasarrıf, ve eşrafından bazı kişileri kurtarmıştı.⁶⁴

Serez'de (diğer adıyla Siroz) 800 Müslüman boğazlanmış Cuma-i Bâlâ, Petriç, Menlik gibi kasabalarda ne bir Müslüman, ne bir cami, ne de bir Müslüman evi sağlam kalabilmiştir. Bulgarların sık kullandığı bir zulüm taktiği de camileri içindeki Müslümanlarla birlikte havaya uçurmaktır. Donço denen eşkiya liderliğindeki Bulgar çetesi, kadın ve çocuklarla dolu camiyi bombalarla havaya uçurmuştu.⁶⁵

İngiliz Arşiv belgelerindeki konsolosluk raporlarında bildirildiğine göre Serez'e sığınmış bulunan muhacirler Bulgarların güvence verip, muhacirlerin memleketlerine geri dönebileceklerini ilan etmeleri üzerine, Serez'e sığınmış Melnik'li Türklerden kalabalık bir kitle dönüşe başlamış, ama Petriç yakınlarına geldiklerinde köylerinin yakılıp yıkıldığını öğrenmişlerdi. Bu sırada onları konaklama esnasında basan Bulgarlar bu muhacirlerden 200 kadarını öldürmüşlerdi. Ayrıca Struma/Karasu ırmağı kıyısındaki Ormançiftlik'te 1.200 kişi daha kıyımdan geçirilmiş, 150 Türk Gyurgyevo köyünde öldürülmüş, Petriç'te de kaymakam yardımcısının ilanı ile toplanmaya zorlanan Türklerden 160'ı süngülerle hemen oracıkta katledilmişti. Serez'deki makamlardan aldıkları serbest geçiş belgesiyle köylerine dönen Hatunca köylüleri ise üç dört gün evlerinde kaldıktan sonra önce soyulmuş sonra da tamamı kıyımdan geçirilmişti.⁶⁶ Bu tür köylerin toptan yok edilmesine dair epey bilgi mevcuttur. Drama Serez sancakları arasında 87-100 haneli bir köy olan Yörükler Köyü'nün Türk ahalesinin tamamı Balkan Savaşı'nda Bulgarlarca katliama uğramışlardı.⁶⁷

Dedeagaç şehri de Serez ile benzerlikler gösteriyordu. Kalk Bulgar komitacılarına çarpışmadan teslim olmuş, sonra talandan geçirilmiş ve kıyıma uğramışlardı.

64 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, ss. 161-162.

65 Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Türkiye Uyan*, Dersaadet 1329, s. 22.

66 Foreign Office, F.O.195-2438 No:6866, Selanik'teki İngiliz Konsolosu Lamb'den Lowther'a yazı, Selanik 13 Aralık 1913 tarihli belgeyi aktaran Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 180.

67 Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi...*, s. 275.

Kentin Müslüman halkından ve muhacirlerden 3.000 kişi öldürölmüş, Müslüman evlerini ve camilerini yıkmak için dinamit kullanılmıştı. Buradaki Rum piskopos gerçek bir din adamına yakışır bir şekilde, gücünün yettiği her yerde Müslümanları korumasıyla kendini gösterdi.⁶⁸ Oysa Rum kentliler Müslümanların malını talan etmekte Bulgarlara katılmışlardı.⁶⁹

Kavala'da yaşayan bir madamın Viyana'daki babasına gönderdiği bir mektubun Viyana gazetelerinde yayınlanan kısmında Kavala zulmü şöyle anlatılmaktadır: "Etraf köylerden Kavala'ya gelen muhacirlere, Bulgar memurları hayatlarının korunacağına dair kendilerine teminat vermişlerdir. Buna rağmen muhacirlerin büyük bir kısmı yollarda Bulgarlarca katledilmiştir."⁷⁰

Bulgarların Trakya'da yaptıkları zulümlere örnek olması ačínsından Fransız yazarı Pierre Loti Edirne'nin geri alınmasını ve gördüklerini *Daily Telegraph* gazetesine çektiği bir telgrafta şöyle anlatıyordu:

Hıristiyan kurtarıcılar birkaç ay içinde bu kadar tahribatı yapmak için kim bilir nasıl bir vahşi hırsıyla çalışmışlardır. Bulgarların istilasından evvel Trakya ovalarının nüfusça kalabalık ve müreffeh hayatına malik bir vilayet olduğu malumdur. Fakat bu gün hiçbir řey yok. Beni Edirne'ye götüren otomobilde hiçbir insan yüzü görmeden kilometrelerce yol aldık. Yalnız orada burada iskeletler, tař yığınları göze çarpıyor. Bu viranelere yaklařtıķca enkaz arasından türkek yüzlü bir zavallı meydana çıkıyor. Mesela Havsa'da cami ve minaresi yıkılmış, mezarlar dahi ačílarak kirletilmif, köyün binden fazla ahalisinden yalnız kırkı kurtulmuştu.⁷¹

Balkan Harbi'nde yaşanan en ilgi çekici katliam ortaklıklarından birisi de Bulgarlar ile Ermeniler arasında gerçekleşmiştir. Daha önceleri Anadolu'da, Sason'da Türklere karşı savaşmış ve sonra durumun değişmesiyle Sofya'ya kaçmış olan Andranik Ozanyan adlı çeteci Ermeni'nin önderliğinde 230 kişilik gönüllü Ermeni bölüğu oluşturulmuştu. Bu bölüğün önce Kırcaali'ye sonra da Türk sınırını geçerek savaşa yollandığı ve bunların yaptıkları zulümlerle anıldığını öğreniyoruz. Bizzat Osmanlı dışmanlığından bu bölüğe katılmak için dünyanın her yerinden gelen gönüllüler nasıl ev ve köyleri yaktıklarını, nasıl adam boğazladıklarını Leon Troçki'ye anlatmış ve yazar da bunları 19 Temmuz 1913 tarihli gazetesinde aktarmıştı.⁷²

68 Bütün araştırmalarımızda Müslümanların kıyından geçirilmesini engellemeye çalışan Hıristiyan din adamlarına örnek olarak sadece Serez ve Dedeağaç Rum piskoposlarına rastlayabildik. Maalesef diğerleri katliamı destekler ya da sessiz kalır bir konumdaydılar. Çünkü onlar, olayı Ortodoksluğun Müslümanlığa karşı kazandığı bir din zaferi olarak değerlendirmekteydiler.(Y. Ağanoğlu)

69 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 162.

70 Ahmed Cevad, *Balkanlar'da Akan Kan...*, ss. 139-140

71 Süleyman Kocabaş, *Balkanlarda Panislawizm* (İstanbul: Vatan Yayınları, 1986), ss. 292-923.

72 Leon Troçki, *Balkan Savaşları...*, ss. 283-295.

Balkan Harbi'nde Sivil Halka Yapılan Mezalim

Yapılan bu katliamların neticesi tüm Avrupa basınında yer aldığı gibi Türkiye'de de yoğun tepkiyle karşılanıyordu. *İkdam* gazetesinin 15-16 Ağustos 1913 tarihli nüshalarında yapılan katliamlara dair belgeler yayımlandıktan sonra haberin sonuna konulan bir özette yazılanlar ya da belirtilenler katliamın boyutlarını ortaya koymaktadır. Buna göre Kırcaali kazasının altı köyünde 570 hanede oturan 3.430 nüfusun çoluk çocuğu dahil olmak üzere tamamı katledilmişti. Eğridere kazasının Gümülcine'ye hicret edemeyen kısmında kalan 11 köyde 1.490 hanenin tamamı yakılmış ve bir tek kişi kalmamacasına 7.600 nüfus katledilmişti. Diğer köylerden 1.970 ev yakılmış ve göç etmeyi başaramayan 1.880 kişi feci surette katledilmişti. Gümülcine'nin 85 köyden oluşan Şeyhcuma ve 25 köyden oluşan Kirli nahiyelerinin tamamı Türk olduğundan bütün bu köyler yakılmış ve tahrip edilmiş, ahalisi istiladan önce göç ettiğinden kurtulmuştu.

Arda havzasının kuzeybatı istikametindeki Eğridere'nin Hotaşlı nahiyesi ile Kırcaali'nin Şahinler ve Çamdere mevkiileri istilaya uğramamıştı. Bunun sebebi ise 15-16.000 nüfustan oluşan ahalisinin elinde 2.000'i aşkın silah ve bolca cephane bulunmasıydı.⁷³

Öte yandan Osmanlı hükümetleri de kendilerine gelen ve tamamen sivillere karşı icra edilen mezalim ve katliam haberleri karşısında çaresizlik içinde kıvranıyordu. Devlet bizzat savaşın içinde olduğundan katliama uğrayanları koruyamamış ve destek olamamıştı. Bu sebeple Almanya gibi dost ülkelerin konsoloslukları aracılığıyla bir şeyler yapılmaya çalışılıyordu. Bulgarlar ile savaşı bitirmek üzere imzalanan İstanbul Muahedesi döneminde bile Balkanlardaki Bulgar vahşeti devam ediyordu. Bu zulüm Bulgar makamlarına hatırlatıldığında ise konu saptırılmaktaydı.

İskeçe'de Bulgarlar ele geçirdikleri kişileri parça parça etmişler, Kumanova ile Üsküp arasında ise 3.000 kişiyi katletmişlerdir. Selanik'teki tarafsız devlet konsoloslarından alınan bilgiye göre 20.000 kişi acımasızca katledilmiştir. Razlık'ta toplanan muhacirler de Bulgar katliamına uğramışlar ve canlarını kurtaranlar Almanya Hükümeti aracılığıyla oradan aldırılmaları için Osmanlı Hükümeti'ne başvurmuşlardı. Hükümet de çaresizlik içinde Almanya Selanik Konsolosluğu'ndan yardım istemiş ancak gelen cevapta demiryolu ve diğer ulaşım imkânlarının güvenli olmadığından bahisle, savaş bitimine kadar bu zavallı insanların Türkiye'ye gelmeleri mümkün olamamıştır.⁷⁴

Müslüman muhacirlerin önemli toplanma merkezlerinden biri olan Selanik'te muhacirlerin ihtiyaçlarını buradaki Selanik Heyet-i İslamiyesi ve buradaki İslam

73 15-16 Ağustos 1913 tarih ve 5921, 5922 numaralı *İkdam* Gazetesi'nden aktaran Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi...*, ss. 35-36.

74 Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi...*, s. 33.

cemaatinin başkanı Müftü Ahmed oğlu Hilmi Efendi karşılamaya çalışıyorlardı. Selanik Heyet-i İslamiyesi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Ekim 1913 tarihli yazışmada Bulgaristan ile imzalanan barış anlaşmasının gazetelerde görüldüğü belirtildikten sonra Ustorumca, Osmaniye, Çarova, Petriç, Menlik, Cuma-i Bala, Nevrekep, Razlık ve Robçoz kazaları ahalisinden birçok muhacirin dağlarda, kasaba ve şehirlerde pek perişan bir biçimde kaldıkları haber verilmişti. Bunların içinden sadece durumu çok kötü olan 5-6 bin nüfusa, günlük yüzer dirhem ekmek Selanik Cemaat-i İslamiyesi'nce dağıtılmaktaysa da kışın yaklaşması sebebiyle bunlara kapalı mekan bulunamadığı gibi bütün bir sene ekmek dağıtmanın da mümkün olmadığı belirtilmişti. Oysaki Bulgaristan ile yapılan antlaşma maddelerinde Bulgaristan'a kalan mahallerde İslam hukukunun ve ahalinin her türlü saldırıya karşı güvenliklerinin sağlanacağı söylenmekte olduğundan bu muhacirlerin memleketlerine döndürülmesi hususunda Bulgaristan nezdinde çalışmalar yapılması istenmişti.⁷⁵

Bunun üzerine İstanbul'da bulunan Bulgar delegasyonundan General Savof'a 11 Ekim 1913'te konu yazılmış, generalden gelen cevapta ise konu saptırılarak Bulgarların suçlu olmadığı bu ahalinin Yunan Ordusu tarafından köylerinden sürüldüğü buna rağmen gereken makamlar ile yazışarak muhacirlerin memleketlerine dönmesine çalışılacağı belirtilmişti.⁷⁶ Oysaki yukarıda belirtilen şehirlere Yunan Ordusu savaş boyunca hiç girmemişti. Zaten Bulgar generalin yalanı Selanik Heyet-i İslamiyesi'nin İstanbul'a gönderdiği katliam haberlerini içeren bir diğer yazıyla ortaya çıkmıştır.

1 Kasım 1913 tarihli bu yazıda 600 hane kadar Ustorumca muhacirlerinin yerlerine dönmek üzere Selanik'ten hareketle Sırp bölgesi olan Doyran kazasının Rabova Köyü ilerisinde, Kusturum boğazında Bulgar karakolları tarafından içeri girmelerine izin verilmemiş, geri dönmek istediklerinde ise bu sefer Yunanlılarca içeri alınmamışlardı. Muhacirler bu ara bölgede kendileri hakkında bir karar verilmesini beklerken, 30 Ekim 1913'te, Bulgar eşkıyalarının bir gece baskınına uğramışlardı. Bu saldırıda 37 kişi öldürülmüş 27 kişi de ağır yaralanmıştı. Ertesi gün Sırp hükümeti yaralıları toplamış ve tedavi için Üsküp'e göndermişti. Eşkıyalarca sağa sola açılan şiddetli ateş esnasında çıkan kurşunlardan bir Bulgar eşkıyası da ölmüştü. Böylece katliamı yapanların Bulgar çetecileri olduğu anlaşılmıştı. Selanik Müftüsü Ahmed oğlu Hilmi tarafından, burada kalan muhacirlerin bu mezalimden ve kışın zor şartlarından bir an evvel kurtarılması ve barış antlaşması şartlarına Bulgar makamlarının uyması için Dahiliye Nezareti'nce teşebbüste bulunulması isteniyordu.⁷⁷

75 BOA., DH.KMS., 1/31 Lef 2, Selanik Heyet-i İslamiyesi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Eylül 1329 (3 Ekim 1913) tarihli tahrirat.

76 BOA., DH.KMS., 1/31 Lef 3 General Savof'tan gönderilen Fransızca yazının tercümesi.

77 BOA., DH.KMS., 1/31 Lef 7 Selanik Heyet-i İslamiyesi'nden fevkalade mühim ve müstacel kaydıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Teşrinievvel 1329 (1 Kasım 1913) tarihli tahrirat.

Bariş zamanında bile yaptıkları antlaşma şartlarına uymayıp, katliam yapılmasına göz yuman Bulgarların savaş esnasında yaptıkları mezalimin derecesinin büyüklüğü de böylece tahmin edilebilir. Bu yapılan mezalim ve diğer baskı ve zulümler neticesi göç olayı kaçınılmaz duruma gelmekteydi.

Balkan Savaşları esnasında Türklerin ve Müslümanların Hıristiyanlaştırılması için Batı ve Orta Rodoplar'da vaftiz komiteleri kurulmuştur. Bu komiteler o dönemde 150.000 civarında Müslümanın gönüllü olarak Hıristiyanlığı kabul ettiğini ve Bulgar isimleri aldığını duyurulmuştur.⁷⁸

Bulgarların yaptıkları mezalimin en korkunç boyutlarından biri de sistematik şekilde kadın ve kızlara uygulanan tecavüzlerdi. Selanik havalisindeki bütün köylerde anne ve babalarının önlerinde bütün kadın ve kızların iffetleri komitacılar tarafından kirletildi ve daha sonra çoğu öldürüldü. Bazı yerlerde sadece 13 yaşına kadar olan kızlara tecavüz edildi.⁷⁹

Kalkış yakınlarında çeşitli zulümler yaptıktan sonra on üç genç kıza tecavüz edilmiş ve diri diri toprağa gömülmüşlerdir. Kabaöyük köyünde Bulgarlarca kirletilmeyen kadın ve kız kalmamıştı.⁸⁰

C. Sırp, Karadağ Mezalimi ve Makedonya'daki Durum

Balkan Savaşları ve sonrasındaki Sırp zulmünün sistematik bir hale gelişini yakından izleyen bir Rus gazetecisi olan Leon Troçki, harp esnasında gazetesine gönderdiği haber ve değerlendirme yazılarından oluşan kitabında mezalimi ayrıntılarıyla anlatmaktadır.

Zulüm emrini bir ülkenin yöneticisi olan ve düzenli ordunun başındaki bir kral verirse onun emrinde bulunan subay ve askerler ve daha kötüsü çetecilerin yapacağı kötülüklerin sınırının olmaması normaldi. İşte Sırp Kralı Petar, Kumanova'ya giderken yolda rastladığı bir grup Arnavut esiri gördüğünde arabasında ayağa kalkarak şöyle demiştir: "Bu adamlar benim ne işime yarar? Öldürülsünler, yalnız kurşunlanarak değil; o, cephane israfı olur; değneklerle dövülerek."⁸¹

78 Ömer Turan, "Bulgaristan'da Türklere ve Müslümanlara Yapılan Mezalim", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Sayı: 1 (Yaz 2006): s. 98.

79 Henry Nivet, *Balkan Haçlı Seferinde Avrupa Siyaseti ve Türklerin Felaketi*, çev. Ragıp Rıfki (İstanbul: Birleşik Yayınları, t.y.), ss. 119-121.

80 İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi...*, s. 33.

81 Leon Troçki, *Balkan Savaşları...*, s. 338.

Bir Sırp subay Müslümanlara yaptıklarını Troçki'ye şöyle anlatmaktadır:

Kendi halkından kopan Arnavut esirleri çok mahzun, gözü yaşlı oluyor. Adamlarım birkaç kere karşıma bir Arnavut getirdiler adam önümde yerlere kadar eğildi ve ağlamaklı bir sesle aman aman dedi. Adamlarıma onları öldürmeyi kesinlikle yasakladım, ama açık yüreklilikle söylemeliyim ki bu emre itaat etmediler. Bir askere bir esiri komutana götürmesini söylersin, onu alır elli adım götürür, sonra bir silah sesi duyarsın. İşte bu kadar... Bizim kuvvetlerimizin harekâta bulunduğu Manastır yöresindeki hemen hemen bütün köyler hasarsız çıktılar. Türklerin oturduğu köyler hariç. Ancak zulümlerin sorumluluğu sadece çok ufak bir derecede düzenli kuvvetlere aittir. Komitacılar düşünebileceğinizden daha kötüydü. İçlerinde entelektüeller, fikir adamları ateşli milliyetçiler vardı. Bunlar orduyla birlikte oldukları müddetçe her şey yolunda gidiyordu. Ama harekât tamamlanınca ordu ilerleyerek partizanları halkın elindeki silahları almak üzere geride bırakınca onları denetleyecek kimse yokken dehşet dolu olaylar başlıyordu... Yine tecavüz suçunu işleyenler komitacılarıdır. Biz böyle şeyleri düzenli orduda kesinkes yasaklamıştık.⁸²

Yine Troçki 23 Aralık 1912 tarihli *Kievskaya Mysl* adlı gazetesinde yayınladığı yazıda kendisi Üsküp'e giremediğinden Sırp gazeteci arkadaşının anlattığı korkunç Sırp zulmü hakkında şunları yazıyordu:

Dehşet sahneleri Kumanova'ya yaklaşınca başladı. Ortalık kararmıştı. Ama gökyüzü ne kadar kararırsa yangınların verdiği ürkütücü aydınlık, o kadar çarpıcı görünüyordu. Etrafımızda her yer yanıyordu. Arnavut köyleri bütünüyle yangın sütunlarına dönüşmüştü. Bu tablo Üsküp'e kadar yol boyunca devam etti. Üsküp istasyonuna gece vardık. Sokaklarda kimse yoktu. Yalnızca istasyonda sarhoş bir Sırp astsubay ve dört asker vardı. Ortalarında çok genç iki Arnavut ayakta duruyordu. Sarhoş komitacı astsubayın elinde bir kama diğer elinde konyak şişesi vardı. Astsubay emirleri sıralıyordu. Çök! Arnavutlar korkularından canları yarı yarıya çıkmış dizleri üzerine çöktüler. Kalk! Kalktılar. Bu birçok kez tekrarlandı. Sonra da tehdit ve küfürlerle kamasının ucunu kurbanlarının boğazlarına ve göğüslerine batırdı; ondan sonra onları bir parça konyak içmeye zorladı; sonra da... onları öptü. Onlarla insafsız bir kedinin farelerle oynadığı gibi oynadı. Onlar Arnavut dedi, askerlerden biri bana, alelade bir ses tonuyla. Şimdi onları doğrayacak. Dehşet içinde uzaklaştım... Benim şehre gelmemden iki gün önce şehirde yaşayanlar sabahleyin uyanınca Vardar üzerindeki esas köprü'nün altında yani şehrin

82 Leon Troçki, *Balkan Savaşları...*, ss. 142-145.

göbeğinde- karşılına yığın yığın cesetler çıkmış, kafaları kesilmiş Arnavut cesetleri... Apaçık bir şey varsa o da başları kesilmiş bu adamların bir çarpışmada öldürülmedikleriydi (...)

Üç asker yanımdan yürüyerek geçiyorlar. Konuşmalarına kulak misafiri oluyorum. Kaç tane Arnavut öldürdüm bilmiyorum diyor biri, ama üstlerinden hiç para edecek bir şey çıkmadı. Sonra genç bir Türk köylü kadını öldürdüm üzerinde on altın lira buldum (...)

Handa tanıdığım bir onbaşıya rastlıyorum. Ferizoviç(Firzovik)'te Arnavutlar arasında ne yapıyorsunuz diye soruyorum. Piliç kızartıp, Arnavut öldürüyoruz. Ama bıktık bundan da diyor.

Niye tıpkı eşkıyalar gibi hareket ediyorsunuz, dediğimde onbaşı cevap verdi. Biz düzenli ordu belirli sınırlara sıkı sıkıya uyduk ve on iki yaşından altındakileri öldürmedik. Komitacılar hakkında kesin bir şey söylemem mümkün değil onlar başka bir grup. Onlara kefil olmam, dedi... Yani on iki yaşın altındakiler bile öldürülüyordu.⁸³

Sırpların ele geçirdiği Üsküp şehrinde muhacirlerin durumu ise yürek parçalayan bir haldeydi. Başlarını sokacak bir yer bulamayan bu insanlar sokak ortasında kalmışlardı. Mahmut Şevket Paşa'nın günlüğünde, bu zavallı insanları Avusturya konsolosunun himayesine aldığından ve bu sayede 800 kadar muhacirin karınlarını doyurdularından bahsetmekteydi.⁸⁴

Sırplar Üsküp'te 2.000, Prizren civarında 5.000 Arnavut'u toptan katletmişlerdi. Ayrıca Sırp ordusunun yolu üzerindeki Arnavut köyleri yakılıp yağmalanmaktan kurtulamıyordu.⁸⁵

Balkan Harbi'nde Sırpların yanında acımasızlıkları ve vahşilikleriyle tanınan Karadağlıların da zulümleri olmuştur. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi belgelerinde, bir hayır kurumu temsilcisi olan Bayan Durham'ın 21 Temmuz 1913 tarihli mektubunda Karadağlıların zulümlerini şöyle anlatılmaktadır:

Arnavutluğu istila eden Karadağlı askerler görünüşe bakılırsa yolları üzerindeki her şeyi yakıp yıktılar Müslüman köyelerinin yanı sıra Katolik köyleri de yakılıp yıkıldı... Orduların geçişi canlı kalabilmiş insanlar için gerekli olan her şeyi gerçek anlamda yok ediyordu. Onbinlerce kişi İşkodra'ya ve diğer kentlere sığınmacı oldu. Kıyımdan geçirilerek

83 Leon Troçki, *Balkan Savaşları...*, ss. 308-315.

84 *Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü* (İstanbul: Arba Yayınları, 1988), s. 107.

85 Rumeli Muhâcirin-i İslâmiye Cemiyet-i Hayriyesi Mtiellifâtından, *Alâm-ı İslâm, Bulgar Vahşetleri İslâmiyenin Enzâr-ı Basîretine ve İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine*, s. 38.

öldürülmeyip de canlı kalanların bu esirgenişi aç kalarak yavaş yavaş daha korkunç bir ölümlle ölmek idi.⁸⁶

Usturumca şehrini önce Bulgarlar ele geçirip talan etmişlerdi, daha sonra ise bölge Sırlara bırakılmıştı. 1912 yılının Kasım ayında iki hafta içinde şehrin 20-50 yaş grubu arasındaki bütün erkekleri toplanmış ve Sırp, Bulgar ve Rumlardan oluşan komisyon önünde yargılanarak bunlardan kayıtlara geçen 557 kişi bir iki gün hücrede tutulduktan sonra şehir dışında katledilmişti.⁸⁷

Makedonya'daki katliam süreci ise Balkan Harbi öncesinde başlamıştı. Tüm Balkan devletleri, onların arkasında olan Avrupalı devletler ve Rusya, Makedonya Sorunu'nu kendi menfaatlerine uygun bir biçimde sonuçlandırmak gayesindeydiler. Bu da Makedonya'da büyük bir terör dalgasını beraberinde getiriyordu. Bütün bu anarşinin ortasında en çok ezilenler ise Türk ve Müslüman kesim oluyordu.

4 Aralık 1911 günü İştîp çarşısında halkın bayram alışverişi yaptığı bir sırada bir Bulgar köylüsünün elinde bir çuvala gelmiş ve çuvalı camiye bırakıp oradan ayrılmıştı. O sırada çuvaldaki bomba patlamıştı. Patlama ve sonrasında etnik unsurların birbirine girmesiyle sonuçlanan olaylarda 14 kişi ölmüş, 7 kişi ağır, 150 kişi hafif yaralanmıştı.⁸⁸

172

Balkan Harbi'nde Makedonya'daki katliamlara Bulgar, Yunan ve Sırp çeteleriyle birlikte Makedon çetelerinin de katıldığı bilinmektedir. Ayrıca bu katliamdan sadece Türklerin değil Makedonya'da yaşayan diğer Müslüman kavimler olan Arnavut, Boşnak, Torbeş ve Pomakların da geçirildiği ve bunların sayısının yüz bin civarında olduğu belirtilmektedir.⁸⁹

Yine Makedonya'nın Kumanova Belediyesi Dlıga köyü yaşlılarından Balkan Savaşı'nı yaşayan Rasim Amca'nın Makedonya Türklerinin kendilerine has şivesiyle 1987 yılında anlattığı anıları buradaki Sırp zulmünü belgeleyen klasik bir göç hikâyesidir. Aynı zamanda muhacir psikolojisini anlatması bakımından da ilginç bir belge niteliğindedir.

Dokuzyüzoniki'de kaçıp köyü terk ettiğimizde yedi yaşında olduğumu biliyorum. Hey gidi dünya hey. Ne felaket günlerdi o günler. Şimdiki gibi hatırlıyorum top seslerini işitince hemen oyunlarımıza ara verir bir köşeye sinerdik. Korku büyür dururdu gözlerimizde. Durum iyice kötüleşince

86 Foreign Office. F.O.371-1842; aktaran: Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 163.

87 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 160.

88 Hale Şıvgın, "Makedonya'da Türk ve Müslümanlara Yapılan Mezalim (1902-1912)", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Sayı: 1(Yaz 2006): s. 66.

89 Suat Engüllü, "Balkan Savaşlarından Sonra Makedonya'da Türkler" (Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı, İzmir 1996), s. 81.

büyüklerimiz beraberimizde götürebileceğimiz kadarıyla evimizdeki pılı pırtıyı topladılar. Arabalara yüklediler. Kadınları erkekleri, gençleri, ihtiyarları, çocuklu çocuklu bir kafile halinde Güreller'e indik önce. Baktık onlar da yola kalkmışlar. Güreller'lilerle birlikte Üsküp'e gittik (...) İki üç geceyi Üsküp'te geçirdik. Şimdi hatırlayamıyorum ya yine düştük yollara. Bu sefer Nukuştak köyünde serdik çulu. İşte bugün hayal meyal hatırlayabildiğim o 1912 yılının kışını orada geçirdik. Yeniden Dlıga'ya döndüğümüzde bir yaş daha büyüktüm. Oyunlarımızı oynarken bile kulak kesilerek bir anlam çıkarmaya çalıştığımız yaşlılarımızın konuştuklarından muhacirliğin zorluklarını çocukluğuma rağmen anlayabiliyordum. [1]1912 yılıydı ya Osmanlı battı. Millet korku içinde ne yapacağını şaşırılmış bir haldeydi. Savaşlar birbirini izledi durdu. Her gelen asker önünden kaçıp köyü terk etmek zorundaydık. Tam üç defa kaçıp yeniden döndük buralara. Bir seferinde yaktılar bile Dlıga'yı. Buna rağmen terk etmeye kıyamadık, suyuna, toprağına gönül bağladığımız bu toprakları.⁹⁰

Yine Makedonya'nın güneyinde Bulgaristan sınırı yakınlarında yer alan Valandova Belediyesi⁹¹ Kalıkova Türk köyünün yaşlılarından İbrahim Paşalı'nın anlattığı anılarda Birinci Dünya Harbi esnasındaki Sırp ve Bulgar zulmünü belgelemiştir. Ayrıca bu anılarda yöre Türklerinin baskı ve zulümden ne kadar korktukları ve bu yüzden gerçekleşen Türkiye'ye göçün sebepleri de daha iyi anlaşılmaktadır.

Daha yaşlılardan işittiğimize göre Kalıkova köyü üç yüz hanelik büyük bir köymüş. Ancak ilk harpte sökülüp gitmişler buradan... Osmanlı burayı terk ettikten sonra bu yerlerde Sırp buyurmuş. Yani tepenin o yanında Bulgar, bu yanında Sırp hâkimmiş. Udova'ya yeni Sırp askerleri gelmişmiş. En çetin savaş yılları olduğundan yorgun, argın aç taksir, gelecek emri bekliyorlarmış. Bir gece tepenin öbür yanından Bulgar çetecileri burayı basmışlar. Udova'daki askerlerin hepsini bıçaktan geçirmişler. Bu zulmü yaptıktan sonra da bunu Türkler yaptığına dair yalandan haber yayarak gerisin geri çekilivermişler. Olay işitilince Sırp askeri Krivolak'tan buraya doğru akın etmiş. Bunun üzerine Udova'yı, Kalıskova'yı, Kalıkova'yı Sırp bıçaktan geçirecek diye bir söz çıkmış. Andığım bu üç köyde ne kadar Türk varsa Ustorumca tarafından sınırı geçerek Türkiye'ye göç etmişler. Bu üç köyden göç edenler bugün Edirne tarafına düşen bir bölgede yaşamaktadırlar."⁹²

90 Suat Engüllü, "Balkan Savaşlarından Sonra...", ss. 115-116.

91 Bütün göç ettirme politikasına rağmen Güney Makedonya'nın çoğu 1950'li yıllarda gerçekleşen yoğun göçlere kadar Yörük Türklerinden oluşmaktaydı. Göçlerden sonra boşalan bazı Türk köylerine Makedonlar tarafından yerleşilmiş ise de birçok Türk köyü halen terk edilmiş olarak durmaktadır. Bu da verimli toprakların boş kalması sebebiyle ülkenin ekonomik yapısını olumsuz yönde etkilemektedir. Bununla birlikte bölgede, günümüzde nüfusu Yörük Türklerinden oluşan Dedeli, Çalıklı, Kalıkova, Bağçebosu, vs. birkaç Türk köyü mevcudiyetini sürdürmektedir. (Y. Ağanoğlu)

92 Suat Engüllü, "Balkan Savaşlarından Sonra...", ss. 102-103.

Diğer bir eserde de Balkan Harbi'nde Kalıkova köyünde meydana gelen aynı olay yorumlanırken Sırp askerlerin Türklere saldırıp katliam yaptıkları belirtilmektedir.⁹³

IV. Sonuç

Osmanlı Devleti'nin, Balkan Harbi esnasında ve sonrasında "Mezalim mi, göç mü?" ikilemi karşısında kalması belki de devlet adamlarının yaşadığı en acı karar olmuştur. Hükümetin düştüğü zor durum 19 Nisan 1913 tarihli Meclis-i Vükela kararında şu şekilde belirtilmektedir: "Rumeli'deki ahâli-yi İslâmiye'nin Anadolu'ya hicretleri için hükümet-i seniyece teshilât ve teşvîkât icrâsı oralarda anâsır-ı İslâmın tedennîsini mûcib olacağı gibi ahâli-i merkûmenin oralarda bırakılmaları da kendilerinin mezâlîme marûz bırakılarak inkirâzlarını müeddî olacağından."⁹⁴

Resmi belgedeki bu ifadeler devletin düştüğü büyük zorluğu ve yaşadığı çelişkiyi göstermektedir. Muhacirleri kabul etse, göçü teşvik ederek ve Rumeli'deki İslam varlığı sona erecektir. Kabul etmese vahşi çetelerin ellerinde katliama uğrayan ya da açlıktan, soğuktan ölen diğer muhacirler gibi yok olacaktırlar. Sonuçta hükümet askerî açıdan aldığı büyük yenilginin farkında olarak muhacirleri buldukları yerlerde koruyamayacağı gerçeğiyle yüz yüze kalmış ve istemeyerek de olsa maddî-manevî büyük zorluklara katlanarak muhacirlerin gelişini (teşvik etmeden) kabul etmek zorunda kalmıştır.

İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın anılarında Balkan harbi neticesinde Sırp, Yunan ve Bulgarlar tarafından çoğunluğu kadın çoluk, çocuk olmak üzere katledilenlerin sayısının 500.000 civarında olduğunu belirtmektedir.⁹⁵

Başka bir kaynakta Balkan Savaşları'ndan sonra Türkiye'ye 640.000 kişinin göç ettiğinden söz edilmektedir.⁹⁶ 24 Mart 1918 tarihli Meclis-i Ayan toplantısında dönemin Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyyesi Müdürü Hamdi Bey, II. Meşrutiyet'e kadar gelen muhacir nüfusunun tespit edilemediğini söylüyor ancak "1293'ten beri tetkik ettiğimiz kuyuda 854.870 muhacir olduğunu anlıyoruz" diyordu. Meşrutiyetten ve Balkan Harbi'nden sonra gelenleri ise 450.000 olarak tespit ettiklerini belirtiyordu.⁹⁷

93 Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Yugoslavya'da Türk Kültürü* (İstanbul: 1987), s. 16.

94 BOA., MV. 176/36, 132 sayılı 6 Nisan 1329 (19 Nisan 1913) tarihli Meclis-i Vükela mazbatası.

95 Cemal Paşa, *Hatırat*, Yay. Haz. Metin Martı (İstanbul :1996), s. 79.

96 İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi" *Toplum Bilim*, Sayı 50, İstanbul 1990, s. 49-72'dan aktaran Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s. 56

97 Meclis-i Ayan Zabıt Cerideleri 3, 4, 2, 41 24 Mart 1334, s. 2215-217'den aktaran F. Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan...*, ss. 56-57.

Balkan Harbi esnasında sivil halka uygulanan mezalim ve göçün bilânçosuna bakıldığında durumun korkunçluğu ortaya çıkmaktadır. 1911 senesinde Osmanlı'nın elinde bulunan Rumeli'nin Müslüman nüfusu 2.315.293 kişidir. Oysaki Balkan Harbi sonrası farklı yıllarda yapılmış Yunan, Bulgar ve Yugoslavya kaynaklarında bu ülkelerce Balkan Harbi'nde alınan topraklarda kalan Müslüman nüfusa bakıldığında bu nüfusun 870.114 kişi olduğu görülmektedir. Fark 1.445.179 kişidir ki böylece toplam nüfusun %62'si eksilmiş olmaktadır. Bunun ne kadarı göç ne kadarı katliam sonucu öldürüldüğünü kesin sayılarla bilmek imkânsız ise de, Justin McCarthy'nin yapmış olduğu demografik analiz metotlarıyla, yaklaşık bir neticeye varılabilmektedir.

Bu metoda göre 1.445.179 kişiden Türkiye'ye göç edenlerin sayısı olan 812.771 kişi (413.922 kişi 1912-1920 tarihleri arasında Türkiye'ye göç etmiş, 398.849 kişi de 1921-1926'da Türk-Yunan Mübadele Anlaşmasına göre Türkiye'ye gönderilmiştir), çıkarılınca Balkan Harbi esnasında katliam sonucu öldürülen Müslümanların sayısı 632.408 kişi olarak çıkmaktadır. Bu sayı zapt edilmiş Rumeli'nin toplam nüfusunun %27'sine tekabül etmektedir.⁹⁸

Balkan Harbi sonrasında Osmanlı Avrupası Müslüman nüfusundan 632.408 kişinin sistematik bir şekilde katledildiği, 812.271 kişinin 1912-1926 yılları arasında Rumeli'den Türkiye'ye göç etmek mecburiyetinde bırakıldığı ortaya çıkmaktadır ki bu veriler sivil halka yapılan mezalimin en önemli verilerindedir.

1912-13 Balkan Harbi'nde sivil halka yapılan mezalimin uzantıları yaklaşık 100 yıldır hala devam etmektedir. I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı, 1992 Bosna ve 1999 Kosova krizleri esnasında Balkanlar'da sivil Türk ve Müslüman halka yönelik olarak gerçekleştirilen katliamların izleri hala çok tazedir. Özellikle Uluslararası Adalet Mahkemesi'nin bir soykırım olarak nitelediği Srebrenitsa soykırımı sonucu, her gün ortaya çıkan toplu mezarlarda bulunan (aranan) Müslüman kemiklerinin her sene yapılan törenle toprağa verilmesinde olduğu gibi.

Balkan Harbi Osmanlı Devleti'nin yaşadığı diğer harplerden çok farklı özellikler taşımasının yanı sıra, neticeleri itibariyle de Osmanlı Tarihi, Avrupa Tarihi ve hatta Dünya Tarihini değiştirecek kadar önemli bir savaş olmuştur. Osmanlı Devleti'ni, Anadolu ve Rumeli toprakları üzerinde, adeta iki ayağı üzerinde duran bir insana benzetmek hiç yanlış olmaz. Baş İstanbul, gövde tüm memleket, bu gövdeyi taşıyan bir ayak Rumeli, diğer ayak ise Anadolu'dur. Baş ve gövdeyi taşıyan iki bacadan birinin kaybedilmesinden sonra bir insan nasıl ayakta duramaz ise Osmanlı Devleti de fazla yaşayamamış ve 1922 sonlarında tarihin sayfalarındaki yerini almıştır.

98 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, ss. 184-192.

Rumeli'nin kaybedilmesinden sonra 97 yıl geemesine rağmen, hala iimiz yanyor çünkü günümüzde de Balkanlar'da Türkler ve akraba toplulukları addedilen Boşnaklar, Arnavutlar ve Torbeşler gibi topluluklar yaşıamaktadır. Onların rahat ve güvenlik içinde millî ile dinî tüm demokratik haklarını kazanmış ve insanca bir şekilde yaşıamlarını sürdürmelerini isteyen Türkiye Cumhuriyeti devleti ve vatandaşılarının, Balkanlar'da kardeşlerimiz ve akrabalarımız aleyhinde yaşıanan en ufak kötü bir gelişmeden bir acı duymaması mümkün değildir.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

AĞanoğlu, H. Yıldırım. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi G*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001.

Alp, İlker. *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*. Ankara: Trakya Üniversitesi, 1990.

Andonyan, Aram. *Balkan Harbi Tarihi*. Çeviren Zaver Biberyan. İstanbul: Sander Yayınları, 1975.

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi, cilt 1 Balkanlar'da Yunan Mezalimi. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995.

Arslan, Ali. "Yunanistan'ın Doğu Ege Politikası İle Osmanlı Devleti'nin Adalardaki Halkla İlişikleri ve Yardımları (1913-1919)." *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 12 (İstanbul 1998).

Aydemir, Şevket Süreyya. *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*. cilt II. İstanbul: 1986.

Balkan Harbi, 3.cilt 1. kısım, Garp Ordusu, Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu. Ankara: T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1993.

Bıyıklıoğlu, Tefvik. *Trakya'da Milli Mücadele*, cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

Castellan, Georges. *Balkanların Tarihi*. İstanbul: Doğan Yayınları, 1995.

elik, Recep. "1328 Balkan Harbi'nde şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı (Tahlil ve Metin)." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1991.

Balkan Harbi'nde Sivil Halka Yapılan Mezalim

- Cemal, Hasan. *Tekrar Başımıza Gelenler*. Çeviren Murat Çulcu. İstanbul: Kastaş Yayınları, 1991.
- Cevad, Ahmed. *Balkanlarda Akan Kan (Kırmızı-Siyah)*, yayına hazırlayan: Şevket Gürel. İstanbul: Şamil Yayınları, t.y.
- Dündar, Fuat. *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Engüllü, Suat. "Balkan Savaşlarından Sonra Makedonya'da Türkler." Makedonya'da Rumeli Türkleri'nin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı, İzmir 1996.
- Engüllü, Suat. *Pırnalı'dan Çıktık Yola*. Üsküp: Birlik Yayınları, 1989.
- Halaçoğlu, Ahmet. *Balkan Harbi Strasında Rumeli'den Türk Göçleri 1912-1913*. Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- İpek, Nedim. *Rumeli'den Türk Göçleri*. İstanbul: TTK Yayınları, 1994
- Kocabaş, Süleyman. *Balkanlarda Panislavizm*. İstanbul: Vatan Yayınları, 1986.
- Koloğlu, Orhan. "Türk'ün Çözemediği bir Taktik: Propaganda Aracı Olarak Şiddet (1890 Armanie Örneği)." *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildirileri*. İstanbul: 1996.
- Kurat, Akdes Nimet . *Rusya Tarihi*, II Baskı. Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün*. Çeviren Bilge Umar. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1998.
- Muhtar, Mahmud. *Balkan Harbi, Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri*, yayına hazırlayan M. Ziyaeddin Engin. İstanbul: 1979.
- Nivet, Henry. *Balkan Haçlı Seferinde Avrupa Siyaseti ve Türklerin Felaketi*. Çeviren Ragıp Rıfki. İstanbul: Birleşik Yayınları, t.y.
- Öztuna, Yılmaz. *Rumeli'ni Kaybımız, 93 ve Balkan Savaşları*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1990.
- Saray, Mehmet. "Türkiye'nin Dış Türkler Dramı ve İnsan Hakları." *Tarih Boyunca Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Yüzyılımız ve Türkiye Cumhuriyeti)*, üçüncü kitap. İstanbul: 1993.

H. Yıldırım AĞANOĞLU

ŖimŖir, Bilal N. *Bulgaristan Türkleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986.

ŖimŖir, Bilal N. "Bulgaristan Türkleri ve Gç Sorunu." *Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985.

Ŗıvgın, Hale. "Makedonya'da Türk ve Müslümanlara Yapılan Mezalim (1902-1912)", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, sayı: 1 (Yaz 2006).

Sloane, William. *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, Çeviren Sibel Özbudun. İstanbul: 1987.

Söylemezoğlu, Galip Kemali. *Hariciye Hizmetinde Otuz Sene*. İstanbul: Ŗaita Matbaası, 1949.

Tokay, Gl. "Makedonya Sorunu (1878-1913)." *Berlin AntlaŖması'ndan Günümüze Balkanlar*, yayına hazırlayan Mustafa Bereketli. İstanbul: Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, 1999.

Toprak, Zafer. *Milli İktisat-Milli Burjuvazi, Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Turan, Ömer. "Bulgaristan'da Türklere ve Müslümanlara Yapılan Mezalim." *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, sayı 1, (Yaz 2006).

Uzer, Tahsin. *Makedonya EŖkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979.

Yerasimos, Stefanos. *Milliyetler ve Sınırlar*. İstanbul: Tekeli İletifim Yayınları, 1995.

ArŖiv Belgeleri

BOA, DH. KMS 1/43_10, HaŖmet Hasan imzalı Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Kanun-ı Sani [1]329 tarihli rapor.

BOA, HR. SYS, 13/2_20, Selanik Konsolosluğu'ndan Hariciye Nezareti'ne 23 Mart 1914 tarihli BaŖŖebender Fuad Selim imzalı mahremane rapor.

BOA., DH.KMS., 1/31 Lef 2, Selanik Heyet-i İslamiyesi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Eylül 1329 (3 Ekim 1913) tarihli tahrirat.

Balkan Harbi'nde Sivil Halka Yapılan Mezalim

BOA., DH.KMS., 1/31 Lef 7 Selanik Heyet-i İslamiyesi'nden fevkalade mühim ve müstacel kaydıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Teşrinievvel 1329 (1 Kasım 1913) tarihli tahrirat.

BOA., DH.KMS., 1/31 Lef 7 Selanik Heyet-i İslamiyesi'nden fevkalade mühim ve müstacel kaydıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Teşrinievvel 1329 (1 Kasım 1913) tarihli tahrirat.

BOA., MV. 176/36, 132 sayılı 6 Nisan 1329 (19 Nisan 1913) tarihli Meclis-i Vükela mazbatası.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BALKAN TÜRKLERİ: GENEL DEĞERLENDİRME

Erhan TÜRBEDAR

TEPAV Dış Politika Analisti
erhan.turbedar@tepav.org.tr

Özet: Türklerin Balkanlar'daki varlığı Slavlarınki kadar eskidir. Osmanlı Devleti ise Türklerin Balkanlar'la hem en kalıcı ilişkilerini geliştirmiş, hem de bölge tarihi açısından etkileyici sonuçlara neden olmuştur. Balkanlar'da asırlar boyunca barışı sağlamayı başaran Osmanlı bölgeden geri çekilirken, Balkanlar'da kalan Türklere ve diğer Müslümanlara sistematik mezalim uygulanmıştır. Bu makalede, geçmişten günümüze Balkan Türklerinin genel durumu değerlendirilmektedir. Bulgaristan, Batı Trakya, Makedonya ve Kosova'da yaşayan Türklerin güncel durumuna ilişkin verilen örneklerle, Balkan Türklerinin durumunun geçmişle kıyaslanamayacak kadar iyi olduğu, ancak ülkeden ülkeye değişen dozlarda bazı sıkıntıların devam ettiği sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Osmanlı Devleti, Türkler, mezalim, azınlık hakları.

THE BALKAN TURKS FROM PAST TO PRESENT: A GENERAL OVERVIEW

Abstract: The presence of the Turks in the Balkans is as old as that of the Slavs. The Ottoman State has developed the most permanent relations of the Turks with the Balkans, and has created impressive results concerning the history of the region. The Ottomans succeeded in ensuring peace in the Balkans throughout the centuries. However, in the process of the Ottoman withdrawal from the region, systematic atrocities were committed against the Turks and other Muslims of the region. This article analyzes the general situation of the Balkan Turks from the past to present. With examples provided from the current situation of the Turks from Bulgaria, Western Thrace, Macedonia and Kosovo, it is concluded that the

current situation of the Balkans Turks is much better when compared to the past, but certain difficulties, that vary in degree from country to country, still persist.

Key Words: *Balkans, Ottoman State, Turks, atrocity, minority rights.*

I. Giriş

Avrupa'da 19. yüzyılın sonuna kadar, Balkan ülkelerinde ise daha uzun süre boyunca, Türklerin Balkanlar'da yaşamamaları gerektiği düşüncesi varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde bölgenin istenmeyen halkı durumunda olan Türkler ve kaderleri, bölgeye yönelik araştırmaların çoğunda gizlenmiş ya da önemsiz gösterilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan çekilmesinin ardından, dönemin yönetimleri tarafından Türklere ve diğer Müslümanlara hep şüpheli bir gözle bakılmış, kendilerine yabancı muamelesi yapılmıştır. Bu, geri dönüşü olmayan göçlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Günümüzde ise yeniden yapılanmakta olan Balkanlar'da demokratik yollardan seçilmiş hükümetler yönetimde bulunmaktadır. Bu durumun Balkanlar'daki Türklerin günlük yaşantısına yansımaları olumlu olmakla birlikte, ülkeden ülkeye değişen uygulamalar ve bazı sorunlar hâlâ mevcuttur.

182

Bu çalışmada önce Türklerin Balkanlar'daki varlığının kısa tarihçesi sunulacak ve Osmanlıların Balkanlar'a getirdikleri üzerinde durulacaktır. Ardından, Osmanlı sonrası dönemde Balkan Türklerinin içine düştüğü durum değerlendirilecek ve en sonunda Bulgaristan, Batı Trakya, Kosova ve Makedonya Türklerinin devam eden sorunları üzerinde durulacaktır.

II. Türklerin Balkanlar'daki Varlığı'nın Kısa Tarihçesi

Türklerin Balkanlar'daki varlığı, Slavlarınki kadar eskidir. Eski çağlardan kalma anıtlar ve kalıntılar, Osmanlı'dan önce Balkanlar'a gelmiş olan değişik Türk aslı boylarına işaret etmektedir. Nitekim, Avar, Peçenek, Oğuz, Kuman ve diğer Türk boylarının Balkanlar'da değişik izlerine rastlamak mümkündür. Osmanlı öncesi döneme ait kitabe ve heykel gibi kalıntıların dışında, Makedonya'nın "Kumanova" kentinin adından da anlaşıldığı gibi, eski Türk boylarına ait bazı adlar günümüzde de kullanılmaktadır.¹ Diğer taraftan, yapılan bazı araştırmalar, Bosna ve Karadağ'ın bazı bölgelerinde Avarlara ait uzun süreli yerleşim alanlarının mevcut olduğunu göstermiştir.² Nada Klaiç, Slavların ilk politik

1 Bu konuda daha ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Muzaffer Tufan, "Balkanlar'da Bin Yıllık Türk Kültürü", (Tarih Boyunca Balkanlar'dan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri'nde sunulan tebliğ, 29-31 Mayıs 1995; İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, 1996).

2 Noel Malcolm, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, çev. Aşkın Karadağlı (İstanbul: Om Yayınevi, 1999), s. 36.

(devlet) örgütlenmelerinde, önemli Avar unsurlarının yer aldığını savunmakta ve Avarlar'ın Bosna topraklarında yaklaşık 200 yıl sürmüş olan yönetiminden söz etmektedir.³ Klaiç ve diğer bazı tarihçiler, ilk Slav yöneticilerine ait “Ban” ve “Jupan” gibi unvanların, kelime olarak Avarlara ait olduğunu ve “zengin”/ “mülk sahibi” anlamlarına geldiğini de ileri sürülmektedir.⁴ Bunlar, Balkanlar'daki Türklerin, Slavlar kadar eski olduklarını gösteren kanıtlardan yalnız birkaçıdır.

Osmanlı Devleti Türklerin Balkanlar'la hem en kalıcı ilişkilerini geliştirmiş, hem de bölge tarihi açısından etkileyici sonuçlara neden olmuştur. 1352 yılında Gelibolu'nun yakınlarındaki Çimpi Kalesi'nin ele geçirilmesiyle Osmanlılar Balkanlar'a ilk adımını atmış, bunu ise Orta Avrupa'ya doğru yaklaşık 350 yıl süren ilerleme izlemiştir.

14. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa'da Osmanlı'nın ancak Viyana önlerinde durdurulabileceğini tahayyül edenler neredeyse hiç yoktu. Osmanlı'nın Balkanlar'daki ilerleyişi, bazen birleşik yerli kuvvetlerin direnişi ile karşılaşmış, ancak Osmanlı ordusu durdurulamamıştır. Balkan devletlerindeki toplumsal ve ekonomik parçalanmışlık ve aralarındaki rekabet, üç istikamet üzerinden giden Avrupa'nın içlerine doğru Osmanlı ilerleyişini önemli ölçüde kolaylaştırmıştır.⁵ 14. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da sahip olduğu topraklar, Asya'da olanlardan çok daha fazlaydı.⁶

İkinci Viyana Kuşatması'ndaki bozgun, Osmanlı gücünün sona ermesinin başlangıcı olmuştur. 1683 yılında başlayan ve Avusturya, Polonya ile Venedik Cumhuriyeti ordularının ittifakı karşısında başarısızlıkla sonuçlanan İkinci Viyana Kuşatması'nın ardından, Osmanlılar Avrupa'da fethettikleri bazı bölgeleri kaybetmeye ve güneydoğuya doğru çekilmeye başlamıştır. Dahası, Osmanlı gücünün yenilebilir ve dağılabilir olduğu görülmüş, bu ise Balkan halklarının ulusçu örgütlenmesini teşvik edici bir rol oynamıştır.⁷ Orta Avrupa içlerinden ve Balkanlar'dan geri çekilme süreci yaklaşık 210 yıl boyunca devam etmiştir. 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Kongresi'nde alınan kararlar, Osmanlı'nın Balkanlar'daki hâkimiyetini önemli ölçüde kaybetmesine neden olmuştur. 1912 yılından sonra ise Osmanlı, Balkanlar'ı tamamen kaybetmiştir.

3 Nada Klaiç, “Srednjovekovna Bosna: Politicki Položaj Bosanskih Vladara do Tvrtkove Krunidbe (1377. g.)”, *Savremeno Bosansko Društvo-Hrestomatija*, ed. Jusuf Ziga içinde (Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar, 2000): ss. 60-63.

4 Nada Klaiç, “Srednjovekovna Bosna...”, s. 63; Dubravko Lovrenovic, “Od Slavenskog Naseljavanja do Bana Kulina (VII-XII St.)”, *Bosna i Hercegovina od Najstarijih Vremena do Kraja Drugog Svjetskog Rata*, Safet Halilovic içinde (Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar, 1998), s. 47.

5 Halil İnalcık, “Osmanlı Tarihine Toplu Bakış”, *Osmanlı*, Cilt 1, Gülen Eren içinde (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999): s. 67.

6 Raphaela Lewis, *Osmanlı'da Gündelik Yaşam*, çev. Adile Runa Orhunsoy (Ankara: Alter Yayıncılık, 2009), s. 8.

7 İber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yılı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), s. 60.

III. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a Getirdikleri

Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına giren Balkanlar kentlerin geliştiği, yaşam koşullarının düzeldiği, toplumsal düzen ve toplumsal hayatta büyük değişimin yaşandığı bir sürece girilmiştir. Su şebekeleri oluşturulmuş; çeşmeler, hamamlar, kütüphaneler açılmış; yollar, köprüler binalar inşa edilmiş; zanaatçılık ve ticaret gelişmiş; kültürel kalkınma yaşanmıştır. Osmanlılar İslam kültürüne dayalı yeni bir medeniyeti de beraberinde getirmiştir. Bir taraftan Osmanlılar önemli bir Müslüman kitlesi olarak Balkanlar'ı yurt edinmiş, diğer taraftan bölgede İslam'ın benimsenmesi sonucunda, Balkan nüfusunun önemli bir kısmı Müslümanlardan oluşmuştur.

Tımar sisteminin uygulanmasıyla, yerli beylerin köylüler üzerindeki baskıları azalmış, yöre halkına ise daha geniş hak ve özgürlükler tanınmıştır. Osmanlıdan önceki dönemde feodal arazilerde monoton bir şekilde yaşam sürdüren köylüler, Osmanlı düzeninde kendi evine, küçük bir sebze bahçesine ve üzüm bağına sahip olabilmıştır. Büyük toprak sahiplerinin ve manastırların kontrol ettiği toprakların bir kısmının yoksullara dağıtılmış olması yüzünden, Osmanlıları kurtarıcı olarak algılayanlar da olmuştur.⁸ Bunun dışında, Osmanlı angarya hizmetinin de önemli ölçüde azalmasını sağlamış, çıkartılan kanunlarla Hıristiyan köylülerin sömürülmesinin önüne geçilmiştir.⁹ Köylülerin refah durumundaki bu iyileşmeyi doğrulayan önemli bir olgu, 15. ve 16. yüzyılda fethedilmemiş bölgelerden birçok köylünün Osmanlı hakimiyetindeki topraklara göç etmiş olmasıdır.¹⁰

Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren iki temel husus savaşta kullanılabilir insan gücü ve bunlara ödenecek olan para olduğu için, fethettiği Hıristiyan devletlerdeki yönetime, toplum yapısına ve ayinlere genellikle müdahale etmemiştir. Sultanların Balkanlar'ın gayrimüslimlerini İslama dönüştürme veya Türk olmayanları Türkleştirme gibi bir politikaları yoktu.¹¹ Örneğin, Fatih Sultan Mehmed yayımladığı bir fermanla, Bosna'daki Hıristiyanlara tam bir hürriyet ortamını garanti etmiştir. Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren iki temel husus savaşta kullanılabilir insan gücü ve bunlara ödenecek olan para olduğu için, fethettiği Hıristiyan devletlerdeki yönetime, toplum yapısına ve ayinlere genellikle müdahale etmemiştir. Sultanların Balkanlar'ın gayrimüslimlerini İslam'a dönüştürme veya Türk olmayanları Türkleştirme gibi bir politikaları yoktu.¹²

8 Raphaella Lewis, *Osmanlı'da Gündelik Yaşam...*, s. 8.

9 L.S. Stavrianos, "Antecedents to the Balkan Revolutions of the Nineteenth Century", *The Journal of Modern History*, cilt 29, sayı 4 (Aralık, 1957): s. 341.

10 Noel Malcolm, *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, çev. Özden Arıkan (İstanbul: Sabah Kitapları, 1999), ss. 132-133.

11 Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Marian Kent içinde, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999): s. 23; Vladimir Velebit, "Kosovo: A Case of Ethnic Change of Population", *East European Quarterly*, cilt 33, sayı 2, (Yaz 1999).

12 Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu"...., s. 23.

Ayrıca sultan yetkilerini kullanırken sadece şeriatı değil, boyun eğdirdiği halkların örf ve adetlerini de dikkate alıyordu.¹³ Osmanlılar yerel nüfusun dinsel yapısına çok fazla müdahale etmedikleri gibi, Hristiyan kiliselerin yerle bir edilmesi arzusundan da uzaktılar. Hristiyanların kutsal yerlerine el koyulması istisnai olarak, zor kullanılarak geçirilen kentlerde uygulanan bir ceza biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴ Osmanlı'nın yerel nüfusun dinsel yapısına pek fazla müdahale etmediğini gösteren önemli bir husus, Osmanlı yönetimi altında Balkanlar'ın birçok yerinde, özellikle Bulgaristan ve Sırbistan'da çok sayıda yeni kiliselerin ve manastırların inşasına izin verilmiş olmasıdır.¹⁵

17. yüzyılın sonlarına doğru bazı sipahiler tımarlarını özel mülk olarak satmaya kalkışınca köylülerin durumu kötüleşmeye başlamıştır. Aynı dönemde devlet askeri seferlerinin artan maliyetlerini karşılamak için topladığı vergileri artırınca, sırf artan vergileri veya baskıcı görevlileri protesto eden bazı isyanlar yaşanmıştır. Ne var ki Balkan ülkelerinin tarihçileri genel olarak bu tür eylemleri “yürütülen ulusal kurtuluş mücadelesi” olarak yansıtmışlardır.¹⁶ Osmanlı tarihinin çarpıtılarak okutuluyor olması, Balkan ülkelerinin tarih kitaplarında görünen ortak bir sorundur. Tarih, adil ve dengeli bir toplum oluşturmayı temel hedefleri arasında yerleştirmiş olan Osmanlı Devleti'nin, geniş bir coğrafyada asırlar boyunca barışı sağlamayı başardığına şahit olmuştur.

IV. Osmanlı Sonrası Dönemde Balkan Türklerinin Durumu

Osmanlı Devleti'nin bölgeden geri çekilme sürecinde ve sonrasında, Balkanlar'da kalan Türklerle ve diğer Müslümanlara sistematik mezalim uygulanmıştır. Her şeyden evvel, Osmanlı hakimiyetinin kaybedildiği ve Osmanlı ordusunun geri çekildiği bölgelerden, Müslüman ahali de göç etmek zorunda kalmıştır. Zira Hristiyan güçleri, gönüllü göç etmeye yanaşmayanları ya zorla göç ettiriyor, ya öldürüyor, ya da zorla Katolikleştiriyordu.

1821 yılındaki Yunan ayaklanması, Balkanlar'daki Türk ve Müslümanların sistematik olarak etnik temizliğe tabii tutulması ve sürülmesi olaylarının ilki olarak kabul edilmektedir. Bu ayaklanma çerçevesinde gerçekleşen Tripoliçe katliamı ise, Türklerin tarihteki en büyük dramlarından birisidir. Mora Yarımadası'ndaki en büyük kentlerden biri olan Tripoliçe kentindeki korkunç olaylar, daha önce başka yerlerde görülen Yunan mezalimini gölgede bırakmıştır.¹⁷

13 Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, çev. Server Tanilli (İstanbul: Adam Yayınları, 1999), s. 170.

14 Géza Dávid, “Osmanlı Avrupası'nda Yönetim”, *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, Metin Kunt ve Christine Woodhead içinde, çev. Sermet Yalçın (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002): ss. 75-76.

15 Géza Dávid, “Osmanlı Avrupası'nda...”, s. 76.

16 Noel Malcolm, *Kosova: Balkanları Anlamak...*, s. 153.

17 Erhan Türbedar, “Tripoliçe”, *Yeni Dönem*, sayı 406 (6 Aralık 2007), s. 9.

Yunanların Tripoliçe’de yaptıkları ise, daha sonraki yıllarda Osmanlı’ya karşı isyan eden diğer Balkanlı milletlere bir model teşkil etmiştir. Neticede, aynı yöntemlere başvurularak, Türkler uğradıkları katliamlar ve sürgünlerle önemli ölçüde Balkanlar’dan sökülüp atılmıştır. Birkaç tarihçi hariç, Batı dünyasından hiç kimse bunun hesabını sorma ihtiyacı duymamıştır. Balkanlar’ı gezen Avusturyalı jeolog Ami Boue’ın 1854’te yazdığı gibi, Batılı insanlar, Balkanlar’daki bütün Müslümanların Asya’ya sürülmesi gerektiği fikrini desteklemişlerdir. 1877 yılında dönemin İngiltere başbakanının baş rakibi William Gladstone’nin “umarım bütün Türkler Balkanlar’dan temizlenir” şeklindeki açıklaması da, Batılı ülkelerin Balkan Türklerinin kıyımına ilişkin pasifliğini yeterince açıklamaktadır.¹⁸

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi’nin ardından zirveye ulaşan Rumeli’den Anadolu’ya doğru Müslümanların göçleri, Balkan Savaşları’nın ardından da geri dönüşü olmayan bir şekilde devam etmiştir. Balkan Savaşları’nda bölgede yaşayan Türkler ve diğer akraba topluluklar üzerinde gerçekleşen mezalim ise, insanlık tarihinin en karanlık sayfalarından birini oluşturmaktadır. Kadın, çocuk, ihtiyar demeden, Müslümanlar katledilmiş, işkencelere uğramış, zoruna Hıristiyanlaştırılmış ve göçe zorlanmıştır. Sırbistan’daki sosyalist hareketin önde gelen isimlerinden Dimitriye Tusoviç, 1912-1913 yıllarındaki Balkan Savaşları’nda öldürülen Müslümanlar hakkında şunları yazmıştır: “Her tarafta öldürülen sivillerin kan ırmaqlarını görmek mümkündü. Kosova, Arnavutluk, Makedonya ve Trakya’daki masum çocuklar, kadınlar, sıradan insanlar öldürüldü. Onların tek suçu, tanrıya farklı bir şekilde dua etmiş ve farklı dilde konuşmuş olmalarıdır.”¹⁹

Justin McCarthy’nin verilerine göre, Balkan Savaşları öncesinde, Arnavutluk hariç Osmanlı’nın Avrupa’daki bölümlerinden alınan topraklarda, 2.315.293 Müslüman yaşamaktaydı. Balkan Savaşları sonrasında bu rakam yüzde 62 oranında eksilerek, 1.445.179’e inmiştir. Bu süreçte 632.408 Müslüman ölmüş, 812.771’i ise Anadolu’ya göç etmiştir.²⁰

Tarihçi Stefanos Yerasimos’a göre, Osmanlı’nın gerilemesi ve Balkanlar’da yeni ulus devletlerin kurulması, kaybedilmiş toprakların geri alınması olarak algılanmış ve Birinci Dünya Savaşı’na son veren Paris Konferansı’na kadar amaç Türkleri Avrupa’dan atmak olmuştur.²¹

18 Mujeeb R. Khan, “The ‘Other’ in the Balkans: Historical Constructions of Serbs and ‘Turks’”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, cilt 16, sayı 1, (Ocak 1996).

19 Safet Bandzovic, *Iseljavanje Bosnaka u Tursku* (Saraybosna: Institut za Istrazivanje Zlocina Protiv Covecnosti i Medjunarodnog Prava, 2006), s. 224.

20 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi, 1821-1922*, çev. Bilge Umar (İstanbul: İnkılap Yayınları, 1998), ss. 191-192.

21 Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*, çev. Şirin Tekeli (İstanbul: İletişim, 2000), s. 14.

Osmanlı sonrası dönemde de Balkanlar'daki Hristiyan devletleri içinde kalan Türkler ve diğer Müslümanlar zor dönemler yaşamıştır. Osmanlı sonrası dönemde Balkanlar'da yaşanan krallık ve komünizm dönemlerinde genel olarak Türkler ile Müslümanlara hep şüpheli bir gözle bakılmış, kendilerine yabancı muamelesi yapılmıştır.²² Ayrıca, dönemden döneme ve ülkeden ülkeye değişen dozlarda, mezalimin değişik boyutları varlığını hep sürdürmüştür. Türk ve Müslümanlar öldürülmeye devam edilmiş, sebepsiz tutuklanmış, göçe zorlanmış ve Bulgaristan ile Batı Trakya örneklerinde ağırlıklı olarak görülen asimilasyon politikalarına maruz kalmışlardır. Örneğin, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) istihbarat teşkilatının başında bulunan Sırp asıllı Aleksandar Rankoviç ülkedeki Müslümanları göç ettirmeye yönelik politikalar izlemiş, bunun sonucunda sadece 1952-1967 yılları arasında YSFC'den Türkiye'ye 175.392 Türk, Arnavut, Boşnak ve diğer Müslümanlar göç etmiştir.²³ Diğer taraftan, sadece 1984-1989 yılları arasında zorunlu asimilasyona direnen Bulgaristanlı Türklerden yüzlercesi öldürülmüş, yüzlercesi çalışma kamplarına gönderilmiş, 1989 yılında ise 300 bin üzerinde Türk Bulgaristan'dan Türkiye'ye sürülmüştür. 1992-1995 yılları arasında yaşanan Bosna savaşında Boşnaklar üzerinde işlenen katliamlar ve soykırım ise, 20. yüzyılın sonlarında da Balkanlar'daki Müslümanların öldürülmesinden vazgeçilmediğini göstermiştir.

Türk ve diğer akraba topluluklara yönelik izlenen bu yöndeki politikalar, Balkanlar'ın etnik ve dini haritasını kökten değiştirmiştir. Resmi rakamlara göre günümüzde Balkanlar'daki Müslümanların toplam sayısı yaklaşık 8 milyon 250 bin civarındadır. Bu rakam, bölgenin toplam nüfusunun yüzde 12'sine karşılık gelmektedir. Oysa, Osmanlı nüfusu ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapan Kemal Karpat'a göre, 19. yüzyılın ikinci yarısında Müslümanların Balkanlar'daki nüfusa oranı yüzde 43'lere varmıştı.²⁴ Bu fark, başlı başına, Balkanlar'daki Türk ve Müslüman varlığının yok edilmesinin incelenmesini gerektirmektedir.

V. Balkan Türklerinin Günümüzdeki Durumu

Yaklaşık 20 yıl önce kapalı birer topluma sahip olan Bulgaristan ve Romanya, günümüzde Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeler olarak demokrasi ve özgürlüklerin mevcut olduğu açık birer topluma dönüşmüşlerdir. Diğer taraftan, günümüzde tüm Batı Balkan ülkelerinde, Avrupa ve Atlantik kurumları ile bütünleşmeyi hedefleyen ve demokratik yollardan seçilen yönetimler iktidarda bulunmaktadır. AB'ye üyelik perspektifi sayesinde, uzun süren savaşlar döneminin ardından, Batı

22 Hugh Poulton, "Islam, Ethnicity and State in the Contemporary Balkans", *Muslim Identity and the Balkan State*, Hugh Poulton ve Suha Taji-Farouki içinde (Londra: Hurst & Company, 1997): s. 25.

23 H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihî Göç* (İstanbul: Kum Saati, 2001), s. 328.

24 Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *BAL-TAM Türklük Bilgisi 3*, (Eylül 2005): s. 42.

Balkanlar kanunların işlediği, demokrasi anlayışının kökleştiği, insan haklarının garanti edildiği ve piyasa ekonomisinin geçerli olduğu istikrarlı bir bölgeye dönüşme sürecine girmiştir.

Balkan ülkelerinin dış siyasetlerindeki bu değişimler, iç politikalarına da olumlu yansımaktadır. Bu çerçevede, neredeyse bütün Balkan ülkelerindeki azınlıkların yasal ve siyasi statülerinde önemli düzeltmeler yapılmıştır. Bu tür gelişmelerin Balkanlar'daki Türklerin de günlük yaşantısına yansımaları olumlu olmakla birlikte, ülkeden ülkeye değişen uygulamalar ve bazı sorunlar hâlâ varlığını sürdürmektedir. Nitekim Romanya Türkleri hariç, Balkanlar'ın diğer ülkelerinde yaşayan Türk ve akraba toplulukların sıkıntıları zaman zaman gündeme gelmektedir.

A. Bulgaristan Türkleri

En çok Türk'ün yaşadığı Balkan ülkesi Bulgaristan'dır. 2001 yılında gerçekleşen nüfus sayımının resmi rakamlarına göre, Bulgaristan'daki Türklerin sayısı 746 bin 700, Müslüman dinine mensup olanların sayısı ise 967 bindir.²⁵ Bulgaristanlı Türklerin durumu, 1980'li ve 1990'lı yıllarda içinde buldukları şartlarla karşılaştırılmayacak ölçüde iyiye gitmektedir. Bulgaristanlı Türkler 1990'lı yılların başlarına kadar siyasi hayatın neredeyse tamamen dışında kalmıştı. Bugün ise, üyelerinin çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH), Bulgaristan siyasetinde kilit parti olma özelliğini taşımaktadır. 1 Haziran 2009 tarihi itibarıyla Bulgaristan Meclisi'nde 34 milletvekili ile Türkleri temsil eden HÖH, mevcut hükümetin ortağıydı.

Bulgaristan'ın AB'ye üyelik sürecinde gerçekleştirdiği demokratikleşme girişimlerinin, Bulgaristan Türklerine de olumlu yansımaları olmasına rağmen, bazı sıkıntılar hâlâ devam etmektedir. Özellikle, Bulgaristan'da 2005'teki meclis seçimlerinde sahneye çıkan, Türk ve diğer azınlıkların düşmanı, ırkçı ve aşırı milliyetçi Ataka ittifakının söylevleri endişe vericidir. Volen Siderov'un liderliği altındaki Ataka, gerek kendi televizyon kanalı "Skat", gerek yazılı basın organlarıyla, mitingler ve protestolarla Bulgaristan'da başta Türkler olmak üzere diğer azınlıkları sindirme politikası yürütmektedir. Ataka sık sık ülkedeki Türkçe yayınların durdurulmasını talep etmekte ve Türk isimlerinin ve bir siyasi parti olarak HÖH'ün yasaklanması gerektiğini savunmaktadır. Dahası, Ataka, camilerdeki ezan sesini susturmak için de çaba sarf etmektedir.

25 Balkan ülkelerinde genel olarak nüfus sayımı sonuçlarının tümüne, yönetimin siyasi amaçlı hilesi gözüyle bakıldığı için, sunulan rakamlara tam anlamıyla hiçbir zaman güvenilmemiştir.

2005 yılında yapılan bir çalışmada, Bulgar gençlerinin bir kısmında, azınlıklara karşı olumsuz duyguların beslendiğine dikkat çekilmektedir.²⁶ Aynı çalışmada, bir kamuoyu yoklamasından yola çıkılarak Bulgaristan'daki anketlilerin 62'sinin Bulgaristanlı Türkleri "dini fanatikler" olarak algıladığı belirtilmektedir. 2009 yılına ait Avrupa Parlamentosu seçimlerine yönelik kampanyalarda ise, Ataka dışındaki diğer bazı sağ partilerin de Türklere yönelik tutumlarını sertleştirdiği gözden kaçmamıştır.

2006-2009 dönemi içinde Bulgaristan'daki camilere ve Müslümanların diğer yapılarına yönelik 100'ün üzerinde saldırı düzenlenmiştir.²⁷ Mayıs 2009'da Bulgaristan Başmüftülüğü tarafından yayımlanan bir bildiriye, bazı devlet kurumları ve siyasal örgütlerin ülkedeki Müslümanlara karşı ırkçı bir yaklaşım içinde oldukları uyarısı yapılmaktadır.²⁸

Son zamanlarda yaşanan bu yöndeki olumsuz gelişmelere rağmen, günümüzde Bulgaristanlı Türklerin esas sorununun daha çok ekonomik nitelikte olduğu söylenebilir. Çok büyük bir kısmı kırsal kesimde yaşayan Bulgaristan Türklerinin içinde buldukları sosyal, ekonomik ve kültürel şartlar, halen Bulgarların bir hayli gerisindedir. 2003 yılında yayımlanan bir raporda, her beş Bulgaristanlı Türkten ikisinin yoksulluk sınırı içinde yaşadığı belirtilmiştir.²⁹ Kaderleri, kültürleri ve inançları Türklerinkiyle bütünleşmiş olan Pomaklar ise, yoksulluğa daha derin bir şekilde gömülmüşlerdir. Rodop Dağları'nda yoğunlukta yaşayan ve sayılarının 200 bin civarında olduğu tahmin edilen Pomaklar, Bulgar yetkililerce bir etnik azınlık olarak tanınmamakta ve dini azınlık muamelesi görmektedir. Pomakların yoğunlukta yaşadığı bölgeler yeterince kalkındırılmış değil ve işsizlik oranları ortalamanın çok üzerindedir.³⁰ Bütün bunların yanında, değişik ayrımcılık uygulamaları ve engellerle, Pomaklara yönelik dolaysız asimilasyon politikalarının sessiz bir şekilde devam ettiği söylenebilir.

B. Batı Trakya Türkleri

Bulgaristan'dan sonra, Türklerin yoğun yaşadığı ikinci Balkan ülkesi Yunanistan'dır. Yunanistan'ın kuzeydoğusunda yer alan Batı Trakya'da yaşayan Türklerin sayısının 150 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Yunanistan yetkilileri Batı Trakya Türklerini kültürel bir zenginlik olarak görmektense, uzun süre potansiyel bir tehdit ve tehlike olarak değerlendirmiştir. 1990'ların başlarına

26 Albena Shkodrova, "Komentar: Bugarska Omladina i Dalje u Kandzama Nacionalizma", *IWPR*, (11 Mayıs 2005), <http://www.iwpr.net>.

27 Anna Mudeva, "Cracks Show in Bulgaria's Muslim Ethnic Model", *Reuters*, (1 Haziran 2009).

28 "Bulgaristan'da Müslümanlar'a Karşı Tavrı Değiştirdi", *Anadolu Ajansı*, (28 Mayıs 2009).

29 EBRD, "Strategy for Bulgaria" (Ekim 2003), www.ebrd.com.

30 Carolina Ramos, "Bulgaria: Raw Deal for the Pomaks", *IWPR* (11 Mayıs 2005), <http://www.iwpr.net>.

kadar, Yunanistan'ın Batı Trakya politikasında önemli bir değişim olmamıştır. Bu tarihten sonra ise, Yunan yetkilileri Batı Trakya'daki Türklere yönelik baskıcı politikalarını hafifletmeye başlamıştır. Her şeyden önce, yaklaşık 40 bin Türk'ün yıllarca dolaşım hakkından mahrum kaldığı "Yasak Bölge" uygulamasının sona erdirilmesi; Batı Trakya'daki Türklerin sayısının azaltılması maksadıyla, Türklerin Yunan vatandaşlığından atılmasını sağlayan Yunanistan vatandaşlık yasasının "19. madde"sinin kaldırılması; Türkleri fakirleştirme amacı güden ekonomik baskıların hafifletilmesi ve Yunan üniversitelerinde azınlıklara sabit bir giriş kontenjanının sağlanmış olması, en önemli gelişmeler arasında sayılabilir.³¹

Bu yöndeki olumlu gelişmelere rağmen, Batı Trakyalı Türkler değişik sıkıntılarla karşı karşıya kalmaya devam etmektedir. Günümüzde Batı Trakya'daki temel sorunlar, "Türk" adının kullanılmıyor olması sorunu, müftülük sorunu, eğitim sorunu, siyasal haklara ilişkin sorunlar, yurttaşlık ve adil yargılanma hakkına ilişkin sorunlar ve ekonomik alandaki sorunlar şeklinde sıralanabilir.³² Son zamanlarda Yunanistan'ın Türk azınlığına danışmadan Vakıf idare yöneticilerini tayin etmiş olması ve yine Türk azınlığına danışmadan devlet memuru statüsünde görev yapacak 240 imamı atamış olması, Batı Trakya Türk toplumuna ilave rahatsızlık vermektedir.³³

Yunanistan Türklerin dini kimliklerini tanımakta, ancak etnik kimliklerini "Türk azınlık yoktur, Müslüman Yunanlılar vardır" söylemiyle reddetmektedir. Bu yüzden, "Türk" ve "Türkçe" terimlerinin kullanılmasına ciddi kısıtlamalar getirilmektedir. Yunanistan din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin hakların kullanımında da ciddi sorunlar çıkarmaktadır. Yunanlı yetkililer, Türklerin seçtiği dini liderleri tanımıyor ve yerine kendi işine gelen bazı azınlık mensuplarını getirip, Müslümanları kontrolü altında tutmayı amaçlıyor. Batı Trakyalı Türklerin "anayasası" sayılan 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması gereğince, Türk azınlığının eğitiminin önemli ölçüde özerk bir statüye sahip olması gerekmektedir. Uygulamada ise Türk öğrenciler gerçek bir eğitimden mahrum bırakılıyor, değişik idari ve bürokratik engellerle eğitim imkânları kısıtlanıyor. Türklerin siyasal örgütlenme hakkı da değişik ihlallere uğruyor. Yunanistan vatandaşlık yasasının iptal edilen 19. maddesinden dolayı vatandaşlıklarını kaybedenlerin büyük bir kısmının haklarının geri verilmemiş olması ve yargı hakkı konusunda Türklere yönelik haksız uygulamaların durdurulmamış olması,

31 1990 sonrası Yunanistan'ın Batı Trakya'ya yönelik politika değişimi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ali Chousein, "Continuities and Changes in the Minority Policy of Greece: The Case of Western Thrace" (Mastr Tezi, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2005).

32 Erhan Türbedar, "Batı Trakya Türk'ü Dertli" (22 Eylül 2006), www.asam.org.tr; Gay McDougall, "Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, Including the Right to Development-Mission to Greece", United Nations General Assembly, 18 Şubat 2009, A/HRC/10/11/Add.3; U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, 2008 *Human Rights Report: Greece*, (25 Şubat 2009).

33 "Yunan Hükümetinden Cami ve İmam Karşısı Tavır", TRT, (13 Nisan 2009).

Batı Trakya Türklerinin temel şikayetleri arasında yer almaktadır. Bunların dışında, Yunan yönetimi Batı Trakyalı Türklerin kültürlerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan Osmanlı mimari eserlerine ilgisiz kalmaya devam ediyor. Batı Trakya'daki Türk vakıfları ise gerçek anlamda özerk bir statüden mahrum bırakılıyor.

Batı Trakya AB'nin ekonomik açıdan en geri kalmış bölgeleri arasında yer almaktadır. Yunanistan Milli İstatistik Kurumu'nun 2005 verilerine göre, "Doğu Makedonya ve Batı Trakya" olarak sınıflandırılan bölgede kişi başına düşen GSYİH, ülke genelindeki ortalama kişi başına düşen GSYİH'nin yüzde 65,2'si kadar olmuştur.³⁴ Batı Trakya Türklerinin yaklaşık yüzde 80'inin kırsal kesimde yaşadığı ve tarımcılık ile hayvancılıktan geçindiği gerçeğinden hareketle, Türklerin kişi başına düşen gelirinin, bölge ortalamasından oldukça daha düşük olduğunu tahmin etmek zor değildir. Nitekim 2006 yılında, Doğu Makedonya ve Batı Trakya'da üretilen gayri safi katma değer sadece yüzde 8,5'i, tarım, ormancılık, madencilik, balıkçılık gibi ekonomik faaliyetleri içeren birincil sektöre ait olmuştur.³⁵

Batı Trakya'daki Türk ailelerinden yüzde 50'si tütüncülükle geçimini sağlamaktadır. AB'nin 2009 yılından itibaren tütüne prim ödemelerini azaltmaya başlayacağını ve 2013'ten sonra tütün primini tamamen kesebileceğini duyurmuş olması, tütüncülükle uğraşan, başka geçim kaynağı olmayan ve diğer işlere kısa vadede geçemeyecek durumda olan Batı Trakya Türk ailelerinin ekonomik sorunlarını ciddi boyutlara tırmandırıyor.

Batı Trakya'daki düşük kalkınmışlık seviyesine rağmen, Türklerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerin AB fonlarından yararlanma düzeyi yetersiz seviyelerde kalmaktadır. AB tarafından finans edilen bir çalışmanın raporunda, Batı Trakya'ya ilişkin AB fonlarının en büyük kısmının, Yunanların yaşadığı güney bölgelere verildiğine dikkat çekilmektedir.³⁶

C. Kosova ve Makedonya Türkleri

Kosova ve Makedonya Türkleri hakkında ilk hatırlatılması gereken husus, YSFC'nin 1990'ların başlarındaki dağılmasına kadar, aynı ülkenin çatısı altında yaşadıkları ve ortak kaderi paylaştıklarıdır. Her şeyden önce, eğitim, kamu hizmetleri, medya araçları ve buna benzer unsurlar, zaman zaman Kosova ve

34 Bank of Greece, *Bulletin of Regional Conjunctural Indicators for Macedonia-Thrace*, no. 58, (November 2008), ss. x-xii.

35 Bank of Greece, *Bulletin of Regional Conjunctural Indicators...*, s. 10.

36 Anna Triandafyllidou ve Dia Anagnostou, "Yunanistan'ın Batı Trakya Müslümanları: Bölgesel Kalkınma Stratejileriyle İlgili Tavsiyeler," (Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, 2007), s. 5.

Makedonya'daki Türklerin ve diğer Müslümanların kültürünün aleyhine kullanılmıştır. Uygulanan bilinçli politikalarla Türklerin göçünün teşvik edildiği dönemler de olmuştur. Oldukça daha rahat olarak görünen dönemlerde ise, baskın topluluğun dilini ve yaşam tarzını paylaşanları bazı ekonomik ayrıcalıklar ile ödüllendirmek gibi araçlarla, dolaylı asimilasyon yöntemleri de uygulanmıştır.

YSFC'nin dağılmasıyla birlikte, Kosova ve Makedonya Türkleri birbirinden ayrı çizgiler üzerinde hareket etmeye başladılar da, kaderleri aynı kalmaya devam etmiştir. Çünkü, benzer fırsatlar ve benzer sorunlar karşılarında duruyordu. 1990 sonrası dönemde Kosova ve Makedonya Türkleri kendi siyasi partilerini kurabilme fırsatını yakalayabilmişti. Bu, karşılıklarına çıkan en önemli fırsatlarından biriydi. Ancak, Türk kimliğini ve kültürünü yaşatma alanında, 1990'lı yıllar boyunca hem Kosova, hem de Makedonya Türkleri ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Kosova'da 1999'da yaşanan savaş ve Makedonya'da 2001'de yaşanan etnik çatışmalar ise, oralarda yaşayan Türklerin sıkıntılarını yeni boyutlar getirmiştir.

1. Kosova Türklerinin Mevcut Durumu

1999'da Kosova'da yaşanan savaşın ardından başlayan yeni dönemde, sayıları 50 bin civarında olduğu tahmin edilen Kosovalı Türklerin sorunları daha ciddi niteliklere bürünmüştür. Örneğin, halk içinden bazı aşırı milliyetçi Arnavutlar Türk dilinin kullanılmasını yasaklamaya çalışmıştır. Bunun dışında işten sebepsiz uzaklaştırılma hadiseleri de yaşanmıştır. Bir başka ifadeyle, 1999 sonrası dönemde Kosova Türkleri üzerinde baskı uygulamaları artmıştır. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti üst düzey yetkililerinin Kosova'ya gerçekleştirdikleri ziyaretler, Kosova'daki Türklerin daha rahat nefes almalarını sağlamıştır. Kuşkusuz, Türk askerlerinin NATO'nun Kosova misyonu bünyesinde göreve başlamış olmalarının da buna büyük bir katkısı olmuştur. 1999'daki savaşın sonrasında oluşan otorite boşluğunun ortadan kalmasıyla birlikte, Kosova Türklerinin günlük yaşamlarında yoğun biçimde hissettikleri baskılar azalmaya başlamıştır.³⁷ Ancak, Türk dilinin Kosova çapında resmi kullanımı konusunda sıkıntılar devam ediyordu.

a. Kosova'da Türkçenin Statüsü

Kosova'da Türkçeye ilişkin krizinin arka planı oldukça daha geçmişlere uzanmaktadır. Şöyle ki, 1974 tarihli Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasası,

37 Daha fazla bilgi için bkz. Erhan Türbedar, "Tarihte Değişen Siyasi ve Sosyal Dengeler İçinde Kosova Türkleri", *Balkan Türkleri, Balkanlar'da Türk Varlığı*, Erhan Türbedar içinde (Ankara: ASAM Yayınları, 2003).

Türklerin yaşadıkları yerlerde, Arnavutça ve Sırpça dışında Türkçeye de resmi dil statüsü tanımıştır.³⁸ Ne var ki, Türk diline anayasal düzeyde diğer dillerle hak eşitliği tanıyan bu anayasa, 1989 yılında Sırp lider Slobodan Milošević tarafından tek taraflı olarak iptal edilmiştir. Haziran 1999'da Kosova'da göreve başlayan Birleşmiş Milletler Geçici Misyonu UNMIK, Milošević'in iptal ettiği 1974 anayasasını geri getirdi. Ancak, Türklere haksızlık yapılarak, Türkçe dilinin statüsü üzerine hükümler uygulanmadı. Hem bazı Kosovalı Arnavut politikacılar, hem de UNMIK yetkilileri, Türkçe'nin eski resmi dil statüsüne kavuşturulmasına uzun süre ayak diretmiştir. Kosova için bağımsızlık öneren Birleşmiş Milletler Kosova Özel Temsilcisi Marti Ahtisaari'nin raporunun Şubat 2007 tarihli birinci sürümünde de Türkçenin kullanımı ile ilgili ifadeler muğlak bırakılmıştır. Bu konuda yapılan itirazlar ve diplomatik girişimler neticesinde, Ahtisaari raporunun 26 Mart 2007 tarihli ikinci sürümünde, belediye düzeyinde "resmi dil" veya "kullanımda resmi dil" statüsüne sahip olabileceği belirtilmiştir.³⁹ Bu yöndeki düzenleme, 15 Haziran 2008'de yürürlüğe giren Kosova Anayasası'nda da ifadesini bulmuştur.⁴⁰

1 Mart 2007'de Kosova Resmi Gazetesi'nde yayımlanan 02/L-37 numaralı Dillerin Kullanım Yasası, Türkçenin kullanımıyla ilgili Kosova Anayasası'ndaki ifadeye açıklık getirmektedir. Söz konusu yasanın 2/3 maddesine göre, anadili resmi dil olmayan bir topluluğun yaşamakta olduğu belediyelerde, bu topluluğun o belediye'deki nüfusun en az yüzde 5'ini oluşturması durumunda, söz konusu topluluk dili o belediye içinde resmi dil statüsüne sahip olur. Aynı maddede, bu yöndeki genel düzenleme dikkate alınmadan, istisnai olarak, Kosova'nın Prizren belediyesinde Türkçe dilinin, resmi dil statüsüne sahip olduğu belirtilmektedir.⁴¹

Dillerin Kullanım Yasası'ndan hareketle birçok Kosova belediyesi Türkçenin kullanımda resmi dil olması üzerine yasalar çıkarmıştır. Neticede, Türkçenin statüsü belediyelerin çıkarttığı yasalar çerçevesinde düzenlendiği için, Prizren kenti dışında Türkçe artık anayasal düzeyde resmi dil değildir.

Uygulamaya bakıldığı zaman, bugün Türkçe rahatlıkla Kosova çapında konuşulabilmektedir. Ancak, belediyelere Türkçe olarak yazılmış dilekçelerin sunulması, nüfus cüzdanlarında Türkçe ifadelerin de yer alması gibi hususlar pek fazla uygulama alanı bulamamaktadır.

38 Türkçe'nin Kosova'daki statüsü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Muzbeg, "Hukuki Belgeler Çerçevesinde Kosova Türkleri", *Balkan Türkleri, Balkanlar'da Türk Varlığı*, Erhan Türbedar içinde (Ankara: ASAM Yayınları, 2003).

39 United Nations Security Council, "Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement", 26 Mart 2007, S/2007/168/Add.1, madde 1/6.

40 Kosova Cumhuriyeti Anayasası, madde 5, <http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Kosova.Cumhuriyeti.Anayasasi.pdf>

41 "Dillerin Kullanım Yasası", *Kosova Geçici Özyönetim Kurumları Resmi Gazetesi*, yıl II, sayı 10 (1 mart 2007), madde 2/3, s. 11.

b. Kosova'nın Yönetiminde Türklerin Katılımı

Kosova Anayasası sadece Türklerin değil, genel olarak Kosova azınlıklarının bazı haklarını güvence altına almıştır. Örneğin, Kosova Anayasası'nın 64. maddesi gereğince, 120 sandalyelik Kosova meclisi içinde 20 yer sabit olarak Kosova azınlıklarına ayrılmıştır. Bu çerçevede Kosova'daki Türkler için iki sandalye güvenceye bağlanmıştır. Bunun dışında Kosova anayasasının 96. maddesinde, Kosova'daki Sırp olmayan azınlıklar için (Türkler dahil) bir bakanlık ve iki bakan yardımcılığı güvenceye alınmıştır. Bunların dışında, Kosova Anayasası Kosovalı Türklerle meclis başkan yardımcılığı kazanma ve Kosova Yargı Kurulu ile Anayasa Mahkemesine katılıma gibi güvence altına alınmış imkanlar da sunmaktadır.⁴²

Kosova Anayasası'nın 9 Nisan 2008'deki kabulünden sonra, Kosova'da yaşayan tüm toplumlar kendilerine bayram özelliğini taşıyacak günler tayin etmiştir. Türk toplumu temsilcilerinin talebi üzerine, 23 Nisan günü, Kosova Türklerinin Milli Bayramı olarak yasallaştırılmıştır.

2. Makedonya Türklerinin Mevcut Durumu

2002'de yapılan nüfus sayımına göre sayıları 78 bine yakın olan Makedonya Türkleri, 1990 sonrası dönemde milli haklarını koruma, göç nedenlerini ortadan kaldırılma ve Türkçe eğitim hakkını en iyi şekilde kullanma gibi alanlarda ciddi mücadele vermek zorunda kaldıkları söylenebilir. Her şeyden önce, Makedonyalı Türkler, üzerlerinde hissettikleri asimilasyon baskısına karşı kendini koruma ihtiyacı duydular. Çünkü, bu yönde bir taraftan Arnavut baskısı sürerken; Makedonlar, Debre, Resne ve Radoviş ilçelerine bağlı köylerde yaşayan ahalinin Türkleşmiş Makedonlar oldukları yönünde propagandalar yapmıştır. Böylece, bir taraftan Türk kimliği baskı altında kalırken, diğer taraftan Makedonya'daki Osmanlı eserleri tahrip edilerek, Türk izlerinin de yavaş yavaş silinmesine çalışılmıştır.

Makedonya'daki Türklerin temel özelliklerinden birisi, ülke çapında dağınık bir şekilde yaşıyor olmalarıdır. Bundan kaynaklanan olumsuz sonuçlardan bir tanesi, seçimler esnasında Türk oylarının dağılmasıdır. Diğer olumsuz sonuç ise, yaşadıkları bazı bölgelerde yeterli sayıyı tutturamadıkları için, kendi dillerinde eğitim hakkından yeterince istifade edememeleridir. Bundan dolayı, özellikle Makedonya'nın doğusundaki Türk çocukları, ya Makedonca ya da Arnavutça ders görmekte ve asimilasyon tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Bunun yanında, eğitimde kadro ve kitap eksikliği sorununu yaşayan Makedonyalı Türkler,

42 Bkz. Kosova Cumhuriyeti Anayasası, 57-62 maddeleri, madde 64, madde, 65/2, madde 96/3, madde 96/4, madde 67/4, madde 78/1, madde 81, madde 108 ve madde 152/3.

ülkedeki lisans ve yüksek lisans programlarından da yeterince istifade edememektedir.

Makedonya'da yaşayan Türkleri 1990'ların başlarından bu yana temsil eden Türk Demokratik Partisi'dir (TDP). Ne var ki, zamanla yeni Türk partileri ortaya çıkmış, ayrıca Türklerin oyları Türkleri temsil etmeyen siyasi partilere de gitmeye başlamış ve neticede Türk azınlığın oyları iyice bölünmüştür. Bu ise Türklerin siyasi temsilini zora sokmaktadır. İşin ilginç tarafı, 2009 yerel seçimlerinde TDP, nüfus yapısı itibarıyla adeta bir Türk belediyesi olan Plasnitsa'da bile yönetimi kazanamamıştır.⁴³

Makedonyalı Türklerin asimilasyon baskısına maruz kaldıkları yönündeki şikayetlerini günümüzde de duymak mümkündür. Örneğin, Makedonya'nın Kalkandelen kentinde yaşayan Türklerin bir kısmının, çocuklarını Arnavutça okullara gönderdikleri belirtilmektedir.

2001 yılında Makedonya'da yaşanan iç çatışmalar ve ardından imzalanan Ohri Barış Anlaşması (Çerçeve Anlaşması) da, Türklerin sorunlarına yeni boyutlar getirmiştir. Şöyle ki, Ohri Barış Anlaşması'nın sadece Makedonya'daki Arnavut azınlığın durumunda iyileşmeler sağladığı, Türkler ve diğer azınlıkları ise ihmal ettiği yönünde şikayetler bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle, Ohri Barış Anlaşması'nın en büyük zaafı, Türk, Boşnak, Roman gibi Arnavut dışı azınlıkların hak ve çıkarlarını yeterli ölçüde dikkate almamış olmasıdır.⁴⁴ Örneğin, Arnavut azınlığının kamudaki istihdamı artırılmış, Türk ve diğer azınlıkların kamudaki istihdamı ise sınırlı kalmaya devam etmiştir.

Ohri Barış Anlaşması bir bakımdan Türklerin eskiden varolan birçok hakkını da elinden almış gözüküyor. Söz konusu anlaşmadan kaynaklanan anayasa değişikliğinin belirlediği yeni uygulamalara göre, bir etnik topluluk yaşadığı belediyede yüzde 20 oranında bir nüfusa sahipse, kendi dili ve alfabesini, Makedon dili ve alfabesinin yanısıra resmi dil olarak kullanabilmektedir.⁴⁵ Oysa, Ohri Barış Anlaşması çerçevesinde kabul edilen ve Makedonya Resmi Gazetesi'nin 16 Ağustos 2004'teki sayısında yayımlanan yeni yerel yönetim yasasıyla, ülkedeki belediye sayısının azaltılması öngörülmüş, bu ise bazı birleştirilen belediyelerde Türk nüfusun oranının azalmasına, dolayısıyla Türkçenin yasal dil olarak kullanım hakkının yitirilmesine neden olmuştur.⁴⁶

43 Mürteza Sülooca, "Makedonya Siyasetindeki Gelişmeler ve Türklere Etkileri (1)", *Yeni Balkan*, (11 Mayıs 2009).

44 Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Nadege Ragaru, "The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Between Ohrid and Brussels", *Is There an Albanian Question?*, Judy Batt içinde (Paris: Institute for Security Studies, Chaillot Paper No. 107, Ocak 2008), ss. 43-49.

45 "Odluka za Proglasuvanje Amandmanite na Ustavot na Republika Makedonija", *Sluzben Vesnik na Republika Makedonija*, yıl LVII, sayı 91 (20 Kasım 2001), 5 numaralı anayasa değişikliği, s. 5019.

46 "Zakon za Teritorijalnata Organizacija na Lokalnata Samouprava vo Republika Makedonija", *Sluzben Vesnik na Republika Makedonija*, yıl LX, sayı 55 (16 Ağustos 2004).

Makedonya Resmi Gazetesi'nin 19 Temmuz 2005 tarihli sayısında yayımlanan, Makedonya'da yaşayan farklı topluluklara ait milli sembollerin kullanımına ilişkin yasada, kamusal alanda toplulukların milli sembollerinin hangi koşullarda kullanılabilceği hususu düzenlenmiştir. Bu çerçevede, bir topluluğun çoğunluğu oluşturduğu yerel yönetim birimlerinde, söz konusu yerel yönetim birimine ait devlet organlarının, kamu kuruluşlarının ve tüzel kişilerinin önünde ve içinde; sokaklarda, meydanlarda ve diğer altyapı binalarında Makedonya Cumhuriyeti bayrağıyla birlikte o topluluğun da bayrağı kullanılabilir. Bu uygulama, kanunla belirlenmiş Makedonya Cumhuriyeti bayramları ve diğer resmi bayramlarda; toplulukların bayramlarında; yerel yönetim biriminin kararlarıyla belirlenen belediye bayramlarında; Makedonya cumhurbaşkanını, Makedonya meclis başkanını ve Makedonya başbakanını karşılama ve uğurlama törenlerinde; yabancı devletlerin cumhurbaşkanları ile başbakanlarının ve uluslararası topluluk temsilcilerinin resmi ziyaretlerinde; yerel yönetimin bir şekilde katılımcı olduğu uluslararası toplantılarda ve yerel yönetim için önemli sayılan diğer siyasi, kültürel, sportif vb. faaliyetler sırasında geçerlidir.⁴⁷ Bayrak kullanımına ilişkin bu yöndeki yeni uygulama Makedonya'da yaşayan Arnavutların işine yararken, eski uygulamaya göre Türk bayrağının kullanımının birçok belediyeden kaldırılmasına yol açmıştır.

Makedonya Meclisi tarafından kabul edilen bayramlara ilişkin yasaya uygun olarak, TDP'nin teklifiyle 21 Aralık tarihi Makedonyalı Türklerin milli bayramı olarak kabul edilmiştir. Bu tarih, Makedonya'da 1944 yılında ilk kez Türkçe eğitimin başlatıldığı tarihtir.

Kuşkusuz, Makedonya Türkleri günümüzde ekonomik nitelikli sorunlarla da karşı karşıyadır. Özellikle kırsal kesimlerde oldukça ağır ekonomik koşullar mevcuttur. Türk nüfusunun çoğunlukta yaşadığı bazı köylerde temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayacak altyapı ve sağlık birimleri bile bulunmamaktadır.

VI. Sonuç

Balkan Türklerinin tarihte maruz kaldıkları mezalim dikkate alındığında, günümüzde geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde iyi durumda oldukları söylenebilir. Ancak, bu makalede sunulan örneklerden anlaşıldığı üzere, Balkan Türklerinin günümüzde de devam eden değişik sıkıntıları bulunmaktadır. Balkan ülkelerinin ulusal kamuoyları, özellikle de Yunanistan ve Bulgaristan'daki kamuoyu, Türk azınlığını bir başka ülkenin veya ulusun değil, kendilerinin bir parçası olarak görmeyi benimsemediği sürece, Türk azınlığının sorunlarının salt dış müdahale ve baskılarla çözümlenmeye çalışılmasının etkisi sınırlı kalacaktır.

⁴⁷ "Zakon za Upotreba na Znaminjata na Zaednicite vo Republika Makedonija", *Sluzben Vesnik na Republika Makedonija*, yıl LXI, sayı 58 (19 Temmuz 2005), 4., 5. ve 6. maddeler, s. 2.

Geçmişten Günümüze Balkan Türkleri: Genel Değerlendirme

Etnik komşularına karşı daima barışçıl tavır takınan Balkan Türklerinin sıkıntılarına, uluslararası kuruluşlar tarafından hazırlanan insan hakları raporlarında pek fazla yer verilmemektedir. Bu yüzden, sorunlarına etkin çözümler üretebilmek için, Balkan ülkelerinde yaşayan Türkler, aralarındaki iktidar-muhalefet ilişkisinden uzak durmalı ve birlik ile beraberlik içinde olmalıdır.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

Ağanoğlu, H. Yıldırım. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*. İstanbul: Kum Saati, 2001.

Ahmad, Feroz. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu". *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Marian Kent içinde. çeviren Ahmet Fethi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Bandzovic, Safet. *Iseljavanje Bosnaka u Tursku*. Saraybosna: Institut za Istrazivanje Zlocina Protiv Covjecnosti i Medjunarodnog Prava, 2006.

Bank of Greece, *Bulletin of Regional Conjunctural Indicators for Macedonia-Thrace*, no. 58, (November 2008).

"Bulgaristan'da Müslümanlar'a Karşı Tavrı Değiştirdi". *Anadolu Ajansı*, (28 Mayıs 2009).

Chousein, Ali. "Continuities and Changes in the Minority Policy of Greece: The Case of Western Thrace". *Mastr Tezi*, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2005.

David, Geza. "Osmanlı Avrupası'nda Yönetim". *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, Metin Kunt ve Christine Woodhead içinde. çeviren Sermet Yalçın, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

EBRD, "Strategy for Bulgaria" (Ekim 2003), www.ebrd.com.

İnalçık, Halil. "Türkler ve Balkanlar", *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 3, (Eylül 2005).

İnalçık, Halil. "Osmanlı Tarihine Toplu Bakış". *Osmanlı*, Cilt 1, Gülen Eren içinde, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Khan, Mujeeb R. "The 'Other' in the Balkans: Historical Constructions of Serbs and 'Turks'". *Journal of Muslim Minority Affairs*, cilt 16, sayı 1 (Ocak 1996).

Klaic, Nada. "Srednjovekovna Bosna: Politicki Položaj Bosanskih Vladara do Tvrtkove Krunidbe (1377. g.)". *Savremeno Bosansko Društvo-Hrestomatija*", Jusuf Ziga içinde. Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar, 2000.

Lewis, Raphaela. *Osmanlı'da Gündelik Yaşam*. çeviren Adile Runa Orhunsoy, Ankara: Alter Yayıncılık, 2009.

Lovrenovic, Dubravko. "Od Slavenskog Naseljavanja do Bana Kulina (VII-XII St.)". *Bosna i Hercegovina od Najstarijih Vremena do Kraja Drugog Svjetskog Rata*, Safet Halilovic içinde, Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar, 1998.

Malcolm, Noel. *Bosna'nın Kısa Tarihi*. çeviren Aşkın Karadağlı, İstanbul: Om Yayınevi, 1999.

Malcolm, Noel. *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*. çeviren Özden Arıkan, İstanbul: Sabah Kitapları, 1999.

Mantran, Robert. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*. çeviren Server Tanilli, İstanbul: Adam Yayınları, 1999.

Mccarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi, 1821-1922*. çeviren Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1998.

McDougall, Gay. "Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, Including the Right to Development-Mission to Greece". United Nations General Assembly, 18 Şubat 2009, A/HRC/10/11/Add.3.

Mudeva, Anna. "Cracks Show in Bulgaria's Muslim Ethnic Model". *Reuters*, (1 Jun 2009).

Muzbeg, İskender. "Hukuki Belgeler Çerçevesinde Kosova Türkleri". *Balkan Türkleri, Balkanlar'da Türk Varlığı*, Erhan Türbedar içinde. Ankara: ASAM Yayınları, 2003.

Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yılı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Poulton, Hugh. "Islam, Ethnicity and State in the Contemporary Balkans". *Muslim Identity and the Balkan State*, Hugh Poulton ve Suha Taji-Farouki içinde. Londra: Hurst & Company, 1997.

Geçmişten Günümüze Balkan Türkleri: Genel Değerlendirme

Ragaru, Nadege. "The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Between Ohrid and Brussels", *Is There an Albanian Question?*, Judy Batt içinde, Paris: Institute for Security Studies, Chaillot Paper No. 107, Ocak 2008.

Ramos, Carolina. "Bulgaria: Raw Deal for the Pomaks". *IWPR* (11 Mayıs 2005), <http://www.iwpr.net>.

Shkodrova, Albena. "Komentar: Bugarska Omladina i Dalje u Kandzama Nacionalizmu". *IWPR*, (11 Mayıs 2005), <http://www.iwpr.net>.

Stavrianos, L.S. "Antecedents to the Balkan Revolutions of the Nineteenth Century". *The Journal of Modern History*, cilt 29, sayı 4 (Aralık 1957).

Sülooca, Mürteza. "Makedonya Siyasetindeki Gelişmeler ve Türklere Etkileri (1)." *Yeni Balkan* (11 Mayıs 2009).

Triandafyllidou, Anna ve Dia. Anagnostou "Yunanistan'ın Batı Trakya Müslümanları: Bölgesel Kalkınma Stratejileriyle İlgili Tavsiyeler." (Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, 2007).

Tufan, Muzaffer. "Balkanlar'da Bin Yıllık Türk Kültürü." Tarih Boyunca Balkanlar'dan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri'nde sunulan tebliğ, 29-31 Mayıs 1995; İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, 1996.

Türbedar, Erhan. "Tripoliçe", *Yeni Dönem*, sayı 406 (6 Aralık 2007).

Türbedar, Erhan. "Batı Trakya Türk'ü Dertli" (22 Eylül 2006), www.asam.org.tr.

Türbedar, Erhan. "Tarihte Değişen Siyasi ve Sosyal Dengeler İçinde Kosova Türkleri", *Balkan Türkleri, Balkanlar'da Türk Varlığı*, Erhan Türbedar içinde, Ankara: ASAM Yayınları, 2003.

Velebit, Vladimir. "Kosovo: A Case of Ethnic Change of Population". *East European Quarterly*, cilt 33, sayı 2, (Yaz 1999).

Yerasimos, Stefanos. *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*. çev. Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim, 2000.

"Yunan Hükümetinden Cami ve İmam Karşısı Tavrı", *TRT*, (13 Nisan 2009).

Belgeler

“Dillerin Kullanım Yasası”, *Kosova Geçici Özyönetim Kurumları Resmi Gazetesi*, yıl II, sayı 10 (1 Mart 2007).

Kosova Cumhuriyeti Anayasası,
<http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Kosova.Cumhuriyeti.Anayasasi.pdf>.

“Odluka za Proglasovanje Amandmanite na Ustavot na Republika Makedonija”, *Sluzben Vesnik na Republika Makedonija*, yıl LVII, sayı 91 (20 Kasım 2001).

United Nations Security Council, “Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement”, 26 Mart 2007, S/2007/168/Add.1, madde 1/6.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. *2008 Human Rights Report: Greece*. (25 Şubat 2009).

“Zakon za Teritorijalnata Organizacija na Lokalnata Samouprava vo Republika Makedonija”, *Sluzben Vesnik na Republika Makedonija*, yıl LX, sayı 55 (16 Ağustos 2004).

“Zakon za Upotreba na Znaminjata na Zaednicite vo Republika Makedonija”, *Sluzben Vesnik na Republika Makedonija*, yıl LXI, sayı 58 (19 Temmuz 2005).

ULUSLARARASI SUÇLAR VE TARİH DERGİSİ MAKALE ÇAĞRISI

Uluslararası Suçlar ve Tarih dergisi, insanlık üzerine işlenen tarihi felaketler ve geçmiş insan hakları ihlalleri ile uluslararası suçlar ve bu suçlar üzerinde yargı yetkisi bulunan mahkemeler ile ilgili tarihi, siyasi ve hukuki tartışmaları irdeleyen makaleleri kabul edecektir.

Hakemli bir dergi olan *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, yılda iki kere yayımlanır. Derginin dili İngilizce ve Türkçedir.

Uluslararası Suçlar ve Tarih dergisi, akademisyenler ve uzmanlar arasında, derginin ilgi alanına giren konularda, disiplinler arası tartışmaları canlandıracak yüksek kalitede akademik makaleler yayımlamak amacıyla çıkartılmıştır.

Yayın İlkeleri

Makalelerin, e-posta yolu ile Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Sn. Sevin Elekdag'a gönderilmesi rica olunur: selekdag@avim.org.tr (veya selekdag@gmail.com)

Makaleler, dipnotlar ve kaynakça dahil, en az 3.000 en fazla 13.000 kelime olmalıdır.

Makaleler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde ve tek satır aralıkla yazılmalıdır. Açıklamalar ve kaynak gösterimi sonnot olarak değil, dipnot olarak gösterilmelidir. Metin için 12 punto, dipnotlar için 10 punto kullanılmalıdır.

Başlık sayfasında aşağıdaki bilgiler belirtilmelidir:

- Makalenin başlığı.
- Makale yazar(lar)ının bağlı olduğu kurum.
- Makale yazar(lar)ının iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi).
- Özet: 300 kelimeyi geçmeyecek olan Türkçe ve İngilizce özet.
- Anahtar Kelimeler: İngilizce ve Türkçe olarak 5 tane anahtar kelime. Anahtar kelimeler tercihen başlıkta bulunmayan kelimeler olmalıdır.

Makalelerin hazırlanmasında, *Uluslararası Suçlar ve Tarih* dergisinin şekil kurallarına ile dipnot ve kaynakça sistemine riayet edilmelidir.

Yayın Kurulu, teslim edilen makalelerle mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde ilgilenecektir. Teslim edilen makalelerin durumu hakkında yazarlara e-posta yoluyla bilgi verilecektir.

Uluslararası Suçlar ve Tarih dergisinin bu sayısından itibaren, her sayıda 5 makale yayımlanacaktır. Yayın Kurulu'nun 7 veya daha fazla makalenin yayımlanmasını uygun görmesi halinde, çift sayı yayımlanabilir.

JOURNAL OF INTERNATIONAL CRIMES AND HISTORY

CALL FOR PAPERS

The *Journal of International Crimes and History* invites submissions related to historical tragedies and past human rights abuses as well as current legal debates addressing international crimes and the courts and tribunals that have jurisdiction over these crimes.

The peer-reviewed *Journal of International Crimes and History* is published twice a year. The journal's language is English and Turkish. Articles submitted in English are translated into Turkish by certified professionals and published alongside the original English submission.

The *Journal of International Crimes and History* was established with the aim of publishing papers of a high standard of quality to stimulate inter-disciplinary debate between academics and practitioners on issues falling within its scope of research.

Manuscript Submission

Please submit manuscripts via e-mail to the Managing Editor, Ms. Sevin Elekdag: selekdag@avim.org.tr (or selekdag@gmail.com).

Manuscripts should range from 3,000 to 13,000 words and be approximately 10-30 single-spaced pages in length including footnotes and bibliography.

Articles must be word processed using Microsoft Word, 12 point font, Times New Roman, and should be single-spaced throughout allowing good (1 1/2 inch) margins. Pages should be numbered sequentially.

The title page of the article should include the following information:

- Manuscript title.
- Names and affiliations of all contributing authors.
- Full address for correspondence, including telephone and email address.
- Abstract: please provide a short summary of up to 300 words.
- Key words: please provide 5 key words, suitable for indexing. Ideally these words will not have appeared in the title.

Authors are requested to consult and follow the Journal's style sheet.

The editorial office will make every effort to deal with submissions to the journal as quickly as possible. All papers will be acknowledged on receipt by email.

Starting with this issue, the *Journal of International Crimes and History* will publish 5 manuscripts per issue. In the event that the editorial board deems 7 or more articles suitable for publication, a double issue may be published.

ULUSLARARASI SUÇLAR VE TARİH DERGİSİ

ŞEKİL KURALLARI

DİPNOT VE KAYNAKÇA SİSTEMİ

I. Makalenin Düzeni

Başlıklar ve Altbaşlıklar

Makalelerin başlıkları, ortalanmış ve büyük harflerle yazılmış olmalıdır. Yazarlar, tercihen üç kademeli altbaşlık sistemi kullanmalıdırlar. Aşağıdaki örnek temel alınarak, bütün başlıklar metin içinde ortalanmalıdır:

I. Giriş

A. Birinci Altbaşlık

1. İkinci Altbaşlık

a. Üçüncü Altbaşlık

II. Noktalama

Blok Alıntı

Beş veya daha fazla satır olan alıntılar, tırnak işareti kullanmadan, blok alıntı şeklinde (1 cm girinti) gösterilmelidir.

Çıkarılmış Sözcükler

Alıntılanmış bir cümle içinde veya bir cümlelerin sonunda kelimelerin çıkarılmış olduğunu göstermek için, üç nokta (her bir noktanın önünde, arasında ve sonrasında boşluk olacak şekilde) kullanılmalıdır.

Alıntı tam bir cümle ile bitiyorsa, orijinal metindeki cümle devam etse dahi, üç nokta kullanmaya gerek yoktur.

Alıntının ilk kelimesinden evvel üç nokta genellikle kullanılmamaktadır (orijinal metindeki cümleden kelimeler çıkarılmış olsa dahi).

Tarih Belirtme

Metin içindeki tarihler şu şekilde yazılmalıdır: Gün Ay Yıl (ör.: 8 Mart 2009). Ancak, İngilizce olarak yazılmış olan metinlerde şu şekil kullanılacaktır: Ay Gün, Yıl (ör.: March 8, 2009).

Dipnot Numaraları

Dipnot numaraları noktalama işaretinden sonra konulmalıdır (ör.: Bu açıklama BM Genel Sekreteri tarafından yapılmıştır.¹)

III. Dipnot ve Kaynakça Gösterme Kuralları

Yazarlar, yararlandıkları referansların doğru şekilde belirtilmesi hususunda azami özeni göstermelidirler.

Uluslararası Suçlar ve Tarih dergisinin tercih ettiği referans sistemi için, aşağıda dipnotlar için [D] ve kaynakça için [K] olarak gösterilen örnek referanslara bakınız. Dergimizde tercih edilen dipnot sistemi büyük ölçüde Chicago sistemini (Chicago Style) temel almaktadır.

Kıtaplar

- [D] Guénaél Mettraux, *International Crimes and the Ad Hoc Tribunals* (Oxford: Oxford University Press, 2005), s. 114.
- [K] Mettraux, Guénaél. *International Crimes and the Ad Hoc Tribunals*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Makaleler

- [D] Rebekah Lee ve Megan Vaughan, "The Future of Human Rights in Europe," *The Journal of African History*, cilt 49 (Kasım 2008): s. 348.
- [K] Lee, Rebekah ve Megan Vaughan. "The Future of Human Rights in Europe." *The Journal of African History*, cilt 49 (Kasım 2008): ss. 341-359.

Derlenmiş Kıtaplar

- [D] Ian Scobbie, "Wicked Heresies or Legitimate Perspectives? Theory and International Law," *International Law*, ed. Malcolm D. Evans içinde (New York: Oxford University Press, 2006), s. 87.
- [K] Scobbie, Ian. "Wicked Heresies or Legitimate Perspectives? Theory and International Law." *International Law*, editör Malcolm D. Evans içinde, ss. 159-180. New York: Oxford University Press, 2006.

Ansiklopedi Makaleleri

- Not: İyi bilinen ansiklopedi kitapları tercihen kaynakçada gösterilmemelidir.
- [D] The New Encyclopaedia Britannica, Micropaedia, 15. ed., s.v. "Vietnam war."

Raporlar ve Tebliğler

Konferans Tebliğleri

- [D] Ferdan Ergut, "Surveillance and the Public Order in the Late Ottoman Empire, 1908-1918," (Central Eurasian Studies Society, Fourth Annual Conference, Harvard Üniversitesi'nde sunulan tebliğ, 2-5 Ekim 2003), s. 8.
- [K] Ergut, Ferdan. "Surveillance and the Public Order in the Late Ottoman Empire, 1908-1918." Central Eurasian Studies Society, Fourth Annual Conference, Harvard Üniversitesi'nde sunulan tebliğ, 2-5 Ekim, 2003.

Doktora Tezleri

- [D] Frederick Carleton Turner, "The Genesis of the Soviet 'Deep Operation': The Stalin-era Doctrine for Large-scale Offensive Maneuver Warfare" (Doktora Tezi, Duke Üniversitesi, 1988), s. 54.
- [K] Turner, Frederick Carleton. "The Genesis of the Soviet 'Deep Operation': The Stalin-era Doctrine for Large-scale Offensive Maneuver Warfare." Doktora Tezi, Duke Üniversitesi, 1988.

Resmi Belgeler

- [D] U.S. Congress, Senate, Committee on Armed Services, *Defense Organization: The Need for Change*, Staff Report, 99th Cong., 1st sess. (Washington, DC: GPO, 1985), ss. 521-522.
- [K] U.S. Congress. Senate. Committee on Armed Services. *Defense Organization: The Need for Change*. Staff Report. 99th Cong., 1st sess. Washington, DC: GPO, 1985.

Hukuki Metinler/Hukuk Kaynakları

BM Dokümanları

- Not: BM dokümanları şu sırayı takip etmelidir: yazar (kişi veya kurum), başlık, tarih, doküman numarası. BM dokümanı bir kitap olarak basılmış ise, başlığı italik olarak yazılmalıdır. İlk atıftan sonra, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararları, "UNSC Res." şeklinde; Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararları ise, "UNGA Res." olarak kısaltılabilir.
- [D,K] UNSC Res. 1373 (28 Eylül 2001) UN Doc S/Res/1373.
- [D,K] UNGA Sixth Committee (56th Session) "Report of the Working Group on Measures to Eliminate International Terrorism" (29 Ekim 2001) UN Doc A/C.6/56/L.9.

Uluslararası ve Bölgesel Antlaşmalar

Uluslararası Antlaşma

- [D] Convention Relating to the Status of Refugees (28 Temmuz 1951 tarihinde kabul edilmiş, 22 Nisan 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir) 189 UNTS 137 (Mülteci Sözleşmesi), madde 33.
- [K] Convention Relating to the Status of Refugees (28 Temmuz 1951 tarihinde kabul edilmiştir, 22 Nisan 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir) 189 UNTS 137.

Bölgesel Antlaşma

Not: Avrupa bölgesel antlaşmaları belirtilirken, tarihler genellikle yazılmaz; zira bunların tarihlerinin birçok defa değişikliğe uğramış olması muhtemeldir. Antlaşmanın başlığında mevcut ise, tarihin belirtilmesi uygun olacaktır.

[D] Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi), madde 3.

[K] Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Uluslararası Mahkeme Kararları ve Davalar

Uluslararası Adalet Divanı

[D] *Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)* (Judgment) General List No. 91 [2007] ICJ 1 (26 Şubat 2007), para. 189.

[K] *Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)* (Judgment) General List No. 91 [2007] ICJ 1 (26 Şubat 2007).

Eski Yugoslavya ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemeleri

[D] *Prosecutor v. Akayesu* (Judgment) ICTR-96-4-T, T Ch I (2 Eylül 1998), para. 42.

[K] *Prosecutor v. Akayesu* (Judgment) ICTR-96-4-T, T Ch I (2 Eylül 1998).

Sonraki Atflar

Kaynaklara yapılan ilk atflar yukarıdaki gibi gösterilecek; daha sonraki atflarda Latin kısaltmaların hiçbir şekilde kullanılmaması ve aşağıdaki iki örnekte gösterildiği üzere, yazarın ilk ve soy ismi ile çalışmanın kısaltılmış başlığının kullanılması tercih edilmektedir.

Guénaél Mettraux, *International Crimes...*, s. 115.

Rebekah Lee, "The Future of Human Rights...", s. 349.

IV. Kısaltmalar

Referans belirtirken, uygun olduğu takdirde, aşağıdaki kısaltmaların kullanması rica olunmaktadır:

UNGA Res.: United Nations General Assembly Resolution (Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararı)

UNSC Res.: United Nations Security Council Resolution (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı)

UNCHR:	United Nations Commission on Human Rights (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu)
UNTS:	United Nations Treaty Series (Birleşmiş Milletler Antlaşmalar Serisi)
YILC:	Yearbook of the International Law Commission (Uluslararası Hukuk Komisyonu Yıllığı)
ICJ:	International Court of Justice (Uluslararası Adalet Divanı)
ICC:	International Criminal Court (Uluslararası Ceza Divanı)
ICTY:	International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi)
ICTR:	International Criminal Tribunal for Rwanda (Raunda Uluslararası Ceza Mahkemesi)
T Ch:	Trial Chamber (Duruşma Dairesi)
A Ch:	Appeals Chamber (Temyiz Dairesi)
IMT:	International Military Tribunal for the Major War Criminals, Nuremberg (Nüremberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi)
para., paras:	paragraf, paragraflar
ed., eds.:	editör, editörler

THE JOURNAL OF INTERNATIONAL CRIMES AND HISTORY

STYLE SHEET

I. Layout of Manuscript

Headings and Subheadings

We ask that titles of submitted manuscripts be centered and written in full caps. Authors should preferably use only three grades of headings, although four can be accommodated. The hierarchy shown below should be used with all headings centered in the manuscript:

I. Introduction

A. First Subheading

1. Second Subheading

a. Third Subheading

II. Punctuation

Block Quotations

Quotations of five lines or more should be presented as a block quotation.

Omission of Words

To indicate material has been omitted within a sentence or at the end of a sentence, ellipsis points (periods with a single space before, between, and after each period) are used.

When quoted material ends in a complete sentence as edited it is not necessary to add ellipsis points even if the sentence continues in the original.

Ellipsis points are normally not used before the first word of a quotation, even if the beginning of the original sentence has been omitted.

Date Format

Dates within manuscript should be written in the following format: Month Day, Year (e.g., March 8, 2009)

Footnote Numbers

Footnote numbers should be placed after the punctuation mark (e.g. This remark was made by the UN Secretary General.¹)

III. References

Authors are asked to pay particular attention to the accuracy and correct presentation of references. As a rough guideline, authors may refer to the Chicago Manual of Style with the exception of subsequent references.

For a guide to the preferred citation style of the *Journal of International Crimes and History* please find below examples of materials cited as footnote entry [N], followed by a bibliographic entry [B].

Books

- [N] Guénaël Mettraux, *International Crimes and the Ad Hoc Tribunals* (Oxford: Oxford University Press, 2005), p. 114.
- [B] Mettraux, Guénaël. *International Crimes and the Ad Hoc Tribunals*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Articles

- [N] Rebekah Lee and Megan Vaughan, "The Future of Human Rights in Europe," *The Journal of African History*, vol. 49 (Nov. 2008): p. 348.
- [B] Lee, Rebekah and Megan Vaughan. "The Future of Human Rights in Europe." *The Journal of African History*, vol. 49 (Nov. 2008): pp. 341-359.

Edited Books

- [N] Ian Scobbie, "Wicked Heresies or Legitimate Perspectives? Theory and International Law," in *International Law*, ed. Malcolm D. Evans (New York: Oxford University Press, 2006), p. 87.
- [B] Scobbie, Ian. "Wicked Heresies or Legitimate Perspectives? Theory and International Law." In *International Law*, edited by Malcolm D. Evans, pp.159-180. New York: Oxford University Press, 2006.

Encyclopedia Articles

- Note: Well-known reference books should preferably not be listed in the bibliography.
- [N] The New Encyclopaedia Britannica, Micropaedia, 15th ed., s.v. "Vietnam war."

Reports and Papers

Conference Papers

- [N] Ferdan Ergut, "Surveillance and the Public Order in the Late Ottoman Empire, 1908-1918," (paper presented at Central Eurasian Studies Society, Fourth Annual Conference, Harvard University, October 2-5, 2003), p. 8.
- [B] Ergut, Ferdan. "Surveillance and the Public Order in the Late Ottoman Empire, 1908-1918." Paper presented at Central Eurasian Studies Society, Fourth Annual Conference, Harvard University, October 2-5, 2003.

Ph.D. Dissertations

- [N] Frederick Carleton Turner, "The Genesis of the Soviet 'Deep Operation': The Stalin-era Doctrine for Large-scale Offensive Maneuver Warfare" (Ph.D. diss., Duke University, 1988), p. 54.
- [B] Turner, Frederick Carleton. "The Genesis of the Soviet 'Deep Operation': The Stalin-era Doctrine for Large-scale Offensive Maneuver Warfare." Ph.D. diss., Duke University, 1988.

Government Documents

- [N] U.S. Congress, Senate, Committee on Armed Services, *Defense Organization: The Need for Change*, Staff Report, 99th Cong., 1st sess. (Washington, DC: GPO, 1985), pp. 521-522.
- [B] U.S. Congress. Senate. Committee on Armed Services. *Defense Organization: The Need for Change*. Staff Report. 99th Cong., 1st sess. Washington, DC: GPO, 1985.

Legal Materials/Law Sources

UN Documents

- Note: Cite UN documents in the following order: author, title, date, document number. Italicize the title of a UN document only if it has been published as a book. After the first citation, abbreviate "United Nations" to "UN"; "UN Security Council" to "UNSC"; "UN General Assembly" to "UNGA"; and "Resolution" to "Res".
- [N,B] UNSC Res. 1373 (28 September 2001) UN Doc S/Res/1373.
- [N,B] UNGA Sixth Committee (56th Session) "Report of the Working Group on Measures to Eliminate International Terrorism" (29 October 2001) UN Doc A/C.6/56/L.9.

International and Regional Treaties

International Treaty

- [N] Convention Relating to the Status of Refugees (adopted 28 July 1951, entered into force 22 April 1954) 189 UNTS 137 (Refugee Convention), art. 33.
- [B] Convention Relating to the Status of Refugees (adopted 28 July 1951, entered into force 22 April 1954) 189 UNTS 137.

Regional Treaty

- Note: Dates are generally not given when citing European treaties, as they may have been changed several times. Include the year if it appears in the standard title of the treaty.

[N] Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights), art. 3.

[B] Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

International Cases and Decisions

International Court of Justice

[N] *Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)* (Judgment) General List No. 91 [2007] ICJ 1 (26 February 2007), para. 189.

[B] *Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)* (Judgment) General List No. 91 [2007] ICJ 1 (26 February 2007).

International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda

[N] *Prosecutor v. Akayesu* (Judgment) ICTR-96-4-T, T Ch I (2 September 1998), para. 42.

[B] *Prosecutor v. Akayesu* (Judgment) ICTR-96-4-T, T Ch I (2 September 1998).

Cross References

When referring to the same work previously cited in the manuscript, avoid all Latin abbreviations and use the shortened form as provided:

Guénaél Mettraux, *International Crimes...*, p. 115.

Rebekah Lee, "The Future of Human Rights...", p. 349.

IV. Abbreviations

Where appropriate please refer to the abbreviations provided for below when citing references:

UNGA Res.:	United Nations General Assembly Resolution
UNSC Res.:	United Nations Security Council Resolution
UNCHR:	United Nations Commission on Human Rights
UNTS:	United Nations Treaty Series
YILC:	Yearbook of the International Law Commission
ICJ:	International Court of Justice
ICC:	International Criminal Court

ICTY:	International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia
ICTR:	International Criminal Tribunal for Rwanda
T Ch:	Trial Chamber
A Ch:	Appeals Chamber
IMT:	International Military Tribunal for the Major War Criminals, Nuremberg
para., paras:	paragraph, paragraphs
ed., eds.:	editor, editors

ISSN: 1306-9136

9 771306 913004

Fiyatı: 9 TL